

Веснік

Брэсцкага ўніверсітэта

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ ЧАСОПІС

Выдаецца са студзеня 2005 года

Выходзіць два разы ў год

Галоўны рэдактар:
М.Э. Часноўскі

Намеснік галоўнага рэдактара:
Г.М. Сендзер

*Намеснік галоўнага рэдактара
на серыі філалагічных навук:*
С.Р. Рачэўскі

*Рэдакцыйны савет на серыі
філалагічных навук:*
З.П. Мельнікава
М.І. Мішчанчук
В.І. Сянкевіч

*Міжнародны савет
на серыі філалагічных навук:*
Г.П. Тварановіч (Польшча)
П.М. Ямчук (Украіна)
Золтан Андраш (Венгрыя)
А.У. Жукаў (Расія)

Рэдакцыйная калегія:
У.А. Сенькавец
(адказны рэдактар)
А.М. Гарбалеў
У.В. Гніламедаў
А.А. Лукашанец
М.П. Жыгалава
І.В. Жук
В.А. Фелькіна
В.І. Іўчанкаў
А.М. Макарэвіч
В.Ф. Русецкі
Т.В. Сянькевіч
Т.Е. Камароўская
Л.В. Леванцэвіч
А.Г. Ківака
В.Б. Пераход
М.І. Новік
І.А. Швед
І.Ф. Штэйнер

Пасведчанне аб рэгістрацыі ў Міністэрстве
інфармацыі Рэспублікі Беларусь
№ 2573 ад 27 красавіка 2007 г.

Адрас рэдакцыі:
224665, г. Брэст,
бульвар Касманаўтаў, 21
тэл.: 21-66-16, 21-47-63
e-mail vesnik_fil@brsu.brest.by

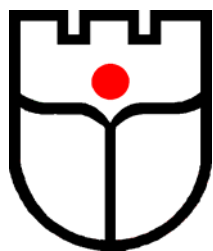
Серыя філалагічных навук

**ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА
МОВАЗНАЎСТВА**

**Заснавальнік –
Установа адукацыі "Брэсцкі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна"**

№ 1(11)/2009

У адпаведнасці з загадам № 28 Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 31 студзеня 2008 г. часопіс «Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя філалагічных навук» уключаны ў Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных спецыяльнасцях.

Vesnik

of Brest university
scientific-theoretical journal

Published since December 2005

Issued two times a year

Editor-in-chief:
M.E. Chasnovski

Deputy Editor-in-chief:
A.N. Sender

*Deputy Editor-in-chief
of the series of
Philological Sciences:*
S.G.Rachevsky

*Editorial Council
of Philological Sciences:*
Z.P. Melnikava
N.I. Mishchenchuk
V.I. Senkevich

*International Board
of the series of
Philological Sciences:*
G.P. Tvaranovich (Poland)
P.M. Yamchuk (Ukraine)
Zoltan Andrach (Hungary)
A.V. Zhukov (Russia)

Editorial Board:
U.A. Senkavets
(managing editor)
A.N. Garbalev
V.V. Gnilomyodov
A.A. Lukashanec
M.P. Zhygalova
I.V. Zhuk
V.I. Ivchenkov
A.N. Makarevich
V.F. Rusecki
E.G. Kivako
T.V. Senkevich
O.B. Perehod
T.E. Komarovskaya
M.I. Novik
L.V. Levancevich
I.A. Shved
I.F. Schteyner
O.A. Felkina

Registration Certificate by State
Press committee of the Republic of Belarus
№ 2573 April, 27 2007

Editorial Office:
224665, Brest,
Boulevard Cosmonauts, 21
tel.: 21-66-16, 21-47-63
e-mail vesnik_fil@brsu.brest.by

Series of Philological Sciences

LITERATURE

LANGUAGE

Founder –
Educational institution «Brest state university named
after A.S. Pushkin»

№ 1(11)/2009

According to the order of Supreme certification commission from 31.01.2008 № 28 the journal «Vesnik of Brest state University. Series of Philological Sciences» has been included to the List of editions of the Republic of Belarus for publication of the results of scientific research in philological sciences.

ЗМЕСТ

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Люкевич В.В. Локус і хронотоп дома і усады в коласовском і бунинском романах.....	5
Мартынова О.М. Англійскі народны театр і традыцыі немецкай літаратурнай драмы	14
Лебедзеў У.А. Паэма “Гапон” як увасабленне ідэяна-эстэтычных поглядаў В.І. Дуніна-Марцінкевіча	22
Поўх І.В. Адлюстраванне ідэі нацыянальнай самасвядомасці ў паэзіі Шэймаса Хіні.....	26
Праневіч Г.М. В. Дунін-Марцінкевіч і еўрапейская ліберальная традыцыя	32
Бувіна С.А. Вызваленне ад абсурду: чалавек і свет у раманах «Пошукі будучыні» Кузьмы Чорнага і «Чума» Альбера Камю	38
Фіцнер Т.А. Жаночая традыцыя ў беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: гендэрны аспект	45
Боровко В.Ю. Этнографічны матэрыял у произведениях рускоязычных празаікаў Беларусі другой паловы ХХ стагоддзя	52
Швед І.А. Універсальная колеравая трыяда ў міфалагічнай карціне свету беларусаў	58
Яніцкі М.І. Выяўленне маральна-этычных і агульнакультурных прыярытэтаў моладзі ў трагікамедыі Андрэя Макаёнка “Зацюканы апостал”: інтэртэкстуальнае вымярэнне	66
Сенькавец У.А. Вобразы гарадчукоў і роднай зямлі ў “Давыд-гарадоцкіх канонах” Георгія Марчука	70

МОВАЗНАЎСТВА

Рубанюк Н.В. Семантычны потенциал спецыяльных пытанняў у англійскай мове	76
Максимюк Ж.В. Языковая карціна свету іскусственага бilingва і этнакультурныя стэратыпы	82
Пушко О.Н. Границы семантычнага поля сакральнай лексики ў рускай мове	89
Мароз В.К. Крыніцы лінгвістычнай факталогіі: Баркулабаўскі летапіс	95
Зайцава Л.У. Параўнальна-супастаўляльны аналіз саматычных фразеалагізмаў беларускай і англійскай моў	101
Тарасевіч Н.А. Катэгорыя проціпаложнасці як фактар стварэння адекватнай мовы	108
Сацута І.У. Формы дзеясловаў цяперашняга і будучага часу ў старабеларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле”	114
Соусь С.В. Риторыка ўладнага дыскурса Брытаніі	120
Писарук Г.В. Риторычная тактыка апостола Павла ў пасланні к Філімону	125
Бут-Гусаім С.Ф. Уласныя асабовыя імёны ў кантэксце твораў Генрыха Далідовіча	132
Сянкевіч В.І. Перафразы як маўленчы прыём інтэрпрэтуючай катэгарызацыі	140
Міцюкова А.А. Асаблівасці выкарыстання і перакладу лексіка-семантычных мадэляў са значэннем намеру і неабходнасці (на матэрыяле лацінамоўных тэкстаў беларускай літаратуры)	149
Зозуля О.Л. Языковая катэгорызацыя расліннага свету (на матэрыяле сучаснага немецкага мовы)	158
Рахуба В.И. Смысловая структура отад’ектывных існуючых	164
Карніеўская Т.А. Іменаслоўная сістэма горада Гомеля перыяду 1981 – 1990 гадоў	172
Гурына Н.М. Аўтарскі курс па тэорыі мовы прафесара Н.Б. Мечковскай: канцэпцыя, праблемы, метадычнае забеспячэнне	182
ПАДЗЕІ, ДАТЫ, ЮБІЛЕІ	
Мищенко Н.И. Заінтарэсавана, кампетэнтна. Польскі даследчык аб рускай літаратуры	189
Сенькавец У.А. З клопатам пра матчына слова	192
Бібліяграфія. Гадавы паказальнік аўтараў часопіса “Вестнік Брэсцкага ўніверсітэта” – 2008 г. (Серыя філалагічных навук)	195
Звесткі аб аўтарах	198

INDEX

LITERATURE

Lukevich V.V. The locus and the chronotope of home and country estate in Kolas's and Bunin's novels.....	5
Martynowa O.M. English folk theatre and traditions of a German literary drama.....	14
Lebedzeu U.A. The poem "Hapon" as the embodiment of V.I. Dunin-Martsinkevich's aesthetic views.....	22
Powkh I.V. The idea of national identity reflected in the poetry of Seamus Heaney.....	26
Pranevich H.M. V.Dunin-Marcinkevich and European liberal tradition.....	32
Buvina S.A. Liberation from absurdity: man and the world in the novels «Searches for the future» by Kuzma Chorny and «Plague» by Albert Camus	38
Fitsner T.A. «Feminine tradition in Belarusian literature of the XX th century: gender aspect»	45
Barouka V.Yu. Ethnographical material in the fiction of Russian-language novelists of Belarus in the second half of the XX century	52
Shved I.A. Universal colour triad in the Belarusian mythology World Picture	58
Janicky M.I. The manifestation of ethical and common cultural priorities of the youth in Andrey Makayonak's tragicomedy "Intimidated apostle": intertextual dimension.....	66
Senkavets U.A. The townsmen's images and the images of the native land in the "Cannons of David town" by G.Marchuk.....	70

МОВАЗНАЎСТВА

Rubanyuk N.V. The Semantic Potential of Special Questions in the English language.....	76
Maksimuk Zh.V. Language Picture of the World of an Artificial Bilingual and Ethnic-Cultural Stereotypes.. ..	82
Pushko O. The borders of semantic field within sacral vocabulary in the Russian language	89
Maroz V.K. Sources of the facts of linguistics: the Barkulabow chronicle	95
Zaitseva L.V. The comparative analysis of the somatic phraseological units of the Byelorussian and English languages.....	101
Tarashevich N.A. The Category of Opposition as a Means of Adequate Language Picture Creation	108
Satsuta I.V. The verbs of Present and Past tense in the Old Belarusian translation of "The History of Athil"	114
Sous S.V. The rhetoric of British political discourse.....	120
Pisaruk G.V. Rhetorical tactics of Apostle Paul in the Epistle to Philemon.....	125
But-Gusaim S.F. Proper personal names in the context of literary works by G. Dalidovich	132
Siankevich V. Paraphrase as a speech technique of interpretive categorization	140
Mitjukova A.A. Features of use and translation of lexico-semantic models with meaning of intention and necessity (on a Latin texts of the Belarusian literature)	149
Zozulya O.L. Language Categorization of Flora (on the Material of Modern German).....	158
Rakhuba V.I. Semantic structure of adjectival nominals	164
Karniyenskaya T.A. The system of personal names of the city Gomel in the 1980s – 1990s	172
Hurina N.M. Nina Mechkovskaja's course in general linguistics: conception, methodical maintenance, dilemmas.....	182

ПАДЗЕІ, ДАТЫ, ЮБІЛЕІ

Mishchenchuk N.I. Interestingly, competently. Polish researcher about Russian literature.....	189
Senkavets U.A. With concern about mother's word.....	192
Bibliography. Annual index of the authors of "Vesnik of Brest state University" – 2008 г. (Series of the Philological Sciences) Information about the authors.....	195
Звесткі аб аўтарax	198

ЛИТЕРАТУРАЗНАУСТВА

УДК 821.161.1-3+821.3-3.09

В.В. Люкевич

ЛОКУС И ХРОНОТОП ДОМА И УСАДЬБЫ В КОЛАСОВСКОМ И БУНИНСКОМ РОМАНАХ

Исследованы основные функции локусов и хронотопов крестьянских и дворянских дома и усадьбы в трилогии Коласа, а также дворянской усадьбы в романе Бунина. Бунин констатировал историческую истощенность матрицы бытия и топики художественной литературы, сложившихся в дворянской усадьбе, завершил усадебный текст в русской литературе. Перспективы духовного возрождения нации Колас связывает с этикой трудовой крестьянской семьи, ладом традиционного крестьянского дома. Локус и хронотоп дворянской усадьбы, а также усадьбы шляхтича в финале трилогии Коласа – коды будущего экономического расцвета родного края, когда белорусы станут подлинными хозяевами своей земли.

Для обозначения пространства в художественных текстах в современных культурологии и литературоведении используются термины – *топос* и *локус*. Термин *топос* (по-гречески «место») впервые употребил Аристотель, но ему он, как констатирует В. Щукин, «в свое время представлялся чем-то великим и трудно уловимым» [1, с. 168, 214]. Топос – *место-предмет*, по В. Щукину. Но в литературоведении за топосом закрепилось и иное значение, «а именно *locus communis*, общее место, то есть повторяющийся из произведения в произведении, из эпохи в эпоху мотив, а также риторически-стереотипный способ включения этого мотива в структуру текста» [1, с. 168]. Поэтому, чтобы избежать путаницы, термину *топос* В. Щукин предпочел *локус* (почти идентично греческому – *топос*) для обозначения гуманитарно-значимого места в художественных текстах. В художественных текстах эстетически осваивается космическое (небо, Млечный путь, солнце, луна, звезды), географическое (ландшафт, горы, океан, море, поля, лес и другие) и особенно социокультурное пространства. В. Щукин перечислил десятки таких разновидностей последнего: жилой дом (дворец, особняк, дача, крестьянская изба, шалаш, барак и т. п.), храм (собор, церковь, мечеть), школа (университет, пансионат, кадетский корпус), больница, баня, вокзал, ресторан и т. д. [1, с. 176–177]. Все упомянутые разновидности пространства (*место – предметы*, изображенные в художественных текстах), следуя мнению В. Щукина, целесообразно обозначать локусами. Им обстоятельно исследованы локус и хронотоп дворянской усадьбы, усадебный текст от зарождения до очевидных признаков его угасания в русской литературе [1, с. 157–460]. Кстати, он же и констатировал, что «одним из последних блестящих аккордов угасающего усадебного текста были многие произведения Бунина: целый ряд стихотворений, рассказов («Антоновские яблоки», «Золотое дно», «Последнее свидание», «Весенний вечер», «Грамматика любви», «Исход», повесть «Суходол», а из позднейших – повесть «Митина любовь», новеллы, вошедшие в сборник «Темные аллеи», и обширные «усадебные» фрагменты в романе «Жизнь Арсеньева» [1, с. 332].

Правда, анализа упомянутых фрагментов в романе Бунина в капитальном труде В. Щукина нет. Комментатор романа О. Михайлов заметил только, что «на примере семьи Арсеньевых ярко виден «молекулярный распад» «русского усадебного барства» [2, с. 316], а неперенные же культурные коды многих фамильных усадеб – книги классиков русской литературы, их портреты воспринимаются юным Арсеньевым «как фамильные», потому что «со всеми ими он чувствует себя из одних квасов и гордо ощущает свою принадлежность к русскому дворянству» [2, с. 317]. Эта оценка усадебных фрагментов лишь незначительно откорректирована в последней биографической книге

О. Михайлова о Бунине [3, с. 410]. А. Волков, ссылаясь на авторитет А. Твардовского, напомним, что Бунин резко возражал тем, кто его называл «певцом дворянских гнезд», «усадебной печали», поименовал художника «страдающим летописцем» эпохи распада дворянства [4, с. 374]. Однако конкретных наблюдений над местом и функциями локуса усадьбы в художественном универсуме романа в исследовании А. Волкова, как и В. Афанасьева [5, с. 323–349], Ю. Мальцева [6, с. 302–321], Л. Смирновой [7, с. 151–162], не находим. Только А. Горелов частично отметил функции хиреющей усадьбы Арсеньевых и особенно заглохшей, необитаемой усадьбы отца Лермонтова, которые в тексте романа объективно разрушили субъективные арсеньевские иллюзии о «мифической «крепости» давнишней русской жизни» [8, с. 526].

В. Щукин существенно уточнил представление о хронотопе: это «способ осуществления акта (процесса) бытия во времени-пространстве (курсив автора. – В.Л.). Это не локус (усадьба, город, дом, вокзал) и не жанр (жалоба, обвинение, шутка, раздумье)». Понятие хронотопа он иллюстрирует рядом примеров – «встреча, путь, болезнь, влюбленность, праздник, тюремное заключение, возмущение; жизнь человека от рождения до смерти...» [1, с. 471]. Каждый из упомянутых и других хронотопов представляет собою пространственно-временную конкретизацию бытийного акта, процесса, определяет соответствующие им виды сюжетосложения. В. Щукин в основном, как и М. Бахтин, выделивший хронотоп биографического времени, протекающего во внутренних пространствах дворянских домов и усадеб [9, с. 398], исследовал социокультурный локус и хронотоп дворянской усадьбы. В прозе же рубежа XIX–XX и XX веков локус крестьянских дома и усадьбы заметно потеснил дворянские, что характерно для многих рассказов и повести «Деревня» Бунина. Поэтому есть все основания исследовать и этот локус и хронотоп. Правда, в «Жизни Арсеньева» локус крестьянского дома не нашел заметного воплощения. Зато в трилогии Якуба Коласа он основной. Ведь герой белорусского классика духовно определился в крестьянской семье, бунинский же Арсеньев – дворянин.

Локус усадьбы семьи Лобановичей в коласоведении до недавнего времени интерпретировался в контексте расхожих оценок социального положения белорусского народа в Российской империи: «Лобановіч убачыў, што пакутуе не адна родная сям'я, увесь народ ледзь-ледзь зводзіць канцы з канцамі» [10, с. 67]. Не культурологическая, а социальная сущность локуса крестьянского подворья интересовала Ю. Пширкова: «Сацыяльныя супярэчнасці, аб якіх паведамляе пляменніку дзядзька Марцін, – гэта ўжо... канкрэтная для Лобановіча з'ява... Герой павінен быў усё зразумець, бо інакш аказаўся б зусім бездапаможным у далейшых сваіх намаганнях стаць грамадзянінам» [11, с. 250].

Следовательно, и в коласоведении и в буниноведении родовые гнезда героев исследованы пока только в контексте социальных судеб и перспектив крестьянства и дворянства в Российской империи периода ее исторической агонии. Ни этническая, ни культурологическая семантика, ни концептуальные и сюжетообразующие функции локусов дворянской в бунинском, крестьянской и дворянской усадеб в коласовском романах пока еще не исследовались.

***

Художественные миры шедевров «На росстанях» и «Жизни Арсеньева» реализованы в пространственно-временном континууме родных для авторов и их героев этнорегионов. Сюжетная динамика и событийность в романах обоих классиков, как образно выразил мысль М. Бахтин, тяготеют к хронотопу и через него «наполняются плотью и кровью, приобщаются художественной образности» [9, с. 399].

У хутора, где временно уютилась родная семья, после смерти отца оказавшаяся на попечении дяди Мартина, Лобанович появился только в сюжете второй книги романа. В первой книге родные места являлись герою ретроспективно как противопоставление необыч-

ным для белоруса центрального региона полесским ландшафтам и селениям, к которым Лобанович привыкал постепенно. Поездка в родные места накануне Пасхи только упомянута, художественно не выявлена. Впервые в этот хронотоп Лобанович «вошел» после приезда из Тельшино, понемонских вечеринки и ночных искушений за карточным столом, духовного очищения красотой наднеманского ландшафта и чарующей мелодией песни лесного жаворонка. Первое младенческое воспоминание Арсеньева представлено Буниным как выход из замкнутого пространства родного дома за его пределы: «помню... освещенную предосенним солнцем комнату, его сухой блеск над косогором, видимым в окно на юг...» [12, с. 9]. Точнее, проблеском сознания персонаж обязан солнечному лучу. Второе упоминание о доме соотнесено с летним вечером, тоже последним лучом солнца, уходящего за притихший сад из темной спальни. Из своей детской кровати мальчик созерцает тихую вечернюю звезду. В фабульном вводе персонажа в сюжет запечатлен выход героя к Космосу – уходящему солнцу и тихой ночной звезде. Сознание героя фиксирует явления, запредельные дому. Коласовский герой помыслами и сердцем устремлен к родному дому. Бунинский же рвется из него в космические дали, *вдаль простирается* [12, с. 153].

Через хронотоп дома в сюжеты романов введены семьи героев. Похвалу своему отцу Лобанович слышит в Понемонье из уст Зязюльского: «гляджу я на цябе і ўспаінаю твайго бацьку: тваё аблічча так напамінае мне яго... Гэта быў мой першы прыяцель, дружка...» [13, с. 204]. Лобановичу дорога хорошая память в округе об отце. Теплоту материнской заботы ощущают сестры и братья Лобановича, особенно он: «Ганна, маці Лабановіча, была жанчына добрая, руплівая, усё старалася зрабіць сама, за ўсіх заступалася» [13, с. 230]. Вещее сердце матери предчувствовало приезд сына. Она чувствует свою вину перед младшим братом героя Юзиком, которому надо подниматься чуть свет, чтобы гнать коров на лужок, по-своему, с точки зрения неутомимого труженика дяди Мартина, балует юных дочерей, Настю и Маню. В локусе и хронотопе родной усадьбы – размеренный ритм трудового бытия малообеспеченной, но дружной и работающей семьи, где каждому ее члену, даже шестилетнему Якубу, определен свой круг обязанностей. Герой удручен скромным достатком родных: «адразу папаў у самы асяродак дамашняга клопату, скаргі на цяжкае жыццё, на беднасць. Радасць спаткання з роднымі астуджалася гэтымі адчуваннямі, што былі прыглухлі за час побыту па-за межамі роднага кутка, саступіўшы месца другім» [13, с. 228]. Благодаря локусу дома в сюжете трилогии моделируется трудовая белорусская семья.

Отец познан Арсеньевым в конкретике своих черт – сильный, бодрый, беспечный, вспыльчивый, но необыкновенно отходчивый, великодушный [12, с. 13]. Через отца Арсеньев в сюжете начинает осознавать и ментальность нации. Определение основной черты этой ментальности («той счастливой праздности, которая была столь обычна тогда не только для деревенского дворянского существования, но и вообще для русского») приходит к герою, конечно, в зрелые годы, но интуитивно она почувствована Арсеньевым уже в детстве [12, с. 13]. Органично, естественно осознание материнской теплоты: «Мать была для меня совсем особым существом среди всех прочих, нераздельным с моим собственным, я заметил, почувствовал ее, вероятно, тогда же, когда и себя самого» [12, с. 16]. Братья, сестры, особенно – Оля, нянька, как мать и отец, их незавидная судьба в хронотопе дома подводят героя к осознанию разрушения исконного лада патриархального жилища.

Характер, ментальность бунинского героя, помимо воздействия врожденного, генетического механизма «прапамяти», на чем неукоснительно настаивал художник, формируется и под несомненным влиянием родной среды. Правда, она не только социальная, но и материальная – неживая и живая природа, представленная ландшафтом, небесами, метеорологией, миром растительности, насекомых, птиц, животных и т. д. В усадьбе зарождается патриотическое сознание Арсеньева. Оно – и в восхищении малиновым Богородичным цветком с коричневым стеблем, и горестным пением овсянки в бурьяне...

[12, с. 21]. Это сознание вбирает в себя и бытовой распорядок усадьбы, ее трудовой ритм: по-утреннему, ново скрипящие на скотном дворе ворота, выгон на сочный утренний корм коров, серо-кудрявой отары овец, гудение земли от топота дружного табуна лошадей, которых гонят на водопой... А уж как репрезентуют национальный образ жизни экскурсии памяти героя в сезонные полевые работы (косовицу на лугах и полях): «На зное косят, со свистом, размашисто, приседаю и раскорячиваясь, валят густую стену жаркой желтой ржи косцы с почерневшими от пота спинами, с расстегнутыми воротами, ремешками вокруг головы, а следом за ними работают граблями и, сгибаясь, наклоняясь, борются с колкими головастыми снопами, пахнувшими разогретой на солнце золотой ржаной соломой, мнут их коленом и туго вяжут подоткнутые бабы» [12, с. 22].

Не менее внимателен к трудовому ритму белорусской семьи Колас. По звукам, доносившимся со двора, Лобанович определяет, чем занят в раннее утро дядя Мартин: он на самодельной соломорезке готовит полевой корм для лошади, «відаць, збіраўся ехаць араць напар» [13, с. 228]. Мать же спешит подоить корову, и быстро, накрыв подойник фартухом, несет его в сени избы, чтобы освободиться для встречи с сыном. Юзик, младший брат Андрея, одет пастухом («з пугаю і торбаю»), гонит коров в поле на утреннюю пастьбу. С хронотопом крестьянского подворья входил в сюжет этнобыт белорусской трудовой семьи, белорусский ритуал встречи родственников после продолжительной разлуки: «Марцін... засвяціўся радасцю і яшчэ загадзя расхіліў вусы, каб адвесці прасторнейшае месца пацалунку, шурпатаю далонню выцер губы і, стаўшы каля весніц, нарыхтаваўся як належыць сустракаць гасця [13, с. 228]. Особый ритуал встречи Андрея с матерью: «Лобановіч пацалаваў ёй руку» [13, с. 228]. Искренность, теплота, заинтересованная забота друг о друге – все свидетельствует о святости традиционных семейных устоев. Иное у Бунина. Отец Арсеньева вопреки очевидному обнищанию семьи полон барской спеси. Он снимает лучший номер в Дворянской гостинице, заказывает к обеду обилие напитков и закусок. Прокутив и проиграв в карты состояние, он проявляет к родным «этикетную» заботу. Арестованного сына-народовольца он просит везти в вагоне первого класса, одевает в свою ентовую шубу. Эта же шуба – последнее одолжение отца покидающему родное гнездо Алексею. С языка отца не сходят обращения к сыну – «душа моя», «друг мой». Так отец пытается скрасить горькую участь сына, в которой повинен. Чтобы поддержать Алексея в самые трудные мгновения его судьбы, он начинает усиленно следить за своим внешним видом, напоминает сыну мудрую сентенцию классика о вкушении мирных наслаждений в «смирной хижине своей» [12, с. 286]. Мать Алексея мужественно переносит арест старшего сына, приняв обет вечного поста. Изображены Буниным и ритуалы празднования двенадцатых праздников в барской усадьбе, погребения усопших родственников, поминальные обеды.

В хронотопе избы и крестьянского двора нашли место разнообразные трудовые занятия белорусской семьи. Они соотношены с неустанным тружеником, дядей Мартином: «То на полі, то каля дому ўвіхаўся. А ў часіны больш-менш вольныя займаўся майстэрствам... то калёсы ладзіў, то саху правіў, у хляве ці ў гумне парадак рабіў, або ў хаце ці ў сенцах усякія рыштункі рыхтаваў» [13, с. 231]. Любимые занятия, увлечения дяди Мартина – рыбалка и грибные походы, когда в соответствующую пору «задажджыцца і работа спыніцца на полі» [13, с. 231]. К хронотопу родного дома привязано и действенное участие Лобановича в крестьянских занятиях. Андрея увлекает поэзия косьбы на приеманском лугу, рыбалка, особенно первая, косьба: «Трава была маладая, ранішняя раса рабіла яе вільготнаю і мяккаю. Добра паклёпаная і наладжаная косы толькі пасвіствалі. Трава лёгка паддавалася і пакорна лажылася ў роўныя пракосы» [13, с. 647].

Ритм крестьянского труда увлек Андрея в предтворемную пору: «Амаль кожны дзень Андрэй праводзіў у полі, вязаў ячмень, авёс, памагаў дзядзьку Марціну звозіць збажыну і складаць у гумне» [13, с. 657]. Особенно радовали Лобановича удача с удобренным по его

рецепту лужком, сулящим хороший урожай овса с викой. Для Лобановича стала очевидной невыполнимость тех проектов обустройства хуторка, которыми они грезили с дядей во внесюжетном времени, поре семинарских каникул Лобановича. Причина этого – та удручающая бедность многодетной крестьянской семьи, которая воочию предстала Андрею в своей реальной яви.

В хронотопе родного дома в результате собственных нерадостных наблюдений над бытом родных, жалоб дяди Мартина на крестьянскую долю по вине господ («Служыў, служыў бацька ўвесь век, а памёр – сям’я куды хочаш дзявайся... І калі ім, халерам, канец той будзе? І ці будзе?») Лобанович начинает сомневаться в целесообразности официальных охранительных идей, которые будущим учителям вбивали в голову в семинарии [13, с. 237]. Лобанович не случайно вспомнил слово «социалист», которое впервые услышал во время учебы. Смысл слова для героя как нельзя лучше соответствовал тому сопротивлению неправильному ходу жизни, которое молодой учитель расслышал в жалобах дяди: «гэта... той... чалавек, які асмельваецца нядобра думаць аб цару, аб цяперашнім парадку» [13, с. 237].

Завершая полуторастолетнюю историю усадебного текста русской литературы в «Жизни Арсеньева», Бунин существенно обогатил коннотации, семантические и концептуальные, этого текста. Конечно, бунинский усадебный текст в романе зафиксировал не весь «усадебный словарь», составленный В. Шукиным из слов, использованных для языкового кодирования поэзии дворянских гнезд [1, с. 329–331]. Но в словаре бунинского усадебного текста кодируются те ментальные, национальные свойства русского человека, которые, откорректировавшись в усадьбе, определили и взлет русской культуры, и неизбежную агонию этой усадьбы. В отечественном хронотопе дома, усадьбы у Бунина запечатлены изъяны русской ментальности, которую «никогда не понять европейскому человеку, чуждому русской страсти и самоистреблению» [12, с. 40]. Страсть к самоистреблению, свойственная русским барам, мужикам, купцам, проецируется на безбрежность пространств, исключавшую потребность в строгой организации бытия в социуме.

От «домашнего» отношения к самодержавию, непоследовательности оценок отцом царя Николая Первого (то «Николай Палкин, бурбон», то «в бозе почивающий государь император Николай Павлович»), через историю с арестом брата, народовольца, повествователь переходит к едкому анализу взлелеянной в барской усадьбе тяги русских к революции: «очевидно, только в силу той вечной легкомысленности, восторженности, что так присуща была дворянскому племени и не покидала Радищевых, Чацких, Рудиных, Огаревых, Герценов даже и до седых волос» [12, с. 83]. Эту черту ментальности Бунин интерпретирует как вечную русскую потребность праздника; как тягу «к непрестанному хмелю, к запою», как бегство от скуки будней и планомерного труда. Русский революционер «всегда до нелепости отрешенный от жизни и ее презирающий» [12, с. 83]. В хронотопе дворянской усадьбы запечатлена и такая особенность ментальности, как «некое сладкое брожение, некое освобождение от рассудка, от будничной связанности и упорядоченности». Революционность и другие окаянства русских ассоциированы со знаменитым «Руси есть веселие пити». Повествование о драматической судьбе старшего брата прерывается патетическим выражением: «Не родственно ли с этим «веселием» и юродство, и бродяжничество, и радения, и самосжигания, и всяческие бунты – и даже та изумительная изобразительность, словесная чувственность, которой так славна русская литература?» [12, с. 84].

В хронотопе родного дома, точнее, родной деревни Микутичи, которая славилась не только немалым количеством образованных молодых людей, но и их вольнодумством, Лобанович вынашивает планы ремонта непролазной в сырую погоду гати. Но проект, как и

попытки сагитировать дядю Мартина на мелиорацию и удобрение арендуемого поля, не нашли поддержки ни у родного дяди, ни у микутичан.

Родные с сочувствием и пониманием отнеслись к судьбе опального Андрея после увольнения его со службы. Брат Владимир, служивший лесником в Смолярне предоставил ему скромный уголок в своем доме и нашел временную учительскую работу. Когда же Лобанович через год навестил родных на хуторке, «ні маці, ні дзядзька не папiкнулі Андрэя за прыкрае здарэнне на сходзе настаўнікаў» [13, с. 585]. Мать принимает и одобряет опасный жизненный выбор Андрея: «Ох, сынок, калі ўжо так трэба, дык трэба» [13, с. 588].

Уют родного дома, его целебную ауру Лобанович ощущает особенно остро тогда, когда его оставили временные попутчики, наподобие Янки Тукалы. Именно в родном доме, под кровом очага семьи опальный учитель трогательно прикасается ко всему тому, где он полнее всего ощущает себя самобытной личностью, к тому, что взрастило, сформулировало его духовность: «У гэту ноч Андрэю не спалася. Вільготная зямля і начная цішыня даносілі разнастайныя гукі няўгамоннага жыцця. Вось па дарозе мякка прашумелі ў пяску колы сялянскай цялежкі... За Нёманам мілагучна свіснула нейкая таксама бяссонная птушка... Як усё гэта блізка, знаёма з самага дзяцінства!» [13, с. 672].

В хронотопе усадьбы в детстве прикипел Арсеньев к «словесной чувственности» отечественной литературы, словесному волшебству «Руслана и Людмилы» Пушкина, а потом чудной словесной вязи, осязаемой лапидарности картин дворянского и казацкого быта в «Старосветских помещиках» и «Страшной мести» Гоголя. А в весеннюю пору после добровольного ухода из гимназии, под родительским кровом подобно весеннему расцвету дерева начал расцветать собственный литературный талант Арсеньева. Роль родительского дома для духовно-эмоционального развития Арсеньева выявлена в главах, посвященных изображению жизни семьи в последнем родовом имении – Батурино.

В романе важны блеск искусства, мастерство художника в воспроизведении богатой многоаспектной, трудно поддающейся перечислению эмпирики жизни. Сутью, вектором этого волшебного мастерства явилось филигранное моделирование национального мироощущения, точнее, его оригинального, именно бунинского варианта, в котором предоставлялось место тому многому, что ушло от внимания величайших мастеров русской литературы.

Сюжетообразующая роль хронотопа двора, точнее, такого его атрибута, как каретный сарай с его живностью, ярко раскрыта в эпизоде наблюдения мальчиком Арсеньевым за красивыми ласточками с их молниеносным летом. В этом эпизоде читатель знакомится с бунинским объяснением зарождения национальной сказочной фантастики, стремления преодолеть пространства, окунуться в необычное, неведомое экзистенциальное, чисто психологическое.

В хронотоп усадьбы родного дома включены житейские трагедии, празднование отдельных из двенадцатых праздников. С первыми связано обретение мальчиком Арсеньевым веры в Бога. Понятие о Нем, ощущение Его бунинский герой обрел с понятием о смерти и бессмертии души: «Бог – в небе, в непостижимой высоте и силе, в том непонятном синем, что вверху, над нами, безгранично далеко от земли: это вошло в меня с самых первых дней моих, равно как и то, что невзирая на смерть, у каждого из нас есть где-то в груди душа и что душа эта бессмертна» [12, с. 26]. Трагический случай, кончина постушка Сеньки помогли герою Бунина впервые почувствовать реальность, «вещественность» смерти, ухода из мира существования сознания личности. Еще глубже это осознается после смерти бабушки, особенно сестренки Нади: «все земное, все живое, вещественное, телесное, непременно подлежит гибели, «тленью» [12, с. 44].

Именно в весенний день, ледяной и ненастный, во дворе усадьбы появился человек в сюртучке – Баскаков. Он, ставший наставником Арсеньева, чрезвычайно помог развитию его повышенной впечатлительности, унаследованной от предков. Под его влиянием Арсень-

ев навсегда проникся глубочайшим чувством истинно-божественного смысла и значения земных и небесных красок [12, с. 32]. Следовательно, уверовал в непреходящий, созидательный смысл эмпирической, материальной, вещественной плоти мира, данного человечеству Творцом. Но все же важнее другое – в хронотопе родительских стен под воздействием учителя Арсеньев развил в себе неумную фантазию: «Как мог я, будучи ребенком, мало чем отличавшимся от любого мальчишки из Выселок, глядя на книжные картинки и слушая полоумного скитальца... так верно чувствовать духовную жизнь этих замков и так точно рисовать себе их?» [12, с. 35].

Способствовали духовному становлению Арсеньева и созерцание портретов предков в холодном зимой обширным зале, приобщение к красоте зимних ночных картин в дымке холодного лунного света, вызывавших в памяти «вельможно-гордые державинские строки» о «золотой луне», плавающей на темно-голубом эфире», и прогулки и разговоры с братом Георгием, и возможность иметь доступ к родовой библиотеке в имении Васильевском, принадлежавшем мужу сестры. В библиотеке классика XVIII–XIX веков – Сумароков, Анна Бунина, Державин, Батюшков, Жуковский, Веневитинов, Козлов, Баратынский... [12, с. 101]. Восторженны оценки искусства издания упомянутых авторов, содержания их творений: «стройная красота, благородство, высокий строй...» [12, с. 101]. Сюжетная функция библиотечной атрибутики хронотопа дворянской усадьбы, как и всей уже названной, вряд ли подлежит сомнению. Арсеньев с перечисленными томиком «пережил все свои первые юношеские мечты, первую полную жажду писать самому... сладострастие воображения» [12, с. 101].

В усадьбе пережил Арсеньев и первую и последующие свои влюбленности. Они окрашивают мироощущение героя в мажорные тона. Пронзительно переживается героем разлука с Анхен как новое открытие мира: «еще не плакал я так неистово, как в тот день, но с какой нежностью, с какой мукой сладчайшей любви к миру, к жизни, к телесной и душевной человеческой красоте, которую, сама того не ведая, открыла мне Анхен, плакал я» [12, с. 115–116]. На другой день в усадьбе Арсеньев увидел в журнале свои стихи. И это событие как начало выхода на новую дорогу сказалось на перемене в восприятии дома: «пошел в свою комнату, шатаюсь от усталости, дивясь тому, какой он стал маленький и старый...» [12, с. 116].

Духовно и физически мужаящийся юноша и отождествляет себя с родительским кровом и с беспощадной резкостью суждений начинает удаляться от него [12, с. 119]. В усадьбе, вопреки ее разорению, обнищанию, Арсеньев лелеет свои самые возвышенные мечты, поэтические грезы. Ведь с бытом усадьбы «так тесно связана была когда-то вся русская поэзия». Дух этой среды, романтизированной воображением персонажа, ему «казался... тем прекраснее, что навеки исчезал на... глазах» [12, с. 128]. Повествователь не перестает изящно конкретизировать этот исчезающий быт. Как и Лобанович, Арсеньев принял действенное участие в крестьянском труде. Оно изображено с неиссякаемой поэтичностью в конкретике трудовых операций: то утомительная косьба («с согнутой, изломанной спиной, с ноющими в плечах и горящими от кровавых мозолей руками с обожженным лицом»), то погрузка снопов («всаживать вилы в толстый, сухо-упругий сноп, подхватывать скользкую рукоятку вил коленом с маху, до боли в животе, вскидывать эту великолепную шуршащую тяжесть, осыпающую острым зерном, на высокий... воз») [12, с. 132], то их возка по ухабистому выбитому проселку, то работы на гумне. Из хронотопа усадьбы Арсеньев отправляется в город и за первым литературным гонораром, и с деловым поручением отца. И тут он принимает решение – покинуть Батурино. И по своей воле, и по совету скупщика хлеба, тоже в юные годы писавшего стихи. Настоящему художнику нужен широкий кругозор: «Сидеть сиднем в деревне, не видать жизни, пописывать и почитывать спустя рукава – карьера не блестящая» [12, с. 140].

Беспокойная мысль будущего художника искала возможные пути обновления исконной матрицы бытия, а соответственно, и образности родной литературы. Симптоматичны размышления бунинского героя о литературном подвиге Лермонтова после посещения разоренной усадьбы, родового имени отца поэта. Исток его Арсеньев уподобил своему: «Вот бедная колыбель его, наша общая с ним, вот его начальные дни... и первые стихи, столь же, как и мои, беспомощные» [12, с. 157]. Взлет лермонтовского гения Бунин связывает с новой топикой, выходом за пределы усадьбы. Арсеньев восторженно перечисляет новую образность в наследии своего земляка: «снежную вершину Казбека, Дарьяльское ущелье, долину Грузии, где шумят, «обнявшись, точно две сестры, струи Арагвы и Куры», облачную ночь в Тамани, дымную морскую синеву, в которой чуть белеет вдали парус, молодую ярко-зеленую чинару у какого-то уже совсем сказочного Черного моря...» [12, с. 157–158]. Упоение необычной топикой Лермонтова завершено чувством зависти к необычной, свершившейся вдали от родового гнезда жизни и судьбе поэта. К окончательному разрыву с родовым гнездом подходит Арсеньев и в итоге раздумий над страницами «Войны и мира» Толстого. И в творчестве этого гения, как в судьбах Лермонтова, Пушкина (не случайно упомянуты «Путешествие в Арзерум» наряду с толстовскими «Казачками»), Арсеньев находил посыл к преодолению сковывающего его волю усадебного быта.

В отличие от скудеющих барских гнезд у Бунина, в коласовском романе они – свидетельства не только недостатка, но и процветания. Таков «маёнтак пана Скірмунта, дзе працуюць... сукнавальня, гісэрня, бровар і яшчэ нешта... велізарная клуня, крытая чаротам. Клуня цягнецца ад дарогі да самае Піны – сажняў двесце напэўна яе даўжыня» [13, с. 349]. Атрибутика богатства и в портрете Скирмунта, деталях его кабинета: «Выгладжаны і прылізаны, важна сядзіць ён у сваім пышным кабінцеце за багатым сталом, курьць дарагія цыгары» [13, с. 366].

Особенно впечатляет Лобановича имение землевладельца Степанова на Столбцовщине: «Маёнтак гэты зварачаў на сябе ўвагу, асабліва кідаўся ў вочы сад, які выглядаў прыгожым востравам» [13, с. 526]. Антураж первого и второго именей контрастны подворью родных Лобановича. В локусе второго имени закодирована идея бушующего расцвета родной земли с настоящим хозяином на ней, родным народом. Счастливым островком на фоне всеобщей неустроенности крестьянского бытия явлены в финальной части сюжета трилогии усадьба, сад и дом шляхтича Глынського, где чистота, порядок, дородная красивая хозяйка, двое ухоженных детей и богатый стол, накрытый для гостей [13, с. 677–678].

Финал усадебного текста в бунинском романе удручающ: «дикарские облещенные водовозки возле порогов, вросших в железную грязь, колчи этой грязи по проезду к усадьбе, пустой двор перед угрюмым домом с печальными окнами... все старое, какое-то заброшенное, бесцельное... В быту дома я нашел переход уже к грубой бедности – замазанные глиной трещины печей, полы для тепла постланы мужицкими попонами» [12, с. 285].

Бунин в своем шедевре с болью и с твердой решимостью живописал на пределе сенсуалистских возможностей искусства слова историческую исчерпанность барской усадьбы и ее топикой в перспективе будущего и страны и ее культуры. Колас же с аксиологией белорусской трудовой крестьянской семьи связывал будущее возрождение родного края. В известном смысле явным образцом будущего обустройства родной земли у Коласа выступает и барская усадьба (имения Скирмунта и полковника Степанова), где в отличие от белорусской крестьянской усадьбы и особенно от дворянской (у Бунина) преобладают упорядоченность, культура хозяйствования, полный достаток. Код этого возрождения – и усадьба шляхтича Глынського. Она в трилогии – своеобразная модель будущего Нового Дома белорусов, когда они станут подлинными хозяевами на своей земле.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Щукин, В.Г. Российский гений просвещения. Исследования в области мифопоэтики и истории идей / В.Г. Щукин. – М. : Российская поэтическая энциклопедия, 2007. – 608 с.
2. Михайлов, О.Н. Примечания / О.Н. Михайлов // Бунин, И.А. Собр. соч. : в 9 т. – М. : Худож. лит., 1966. Т. 6 : Жизнь Арсеньева. Юность. — С. 311–326.
3. Михайлов, О.Н. Жизнь Бунина. Лишь слову жизнь дана... – «Бессмертные имена» / О.Н. Михайлов. – М. : Центрополиграф, 2001. – 491 с.
4. Волков, А.А. Проза Ивана Бунина / А.А. Волков. – М. : Моск. рабочий, 1969. – 468 с.
5. Афанасьев, В.Н. И.А. Бунин. Очерк творчества / В.Н. Афанасьев. – М. : Просвещение, 1966. – 384 с.
6. Мальцев, Ю.В. Иван Бунин / Ю.В. Мальцев. – М., Франкфурт на Майне : Посев, 1994. – 432 с.
7. Смирнова, Л.А. Иван Алексеевич Бунин / Л.А. Смирнова. – М. : Просвещение, 1991. – 192 с.
8. Горелов, А.Е. Звезда одинокая / А.Е. Горелов // Три судьбы: Ф. Тютчев, А. Сухово-Кобылин, И. Бунин. – Л. : Совет. писатель, 1976. – С. 275–622.
9. Бахтин, М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1975. – 504 с.
10. Пшыркоў, Ю.С. Трылогія Якуба Коласа «На ростанях» / Ю.С. Пшыркоў. – Мінск : Выд.-вы АН БССР, 1956. – 228 с.
11. Пшыркоў, Ю.С. Летапісец свайго народа / Ю.С. Пшыркоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 368 с.
12. Бунин, И.А. Собр. соч. : в 9 т. / И.А. Бунин. – М. : Худож. лит., 1966. – Т. 6 : Жизнь Арсеньева. Юность. – 340 с.
13. Колас, Якуб. Збор твораў : у 12 т. / Якуб Колас. – Мінск : Беларусь, 1962–1964. Т.9 : Трылогія «На ростанях».

Lukevich V.V. The Locus and the Chronotope of Home and Country Estate in Kolas's and Bunin's Novels

In the article the author considers the functions of the locuses and the chronotopes of peasant home and noble country estate in Kolas's trilogy as well as of noble country estate in Bunin's novel. Bunin established historical exhaustiveness of the being matrix and the topic of fiction formed in noble country estate and finished the text of country estate in Russian literature. Kolas connected the perspectives of the spiritual revival of the nation with the ethics of a working peasant family, with the manner of the traditional peasant home. The locus and the chronotope of noble country estate and Polish nobleman's country estate in the finale of the Kolas's trilogy are the codes of the future economic flourishing of the native land when the Belarusians will become true owners of their land.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 12.11.2008

УДК 821.112.2-2

О.М. Мартынова

АНГЛИЙСКИЙ НАРОДНЫЙ ТЕАТР И ТРАДИЦИИ НЕМЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ДРАМЫ

Статья посвящена проблемам становления и развития немецкого комедийного театра и влияния и взаимодействия немецкой и английской драматургии. Отмечается, что спектакли английских странствующих театров поначалу не были популярными в германских землях из-за сложности понимания зрителями английской речи. Поэтому в постановках английских комедиантов на первый план выходили мимические, жестовые, танцевальные, акробатические и музыкальные номера. Доказывается, что влияние английского театра распространялось лишь на небольшую часть северогерманских областей, хотя к первой трети XVII века английские труппы пользовались успехом в немецких землях и вызывали подражания со стороны германских театральных коллективов. В заключение говорится, что немецкая комедия, избирая в своем развитии то же направление, что и соседние европейские страны, не шла по пути слепого подражания, но прокладывала свою дорогу, что не могло не отразиться на своеобразии этого жанра в Германии.

Проблемам становления и развития немецкого комедийного театра посвящено немало работ в западноевропейском литературоведении. Это и книга Карла Холя «История немецкой комедии» (Karl Holl «Geschichte des deutschen Lustspiels») [1], и работа Вальтера Хинка «Немецкая комедия. От средних веков до современности» (Walter Hinck «Die deutsche Komödie. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart») [2], и монография Экехарда Католи «Немецкая комедия. От средних веков до конца Барокко» (Ekehard Catholy «Das deutsche Lustspiel. Vom Mittelalter bis zum Ende der Barockzeit») [3] и многие другие разыскания. Однако все эти труды созданы учеными еще в XX веке, а вот за последние десятилетия ни в Германии, ни в Англии не появлялось новых исследований, в которых бы освещалась тема влияния и взаимодействия немецкой и английской драматургии с точки зрения современного видения проблемы.

К сожалению, и наше отечественное литературоведение далеко от задач старинного западноевропейского театра. Вместе с тем затрагивать подобного рода темы необходимо хотя бы потому, что западноевропейский театр оказал и оказывает до сих пор достаточно заметное влияние на становление и развитие славянского, и, в частности, белорусского сценического искусства.

Английские странствующие комедианты начали свои гастролы по Германии примерно с 1585 года. Впрочем, «английскими комедиантами» именовались все труппы, приезжавшие в Германию с севера, в том числе и из Голландии. Первая труппа таких актеров, возглавляемая Вильямом Кемпом, в 1586 году появилась в Дрездене. Еще одна, руководимая Робертом Брауном, с 1592 года исколесила значительную часть страны, а в последующие годы количество таких трупп в Германии сильно возросло.

Спектакли «английских комедиантов» отличались от выступлений других передвижных иностранных театров – французских и итальянских – и поначалу были менее популярными в германских землях из-за сложности понимания зрителями английской речи. Поэтому в постановках английских комедиантов на первый план выходили мимические, жестовые, танцевальные, акробатические и музыкальные номера. Особенно тяжело английским актерам было добиться надлежащего зрительского восприятия в серьезных пьесах, успех которых зависел лишь от комедийных эпизодов-вставок, не связанных с основным содержанием, но понимаемых публикой даже при минимальном владении английским языком. Таким образом, пьесы Шекспира, которые привозили в Германию английские труппы, почти не пользовались успехом. Впрочем, только по

географическим причинам влияние английского театра распространялось лишь на небольшую часть северно-германских областей, которые были излюбленным местом пребывания британцев. Однако к первой трети XVII века труппы английских актеров стали пользоваться огромным успехом в немецких землях и вызывали подражания со стороны германских театральных коллективов, которые начали образовывать собственные «английские» труппы.

Исследователи, занимающиеся историей европейского театра, постоянно сталкиваются с трудностями, связанными с отсутствием подлинных текстов. Это объясняется прежде всего тем, что на ранних стадиях своего развития ни итальянская комедия, ни английская драма, ни немецкий фастнахтшпиль¹ не имели даже черновых набросков, не говоря уже о рукописных образцах репертуарных пьес. Впрочем, и обычного текста постановки в современном смысле этого слова в те времена не было. Пьесы бродячих актеров поначалу существовали лишь в устной традиции. Оценка аудитории имела решающее значение: если содержание нравилось – произведение продолжало жить. Если же оно не находило отклика у зрителей, то переставало исполняться, забывалось и навсегда утрачивалось. Даже успешные спектакли фиксировались только в народной памяти и могли по-разному интерпретироваться комедиантами, которые приспособлялись к требованиям и вкусам зрителей или к менталитету другой страны.

С течением времени немногочисленные поначалу немецкие профессиональные труппы стали включать в свой репертуар пьесы английских комедиантов. В анонсах их спектаклей уже в целях рекламы после немецкого заголовка следовало английское название постановки, а в 1620 году появляется первый сборник английских комедий и трагедий («*Englische Comedien und Tragedien...*»). Он зафиксировал основной репертуар английских комедиантов в Германии и был издан, по-видимому, самими актерами, так как тексты пьес снабжены сугубо техническими указаниями и изобилуют повторениями одних и тех же тирад, шуток и острот. В связи с тем, что английские комедианты использовали импровизацию, их пьесы писались в основном прозой. Это придавало диалогам персонажей большую гибкость, но и подчиняло произведение произволу актеров, не всегда отличавшихся высоким культурным уровнем, о чем, например, свидетельствует отрывок из рекомендаций к пьесам английских комедиантов, приведенный в книге К.Ф. Тиандера «Очерк истории театра в западной Европе и в России»:

«Влюбленный Памфил молчит, сбрасывает с себя плащ и шляпу и ведет себя как бешеный; опять молчит и бегаёт по сцене, чешет голову, ложится, вновь поднимается, опять ложится и теперь уже остается лежать...

Блудный сын, предвидя свою гибель, ходит взад и вперед, корчится и извивается и придает себе страшный вид, рычит, как бык, бросается оземь, размахивает руками и ногами, вскакивает и бегаёт по сцене, как умалишенный» [4, с. 139].

Приведенные образцы ремарок из пьес английских трупп показывают, что для английского театра была характерна внешняя манера актерского исполнения, характеризовавшаяся одинаковыми для разных произведений жестами и преувеличенным, неестественным пафосом.

С 1600 года труппы британских комедиантов начали ставить свои пьесы на немецком языке, в отличие от итальянцев, представления-импровизации которых шли в Германии на языке оригинала и вплоть до XVIII века неизменно имели бурный успех. Сохранившиеся немногочисленные рукописи театральных пьес не могут дать даже приблизительной картины истории становления и развития западноевропейского театра. Разумеется, и до появления заезжих иностранных комедиантов в немецких землях

---

¹ Фастнахтшпиль (нем. Fastnachtspiel) – масленичная карнавальная комедия.

имелись актерские коллективы. Таковыми были, например, труппы при иезуитских школах, очень сильно повлиявшие на театральную ситуацию в Германии, хотя за пределами школы строго дидактические назидательные постановки, в которых было запрещено применение грубых фарсовых элементов, не имели особенно громкого успеха у немецкого зрителя. Наряду с ними в XVII веке в южной Германии совершенствовалась и продолжала свое победное шествие духовная средневековая драма. Она использовала элементы античной трагедии и комедии не только в театре иезуитов, но и в постановках других церковных орденов. Это плодотворное развитие немецкого драматургического искусства с конца XVI века находилось в прямой связи со взлетом, который испытывали немецкие светские княжества и на который почти не влияли заимствования из практики итальянского и английского театров.

Немецкая театральная школьная пьеса очень сильно отличалась от спектаклей-импровизаций бродячих комедиантов. Духовные пьесы издавна являлись частью богослужения или включались в общегородские праздничные увеселения. И школьная, и церковная немецкая драма велись в строгом соответствии с литературным текстом: для клерикальной пьесы средневековья, опиравшейся на сюжеты из Библии и использовавшей цитаты из Священного Писания, подобного рода практика была само собой разумеющейся. В определенном смысле это касалось и масленичных пьес XV века, завоевывавших внимание публики рифмованными шутками. Кроме того, авторы ставившихся в церковных школах пьес пытались подражать классическим образцам, а исполнители-ученики были обязаны продемонстрировать знание латинского языка. В немецкоязычных ученических драмах, которые не могли или не хотели отказываться от старинных театральных традиций, особая роль отводилась слову. Само собой разумелось, что школьный спектакль был частью воспитательного процесса как самих школяров, так и взрослого городского населения, для которого это представление и устраивалось. Именно поэтому учредители городских увеселений стремились добиться высокого мастерства исполнения и художественного совершенства от непрофессиональных школьных актерских коллективов.

Наряду с духовной драмой в XV веке в вольном городе Нюрнберге развивалась и богатая традиция комической немецкой пьесы – фастнахтшпиля, который утратил исконный культовый смысл и принял характер народного средневекового празднества. Перейдя с паперти и городской площади в частные дома, трактиры, на постоянные двory, где сытная еда, обильное питье и веселые танцы освобождали человека от строгой морали и неукоснительного следования догматам церкви, этот тип немецкоязычной комедии постепенно становился излюбленным жанром средневекового немецкого театра.

Не случайно именно Нюрнберг стал главной точкой отсчета в истории создания национального немецкого комического театра. В начале XV века это был город с богатыми традициями народных увеселений: подготовка к масленичным и пасхальным представлениям, их проведение считались государственным делом, а городской магистрат охотно выдавал разрешения на организацию частных любительских спектаклей. Кроме того, в Нюрнберге, находившемся на пересечении торговых путей, городе, крепком экономически, проводились веселые маскарадные шествия и бюргерские турниры, которые также были увлекательным зрелищем.

Удивительный расцвет Нюрнбергского фастнахтшпиля XV века привел к тому, что к началу XVI века немецкая комедия получила наивысшее воплощение в пьесах Ганса Сакса. Несмотря на незнатное происхождение и скромный род занятий, сапожных дел мастер Ганс Сакс был образованнейшим человеком своего времени, имел безудержную фантазию и искрометное чувство юмора. В круг его чтения входили народные книги, он хорошо знал античных писателей, интересовался переводной литературой. Некоторые сюжеты новелл «Декамерона» Боккаччо были не раз обработаны

Гансом Саксом и принимали форму веселых комедий. Если первые народные немецкие фастнахтшпили были откровенно грубыми, содержали непристойные шутки и затрагивали в основном низменную бытовую тематику: пьянство, обжорство, «низкую» любовь, – то пьесы Ганса Сакса стояли на значительно более высокой ступени. Несмотря на то, что по содержанию и форме пьесы немецкого мейстерзингера восходили к раннему средневековому фастнахтшпилю, он сумел придать этому жанру новый вид, уйдя от резкости и пошлости комедий раннего средневековья, воплощая в своих пьесах образец культуры гуманизма.

Мир героев пьес Ганса Сакса – это сфера жизни простого средневекового человека с его бедами и радостями, ошибками и достижениями. Вместе с тем это всегда веселый и реальный мир, а представляемые им типы хорошо известны и давно любимы зрителями и читателями. Здесь и смекалистые школяры, и неверные жены, недалекие крестьяне и изворотливые мужья, находчивые горожане и незадачливые церковники. Главное качество фастнахтшпилей Ганса Сакса – огромная любовь автора ко всем своим персонажам, к простым людям прежде всего. Рядовой крестьянин или горожанин мог быть у Ганса Сакса глупым, смешным, недалеким и не очень-то расторопным, но у всех этих героев есть одно замечательное качество: они бесконечно дороги автору, несмотря на выставляемые на всеобщее посмеяние недостатки. Любимые герои нюрнбергского мейстерзингера наделены неиссякаемой смекалкой и огромным жизнелюбием. Ганс Сакс не устал подтрунивать над своими героями, используя в своих пьесах прием буффонады. Остроумные перебранки, каверзные шутки и веселые недоразумения образовывали атмосферу праздничного действия, шутовства и карнавальности, а ломаные стихи придавали диалогам фастнахтшпилей простоту и естественность, приближали их к разговорному народному языку, делая доступными для любого читателя. Как справедливо отмечал русский литературовед Б. Пуришев, «...Сакс проповедовал трудолюбие, честность, умеренность... Богачей он хотел видеть щедрыми и отзывчивыми, а не скрягами и ростовщиками, детей – послушными родителям, воспитанными и добронравными, брак был для него святыней, дружба – украшением жизни» [5, с. 23].

Выступления английских комедиантов по сравнению с постановками школьных спектаклей и фастнахтшпилями Ганса Сакса были для немецкой публики совершенно новым опытом. В пьесах британских актеров зачастую отсутствовала логика событий, поступки героев отличались спонтанностью и непредсказуемостью, речь персонажей приближалась к разговорному языку и исключала морализаторско-назидательные тирады, обязательные для ученических постановок. Кроме того, английские пьесы изобиловали прозаическими, не рифмованными шутками-импровизациями. Тем не менее немецкий язык в пьесах англичан никогда даже приблизительно не имел того значения, которое он получал в школьных драмах, где достиг особой высоты как носитель теологического смысла и морального воздействия на публику.

Ко второй половине XVIII века в связи с тем, что текст постановки на родном для зрителей немецком языке был хорошо понятен, острой необходимости в подробных комментариях или рекомендациях актерам не было. Немецкие режиссеры обращали внимание, в первую очередь, на доступность содержания и сосредоточивались на диалогах и монологах персонажей. Интерес к автору текстов был незначителен, тем более что спектакли, не имевшие успеха у публики, навсегда исчезали вместе с именем их создателя. Первые оригинальные немецкие комедии устраивались в основном непрофессиональными коллективами, и успех пьесы уже во многом зависел от таланта исполнителей. В дальнейшем все это привело к перевесу слова над действием, а процесс формирования театральной постановки обособился от литературного текста. Вследствие того, что немецкие драматурги не заботились об исполнительской технике и сцени-

ческом совершенстве своих произведений, профессиональный театр, а значит, и литературная пьеса, начали развиваться в Германии позже, чем в других странах.

Что касается спектаклей английских комедиантов, то их постановки были родственными итальянской *commedia dell'arte* и вызывали у зрителей живой интерес. Кроме того, в своих комедиях англичане не касались государственных дел и политики, а затрагивали в основном «вечные» проблемы: любовь и ненависть, верность и предательство, хитрость и глупость. Главную роль в таких пьесах играл шут, клоун.

На этом этапе немецкая литературная пьеса переняла от английского театра некоторые новшества. Так, к XVI веку под влиянием традиций английского театра действие немецкой постановки на библейскую тему могло бесцеремонно прерываться веселыми интермедиями, которые вовсе не были связаны с серьезным содержанием произведения. Ярким примером такой практики является немецкая духовная драма «О прекрасной королеве Эсфири и горделивом Аммане». В основу этой пьесы положен ветхозаветный сюжет о спасении евреев от гнева египетского владыки благодаря стараниям царицы-иудейки Эстер. В самый ответственный момент перед властителем, решающим важнейший вопрос о дальнейшей судьбе гонимого народа, в сопровождении своей жены на сцене появляется типичный немецкий комедийный персонаж Ганс Кнапкэзэ. Супруги, не ладящие друг с другом, требуют у правителя позволения развестись:

Король: Но я вижу, вы не можете друг друга переносить. Поэтому мы постановили вас друг с другом развести. Мужчина, ты должен остаться у нас при дворе, ...а тебя, женщина, я отдаю моей королеве. Королева Эстер, возьмите ее к себе, с тем, чтобы с ней проводить время. *Эстер:* Она мне очень мила, всемилостивейший государь. *Король:* Ну, вы, оба, как вам это нравится? *Женщина:* Я ни о чем не спрашиваю, и мне по нраву, что я от моего дорогого мужа могу [удалиться]. *Ганс:* Я тоже полностью доволен. Но будем же мы ночью еще друг с другом рядом? *Король:* О нет, разведенные никогда не могут быть друг с другом. *Ганс:* О мой дорогой господин король, днем мы не можем друг друга переносить, но ночью мы хорошие друзья. *Король:* Ну, ты чудак-коватый Ганс, мы уступаем, ...вы ночью не будете разведены, но только днем [3, с. 123–124]¹.

В противоположность другим персонажам драмы комическая фигура Ганса Кнапкэзэ отличалась тем, что она исполняла только подчиненную роль в пределах изображаемой в пьесе сценической действительности. Комический герой не состоял в конфликте с нормами и правилами общества и жил по воле своих инстинктов. Комедийные элементы в серьезных пьесах английских и позже немецких странствующих коллективов свидетельствуют об их тесном родстве со старинными формами народной комедии.

С XVI века театральные постановки все больше отдалялись от тех регионов, которые некогда придали им специфические особенности своего края. Место, где организовывались представления (церковь, городская площадь) также постепенно перестало быть строго фиксированным и не имело значения для показа спектакля. Пьесы же англичан были пригодными для демонстрации в любое время и не привязывались больше к определенным церков-

¹ *König:* Aber ich sehe wol, ihr werdet euch nimmer können vertragen. Darumb sein wir resolviret, euch von einander zu scheiden. Mann, du solt bei uns am Hofe sein... und Frau, dich gebe ich meiner Königin. Königin Esther, nehmt sie zu euch, damit ihr ein Zeitvertreiber habet. *Esther:* Sie ist mir sehr lieb, gnädigster König. *König:* Nun, ihr beiden, wie gefällt euch dieses? *Frau:* Ich frage da nichts nach, und ist mir lieb, daß ich von meinem lieben Manne komme. *Hans:* Und ich bin auch wol zufrieden. Aber wir werden ja des Nachts noch bei einander sein? *König:* O nein, scheiden ist soviel, als nimmermehr bei einander zu kommen. *Hans:* O mein lieber Herr König, des Tages können wir uns nicht vertragen, aber des Nachts so seind wir gute Freunde. *König:* Nun, du wunderlicher Hans, so geben wir nach, daß ihr des Nachts nicht geschieden seid, sondern des Tages. (Перевод всех текстов выполнен автором статьи – О.М.).

ным датам, как, например, пасхе или масленице. Особенно предпочтительными для их трупп были сезонные ярмарки больших городов. В противоположность организаторам и исполнителям немецких любительских театральных представлений для английских комедиантов их профессия была средством к существованию, поэтому ярмарка, на которую стекалось много народа, приносила хорошие доходы и актерам. Однако самыми удачливыми, по сравнению со странствующими коллективами, считались придворные труппы, которые могли рассчитывать на стабильный заработок и не зависели от вкусов разношерстной публики торговой площади. В 1603 году немецкий удельный князь Мориц фон Гессен-Кассель, будучи большим любителем театра, построил для комедиантов отдельный дом, где актеры жили и ставили свои пьесы. Это был первый стационарный театр на немецкой земле как яркое свидетельство пристрастия германской публики к сценическому искусству.

Любопытно, что среди авторов первых немецких литературных пьес были и высокопоставленные лица, как, например, герцог Генрих Юлий фон Брауншвейгский. Он собрал собственную труппу актеров, жившую при его дворе в Вольфенбюттеле. Театр, который он создал, существовал не только для придания блеска придворным праздникам. Как истый лютеранин, Генрих Юлий стремился объединить развлекательное действие с воспитательными задачами. Именно поэтому большая часть из его одиннадцати пьес носила нравоучительный характер, что не было характерно для постановок английских бродячих трупп. Таковой, например, являлась «Пьеса о женщине, которая скрывала свою неверность от мужа». Ее содержание относилось к области амурной новеллистики в духе «Декамерона» Боккаччо, а сам сюжет был известен еще во времена античности. Согласно тексту пьесы Генриха Юлия, хитроумной жене глупого торговца Томаса Меркатора дважды удается убедить мужа в своей преданности, хотя в его отсутствие она развлекается с любовником Аматором. Даже когда обманутый мужчина едва не застает супругу на месте преступления, ловкая женщина находит возможность выпутаться из щекотливого положения. Жена, как бы проверяя, выздоровел ли больной глаз супруга, закрывает ему ладонью здоровый с тем, чтобы спрятавшийся любовник успел выскользнуть за дверь. Когда муж снова неожиданно появляется в доме, женщина отвлекает его тем, что указывает на дыру под крышей, которая якобы недавно там появилась. В то время как хозяин осматривает неполадку, любовник снова уходит незамеченным. Муж хвалит рачительную жену, а та обещает ему и впредь вести себя так же, как она вела себя в его отсутствие. После такого искреннего обещания глупый негодник окончательно успокаивается и больше не сомневается в верности спутницы жизни.

Немецкая литературная пьеса выгодно отличалась от постановок английских комедиантов и своими языковыми возможностями: глубиной подтекста, тончайшими намеками, непередаваемой игрой слов, каламбурами, что было невозможно для произведений английских авторов, слабо владеющих немецким языком. Ярким тому примером является еще одна комедия герцога Генриха Юлия «О Винченцио Ладислао, сакрапа из Мантуи, борющемся на коне и пешим, благородном и честном, а также доблестном и воинственном Барбароссе Белликози из Мантуи, унаследовавшим титул мальтийского рыцаря по праву сына» («Von Vincentio Ladislao Sacrapa von Mantua Kempffern zu Roß und Fueß \ weiland des Edlen und Ehrnuesten auch Manhafften und Streitbaren Barbarossae Bellicosii von Mantua, Rittern zu Malta Ehe-lichen nachgelassenen Sohn») [3, с. 128].

Уже в этом длинном названии обнаруживалась колкая насмешка автора над главным героем, а зрители могли представить, насколько веселым будет ожидавшее их зрелище. Образ Винченцио, хваставшего своими «знаменитыми» победами, был близок фигуре бахвала Пиргополиника из пьесы античного комедиографа Плавта «Хвастливый воин», а также подобен герою итальянской commedia dell'arte Капитано Спавето – лживому и трусливому вояке. У Плавта хвастун Пиргополиник считает себя неотразимым любовником и роковым обольстителем женщин, безмерно гордится собой и полагает, что окружающие верят в его фантастические «победы» и преклоняются перед его ратными «подвигами». Автор уже в на-

звании демонстрирует основные качества Винченцио – самомнение, лицемерие и лживость. Весьма показательным является в этом пространном заголовке высокомерное слово «сакрапа», которое обнаруживает недостаток образования главного героя – вместо непонятого «сакрапа», которым он постоянно козыряет, следовало говорить «сатрапа»¹, то есть наместника.

Таким же преувеличенным является в заголовке и заявление о способах борьбы, в которых якобы преуспел Винченцио – верхом и в пешем бою. Упоминание об этих видах воинского искусства являлось пародией на напыщенные лозунги странствующих рыцарей, которые, как и бродячие музыканты, зарабатывали на жизнь выступлениями в показательных сражениях во время проведения рыцарских турниров. К слову, фехтование в западноевропейских странах XV и XVI веков было популярной разновидностью борьбы, а искусный мастер шпаги пользовался особым расположением двора. Весь ход пьесы Генриха Юлиа фон Брауншвейгского был направлен на то, чтобы разоблачить бахвала, вдоволь над ним посмеявшись, тем более что он сам постоянно ставил себя в самые нелепые ситуации, выдавая желаемое за действительное. Таким образом, комический эффект пьесы проистекает из контраста высоких притязаний Винченцио и реального положения дел. Так, молодой человек заносчиво хвастает своими воинскими победами и искусством фехтовальщика, горделиво заявляя, что «... мы научились благороднейшему из искусств... особенно фехтованию и борьбе... / Мы в этом настолько преуспели, что нам никто в мире не может быть равным. ... Нам часто приходилось сражаться с четырьмя или даже с пятью противниками одновременно, и мы их одолевали...» [3, с. 125]. Когда, наконец, наступает время продемонстрировать свое мастерство, бахвал Винченцио, встретившись с настоящим виртуозом шпаги, вынужден с позором ретироваться. Любопытно, что как среди английских, так и среди итальянских странствующих актеров были опытные в фехтовании умельцы, которые устраивали на сцене эффектные поединки. В пьесе Генриха Юлиа фон Брауншвейгского «О Винченцио Ладислао» они пародировали рыцарские бои и выставляли обманщика Винченцио на посмеяние как труса и человека, неспособного сражаться ни пешком, ни на коне.

Комический подтекст имеет и название родного города главного героя, которым он непомерно гордится – Мантуя. В XV–XVI веках этот город был могущественным княжеством, но славился не храбрыми воинами и рыцарскими подвигами, а тем, что являлся центром высоких театральных достижений – как в оперном искусстве, так и в драматургии, особенно в жанре комедии.

То, что Винченцио присваивает себе высокое звание рыцаря, якобы полученное им по наследству от рыцаря-отца, также восходит к комедийным традициям старинного западноевропейского театра. Утверждая, что он – сын такого человека, Винченцио заведомо лжет, выказывая свою полную неосведомленность в том, что мальтиец, рыцарь ордена иоаннитов, был связан обетом безбрачия и вел монашеский образ жизни. Если же у такого рыцаря и появлялся наследник, то гордиться отпрыску было нечем, так как он считался незаконнорожденным. Таким образом, утверждая, что унаследовал звание рыцаря от отца-мальтийца, Винченцио прямо указывает на свое незаконное происхождение и сомнительную репутацию матери.

Изобилует пьеса и курьезными ситуациями, в которые попадает Винченцио. Разгадав суть его характера, придворное общество берется наказать лгуна. Узнав о том, что он влюблен в одну из светских красавиц, князь и его подданные устраивают приготовления к мнимой свадьбе. Когда Винченцио собирается улечься на брачное ложе со своей возлюбленной, которая была подменена переодетым пажом, он сталкивается с новой напастью: оказывается в бочке с водой и, наконец, с позором изгоняется из города.

¹ САТРАП [гр. *satrapes* < др.-перс.>] – 1) в Др. Персии – наместник провинции (*сатрапии*), пользовавшийся всей полнотой административной и судебной власти; 2) жестокий деспотичный начальник, администратор.

Как комедия о хитрой жене-обманщице, так и пьеса о Винченцио написана прозой и представляет собой новый тип немецкой драматургии. Прозаическая форма, которая благодаря английскому театру становилась популярной в Германии, давала возможность исполнителю комической роли приспособляться к запросам публики. Однако в противоположность клоуну в постановках английских комедиантов фигура немецкого комического героя в последующих пьесах герцога Генриха Юлия больше не вызывала взрывов смеха, так как сами пьесы уже не содержали бесчисленных курьезных положений, в них отсутствовало типичное и необходимое для клоуна непосредственное общение с публикой.

Таким образом, немецкая комедия, избирая в своем развитии то же направление, что и соседние европейские страны, не шла по пути слепого подражания, но прокладывала свою дорогу, что не могло не отразиться на своеобразии этого жанра в Германии. Фастнахтшпили Ганса Сакса и других германских авторов являлись выражением немецкой ментальности, были пропитаны народным духом и являлись прямым следствием процессов, которые происходили в немецкой драматургии, и в первую очередь в таком жанре, как комедия. Вопреки недолгому превосходству и некоторым художественным преимуществам пьес англичан, их влияние на развитие собственно немецкой драматургии нельзя преувеличивать. Кроме того, не следует забывать и о том, что воздействие английского театра по существу оставалось ограниченным северно-немецкими дворами и почти не продвигалось вглубь страны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Holl, K. Geschichte des deutschen Lustspiels / K. Holl. – Leipzig, Verlagsbuchhandlung J.J. Weber, 1923. – 435 S.
2. Hinck, W. Die deutsche Komödie. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart / W. Hinck. – Düsseldorf, August Bagel Verlag, 1977. – 264 S.
3. Catholy, E. Das deutsche Lustspiel. Vom Mittelalter bis zum Ende der Barockzeit / E. Catholy. – Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag.: Reclam, 1964. – 191 S.
4. Тиандер, К.Ф. Очерк истории театра в Западной Европе и в России / К.Ф. Тиандер. – Харьков, 1911. – 348 с.
5. Брант, С. Корабль дураков // Сакс, Г. Избранное // редкол.: А. Аникст [и др.]; предисл. Б. Пуришева; коммент. Е. Маркович и А. Левинтона; пер. с нем.. – М.: Худож. лит., 1989. – 478 с.

Martynowa O.M. English Folk Theatre and Traditions of a German Literary Drama

The article is devoted to the problems of forming and development of German comedy theatre and influence and interaction of German and English dramatic art. It is marked, that the performances of English wandering theatres firstly were not popular on the German lands because of the complexity of English speech understanding for the audience. Therefore mimic, dancing, acrobatic and musical items were the main performances of English comedians. It is proved, that the influence of English theatre spreaded only to a small part of the northern-German areas though by the first third of the XVII century English troupes were a success on the German lands and inspired imitations from German theatrical collectives. ThIn conclusion the author says that German comedy selecting in its development the same direction, as the neighbouring European countries, did not follow the way of blind imitation, but paved its own way, which couldn't but be reflected in an originality of this genre in Germany.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 17.06.2008

УДК 821.161.3

У.А. Лебедзеў

ПАЭМА “ГАПОН” ЯК УВАСАБЛЕННЕ ІДЭЙНА-ЭСТЭТЫЧНЫХ ПОГЛЯДАЎ В.І. ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА

У артыкуле робіцца спроба паказаць, як у паэме “Гапон” увасобіліся погляды пісьменніка на важныя праблемы грамадскага жыцця сярэдзіны XIX ст. і знайшлі сваё выяўленне ідэйна-эстэтычныя пошукі тагачаснай літаратуры.

“Гапон” (1855) сярод іншых твораў В.І. Дуніна-Марцінкевіча вылучаецца тым, што ў ім найбольш выразна і поўна ўвасабляюцца творчыя пошукі як самога пісьменніка, так і ўсёй тагачаснай літаратуры. “Менавіта ім наша літаратура звяртала на сябе шырокую ўвагу, ім зацвярджаўся асноўным героем чалавек з народа, асноўным эстэтычным прынцыпам дэкларавалася ўвага да жыцця, працы і побыту прыгоннай вёскі, сцвярджалася эстэтычная каштоўнасць праяў жыцця народных мас, іх творчасці – фальклору, абвяшчалася эстэтычная каштоўнасць самой мовы мужыка, беларускай мовы” [1, с. 156], – зазначыў А. Лойка.

Як вядома, у “Ідыліі” (1846) на першым плане ўсё ж не сапраўдныя сяляне, бо цэнтральнае месца ў творы належыць Юліі – пераапанутай паненцы. Яна стала выдаваць сябе сялянкай, каб даць маральны ўрок Каролі Лятальскаму. У “Гапоне” ўся ўвага ўдзелена лёсу маладых людзей Кацярыні і Гапона – прыгонных сялян, якія сцвярджаюць сваё права на шчасце.

У дарэформеннай творчасці пісьменніка можна назіраць сумяшчэнне, суіснаванне ўсіх вядучых літаратурных метадаў. Апошнім часам у літаратуразнаўстве перавага аддаецца вызначэнню, што “Гапон” стаіць ля вытокаў новай беларускай літаратуры, яшчэ “ў рэчышчы фальклорна-родавай эстэтыкі з яе выдзяленнем агульнага, а не індывідуальнага” [2, с. 117–118], – заўважыў І. Навуменка. Гэта паклала выразны адбітак на ўсю сістэму мастацкіх сродкаў, асабліва ў абмалёўцы дзеючых асоб твора. “Паэт і ў далейшым гэтымі чыста фальклорна-родавымі сродкамі абмалёўвае герояў. Няцяжка заўважыць, што сродкі гэтыя даволі адналінейныя: Гапон, Кацярына – увасабленне добра, прыгажосці, аканом – штосьці процілеглае, злоснае, нялюдскае” [2, с. 119].

Самыя рэалістычныя малюнкi ў творы звязаны з выкрыццём прыгоннай сістэмы, якая тады панавала ў Расіі. Прыгон паказаны такім, якім ён быў. Тут і пастаянная праца на пана, бізун і мардабой як форма зносін панскіх паслугачоў з сялянамі, пастаянныя здзекі і прыніжэнне як агульная норма стаўлення да працоўнага люду:

А ўжо нечага маніць:
Доўга будзем памятаць,
Калі возьмець драць і біць,
То і з зямлі не ўстаць [3, с. 181].

Ад тых жа, хто выяўляў хоць нейкі пратэст, можна было пазбавіцца, найперш здаць у рэкруты. Гэтае “здаць” і паказвала сапраўдныя адносіны панскай сістэмы да чалавека – як да нейкай варожай істоты, а то і як да жывёлы. “Як вала, вядуць на бойку”, – сказана пра рэкрута-аканом. Але спачатку сам аканом такім чынам адвёў туды Гапона.

Аканом у творы – гэта той тып злога панскага служкі, характар якога ўжо быў акрэслены ў “Ідыліі”, пра што засведчыў сам пісьменнік эпіграфам з гэтай камедыі. Аканом не толькі выконвае панскую волю і “цвёрда” трымае сялян, а дбае і пра свае інтарэсы, карыстаючыся сваёй неабмежаванай уладай. У вобразе яго ўвасаблялася тое

зло, якое ішло ад прыгону. Аднак пісьменнік у творах дарэформеннага часу імкнуўся пераканаць чытачоў у тым, што гэтае зло атаясамлівалася не з прыгонам як сістэмай, а з зусім сапсаваным чалавекам, якім і выступаў аканом. Ён дзейнічаў ад імя пана, даверам якога карыстаўся, але значна перабольшваў сваю ўладу і часта злоўжываў ёю. Тым не менш ён успрымаўся як цалкам пераканаўчы жыццёвы тып. Яшчэ М. Гарэцкі пісаў у “Гісторыі беларускае літаратуры”: “Сярод дзеючых асоб твора мастацкім тыпам можна назваць толькі аднаго аканома” [4, с. 206].

Праўдзівы паказ прыгонніцкіх парадкаў, дзе верхаводзіць жорсткі і амаральны панскі аканом, дазваляе гаварыць пра наяўнасць рэалістычных тэндэнцый у “Гапоне”. “Зразумела, што рэалістычны прынцып у “Гапоне” выяўляецца яшчэ толькі ў зародкавай стадыі, выяўляецца непаслядоўна. Рэалістычнае ледзь-ледзь прабіваецца праз сентыментальна-перабольшаны падыход да падзей” [5, с. 145], – сцвярджаў В. Каваленка.

Увасабленнем сентыментальнага пачатку найперш выступае пані. Яна залішне даверліва паставілася да аканома, які нагаварыў ёй, што “хлопцы сталі бунтавацца”. Пані спалохалася, расхвалявалася, пакрыўдзілася і згадзілася, што завадатара Гапона неабходна здаць у рэкруты. Цікава, што страх пані, які ж, вядома, быў рэальным, у творы трактаваўся больш як трывога за сваіх сялян:

“Хрыстэ, пане найласкаўшы!” –

Крыкнула пані, прыўстаўшы:

– А то чыста кара неба!

Бедны люд ратоваць трэба! [3, с. 183].

Затым пані выпадкова сустрэла Кацярынку, даведлася ад яе пра падман з боку аканома, расхвалявалася яшчэ больш. Добрая гаспадыня бярэ пад сваю абарону дзяўчыну, тым самым паспрыяўшы шчасцю закаханых у будучым. Пані не толькі пазбавіла аканома яго пасады, а і выправіла зусім з свайго маёнтка. Вобраз добрай пані ўвасабляў не так рэальны тып пана-прыгонніка, як некалькі ўтапічных спадзяванні пісьменніка на тое, што спагадлівыя паны палепшаць жыццё сваіх сялян.

Можна гаварыць пра нешматлікія постаці такіх паноў у рэальным жыцці. Пераважна гэта былі прадстаўнікі дробнапамесных шляхецкіх сем’яў, якія пазней згуртуюцца ў баявыя кагорты і стануць галоўнай узброенай сілай паўстання К. Каліноўскага. Сапраўдны тып пана-прыгонніка быў, бясспрэчна, зусім іншым. Характэрна, што В. Дунін-Марцінкевіч ніколі не прымушаў персанажаў сваіх твораў разважаць аб нейкіх зменах у прыгонніцкай сістэме, аб яе рэфармаванні, тым больш аб яе адмене.

Цесная сувязь з жыццём праяўляецца і ў тым, што пісьменнік услаўляе народныя абрады, звычаі і завяздзёнкі, пра што сведчаць сцэны пагулянкі моладзі ў сельскай карчме, падрабязнае узнаўленне ўсіх этапаў вясковага вяселля, шырокае ўвядзенне ў тэкст “беларускай аповесці” народных песень, прыпевак і крылатых выслоўяў. Гэта асабліва дапамагала перадаць атмасферу сялянскага жыцця, яго непаўторную паэтычнасць, і перадаць надзвычай жыва, эмацыянальна, што і сёння захопляе чытачоў твора. “У творчасці Дуніна-Марцінкевіча фарміраваўся метады рамантычнага этнаграфізму, які найбольш адпавядаў пачатковаму этапу развіцця беларускай літаратуры XIX стагоддзя” [6, с. 210], – лічыць Я. Янушкевіч. Неабходна заўважыць, што рамантычная плынь у суседніх літаратурах, асабліва ў польскай, была тады яшчэ вельмі адчувальнай.

У вобразе Гапона пісьменнік услаўляў сялянскага сына, які годна паводзіць сябе ў складаных, драматычных сітуацыях. Жыццёвая аснова паводзінаў Гапона праяўляецца з самага пачатку развіцця падзей. Ён папярэджае аканома, што можа

пастаяць за сябе, а затым адбіваецца ў карчме ад яго калом. Ужо адразу вясковы юнак акрэсліваецца як ідэальны рамантычны персанаж:

Ён – няма чаго казаць!
Горды, смелы, зух-дзяціна!
За сваіх умеў стаяць,
А прыгожы, як маліна,
Ды і пісьменны ж быў ён:
На яго са ўсіх старон
Дзеўкі сумаўчком зіркалі [2, с. 179].

Таму нельга асабліва здзіўляцца, што такі малады навабранец – мужны і пісьменны – паступова атрымаў у арміі афіцэрскі чын (хоць сама пісьменнасць прыгоннага чалавека выглядае здзіўна). Адбылося гэта на працягу доўгіх пяці гадоў, а Расія ваявала тады ўвесь час:

Ён на вайне заслужыўся
І ахвіцэрства дажыўся [3, с. 191].

Пры прыёме рэкрутаў Гапон цалкам адпавядае свайму чыну, бо рашуча прымае патрэбнае рашэнне. Ён, вядома, помніць, пра тое зло, якое прычыніў яму аканом, але больш кіруецца тым даручэннем, якое атрымаў ад свайго камандзіра. Самае галоўнае ў афіцэрстве Гапона тое, што пісьменнік ставіць прыгоннага селяніна поруч з дваранамі, сцвярджаючы тым самым, што паміж людзьмі двух саслоўяў няма прынцыповай розніцы.

В. Дунін-Марцінкевіч паслядоўна ўзмацняе рамантызацыю героя. Сялянскі хлопец, “прыгожы, як маліна”, у афіцэрскім мундзіры ўжо скрозь атэстуецца як “прыгожанькі кавалер”. І яго паводзіны ўжо ў якасці жаніха зноў выразна спрагназаваны:

Хоць Гапон чыноў дажыўся,
Ды ведаў, з каго радзіўся,
Не хацеў прынараўляць
Паном, – а простым звычаем,
Ён мужыцкім абычаем
Здумаў вяселле сыграць [3, с. 191].

Стаць перад пані на калені, каб атрымаць дазвол на шлюб з Кацярынкай, можа, якраз і ўваходзіла ў “мужыцкі абычай”. Між іншым, і дзякаваць пані было за што. Маладыя людзі захавалі пачуцці адзін да аднаго, але ж зусім відавочна, што пані магла змяніць лёсы герояў, калі б не ўзяла пад абарону дзяўчыну. Гапон таксама помніць, “што ласкаю аканома”, а не пані “пайшоў цару служыць” [3, с. 184]. І пані памацярынску ставіцца да маладых людзей і спрыяе іхняму шчасцю:

А пані – не пані, маці!
Маўляў роднаму дзіцяці,
Прыгожы пасаг дала,
Радасну слёзку ўраніла,
Маладым благаславіла,
Сама к вянку павяла [3, с. 197].

Ужо ў “Ідыліі” пісьменнік акрэсліў сваю канцэпцыю жыцця, якая праявілася і ў вершаваных аповесцях, у тым ліку ў “Гапоне”. Пань і сяляне, лічыў ён, павінны паразумецца, што будзе добра для абодвух бакоў. Пан Кароль Лятальскі шчасліва выправіўся пад уздзеяннем Югасі-Юліі і тым самым знайшоў сваё шчасце. Ён быў гатовы ажаніцца з прыгоннай дзяўчынай, але яна аказалася паненкай. Успешаны малады пан удзячны дзяўчыне і абяцае зрабіць шчаслівымі ўсіх сваіх сялян: “Цяпер больш ніколі іхняга лёсу не паверу на чужыя рукі, але і свой уласны з імі злучу. Хачу

іх любіць і каб яны мяне любілі; а мне з імі і ім са мной, за благаславенствам найвышэйшага, шчасліва і добра, спадзяюся, паводзіцца будзе” [3, с. 71].

Дэмакратызм В. Дуніна-Марцінкевіча заключаўся ў тым, што ён праяўляў клопат пра жыццё прыгоннага сялянства. Добры пан палепшыць жыццё сваіх сялян. Пісьменнік імкнуўся паказаць у творах тое, як пані свядома клопоцяцца пра сялян, напрыклад, у “Шчароўскіх дажынках” (1857). У “Гапоне” пані паспрыяла шчасцю закаханых, калі абараніла Кацярынку ад заляцанняў аканомы, а прагнаўшы яго са службы, паспрыяла ўсім сваім сялянам.

Таму і выказваюць сяляне сваю ўдзячнасць пані – б’юць чалом ці кланяюцца ў ногі. Цікава, напрыклад, тое, што ў “Ідыліі” вясковы воіт Навум Прыгаворка як толькі даведаўся, што Юлія не сялянка, а паненка, то адразу ж стаў перад ёю на калені. Ён просіць прабачэння за свае заляцанні да яе, бо не ведаў, хто яна такая. Было ўсё ж тут, мабыць, больш “мужыцкага абычаю”, у якім быў і пэўны страх перад панамі, хоць, як цяпер здаецца, і баяцца не было чаго. Але гэты адвечны страх перад панамі быў, бо пра яго паўстагодзем пазней, скажам, успамінае ў Вільні коласаўскі дзядзька Антось (“Новая зямля”).

Некалькі слоў варта сказаць і пра адметнасць жанравай формы твора. Пісьменнік даў яму падзагалавак “беларуская аповесць”, падкрэсліваючы гэтым як жанравае вызначэнне, так і прыналежнасць да літаратуры свайго народа. Шмат хто з даследчыкаў творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча лічыць, што “Гапон” усё ж не вершаваная аповесць, а паэма, паколькі галоўнае месца ў ім займае не так шырокі паказ жыцця прыгоннай вёскі, як паэтызацыя кахання Гапона і Кацярынкі. “Паэма “Гапон” (напісана не пазней 1854) – адзіны буйны вершаваны твор Дуніна-Марцінкевіча з больш-менш прымальнай дадзенай жанравай дэфініцыяй” [6, с. 208].

Паэма “Гапон” ужо самім фактам свайго з’яўлення ў друку не толькі засведчыла непазбежнасць далейшага развіцця літаратуры, але і акрэслівала яе важнейшыя ідэйна-эстэтычныя адметнасці і вызначала галоўныя напрамкі творчых пошукаў. “Гапон” сыграў ролю як бы маніфеста новай беларускай літаратуры, яе першапачатковага, дэмакратычнага ў сваёй аснове ідэйна-эстэтычнага крэда” [1, с. 156].

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Лойка, А.А. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / А.А. Лойка // Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд : падруч. для філал. фак. ВДУ : у 2 ч. – 2-е выд. – Мінск, 1989. – Ч. 1 – 318 с.
2. Навуменка, І. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / І. Навуменка. – Мінск : Навука. і тэхніка, 1992. – 216 с.
3. Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч. – Мінск : Маст. літ., 1984. – 527 с.
4. Гарэцкі, М. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / М. Гарэцкі // Гісторыя беларускае літаратуры. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 479 с.
5. Каваленка, В.А. Вытокі. Уплывы. Паскоранасць / В.А. Каваленка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 335 с.
6. Янушкевіч, Я. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў : у 2 т. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Т. 2 – 528 с.

Lebedzeu U.A. The Poem “Hapon” as the Embodiment of V.I. Dunin-Martsinkevich’s Aesthetic views

The article presents an attempt to depict the embodiment of the writer’s views on the public life of the middle XIX century in the poem “Hapon”, which reveals the aesthetic search of the literature of that time.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 20.09.2008

УДК 82-1(417) "19"

I.B. Поўх

АДЛЮСТРАВАННЕ ІДЭІ НАЦЫЯНАЛЬнай САМАСВЯДОМАСЦІ ў ПАЭЗІі Шэймаса Хіні

У артыкуле праводзіцца аналіз творчасці 1960-х – 1990-х гадоў ірландскага паэта ХХ стагоддзя, лаўрэата Нобелеўскай прэміі па літаратуры 1995 г. Шэймаса Хіні з мэтай выяўлення асноўных тэматычных ліній, матываў і вобразаў, што выступаюць сродкам адлюстравання ідэі нацыянальнай самасвядомасці. Аўтар вылучае тры тэматычныя лініі: гістарычнае мінулае сваёй краіны, народны побыт, міфалогія і фальклор, у межах якіх разглядаюцца матывы багны, раскопак, навакольнага асяроддзя, страты і пошуку радзімы і інш. Робіцца выснова аб прыярытэтных тэматычных ліній гістарычнага мінулага і народнага побыту, эпизаднасці і дапаўняльнай функцыі міфалагічных і фальклорных сюжэтаў і вобразаў у паэзіі Шэймаса Хіні вышэйадзначанага перыяду.

Ідэя нацыянальнай самасвядомасці займае значнае месца ў творчасці ірландскага паэта ХХ стагоддзя, лаўрэата Нобелеўскай прэміі па літаратуры 1995 г. Шэймаса Хіні (нар. у 1939). Яна развіваецца ў межах пэўных тэматычных ліній, асноўнымі з якіх з'яўляюцца гістарычнае мінулае сваёй краіны, народны побыт, міфалогія і фальклор.

У творчасці Шэймаса Хіні лінія гістарычнага мінулага Паўночнай Ірландыі – адна з найбольш распрацаваных тэм. У першых зборніках яна мае эпизадны характар, а ўжо ў трэцім зборніку вершаў паэта «Узімку на свежым паветры» («Wintering Out») выступае ў якасці лейтматыву. Тэма гістарычнага мінулага краіны раскрываецца праз шэраг скразных матываў, цэнтральнымі з якіх выступаюць матывы багны (зямлі) і матывы раскопак. Багна атрымлівае ў Ш. Хіні бінарную трактоўку: з аднаго боку, яна ўтрымлівае матэрыяльныя каштоўнасці, з другога – захоўвае для нашчадкаў культурную спадчыну чалавецтва, «папопленую» ў шэрагу гістарычных падзей; усё, што трапляе ў багну, гіне фізічна, але ў той жа час захоўваецца ў сваім першапачатковым выглядзе; багна, такім чынам, выступае сродкам паяднання светапоглядаў дзвюх эпох – мінулага і сучаснасці.

Матывы раскопак з'яўляюцца ўжо ў першым вершы першага зборніка. Верш «Раскопкі» звязаны не з археалогіяй, а з больш «празаічным», блізкім фермеру заняткам – пасадкай бульбы. І багна на гэтым этапе яшчэ не сімвал мінулага, а толькі месца здабычы дзёрну, у шырокім сэнсе – крыніца сродкаў на існаванне.

Мой дзед у дзень выкопваў дзёрну больш, My grandfather cut more turf in a day

чым хто на балотах Тонера.

Than any other man on Toner's bog [1, с. 3].

Пачынаючы са зборніка «Дзверы ў цемру» («Door into Dark»), матывы багны становіцца самастойнай тэмай. Багна персаніфікуецца, звяртаецца да чытача ад уласнага імя (верш «Ундзіна» («Undine»)), адкрывае людзям свае скарбы (верш «Багна» («Bogland»)). У зборніках «Узімку на свежым паветры» і «Поўнач» («North») матывы багны раскрываецца праз новыя вобразы – целы людзей, папопленых у багне падчас старажытных кельцкіх рытуалаў, куды ўваходзілі чалавечыя ахвярапрынашэнні, у якіх Ш. Хіні бачыць сімвалы здрады, помсты і разбурэння ў сучаснай яму Ірландыі (вершы «Людзі балота» («The Bog People»), «Чалавек з Толанда» («The Tollund Man»), «Чалавек з Граўбалея» («The Grauballe Man»)). Так, літаратуразнаўца Хелен Вендлер адзначае «прыраўноўванне сярэднявечнага трупа да "чатырох маладых братоў", забітых у пачатку 1920-х гг. дапаможным паліцэйскім атрадам» [3, с. 34].

Навуковы кіраўнік Камароўская Т.Я. – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры рускай і замежнай літаратуры Установы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка»

Зборнік «Поўнач» складаецца з двух раздзелаў. Першы ў асноўным прысвечаны старажытнаму перыяду, у прыватнасці Ірландыі часоў вікінгаў, які быў адкрыты дзякуючы археалагічным раскопкам балот Ютландыі. Другая частка сканцэнтравана на праблемах сучаснай Паўночнай Ірландыі. Тэматычнае ядро зборніка складаюць шэсць «паэм балота» – «Прыйдзі ў альтанку» («Come to the bower»), «Пакаранне» («Punishment»), «Каралева балота» («Bog Queen»), «Чалавек з Граўбаля», «Незвычайны плод» («Strange Fruit») і «Роднасць» («Kinship»). Вобразы «людзей балота» паступова набываюць індывідуальнасць, непадобнасць адзін да аднаго, упершыню ўспрымаюцца не як агульны натоўп, нешта вельмі далёкае і таму абстрактнае, а як канкрэтныя лёсы канкрэтных людзей («Незвычайны плод»), з'яўляюцца не толькі напамінам пра мінулае, часткай яго, але складаюць адзінае цэлае з людзьмі, што гінуць у сучаснай паэту Паўночнай Ірландыі («Роднасць»).

«Паэмы балота» становяцца «паваротным момантам» зборніка. Калі ў першай частцы кнігі асноўная ўвага надавалася гісторыі Скандынавіі і яе сувязі з гісторыяй Паўночнай Ірландыі, то другая частка поўнасцю засяроджана на Паўночнай Ірландыі, у прыватнасці на аналізе падзей, што адбываліся ў Ольстэры, і іх перадумоў. У «Паэмах балота» сувязь паміж эпохамі – не прымха паэта ці выпадковае супадзенне, а заканамернасць, што вынікае з агульных культурных і маральных каштоўнасцяў. Жорсткасць грамадства да канкрэтных людзей гістарычна абумоўлена наяўнасцю аналагічных прыкладаў у абрадах старажытных кельтаў. Але для Ш. Хіні гэта зусім не апраўданне сітуацыі, што склалася, а стымул для барацьбы з ёй.

Паралелі паміж культурам і эпохамі яскрава выступаюць у вершах з другой часткі зборніка: абрад пахавання ў вершы «Пахавальны абрад» («Funeral Rites») выклікае асацыяцыі з палітычным гвалтам, а таксама з забойствамі сярод старажытных вікінгаў; у вершы «Дублін вікінгаў: Пробныя кавалкі» («Viking Dublin: Trial Pieces») знойдзены пры раскопках кавалачак косці дапамагае аднавіць пэўную эпоху, этап у жыцці чалавецтва.

Тэматычная лінія гістарычнага мінулага атрымлівае міфалагічную афарбоўку ў вершы «Саюзны акт» («Act of Union»). Ён прысвечаны акту 1800 г., згодна з якім было створана Аб'яднанае Каралеўства Вялікабрытаніі і Паўночнай Ірландыі. Верш пабудаваны на алегорыі. Ірландыя выступае ў вобразе міфічнай істоты.

Хрыбет – жорсткая лінія	Your back is a firm line of eastern coast
ўсходняга ўзбярэжжа,	And arms and legs are thrown
рукі і ногі раскіданы	Beyond your gradual hills [1, с. 120].
па ўзгорках.	

Першы раздзел верша адлюстроўвае стаўленне аўтара да таго, што ўжо адбылося, да мінулага. Другі раздзел прысвечаны сучаснасці. Міфічная істота ўжо не толькі існуе, яна змагаецца з другой, што ўзнікла ў выніку «выбуху багны» («a bog-burst»), з Актам. Акт у Ш. Хіні – жывая істота, вельмі моцная, што «з кулакамі накідваецца» («His parasitical / And ignorant fists already / Beat at your borders») на межы Ірландыі і насцярожана ставіцца да самога паэта, нібыта адчуваючы небяспеку, што ідзе ад апошняга. Але разам з тым Ш. Хіні разумее незваротнасць таго, што адбылося, што не будзе і не можа быць новага акта, здольнага «вылечыць параненае цела» Ірландыі,

вялізную рану,	the big pain
што крывёю сцякае,	That leaves you raw, like opened ground, again
бы разрытая глеба.	[1, с. 120].

Матыў раскопак з'яўляецца ў пачатку і напрыканцы верша, абрамляючы яго («выбух багны», што выклікаў з'яўленне Акта, у першай частцы і «разрытая глеба» ў другой) і тым самым яшчэ больш выяўляюць сваю ролю як неад'емнай часткі тэмы

гістарычнага мінулага.

У наступных зборніках («Праца ў полі» («Field Work»), «Востраў Стэйшн» («Station Island»)) асаблівая ўвага надаецца прадметам як сімвалам мінулага. Гэта знойдзеныя пры раскопках рэшткі фігурак паганскіх часоў (верш «На ўскрайку вады»), камяні (цыкл вершаў «Жыццё на паліцы» («Shelf Life»)), вастрыё кап'я (верш «Стары прас» («Old Smoothing Iron»)).

Адна з асаблівасцяў творчасці Шэймаса Хіні – зварот да міфалагічных вобразаў і сюжэтаў, пра што сведчаць міфалагічная істота з верша «Саюзна акт», паданне пра караля-вар'ята Суіні, пакладзенае ў аснову паэмы «Блуканні Суіні» («Sweeney Astray») і цыкла вершаў «Вяртанне Суіні» («Sweeney Redivivus»), вобразы русалкі з аднайменнага верша, Пана з верша «Метро» («The Underground»). Агульным для гэтых вершаў з'яўляецца наяўнасць матываў страты і пошуку, у прыватнасці страты і пошуку радзімы. Кароль Суіні страчвае розум і шукае прытулак, русалка шукае скрадзеную ў яе чароўную вопратку, без якой яна не можа вярнуцца ў мора, лірычны герой верша «Метро» імкнецца дагнаць жанчыну ў метро:

быццам бог флейты ў пагоні	like a fleet god gaining
за ёй, пакуль у трыццё не	Upon you before you turned to a reed
ператварылася.	[1, с. 201].

Адзначаныя вышэй вершы аб'ядноўвае і пачуццё безнадзейнасці, фатальнасці сітуацыі, у якой знаходзіцца кожны з лірычных герояў. Вандроўны кароль вяртаецца на радзіму, дзе памірае гвалтоўнай смерцю: яго забівае дзіда, пушчанае рукой зайздросніка. Русалка, не здолеўшы вярнуць сваю чароўную вопратку, вяртаецца ў мора і тоне. Лірычны герой верша «Метро», не дагнаўшы незнаёмку, кіруецца за ёй па сцежцы з гузікаў,

каб скончыць свой шлях між	To end up in a draughty lamplit station
скразнякоў і лямпаў святла на станцыі,	After the trains have gone [1, с. 201].
як пройдуць цягнікі.	

Магчыма, праз гэтыя вобразы паэт раскрывае чытачу лёс выгнаннікаў, эмігрантаў, якіх шмат было ў гісторыі Ірландыі (дастаткова ўгадаць масавыя эміграцыі пачатку XIX стагоддзя і сярэдзіны 40-х гг. XIX ст., выкліканыя голадам і беспрацоўем, а таксама вымушаныя эміграцыі па палітычных матывах напачатку XX стагоддзя).

Тэматычная лінія народнага побыту з'яўляецца адной з цэнтральных у творчасці Шэймаса Хіні. Даследчыкі [2, 3] падкрэсліваюць пэўную пастаральнасць, уласціваю вершам, што належаць да гэтай тэматычнай лініі. Адначасова з гэтым літаратуразнаўца Д. Кіберд адзначае жорсткасць мастацкага бачання Ш. Хіні, што «прышпільвае кожны вобраз да памяці, бы матыля да паперы» [2].

Тэматычная лінія народнага побыту раскрываецца праз вобразы людзей, між якіх прайшло дзяцінства паэта («Мужчына і хлопчык» («Man and Boy»), «Погляд на рэчы» («Seeing Things»), «Жнівеньская ноч» («An August Night»)), апісанне навакольнага асяроддзя і знаёмства дзіцяці з прыродай праз апавяданні дарослых, народныя прыкметы, уласныя эксперыменты і назіранні («Смерць натураліста» («Death of a Naturalist»), «Клець» («The Barn»)), а таксама тыповыя заняткі ірландскіх сялян: пасадку і выкопванне бульбы, здабычу дзёрну («Раскопкі» («Digging»)), збор ажны («Збор ажны» («Blackberry-Picking»)), збіванне масла («Дзень, калі збіваюць масла» («Churning Day»)) і інш.

Адметнай уласцівасцю вершаў, прысвечаных апісанню навакольнага асяроддзя, у якім прайшло дзяцінства паэта, з'яўляецца наяўнасць негатыўнай канатацыі, варожасці прыроды да чалавека, што адлюстроўваецца ў асноўным праз сістэму лексічных сродкаў выразнасці. Так, жабы ў вершы «Смерць натураліста» – «злосныя», «пузатыя» («angry», «gross-bellied»), нясуць у сабе «незразумелую пагрозу» («obscene

threats») [1, с. 5]; павуцінне «забівае лёгкія» («Then you felt cobwebs clogging up your lungs»), вочы кажаноў «поўныя злосці» («fierce»), мяхі з зернем «паўзлі сюды, бы статак пацукоў» («The two-lugged sacks moved in like great blind rats») (верш «Клець») [1, с. 6]; грыбок, што выклікаў раптоўную змену знаёмага смаку ягад («Збор ажыны») [1, с. 7]. Разам з тым паэт падкрэслівае нерэальнасць, надуманасць гэтай варожасці. Так, у вершах «Клець» і «Смерць натураліста» лірычны герой адштурхоўвае прыроду не з-за нейкай канкрэтнай пагрозы, што рэальна існуе і сыходзіць ад яе, а толькі ў выніку гульні ўяўлення. Ён бачыць самога сябе няпрошаным госцем са свету людзей і чакае нападу ў адказ ад прыроды.

Варта адзначыць і падрабязнасць, дэталізаванасць апісання людзей і іх тыповых заняткаў. Так, напрыклад, у вершы «Сонечнае святло» з цыкла «Масбон: два вершы-прывячэнні» («Mossbawn: Two Poems in Dedication») Ш. Хіні стварае паэтызаваны вобраз жанчыны-сялянкі, сваёй цёткі Мэры. Паэт паказвае яе за характэрнай для любой ірландкі працай: то яна пячэ хлеб, стоячы ў абсыпанай мукой вопратцы ля акна, то выцірае пыл з мэблі, то проста сядзіць адпачываючы. Ш. Хіні вельмі дэталёва, да дробязяў адлюстроўвае кожны рух, абставіны, быццам непасрэдна назіраючы за тым, што адбываецца. У адрозненне ад ранніх вершаў, тут паэт цёпла, з любоўю ставіцца да праяў штодзённага жыцця. «Сонечнае святло» («Sunlight») – сімвал святла, цеплыні, якой хапае на ўсіх вакол. Сонца і цеплыня неаднаразова згадваюцца і непасрэдна ў тэксце («залітая сонцам адсутнасць» («sunlit absence»), «сонца стаяла, / бы скаварада, што астывала / ля сцяны» («and the sun stood / like a griddle cooling / against the wall»), «дыск цеплыні» («plaque of heat»)). Вынік падведзены ў апошняй страфе:

І там ёсць любоў,	And here is love
што з жалезным каўшом,	like a tinsmith's scoop
бліснуўшы, у бочцы	sunk past its gleam
з мукой патанула.	in the meal-bin [1, с. 93].

Другі верш цыкла распавядае пра сялян, што рэжуць бульбу на насенне. Ён адзін з нешматлікіх, дзе Ш. Хіні не паказвае свайго стаўлення да таго, што адбываецца. Паэт толькі падкрэслівае апошнім радком звычайнасць, тыповасць дзеянняў сялян:

З усімі намі, безыменнымі. With all of us there, our anonymities [1, с. 94].

У цыкле вершаў «Ачышчэнне» («Clearances») паэт зноў звяртаецца да вобразаў дзяцінства, да рэчаў і людзей. Гэта і маленькія сакрэты, якім вучыла яго цётка, і вобраз прабабкі, і многае іншае. Цыкл складаецца з прадмовы і васьмі вершаў, кожны з якіх уяўляе сабой замалёўку з сялянскага жыцця. Характэрная асаблівасць творчай манеры Ш. Хіні – дэталізаванасць апісання абставінаў, дзеянняў, людзей – захоўваецца і ў гэтым цыкле. У якасці прыкладу можна прывесці апісанне абірання бульбы (верш III), велікоднага тыдня (верш VI). Магчыма, у гэтым простым, немудрагелістым ладзе жыцця паэт знаходзіць духоўнае ачышчэнне, вызваленне. Ён вяртаецца да таго, ад чаго шукаў выратавання ў ранняй творчасці – хатняй утульнасці, сям'і.

У зборніку «Дзверы ў цемру», як і ў першым зборніку, Шэймас Хіні раскрывае таямніцы розных прафесій, паэтызуючы штодзённае жыццё людзей. Кнігу адкрываюць вершы «Кузня» («The Forge») і «Страхар» («Thatcher»). Знешне яны – спакойныя, напоўненыя веліччу замалёўкі на тэмы сялянскага жыцця. Але напружанне з'яўляецца і тут, хоць па сваёй прыродзе яно і адрозніваецца ад дысанансаў першага зборніка. У зборніку «Смерць натураліста» канфлікт назіраецца паміж рэальнымі аб'ектамі і з'явамі, з аднаго боку, і эмоцыямі, якія яны выклікаюць у лірычнага героя, з другога. У вершах другога зборніка стаўленне лірычнага героя да аб'ектыўнай рэчаіснасці перадаецца не праз прамое апісанне пачуццяў і адчуванняў, а шляхам выкарыстання яскравых метафар. Так, кавадла ў кузні з'яўляецца перад чытачом, быццам аднарог і адначасова алтар, выклікаючы тым самым жах і глыбокую пашану («Кузня»), насенне

«жорсткае, бы дроб» («hard as shot») («Апавяданне жонкі» («The Wife's Tale»)) [1, с. 25].

Паступова побыт і штодзённае жыццё Ірландыі становяцца асновай для іншых тэматычных ліній. Так, у «Лох-Нейскім цыкле» вершаў («A Lough Neagh Sequence») апісанне побыту рыбакоў становіцца асновай для тэмы гісторыі, пахаванай у багне. Пачынаючы з «Лох-Нейскага цыкла», Ш. Хіні ўжо не толькі адлюстроўвае ў вершах жыццё людзей, але і звязвае яго з працэсамі, што адбываюцца ў Сусвеце. У тэматычнай лініі навакольнай рэчаіснасці і побыту з'яўляюцца філасофскія матывы. У аснову «цыкла» пакладзена натуральная паслядоўнасць узаемадзеяння чалавека і прыроды. Ужо ў паўторы радка «Штогод Лох-Ней сваю ахвяру знойдзе» («The lough will claim a victim every year») [1, с. 29] у моцнай пазіцыі ў пачатку і напрыканцы верша «Уверх па ўзбярэжжы» («Up the shore»), якім пачынаецца цыкл, утрымліваецца напамін пра тое, што ўсё жыццё падпарадкавана рытмічнаму цыклу сыходу і вяртання. Рытмічны паўтор адных і тых жа дзеянняў, «гірлянды», кружэнне становяцца скразнымі вобразамі, праходзяць праз увесь цыкл.

Вёслы ачэрчваюць колы старанна.
Вугры выгінаюцца бесперастанна.

The oars in their locks go round and round.
The eel describes his arcs without a sound
[1, с. 32].

Ідэя аднастайнасці перадаецца і праз вобраз вугроў – «клубка спінак і брушак» («a knot of back and pewter belly») [1, с. 33], і праз вобраз рыбакоў, для якіх кожны дзень, месяц падобны да папярэдняга. Верш «Плантацыя» («The Plantation») з гэтага ж зборніка падводзіць вынікі развіцця гэтай ідэі.

Хоць прама ідзеш ты, але,
Магчыма, навокал блукаеш,
Дзе пні і паганкі ўсё твая ж.

Though you walked a straight line
It might be a circle you travelled
With toadstools and stumps
Always repeating themselves [1, с. 38].

Вобразы водных істот, што становяцца ахвярамі людзей, сустракаюцца і ў іншых вершах Шэймаса Хіні (амары ў вершы «Прэч ад усяго» («Away from it all»), вустрыцы ў аднайменным вершы). Магчыма, у вобразе гэтых істот Ш. Хіні ўяўляе сваю краіну, Ірландыю, і людзей, што насяляюць яе. Як і амары, вугры, вустрыцы, яны былі «злюлены» Брытаніяй, уз'яднаныя з Каралеўствам. Яны «пазбаўлены вады», свайго звыклага асяроддзя, звыклага ладу жыцця, свайго рэлігіі. Пазбаўленыя свайго асяроддзя, людзі моцнай, са сваімі каранямі і традыцыямі нацыі губляюцца і таму становяцца асабліва лёгкай здабычай.

У зборніку «Вяртанне Суіні» тэма побыту атрымлівае нечакана новы паварот. Ферма становіцца «першым каралеўствам», дзе ўсё цудоўна, нязвыкла і паэтызавана (верш «Першае каралеўства» («The First Kingdom»)) [1, с. 251]. «Каралеўства» – гэта тое месца, гаспадаром якога ўпершыню адчувае сябе чалавек, адкуль пачынаюцца яго веды пра свет. Апісанне ў Ш. Хіні традыцыйна падрабязнае і дэталізаванае. Але сцэжкі, пратаптаных каровамі, уяўляюцца лірычнаму герою і чытачу «каралеўскімі дарогамі» («goyal roads»), гаспадыня фермы – «каралева», пастухі – «арыстакратыя». У гэтым каралеўстве ўсё вымяраецца «бочкамі», «кашамі» («by the cartful, barrowful and bucketful»), што, безумоўна, сведчыць пра яго заможнасць. Але яго мінулае хавае і няўдачы, неўрадлівыя гады, падпалы, забойствы і г. д. Узнікае пытанне: толькі ферму мае на ўвазе пад сваім «каралеўствам» Ш. Хіні ці ўсю Ірландыю? Хутчэй за ўсё, і тое, і другое.

Тэматычныя лініі, у межах якіх адбываецца адлюстраванне ідэі нацыянальнай самасвядомасці ў паэзіі Шэймаса Хіні (лініі гістарычнага мінулага свайго краіны, народнага побыту і міфалогіі і фальклору), з'яўляюцца скразнымі ў творчасці паэта, праходзячы шлях ад асобных матываў у першых зборніках да самастойнай тэмы ці нават лейтматыву ў творчасці пазнейшага перыяду. Найбольш значнае месца ў паэзіі

Шэймаса Хіні належыць тэмам гістарычнага мінулага і народнага побыту, у той час як міфалогія і фальклор амаль не прысутнічаюць у творчасці паэта ў выглядзе самастойнай тэматычнай лініі, а спалучаюцца з іншымі, дадаючы ім новае адценне. Гістарычнае мінулае радзімы адлюстроўваецца праз матыў раскопак у першым зборніку і паступова развіваецца, становіцца лейтматывам у зборніках «Узімку на свежым паветры», «Поўнач» і дасягае кульмінацыі ў сёмым зборніку «Востраў Стэйшн». Гэта лінія раскрываецца ў значнай ступені праз матыў багны (раскопак) і звязаныя з ім вобразы ахвяр старажытных рытуалаў і артэфакты, знойдзеныя ў зямлі. Народны побыт адлюстроўваецца праз вобразы блізкіх паэту людзей, апісанне навакольнага асяроддзя і тыповых заняткаў ірландцаў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Heaney, S. *Opened Ground: Selected poems 1966–1996* / S. Heaney. – New York, 2000. – 444 p.
2. Kiberd, D. *Inventing Ireland: The Literature of the Modern Nation* / D. Kiberd. – London : Vintage, 1996. – 719 p.
3. Vendler, H. *Seamus Heaney* / H. Vendler. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1998. – 188 p.

Powkh I.V. The Idea of National Identity Reflected in the Poetry of Seamus Heaney

The article deals with the poetry of Seamus Heaney (b. 1939), the 20th century Irish poet, Nobel Prize laureate (1995). The poems of the 1960s – 1990s are analysed from the perspective of the main thematic lines, motifs and images as the means of reflection of the idea of national identity in Heaney's works. Three main thematic lines shown include: the historic past, everyday life and mythology and folklore. The motifs analysed are a bog motif, a digging motif, an environment motif, a loss and search motif, in particular, loss and search for the motherland, and others. The analysis reveals the priority of thematic lines, devoted to the historic past and everyday life, with mythology and folklore playing a secondary role in Heaney's poetry of the above-mentioned period.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 3.04.2008

УДК 821.161.3

Г.М. Праневіч

В. ДУНІН-МАРЦІНКЕВІЧ І ЕЎРАПЕЙСКАЯ ЛІБЕРАЛЬНАЯ ТРАДЫЦЫЯ

У артыкуле даследуецца ўплыў духоўна-культурнай спадчыны гуманістаў эпохі Адраджэння Ф. Скарыны, А. Фрыча Маджэўскага, Льва Сапегі, Астафея Валовіча, Андрэя Воляна, а таксама французскіх асветнікаў на станаўленне ліберальнай ідэі ў творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча.

Любая літаратура адраджэнскага профілю (якой, безумоўна, з'яўляецца і беларуская літаратура XIX – пачатку XX стст.) заўсёды нясе і натхняецца ідэяй свабоды, якая ёсць абавязковай перадумовай і асноўнай рухаючай сілай працэсаў самавыяўлення і разгортвання ў мастацкіх вобразах той самай “туга згорнутай харты” народа, спісанай уражаннямі гістарычнага быцця яго племені, яго продкаў”, з якою параўноўваў у свой час творчасць вялікіх нацыянальных мастакоў слова М. Горкі [1, с. 3].

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч як адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры і першы прафесійны беларускі літаратар несумненна належаў да кагорты людзей пасіянарных, няўрымслівых, выяўляючы сябе яркім спадкаемцам і носьбітам свабодамыснай ліберальнай думкі, якую выпеставала еўрапейскае асветніцтва XVIII стагоддзя ў асобе такіх яго выдатных прадстаўнікоў, як Вальтэр, Мантэск'е, Жан Жак Русо і інш. Як пісьменнік-рамантык і народалюбец, ён таксама не мог не натхняцца ідэаламі Вялікай французскай рэвалюцыі 1789 года з яе гістарычнай Дэкларацыяй правоў чалавека і грамадзяніна, лозунгамі свабоды, роўнасці і братэрства, якія з'явіліся на той час найбольш поўным і ўсебаковым адлюстраваннем ідэалогіі еўрапейскага лібералізму. Пры гэтым ні Дантон, ні Рабесп'ер, ні Марат, ні хто-небудзь іншы з радыкальных мантаньяраў французскай рэвалюцыі не былі кумірамі В. Дуніна-Марцінкевіча. Як не маглі быць імі і класічныя буржуа эпохі першаснага назапашвання капіталу, што напоўніцу скарысталіся з вынікаў рэвалюцыі дзеля ўласнай нажывы і ўзбагачэння.

Сацыяльныя наступствы буржуазных рэвалюцый у Еўропе, жорсткія рэаліі новай капіталістычнай рэчаіснасці, як і несучасальныя вынікі шляхецкіх вызваленчых паўстанняў 1794 г. і 1830–31 гг., істотна падкарэкціравалі бачанне пісьменнікам-дэмакратам мэтаў, характару і перспектываў нацыянальна-вызваленчай барацьбы і культурна-адраджэнскага руху на землях былой Рэчы Паспалітай.

Вынікам гэтай карэкціроўкі стала спецыфічная форма выяўлення ліберальнай ідэі ў В. Дуніна-Марцінкевіча, якая, з аднаго боку, грунтавалася на несумненным асуджэнні жорсткага прыгоннага ладу і прыгоннікаў, ад якіх пакутуюць высакародныя, чыстыя душой і сэрцам героі яго ідылічных твораў – сяляне, а з другога – заклікала да прымірэння і сацыяльнага партнёрства прадстаўнікоў абодвух станаў на глебе дабрачыннасцяў народна-хрысціянскай маралі і любові да роднай зямлі і краю, вызвалення душы і пачуццяў герояў з-пад аблуды сацыяльна-класавых інстыктаў і састарэлых саслоўных перажыткаў і забабонаў, як мы гэта назіраем на прыкладзе духоўнай метамарфозы, што адбылася з Каролем Лятальскім – галоўным персанажам аднаго з ранніх твораў В. Дуніна-Марцінкевіча “Ідылія” (1846).

Трэба памятаць, што пісьменнік дэбютаваў у літаратуры ў перыяд спаду рэвалюцыйна-вызваленчага руху, калі пасля паражэння паўстання 1830–31 гг. у асяроддзі расчараванай і пасваранай паўстанцкай эміграцыі, у тым ліку і сярод

літаратурна-творчай інтэлігенцыі (А. Міцкевіч, Ю. Славацкі), пашырыліся містычныя рэлігійныя настроі, чаканне прыходу месіі-вызваліцеля, які прынясе збавенне Айчыне ў выніку “рэвалюцыі духу”, праз набліжэнне да Бога і ўнутранае духоўнае ўдасканаленне ўсіх удзельнікаў вызваленчай барацьбы. Прыгадаем, што такімі ж містычнымі настроймі і месіяніскімі матывамі былі прасякнуты і створаныя прыблізна ў гэты ж самы час “Сповідзь” Ф. Савіча, “Шляхціц Завальня...” Я. Баршчэўскага і інш.

На гэтым фоне аптымістычны фінал “Ідыліі” В. Дуніна-Марцінкевіча прагучаў як шматабяцальны паварот часткі маральна спустошанай і дэградаванай арыстакратыі ў напрамку да ўласнага народа як крыніцы новай маральнай і духоўнай сілы, бо дзеля яго, як і для каханай паненкі-сялянкі Юліі, аказваецца, варта жыць, працаваць, клапаціцца аб яго будучыні і дабрабыце:

Кароль:

“Значыцца, цяпер, пакінуўшы думкі пра заганіцу, пачнём жыццё ў вясковым зацішы і шчыра выпраўнім свае абавязкі: я – добрага пана, а ты – шчырага і вернага слугі. (Да Дабровіча і Юліі.) Ах! Дзякуй вам, мой паважаны апякуне, і ты, дарагая мая жонка! З вашай дапамогай я пераканаўся, што нашыя сяляне маюць добрыя сэрцы; што мы іх не ведаем; што ані жыць з імі, ані іх ужыць не ўмеем. Цяпер больш ніколі іх няга лёсу не паверу на чужыя рукі. Але і свой уласны з імі злучу. Хачу іх любіць і каб яны мяне любілі: а мне з імі і ім са мной, за благаслаўствам найвышэйшага, шчасліва і добра, спадзяюся, паводзіцца будзе” [3, с. 71].

Старадаўні (з часоў антычнасці і Рэнэсансу) жанр ідыліі аказаўся, такім чынам, найбольш удзячным прытулкам для ліберальных памкненняў пісьменніка, ягоных рамантычных парыванняў да выяўлення жыцця сэрца, пошуку згоды і грамадскай гармоніі паміж рознымі сацыяльнымі станами, аб чым сведчаць таксама заключныя вадэвільныя песні закаханых, у якіх Кароль Лятальскі прызнаецца, што пад уплывам кахання “змяніў <...> сэрца не жартам”, а Юлія зноў нагадвае свайму мужу і ўсім прысутным, “што мужык ці пан з-над пана // Роўна бог на свеце дбае. // І ў яго той паважаны, // Хто сам іншых паважае” [3, с. 72].

Сістэма ліберальных каштоўнасцей у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча на этапе “Ідыліі”, а таксама пазнейшых “Вечарніц”, “Гапона”, “Халімона на каранацы” і іншых. твораў 40–50-х гг. відавочна складвалася не толькі пад уплывам “Паненкі-сялянкі” А.С. Пушкіна, “Пана Тадэвуша” А. Міцкевіча, такіх твораў прыхільнікаў сялянска-панскай ідыліі ў польскай літаратуры, як “Палянка” С. Грамбецкага, “Польскае сялянства” К. Казьмяна, “Ліра” Т. Ленартовіча, але і пад моцным уплывам спадчыны асветнікаў XVIII стагоддзя. Напрыклад, у ёй адчувальны моцны адгалосак ідэй і духоўна-творчых пошукаў Ж.Ж. Русо, які лічыў, “быццам “натуральны стан” адлюстроўвае сапраўдную сутнасць чалавека, якая ва ўмовах цывілізацыі дэфармавана і схавана пад напластаваннямі падманнай мудрагелістасці, умоўнасцяў і прымхаў” [6, с. 10]. На думку даследчыкаў, “натуральны чалавек” Ж.Ж. Русо ёсць “увасабленне найўнай прыроды, ён не філосаф і не паэт, ён проста чалавек – здаровы, сумленны, добры і шчаслівы” [6, с. 10]. Такія ж у сваёй большасці і героі твораў В. Дуніна-Марцінкевіча – сяляне, прыслуга, дробная дваровая шляхта, – якія жывуць на ўлонні вясковай прыроды натуральным і простым жыццём, займаюцца гаспадаркай, карыстаюцца працай уласных рук. Гэта пад уздзеяннем іх добрых сэрцаў, чыстых і шчырых пачуццяў “лепшае”, становіцца клапатлівым бацькам для сялян і патрыётам краю разбэшчаны куртуазна-панскім Парыжам Кароль Лятальскі, выпраўляе сваю ранейшую памылку і злучае рукі маладых – Кацярынкі і Гапона – старая пані-памешчыца ў вершаванай аповесці “Гапон”.

“<...> Мы, сялянкі, тым рознімся ад вялікіх пань, – гаворыць нядаўняму “парыжаніну” Юлія, – што ніякай не маем хітрасці. Што чуе сэрца, тое без страху гавораць нашыя вусны” [3, с. 38].

Традыцыі Русо, у прыватнасці ўплыў ягонага рамана ў пісьмах “Юлія, альбо Новая Элаіза”, на наш погляд, адчувальныя як у выбары тэмы і імя галоўнай гераіні “Ідыліі”, так і ў агульным сентыментальна-пафасным тоне, праблемна-тэматычным змесце і стылістыцы маналогаў і дыялогаў персанажаў опернага лібрэта. Так, напрыклад, у абодвух творах аснову сюжэта складае гісторыя кахання няроўнай у саслоўных адносінах пары: у Ж.Ж. Русо – гэта бедны настаўнік-разначынец Сен-Прэ і ягоная вучаніца, маладая і прывабная Юлія, дзяўчына з багатай арыстакратычнай сям’і; у В. Дуніна-Марцінкевіча – пераапанутая ў сялянку небагатая, але сардэчная і шчырая шляхцянка Юлія, якая сустракае свайго кузена Кароля Лятальскага, які, праматаўшы багацце і грошы, вымушаны вярнуцца з Парыжа ў свой радавы маёнтак.

Падобны і канфлікт, які ставіць перашкоду на шляху закаханых да шлюбу і сямейнага шчасця, – гэта няроўнасць іх сацыяльных станаў. Праўда, вырашаецца ён у творах у дыяметральна супрацьлеглым плане: калі на шляху да шчасця Сен-Прэ і яго каханай паўстае бацька Юліі, багаты, закарanelы ў саслоўных прымхах арыстакрат, дык Кароль сам пераступае цераз саслоўныя загарадкі, а бацька Юліі бласлаўляе і злучае закаханых.

Нарэшце, варта звярнуць увагу на тое, што першапачатковы вобраз Кароля Лятальскага – чалавека без каранёў, пустога франта і гулякі, для якога край, дзе нарадзіўся, – глуш, а тутэйшыя людзі – быдла і лясныя “мядзведзі, сярод якіх не выжыць”, – падтэкстава раскрываецца як своеасаблівая гратэскавая антытэза да вобраза самога Ж-Ж. Русо – выдатнага асветніка, філосафа і мысліцеля, які, як вядома, марыў рэшту жыцця правесці на ўлонні прыроды Белавежскай пушчы ў сялянскай хатцы [7, с. 443]. Нездарма духоўнае перараджэнне героя пад уздзеяннем кахання да Юліі афармляецца драматургам прыблізна ў тым жа вобразна-стыліявым ключы, што і “мара Русо”:

Кароль:

“<...> Цяпер адзінае жаданне нарадзілася ў маім сэрцы: у шчаслівым вясковым зацішшы, далёка ад турбот і непакою свету, на ўлонні падобнае да цябе вернай таварышкі, сярод падданных, як сярод уласных дзяцей, праводзіць рэшту дзён жыцця і не жадаць на зямлі іншай раскошы” [3, с. 63].

Заўважым пры гэтым, што ні фінал “Ідыліі”, ні шчаслівыя канцоўкі іншых твораў В. Дуніна-Марцінкевіча, у якіх дамінуе ідэя сацыяльна-класавага прымірэння і міжсаслоўнай згоды, не змяшчаюцца цалкам у класічны фармат еўрапейскага XVIII стагоддзя. Таму было б вялікай памылкай выводзіць генезіс ліберальнай традыцыі В. Дуніна-Марцінкевіча выключна з еўрапейскага асветніцтва і рамантызму, не ўлічваючы альбо ігнаруючы ўласны духоўна-культурны тэкст лібералізма, створаны ў эпоху Рэнэсансу і Рэфармацыі ў межах айчынай гуманістычнай традыцыі такімі грамадскімі дзеячамі, палітыкамі і філосафамі ВКЛ і Рэчы Паспалітай, як Ф. Скарына, А. Валовіч, А.Ф. Маджэўскі, А. Волан, Л. Сапега і інш. Прыгадваюцца тут не толькі асоба канцлера ВКЛ Астафея Валовіча, які ў сваім тастаменце “наказаў вызваліць усіх сваіх нявольных і залежных людзей і перадаць іх пад юрысдыкцыю дзяржавы” [2, с. 208–209], ліберальныя выказванні і гуманнае стаўленне да селяніна яго пераемніка на пасадзе вялікага канцлера Льва Сапегі [4, с. 103], але і палкія грамадзянскія трактаты выдатнага польскага гуманіста, правазнаўца і палітычнага дзеяча Рэчы Паспалітай Андрэя Фрыча Маджэўскага ў абарону селяніна, ягоных заклікі да прымірэння пана і селяніна ў імя грамадскай згоды і міру.

У дадзеным выпадку таксама важна бачыць і ўсведамляць глыбінныя вытокі, так бы мовіць, гісторыка-эпічны падтэкст беларускай ліберальнай традыцыі, якая ад самага свайго пачатку фарміравалася паводле дзвюх геапалітычных восяў: Поўнач – Поўдзень (па так званым шляху з “вараг у грэкі”), дзе прыкладам сялянскіх грамад, надсаслоўных копных судоў, вечавой дэмакратыі Полацка, Друцка, Віцебска і інш. яна зачэрпвала яшчэ і з вопыту ваеннай дэмакратыі варажскіх дружын і свабоднага абшчыннага ўкладу жыцця скандынаўскіх краін, а пасля па новай восі Усход – Заход, якая аформілася ўжо ў эпоху Рэнэсансу і Рэфармацыі на глебе ўзаемадзеяння і ўзрослай канкурэнцыі дзвюх еўрапейскіх культур – візантыйска-праваслаўнай і рымска-каталіцкай, у саборніцтве якіх фактычна нарадзіліся два цывілізацыйныя ўклады жыцця: гуманістычны – заходні, заснаваны на каштоўнасцях дэмакратыі і свабоднай асобы – і сярэднявечна-аскетычны – усходні, заснаваны на саборнасці і каштоўнасцях абшчыны і цэнтралізаванай, іерархічна выбудаванай сістэмы ўлады.

На скрыжаванні гэтых дзвюх восяў, на лініях дынамічнага ўзаемадзеяння і проціборства гэтых дзвюх гіганцкіх культурна-цывілізацыйных сістэм, пазначаных на картах нашага духоўна-гістарычнага жыцця дзяржаўніцкай і культурна-цывілізацыйнаю роляю Полацка, Смаленска, Турава, Наваградка і Вільні, і ўзніклі магутныя постаці Францыска Скарыны і Льва Сапегі як заснавальнікаў і найбольш паслядоўных адэптаў і праваднікоў ліберальнай ідэі на Беларусі і ў ВКЛ.

Ф. Скарына, як вядома, дэманстраваў ідэю свабоды чалавечай асобы найперш прыкладам уласнай свабоднай прадпрымальніцкай і творчай дзейнасці, пераадольваючы саслоўна-класавыя, нацыянальна-рэлігійныя бар’еры і перашкоды, бачачы сімвал згоды і адзінства ўсяго беларуска-ліцвінскага грамадства ў выхаванні “чалавека паспалітага (грамадзяніна), у стварэнні асвечанай, патрыятычна кансалідаванай і высокамаральнай грамадзянскай супольнасці, угрунтаванай на каштоўнасцях народна-хрысціянскай маралі і этыкі, на законе прыроджаным, які “в том наболей соблюдаем бываеъ: то чинити иным всем, что самому любо ест от иных всех, и того не чинити иным, чего сам не хоцещи от иных имети” [7, с. 62].

Леў Сапега, баронячы маёмасныя інтарэсы, палітычныя правы і свабоды шляхты, аддаваў іх выключна пад абарону “закона пісанага” (дзяржаўнага), напаўняючы іх канкрэтным сацыяльна-палітычным і юрыдычным зместам і дапоўніўшы ў “Звароце да ўсіх станаў Вялікага княства Літоўскага” (Літоўскі Статут 1588 г.) філасофскім пастулатам свабоды як вышэйшай каштоўнасці жыцця: “Обачывали то усих веков люди мудрые, же в каждой речы посполитой человеку почтивому ничего не маеъ быти дорожшого над вольность. А неволею так се маеъ гыдити, же не только скарбами, але и смертыю ее од себе отганяти есть повинен. А прото люди почтивые не только маетности, але и горл своих против кождому неприятелю выносити не жалуютъ, абы под их окрутное опанованье не приходили, а з волности своее будучи злуплени, водлуг воли и мысли их яко невольники не мусели жити” [9, с. 47].

З гэтага кантэксту відаць, што В. Дунін-Марцінкевіч схіляўся ў сваёй творчасці да мастацкага сінтэзу розных традыцый, а ў сваім шляхецкім лібералізме, сантыментах і спагадзе да селяніна і людзей простых аказаўся найбольш блізкі да таго грамадзянскага і чалавечага тыпажу, які прадстаўлялі ў нашай літаратуры эпохі ВКЛ і Рэчы Паспалітай Францыск Скарына, Леў Сапега, Фёдар Еўлашэўскі, а ў польскай – выдатны публіцыст і палітычны дзеяч Андрэй Фрыч Маджэўскі. Навукова-публіцыстычная спадчына апошняга надзвычай імпанавала В. Дуніну-Марцінкевічу імкненнем прымірыць пана і селяніна, сваёй тэорыяй арыстакратычна-шляхецкага патэрналізму, бацькоўскай апекі і дапамогі сялянам з боку феадалаў, ідэямі гуманізацыі адносін і прымірэння паміж станами ў імя грамадзянскага міру і ўнутранага спакою ў

дзяржаве, якія А.Ф. Маджэўскі выклаў у сваёй славунай кнізе “Аб выпраўленні Рэчы Паспалітай” (1551 г.).

Як піша польскі даследчык Казімір Лепшы, “А.Ф. Маджэўскі асцерагаўся грамадскага перавароту, які б узбунтаваў і вызваліў масы сялян і гарадскога плебсу, і хацеў унікнуць яго праз зняцце напружанага супрацьстаяння на вёсцы. А для гэтага нагадваў феадалам, каб змянілі свае адносіны да селяніна, даводзячы ім, што “не павінна быць ніякага адрознення паміж бацькам і добрым панам”, спадзеючыся, што маральна-этычныя аргументы ў выніку пераканаюць феадалаў адмовіцца ад іх палітыкі ўціску і эксплуатацыі” [5, с. 60].

Ліберальныя ідэі А.Ф. Маджэўскага мелі вялікі розгалас у Рэчы Паспалітай і нават сваіх прыхільнікаў у Літве, дзе іх падтрымлівалі не толькі плебс, але і некаторыя буйныя высокапастаўленыя магнаты кшталту канцлера А. Валовіча і падканцлера Л. Сапегі. Пра гэты ўплыў, прынамсі, могуць сведчыць некаторыя гуманістычныя юрыдычныя навацыі адносна сялянства, унесеныя ў тэкст Літоўскага Статута 1588 г. соймавай камісіяй пад кіраўніцтвам Льва Сапегі у ранейшых рэдакцыях іх не было. Складальнікі, напрыклад, увялі ў Статут 1588 г. беспрэцэдэнтна смелы для таго часу артыкул, які прадугледжваў смяротнае пакаранне шляхціца за наўмыснае забойства простага чалавека. Гэты факт дазволіў даследчыкам гаварыць пра больш гуманістычны характар літоўскага заканадаўства ў адносінах да сялян у параўнанні з Каронай, дзе падобны артыкул быў уведзены толькі ў 1768 г. [10, с. 106].

Аднак у цэлым шляхецка-магнатэрская арыстакратыя і духавенства Рэчы Паспалітай адмоўна паставіліся да ліберальных ідэй гуманіста, які патрабаваў падвышэння сацыяльнага статусу сялянства, лічыў магчымым даць селяніну права абараняць свае інтарэсы і чалавечую годнасць у судзе нароўні са шляхтай. У выніку “контррэфармацыя ўчыніла ў Польшчы над прагрэсіўнай ідэалогіяй Фрыча Маджэўскага змову маўчання, якая толькі зрэдку перапынялася на пэўны час на працягу XVIII–XIX стагоддзяў у выніку нясмелых пратэстаў” [5, с. 161].

Адным з тых, хто на землях былой Рэчы Паспалітай далучыў свой голас да гэтых пратэстаў, якраз і быў наш Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, які першы з беларускіх пісьменнікаў узняў над маладой беларускай літаратурай сцяг лібералізму і свабоды, запатрабаваўшы справядлівых і спагадлівых адносін да селяніна, адкрыўшы перад чытачамі духоўна багаты і прывабны свет ягонай душы.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Горький, М. О русской интеллигенции и национальных вопросах / М. Горький // Украинская жизнь. – 1912. – № 9. Цыт. па кн.: Адамовіч, А.М. Шлях да майстэрства: Станаўленне мастацкага стылю К. Чорнага. – Мінск, 1958. – С. 3.
2. Грыцкевіч, А.П. Валовіч Астафі (Яўстафій) / А.П. Грыцкевіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. У 6 т. Т. 2. – Мінск : БелЭн, 1994. – 537 с.
3. Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча / – Мінск : Маст. літ., 1984. – 527 с.
4. Kognowicki, K. Żywot Lwa Sapiehy / K. Kognowicki. – Sanok, 1856.
5. Lepszy, K. Andrzej Frycz Modrzewski / K. Lepszy. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954. – 162 s.
6. Руссо, Ж.Ж. Избранные сочинения. В 3 т. Т. 1. / Ж.Ж. Руссо. – Москва : Госиздат худ. лит., 1961. – 850 с.
7. Скарына, Ф. Творы : Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 207 с.

8. Szmydtowa, Z. W kręgu renesansu i romantyzmu : studia porównawcze z literatury polskiej i obcej / Z. Szmydtowa – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979–447 s.
9. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл. ; І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 573 с.
10. Stroynowski, A. Pozycja społeczna drobnej szlachty WKL w końcu XVIII w. / A. Stroynowski // Zeszyty naukowe uniwersytetu Łódzkiego. Nauki humanistyczno-społeczny. – Łódź, 1976. – Seria I, zeszyt 4. – S. 97–108.

Pranevich H.M. V.Dunin-Marcinkevich and European Liberal tradition

In the article the influence of spiritual and cultural humanists' heritage of the Renaissance of F. Skarina, A. Frich Madjevski, Lev Sapiega, Astafej Valovich, Andrej Volyan, as well as French educators on the formation of liberal ideas in Dunin-Marcinkevich's creative work is examined.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 4.03.2008

УДК 821.161.1 + 821.133.1

С.А. Бувіна

ВЫЗВАЛЕННЕ АД АБСУРДУ: ЧАЛАВЕК І СВЕТ У РАМАНАХ «ПОШУКІ БУДУЧЫНІ» КУЗЬМЫ ЧОРНАГА І «ЧУМА» АЛЬБЕРА КАМЮ

У артыкуле асэнсоўваюцца ідэйна-філасофскія, маральна-этычныя пошукі вядомых пісьменнікаў XX стагоддзя Кузьмы Чорнага і Альбера Камю ў кантэксце праблем чалавек і свет, змаганне з «абсурдам» як сусветным злом.

На працягу тысячагадовай гісторыі чалавецтва зведала шмат жахлівых катастроф і войнаў, падчас якіх, здавалася, не толькі духоўныя і матэрыяльныя каштоўнасці, але і само жыццё і дзейнасць чалавека гублялі сэнс. Падзеі XX стагоддзя прадэманстравалі ўсё самае страшнае, што ёсць у прыродзе чалавека, і яшчэ раз нагадалі пра часовасць, а часам бессэнсоўнасць і марнасць яго існавання. Таму адной з галоўных тэм літаратуры першай паловы мінулага стагоддзя становіцца тэма асобы, якая пад пагрозай непазбежнага знішчэння страціла пачуццё мэтазгоднасці і гарманічнасці жыцця. «Чалавека ўсё часцей бралі сумненні ў пазітыўных задатках роду людскога, пахіснулася сама вера людзей у натуральную разумнасць усталяванага жыцця на зямлі. Настрой «сэнсастраты» (С. Велікоўскі) паступова завалодваў свядомасцю еўрапейскага чалавека...» [1, с.136].

Менавіта ў гэты перыяд (канец 20-х гадоў XX стагоддзя) у філасофскай навуцы загаварылі аб экзістэнцыялізме як буйнейшым накірунку філасофіі XX ст., які яшчэ называюць «філасофіяй чалавека». У аснову экзістэнцыялізму закладзена паняцце чалавечага існавання (экзістэнцыі), своеасаблівага «ядра» асобы, якое, на думку прадстаўнікоў гэтага філасофскага напрамку, захоўваецца і праяўляе сябе толькі тады, калі чалавек губляе ўсе свае грамадзянскія значэнні і функцыі. «Філасофія жыцця ўяўляе сабой парыв, які немагчыма спазнаць ні навукова, ні рацыянальна; упарадкаванасць яму надае глыбіннае ўсведамленне чалавекам часовасці свайго жыцця. Пад знакам «быцця да нішто», «страху», «пагранічнай сітуацыі» <...> чалавек вызначае непаўторнасць свайго лёсу, асабістага адчування часу. Адсюль асабліва цікавасць экзістэнцыялістаў да «праблемы выбару», той трагічнай сітуацыі, калі асоба сутыкаецца са смерцю, з адчаем, з пачуццём віны і звязвае іх як нейкі адмоўна дадзены абсалют са сваім пошукам сэнсу – «надзеяй», «свабодай быць самім сабой» [2, с. 337–338].

Як вядома, першапачаткова экзістэнцыялізм узнік як філасофскі накірунак (М. Хайдагер і К. Ясперс у Германіі, М. Мерло-Понці і Г. Марсэль у Францыі, М. Бярдзьеў, Л. Шастоў у Расіі і інш.). На больш позніх этапах свайго станаўлення гэты накірунак стаў пераважна літаратурнай пlynню, што і праявілася ў творчасці многіх заходнееўрапейскіх і амерыканскіх пісьменнікаў сярэдзіны і другой паловы XX стагоддзя. Сярод пісьменнікаў-інтэлектуалаў, якія здзейснілі пераход экзістэнцыялізму ў літаратуру, былі французскія пісьменнікі Жан-Поль Сартр і Альбер Камю.

Альбер Камю лічыў, што пісьменнік, як «аголены нерв эпохі», павінен знаходзіцца ў пастаянным, бесперапынным філасофскім пошуку, абумоўленым глыбокім хваляваннем за чалавека – удзельніка і сведку трагічных падзей гісторыі мінулага стагоддзя. Паставіўшы існаванне чалавека ў цэнтр быцця, пісьменнік заўсёды змагаўся за вызваленне чалавечага розуму і душы ад абсурднай трагічнасці.

Навуковы кіраўнік – З.П. Мельнікава, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры беларускага літаратуразнаўства Установы адукацыі «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

У 1943–1944 гг. у нелегальным друку былі надрукаваны чатыры «Лісты нямецкаму сябру», у якіх Камю з гуманістычных пазіцый асуджаў спробы апраўдання чалавеканенавіснай ідэалогіі фашызму: «Што такое ісціна? – гаворыце вы. Канечне, на гэта няпроста адказаць, але мы ва ўсякім выпадку ведаем, што такое хлусня: гэта якраз тое, чаму вы вучыце нас. Што такое дух? Нам вядома яго супрацьлегласць – забойства. Што такое чалавек? Але тут я вас спыняю, бо гэта мы ведаем. Чалавек – гэта тая сіла, якая ў рэшце рэшт заўсёды звяргае тыранаў і багоў. Ён не мае патрэбы ў азначэннях як сама відавочнасць. Гэту самавідавочную чалавечую сутнасць мы і павінны выратаваць...» [3, с. 364].

Пры ўсім гэтым Альбер Камю не лічыў сябе філосафам, хоць і атрымаў філасофскую адукацыю, і тым больш не згаджаўся з тым, каб яго называлі «экзістэнцыялістам», таму часам яго называюць філосафам «маральнага вопыту». «Камю адвяргае ярлык «экзістэнцыяліста», які пусціла ў ход каляфіласофская журналістыка ў 1945 годзе і які быў падхоплены Сартрам. Але гэта не значыць, што Камю далёкі ад экзістэнцыяльнай праблематыкі. Проста ён вырашае яе пасвойму» [4, с. 395].

На думку беларускай даследчыцы літаратуры В. Локун, нацыянальная «літаратура і філасофія ў сілу спецыфікі свайго развіцця, у параўнанні з рускай, не мелі такіх адмысловых прадстаўнікоў экзістэнцыялізму, як Ф. Дастаеўскі, М. Бярдзьеў ці Л. Шастоў. Але, тым не менш, матывы экзістэнцыяльнага бачання чалавека і свету можна знайсці і ў паэзіі М. Багдановіча, ранняй лірыцы Янкі Купалы і Якуба Коласа», [1, с. 143] у прозе М. Гарэцкага і Кузьмы Чорнага.

Жахлівыя войны першай паловы ХХ стагоддзя – гэта складаныя і драматычныя этапы ў гісторыі народаў, калі вырашаўся не толькі лёс нацый, не па сваёй добрай волі ўцягнутых у крывавае вір ваенных падзей, але і лёс усяго чалавецтва. Менавіта ў такі складаны і супярэчлівы час вядомы беларускі пісьменнік Кузьма Чорны зрабіў спробу асэнсавання гістарычных падзей эпохі ў сваіх вядомых раманах «Пошукі будучыні», «Млечны шлях» і «Вялікі дзень». У свой час Міхась Тычына трапна адзначыў, што гэтыя «творы Чорнага былі выключэннем у гісторыі сусветнай літаратуры: у мастацка-філасофскім асэнсаванні эпохі беларускі пісьменнік апырэджваў многія вядомыя творы, такія, як раманы «Чума» Альбера Камю і «Доктар Фаустус» Томаса Мана, дзе ўздымаліся фундаментальныя праблемы чалавечага існавання» [5, с. 360].

У аснову твораў беларускага і французскага пісьменнікаў пакладзена тоеснае адчуванне трагічнасці жыцця, звязанае з яго абсурднасцю: несправядлівасцю, дысгармоніяй і неабходнасцю далей працягваць свой жыццёвы шлях у неспрыяльных, разбуральных умовах. Складаны час рэвалюцый, дзвюх войнаў выклікаў рэальную пагрозу знішчэння жыцця наогул. Застацца абыякавым, зрабіць ці не зрабіць свой рашучы маральны выбар, браць ці не браць адказнасць за лёс асобнага чалавека або за лёс усяго чалавецтва ў сувязі з тым, што адбываецца ў свеце, – гэта права кожнага. Пры гэтым чалавек павінен пастаянна *быць* чалавекам, гэта значыць, што яго быццё ёсць пастаянны выбар паміж «павінен быць тым, хто ён ёсць» і «проста быць».

Кузьма Чорны ў рамане «Пошукі будучыні» і Альбер Камю ў рамане «Чума» спрабуюць знайсці маральна-этычнае вырашэнне сацыяльных праблем грамадства. На наш погляд, абодва мастакі імкнуцца да пераадолення абсурду і адчужэння праз актыўнае сцвярджэнне высокага маральнага сэнсу ва ўсіх сферах сацыяльнага жыцця сваіх герояў.

Аналізуючы раманы «Пошукі будучыні» і «Чума», мэтазгодна акрэсліць накірункі ідэйна-філасофскіх пошукаў двух выдатных мастакоў слова ХХ стагоддзя, прасачыць, як пісьменнікі – прадстаўнікі розных нацый – імкнуліся асэнсаваць праблему змагання чалавека з «абсурдам» як сусветным злом.

Раман Камю «Чума» – адзін з самых вядомых твораў французскага пісьменніка, над якім ён працаваў у перыяд з 1941 па 1946 год. Твор быў выдадзены ў 1947 годзе. Эканамічны крызіс 1929–1933 гадоў, усталяванне фашысцкай дыктатуры ў Германіі, пагроза фашысцкага заняволення ўсёй Еўропы, Другая сусветная вайна, удзел у французскім антыфашысцкім руху, аб'ясцэнне традыцыйных каштоўнасцей і ідэалаў выклікалі ў душы пісьменніка настроі безвыходнасці, бязмэтнасці чалавечага існавання. Аўтар «Чумы» многае пабачыў, перажыў, пераасэнсаваў і прыйшоў да адкрыцця «новых ісцін» у сваёй светапогляднай сістэме.

Паводле жанравага вызначэння раман Камю «Чума» – гэта раман-прыпавесць, што дазваляе разглядаць змест твора як універсальны і шматзначны. У прыпавесці, паводле Ф. Скарыны, схавана «мудрасць, як сіла ў дарагім камені, і золата ў пяску, і ядро ў арэху» [6, с. 255].

У сваім творы французскі аўтар апавядае аб жахлівай эпідэміі чумы, якая ўспыхнула ў адным з гарадоў Паўночнай Афрыкі – Аране. Хоць гісторыя эпідэміі напісана даволі праўдападобна, змест і падтэкст твора ўсё ж утрымлівае значна багацейшы сэнсавы пласт. Хроніка жыцця афрыканскага горада дакладна даціравана – 194... год, што дае ўсе падставы назваць «чуму XX стагоддзя» сімвалічным вобразам Другой сусветнай вайны і французскага руху Супраціўлення.

На некалькі гадоў раней (у 1943 годзе) у беларускай літаратуры з'явіўся раман «Пошукі будучыні» Кузьмы Чорнага, у якім аўтар прасочвае лёсы герояў на працягу многіх гадоў на фоне гістарычных падзей, якія вызначылі жыццё беларускага народа ў XX стагоддзі: Першая сусветная вайна, адыход заходняй часткі Беларусі да Польшчы, Вялікая Айчынная вайна. У творы пісьменнік спрабуе падысці да асэнсавання прычын узнікнення крывавага войнаў, без якіх проста немагчыма ўявіць гісторыю ўсяго чалавецтва. На думку Чорнага, вытокі гэтай з'явы трэба шукаць у самім чалавеку, у глыбінях яго натуры, у яго эгаістычных памкненнях быць уладаром матэрыяльнага свету, калі губляецца ідэя духоўнасці на шляху дасягнення гарманічнага жыцця чалавека ў будучым. «Вайна не толькі лье кроў, але і кожную брудную душу выверне на паказ свету» [7, с. 34]. Такім чынам, вайна – гэта, акрамя ўсяго, і складаная маральна-ная з'ява.

Вобразы чумы ў А. Камю, жалезнага зверга і вялікага злодзея ў Кузьмы Чорнага сімвалізуюць не толькі крывавае беспрасвецце сусветных войнаў, у якіх гінуць кволяны парасткі надзеі на шчаслівае і мірнае жыццё. Яны з'яўляюцца сімвалічнымі вобразамі грамадства, пабудаванага са зброяй у руках, жорсткага і бесчалавечнага, а таксама ўвасабленнем чалавечай хцівасці і несправядлівасці, трагічнага наканавання. «Стыхійнае бедства на самай справе рэч даволі звычайная, але з цяжкасцю ў яе верыцца, нават калі яно абрушыцца на вашу галаву. У свеце заўсёды была чума, заўсёды была вайна. Аднак жа і чума і вайна, як правіла, заставалі людзей нечакана» [3, с. 118].

Вайна бесперапынна збірае сваю крываваю даніну, непазбежна нясе з сабой смерць, якая, з пазіцыі экзістэнцыялізму, стала неад'емнай часткай жыцця герояў раманаў абодвух пісьменнікаў. Любая жывая істота рана ці позна памірае, але толькі чалавек, надзелены ад прыроды здольнасцю мысліць, можа разважаць аб часовасці свайго існавання на зямлі, аб напоўненасці свайго жыцця стваральным сэнсам.

У самым пачатку рамана «Чума» аўтар паказвае жыхароў Арана людзьмі, якія па сутнасці адмаўляюцца «быць». Для іх сэнс жыцця заўсёды вызначаўся ў першую чаргу сацыяльнымі і індывідуальнымі нормамі і каштоўнасцямі. «Тут усе сумуюць і імкнуцца абзавесціся звычкамі. Нашы абывацелі працуюць многа, але толькі дзеля таго, каб разбагацець. Усе іх інтарэсы круцяцца галоўным чынам вакол камерцыі. <...> У Аране, як і паўсюль, за адсутнасцю часу і здольнасці мысліць людзі хоць і кахаюць, але самі не ведаюць аб гэтым» [3, с. 99–100]. Нават смерць для іх «некамфартабельная». Нашэсце

чумы не адразу паставіць герояў рамана Камю ў «пагранічную сітуацыю», калі яны вымушаны будуць выйсці са стану бессэнсоўнага існавання.

У крытычны для жыцця народа момант героі Альбера Камю (доктар Бернар Рыэ, журналіст Рамбер, былы палітык Тару), як і героі Чорнага (Нявада, Кастусь Лукашэвіч, Сымон Ракуцька) выконваюць свой агульначалавечы абавязак, кіруюцца ўнутранай экзістэнцыяй, змагаючыся за жыццё чалавека і чалавецтва. Аднак героі Камю змагаюцца за існаванне ў цяперашні момант, які не прадугледжвае поглядаў у будучыню. «Людзі адчувалі спрадвечную пакуту ўсіх зняволеных і ўсіх выгнаннікаў, а пакута гэта вось што такое – жыццё памяццю, калі памяць ужо ні на што не патрэбная. Само мінулае, пра якое яны думалі бесперапынна, і тое набывала прысмак шкадавання. Ім хацелася б далучыць да гэтага мінулага ўсё, што <...> яны не паспелі зрабіць. <...> Хада часу непазбежна выклікала ў іх, як дарэчы і ва ўсіх астатніх, тужлівы страх. <...> Нецярпліва прыспешвалі цяперашні момант, скоса пазіралі на мінулае, былі пазбаўлены будучыні» [3, с. 138].

Развагі беларускага мастака слова аб сэнсе і каштоўнаснай напоўненасці быцця чалавека непарыўна звязаны з паказам свету, у якім жывуць і дзейнічаюць яго героі, сэнс існавання якіх напоўнены высокімі маральна-этычнымі ідэаламі. Напрыклад, Волечка Нявада і Кастусь Лукашэвіч з маленства бачылі і ўбіралі ў сябе ўсё найлепшае ад бацькоў: гаспадарлівасць, працавітасць, сумленнасць, спагадлівасць, уменне адчуць чужы боль, радавацца жыццю, цаніць яго як найвялікшую каштоўнасць. Усё гэта становіцца асноўным жыццёвым прынцыпам, якім яны кіруюцца ў сваім далейшым жыцці. Жыццё без працягу, без будучыні для Кузьмы Чорнага і яго герояў не мае сэнсу. Гуманістычная канцэпцыя будучыні рэалізуецца пераважна ў сімвалічным плане праз асэнсаванне тэмы дзяцінства, што і надае апісаным у рамане падзеям новы, пафіласофску глыбокі сэнс. Наколькі моцная прага выжыць у маладых дрэўцаў таполі, што растуць на скрыжаванні Маскоўска-Варшаўскага шляху, настолькі моцная вера аўтара ў людзей-беларусаў, у народныя сілы падчас жыццёвых нягодаў, вера ў лепшае будучае сваёй зямлі і новых пакаленняў. Менавіта дзецям Чорны даручае важную і адказную місію сейбітаў новага жыцця, якое на новым вітку павінна стаць больш дасканалым не толькі ў матэрыяльным, але і ў духоўным плане. Аўтар уводзіць у раман сімвалічную сцэну сяўбы: «Як сявец ён [Кастусь. – С.Б.] вытрымаў экзамен як найлепш. Волечка саскочыла з воза і стала над сваім палеткам. Густа і роўна стаяла над прымерзлай зямлёй рунь. Кастусь аж падкінуў каню сена, каб Волечка не спяшалася і як трэба ўгледзелася ў яго работу. У яго быў такі выгляд, як бы гэта ён сам выдумаў на свеце, што раней сеюць, а пасля пасеянае ўзыходзіць» [7, с. 27].

Кузьма Чорны і Альбер Камю ў сваіх раманах паказалі, што жыццё кожнага чалавека – гэта пастаянны пошук сэнсу быцця ці абьякавае стаўленне да ўсведамлення яго адсутнасці. Разглядаючы смерць як феномен чалавечага існавання, пісьменнікі падаюць яе ў двух асноўных модусах: смерць цела (фізічная) і смерць духу (духоўная). Фізічная смерць непазбежная ў любым выпадку, аднак духоўная смерць можа наступіць і пры жыцці чалавека, як гэта добра паказана ў рамане «Пошукі будучыні» праз вобразы графа Паліводскага і Люцыяна Акаловіча. Чорны падкрэслівае, што залежнасць ад свету матэрыяльных рэчаў, адсутнасць сувязі з мінулым, страта жыццёвага сэнсу нараджае душэўную пустэчу. Калі Нявада прынёс золата графу, то ўбачыў перад сабой «старога чалавека, хударлявага, з тварам такім, што, здавалася, да яго прысохла вечнае чаканне» [7, с. 139]. Усё сваё жыццё Паліводскі чакаў таго моманту, калі да яго вернецца згубленая веліч мінулых часоў, увасобленая ў нарабаваным золаце. Нарэшце такі момант настаў. Атрымаўшы золата, граф адчуў, што жыццё сваё ён пражыў «чорт ведае як», бо ўвесь час ён імкнуўся дасягнуць несапраўднага, прывіднага ідэалу.

Люцыян Акаловіч чакае і прыспешвае надыход сваёй будучыні, якая вось-вось,

як яму здаецца, наступіць з прыходам фашыстаў на беларускія землі. У хуткім часе пасля пачатку ваенных падзей малады хлопец зразумеў, што шукаць сэнс свайго жыцця, ісці насустрэч сваёй будучыні, «трымаючыся за абцас нямецкага бота», было фатальнай памылкай, якую ён хоча выправіць, забіўшы графа Паліводскага. «Будучыня мая прыйшла, вось яна якая! Як валачашчы сабака, адзін і без нараду, без надзеі і веры. Пазаўчора я яшчэ думаў дабрысці як-небудзь да таго фальварка, ужо ішоў у той бок і напаткаў на дарозе жанчыну адтуль, яна шукае сваіх дзяцей. Ад яе я дазнаўся, што маю матку немцы спалілі жывую ў доме, а бацьку павесілі перад домам з падазронасці, што яны нібыта кагосьці хавалі. <...> У душы ў мяне так жа пуста, як і ў кішэнях. За плячыма ў мяне ганьба, а перад вачыма пустэча. <...> Як свет стаіць, то яшчэ не было вядома, каб на нянавісці вырасла шчасце, а радасць на чужой бядзе» [7, с. 181].

У адрозненне ад Камю, Чорны па-свойму «ацэньвае» сваіх герояў, адмаўляючы ім у маральнай рэабілітацыі: графа Паліводскага забівае Люцыян Акаловіч, Акаловіч гіне ад рукі невядомага, Густаў Шрэдэр-старэйшы быў забіты Кастусём Лукашэвічам.

Сымон Ракуцька ў Кузьмы Чорнага і доктар Рыэ ў Альбера Камю разумеюць, што супрацьстаяць смерці ў час чумы-вайны – значыць адстаяць права на жыццё праз пагібель ворага, бо іншага выйсця на вайне не існуе. «У нашы дні спрабавала забытаваць прапаведзь, што кожны народ любіць вайну, – піша Кузьма Чорны. – Горкая практыка паказала, што ваяўнічае геройства народа нараджаецца і выпрацоўваецца не ад замілавання да рэк крыві на полі вайны, а ад неабходнасці сцерці з твару зямлі такую погань, якая ў нашы дні ў вобразе Гітлера заявіла, што нармальны стан мужчыны вечна быць у вайне» [7, с. 44].

Чорнага і Камю ў большай ступені хвалявала не столькі праяўленне сусветнага зла ўвогуле, колькі пазіцыя чалавека перад гэтай трагічнай рэальнасцю, што і абумовіла гуманістычны і маральна-этычны план у раманах «Пошукі будучыні» і «Чума». Цэнтральным у раманах французскага пісьменніка з'яўляецца вобраз доктара Бернара Рыэ. Кіруючыся сваімі прафесійнымі абавязкамі, ён з першых дзён эпідэміі ўступае ў рады змагароў з чумой. «Калі бачыш, колькі гора і бедаў прыносіць чума, трэба быць вар'ятам, сляпым або проста мярзотнікам, каб змірыцца з чумой» [3, с. 168]. Самааддана змагаючыся з хваробай, доктар адчувае, што ў яго душы адбываюцца нядобрыя перамены. Чума выпцясняе з яе пачуццё спачування, шкадавання да чалавека, які стаў ахвярай апісаных у творы падзей. Гледзячы на маці хворай дзяўчыны, Рыэ разумее, «што яго чакае ўсё тая ж чарада аднолькавых сцэн, якія будуць паўтарацца зноў і зноў, і ні на што іншае ён не спадзяецца. Так, чума як абстракцыя аказалася больш чым манатоннай. Змянілася толькі адно – сам Рыэ. <...> Толькі адно адчуў ён: яго паступова ахоплівала свінцовая абьякавасць. <...> Вельмі стамляе шкадаванне, калі яно дарэмнае» [3, с. 148]. «Пагранічнай сітуацыяй», якая па сутнасці абуджае героя да «быцця» і карэнным чынам уплывае на яго светаўспрыманне, з'явілася смерць нявіннага дзіцяці. Гэта падштурхнула доктара да іншага разумення свайго прызначэння. «Нават на смяротным ложы, – скажа ён святару Панлю, – я не прыму гэты свет божы, дзе катуюць дзяцей» [3, с. 221].

У раманах «Пошукі будучыні» Кузьмы Чорнага героі самі, сваімі шляхамі і сродкамі вырашаюць змагацца за жыццё і шчасце, і ўсё імі робіцца з думкай пра будучыню. Кастусь Лукашэвіч, «які нават сварыцца не мог», і Сымон Ракуцька, «ціхманую працавітасць якога льга было ставіць паўсвету ў прыклад», вырашаюць адстойваць будучыню сваіх дзяцей і ўнукаў са зброяй у руках.

Аўтары «Чумы» і «Пошукаў будучыні» ў сваіх творах праводзяць думку, што без абвостранага пачуцця справядлівасці ў душы чалавека бунт не адбудзецца. Адмаўляючыся ад бунту, чалавек асуджае сябе быць рабом, які пастаянна будзе пакутаваць і маўчаць ад безвыходнасці. Менавіта на такі зыход падзей спадзяецца Густаў Шрэдэр-малодшы ў раманах Кузьмы Чорнага. Аднак і ў бунце павінна быць мера, якая

дазволіць чалавеку не страціць адчуванне рэальнасці. Слушнай у гэтым сэнсе з'яўляецца думка В. Локун, якая сцвярджае, што чалавек, які вымушаны забіваць, забівае сябе «першароднага», прыроднага. «Чалавек ператварыўся ў звер – і той, хто хацеў ім стаць, і той, хто не хацеў, але стаў ім, бо толькі такім чынам можна было спыніць працэс азвярэння людзей. Кастусь Лукашэвіч бярэ вінтоўку і, не слухаючы тлумачэнняў Шрэдэра, забівае яго. <...> Сымон Ракуцька, чые гуманныя памкненні не выклікаюць сумнення, таксама прагне крыві, расплаты. І калі ён нарэшце забіў немца, дык «адчуў яшчэ большую прагу сеяць смерць. У гэтым – трагічная супярэчнасць герояў Чорнага» [8, с. 168].

Разам з тым Камю і Чорны ў сваіх творах паказалі, як чалавек можа стаць ахвярай сваіх гуманістычных, часам утапічных, ідэй у абставінах абсурду. Жан Тару як палітык, як актыўны змагар з чумой выступае супраць грамадства, якое «грунтуецца на смяротных прысудах». «Для мяне ўся справа была ў рыжай сабе, у той бруднай гісторыі, калі запэцканыя, зачумленыя вусны аб'явілі закаванаму ў кайданы чалавеку, што ён павінен памерці, і сапраўды акуратненька зрабілі ўсё, каб ён памёр... Не ведаю, як для іншых, але для мяне ўся справа была ў гэтай ране, што ззяла ў грудзях. І я сказаў сабе, што <...> асабіста я не пагаджуся ні з адным доказам у карысць гэтай жудаснай бойні» [3, с. 241]. Ён ведае, што нічога не варты для гэтага свету, што з таго часу, як адмовіўся забіваць, сам сябе асудзіў на «беспаваротнае выгнанне», бо добра разумеў, што ўсё роўна «гісторыю будуць рабіць іншыя».

Нявада ў рамане Чорнага паказаны асобай унутрана гарманічнай, які не можа зразумець абсурду чалавечага свету. Ён заўсёды жыў па законах хрысціянскай маралі, таму не прымае бессэнсоўнасць быцця. Нявада да апошняга верыць і спадзяецца, што граф Паліводскі адчуе і зразумее яго адчай, яго вялікае гора і дапаможа выратаваць унучку Лізу з канцэнтрацыйнага лагера. Вобраз малой дзяўчынкі-вязня з'яўляецца ў Кузьмы Чорнага не толькі сімвалам чалавечых пакут, але знакам амаральнага грамадства, у якім пануюць антыгуманныя, антычалавечыя і несправядлівыя законы. Такое грамадства не мае права на існаванне. Аднак жыццёвы вопыт чалавецтва сведчыць, што за ідэю шчаслівага грамадства, за спакойны і надзейны мір на зямлі людзі часцей за ўсё вымушаны плаціць нявіннымі жыццямі.

Вобраз Лізы, на наш погляд, – гэта вобраз Беларусі-пакутніцы, маці-Радзімы і адначасова ўвасабленне вышэйшай мудрасці. Праз вобраз дзяўчынкі рэалізуюцца аўтарскія ідэі другога нараджэння, абнаўлення жыцця і напоўненасці яго высокім духоўным сэнсам.

Абодва пісьменнікі паказалі, як тое, што героі абралі мэтай і сэнсам свайго існавання, у рэшце рэшт абумовіла стратэгію іх паводзін у выключных умовах і лагічны вынік такога жыцця. Выбар паміж добром і злом, паводле канцэпцыі Камю і Чорнага, цесна звязаны з пачуццём адказнасці асобы, рашучасці змагацца за волю і незалежнасць чалавека. Героі абодвух пісьменнікаў у любых умовах маюць свабоду выбару, несучы пры гэтым поўную адказнасць за яго, за свае ўчынкі, і з канкрэтным вынікам прыходзяць да пастаўленай перад сабой мэты.

Кузьма Чорны ў рамане «Пошукі будучыні» і Альбер Камю ў рамане «Чума» звярнуліся да мастацка-філасофскага асэнсавання значных сацыяльных і маральна-этычных праблем пачатку ХХ стагоддзя, якія не згубілі сваю вастрыню і актуальнасць і ў наш час. Гэтыя творы не толькі аб трагічным, а часам марным і безнадзейным змаганні людзей за сваё права жыць і мець будучыню, але і аб сэнсе чалавечага існавання. У «Лістах нямецкаму сябру» А. Камю напісаў: «Я працягваю думаць, што ў гэтым свеце няма найвышэйшага сэнсу. Але я ведаю, што нешта ў ім усё ж такі мае сэнс, і гэта чалавек, бо ён адзін сэнсу шукае. У гэтым свеце ёсць толькі адна праўда – праўда чалавека, <...> яго і трэба выратаваць, <...> гэта значыць не калечыць яго,

рабіць стаўку на справядлівасць, якая зразумела яму адзінаму» [3, с. 364]. І Камю, і Чорны вельмі добра спазналі крывавае вопыт Другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў, каб змірыцца з забойствам чалавека. Гуманістычная канцэпцыя абодвух пісьменнікаў грунтуецца на неабходнасці вызвалення ад абсурду, які набывае ў іх творах канкрэтна-гістарычны змест, г. зн. ад усеагульнага зла, несправядлівасці і бессэнсоўных забойстваў, увасобленых у сімвалічных вобразах чумы, жалезнага зверга і вялікага злодзея. Абсурд найперш закрануў душы людзей, іх мараль, таму мастакі слова паспрабавалі ў сваіх творах знайсці маральнае асэнсаванне вечных праблем чалавецтва, імкнуліся паказаць, што трагічная бессэнсоўнасць знешняга свету ў пэўнай ступені залежыць і ад самога чалавека. Змаганне з абсурдам трэба працягваць нават тады, калі цябе чакае немінучае паражэнне. Толькі праз свабодны маральны выбар на карысць дабра героі раманаў «Пошукі будучыні» і «Чума» знаходзяць выхад з абсурднасці жыцця і прыходзяць да разумення «звышіндывідуальных каштоўнасцей» (В. Ерафееў) усяго чалавецтва. Бунт і імкненне герояў Камю і Чорнага супрацьстаяць складаным абставінам становяцца вынікам іх свабоднага выбару. Супраціўленне абсурду, пошукі спосабаў пераадолення неўладкаванасці вялікага свету, у якім чалавек павінен адстаяць сваё права на жыццё і рэалізаваць сваё «Я», разглядаюцца пісьменнікамі як фундаментальныя кампаненты быцця чалавека.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Локун, В.І. Васіль Быкаў у кантэксце сусветнай літаратуры : манаграфія / В.І. Локун. – Мінск : Тэхнапрынт, 2005. – 228 с.
2. Зарубежная літаратура 20 века: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.М. Толмачев [и др.] ; под общ. ред. В.М. Толмачева. – М. : Академия, 2003. – 640 с.
3. Камю, Альбер. Избранное : сборник / Альбер Камю. – М. : Радуга, 1988. – 464 с.
4. Ерофеев, В.В. Мысли о Камю / В.В. Ерофеев // В лабиринте проклятых вопросов : эссе. – М. : Союз фотохудожников России, 1996. – С. 392–414.
5. Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 1999. – Т. 2. – 1999. – 903 с.
6. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах : дапаможнік / В. Рагойша. – Мінск : БелЭн., 2001. – 384 с.
7. Чорны, Кузьма. Збор твораў : у 6 т. / Кузьма Чорны. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1992. – Т. 6 : Раманы. Аповесць. – 464 с.
8. Локун, В. Вайна і мір Кузьмы Чорнага / В. Локун // Беларуская думка. – 2005. – № 4. – С. 163–168.

Buvina S. Liberation from Absurdity: Man and the World in the Novels «Searches for the future» by Kuzma Chorny and «Plague» by Albert Camus

The article gives the comprehension of conceptual and philosophical, moral and ethic searches undertaken by famous writers of the 20th century Kuzma Chorny and Albert Camus, in context of such a complex problem as «man and the world», struggle with «absurdity» as the world evil.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 7.05.2008

УДК 882.6 “19”-3:316.346.2

Т.А. Фіцнер

ЖАНОЧАЯ ТРАДЫЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ XX СТАГОДДЗЯ: ГЕНДЭРНЫ АСПЕКТ

У дадзеным артыкуле аналізуецца творчасць найбольш яркіх прадстаўніц айчыннага слоўнага мастацтва XX ст. з пазіцыі гендэра, прасочваецца станаўленне і развіццё беларускай жаночай традыцыі. Сцвярджаецца яе адметнасць і своеасаблівасць, што выявілася ў выпрацоўцы адметнага стылю пісьма, выбары тэм і вобразаў, асэнсаванні гендэрных узаемаадносін, паказе гендэрнай асіметрыі грамадства, стварэнні стэрэатыпаў жаночасці і мужчынскасці, адрозных ад тых, што стварылі мужчыны-пісьменнікі. У артыкуле адзначаецца пераемнасць у творчасці жанчын-пісьменніц XIX і XX стагоддзяў, акцэнтуюцца ўвага на адметнасцях, што праявіліся ў жаночай творчасці XX ст. Вылучаецца тое новае, што з’явілася ў творах жанчын мінулага стагоддзя.

Мінулае стагоддзе прадстаўляе цэлую галерэю рэальных жанчын, што ўнеслі свой уклад у развіццё беларускай літаратуры, сталі гордасцю нацыі. Мы звернемся да жанчын-творцаў, што прадстаўляюць розныя эпохі XX ст.: Цётка, К. Буйло, Л. Геніюш, В. Коўтун, Я. Янішчыц, Р. Баравікова, Л. Рублеўская. Аналіз іх творчасці дазваляе сцвярджаць, што міф пра жанчыну, які стагоддзямі стваралі мужчыны, у XX стагоддзі пачынае разбурацца, бо жанчыны сваім жыццём і творчасцю карэктуюць яго. Можна нават канстатаваць, што гэта ўжо працэс стварэння новага міфа, і не толькі пра саміх сябе, але і пра мужчын. Бясспрэчна, жанчыны-пісьменніцы на пачатку мінулага стагоддзя «працягваюць ідэнтыфікавацца з мужчынскім пісьмом, імкнучыся ўзнаўляць, міметызаваць, інтымізаваць яго мадэлі» [1, с. 145]. Гэта дае падставу некаторым даследчыкам (У. Іваноў [2]) вызначаць творчасць Цёткі, К. Буйло, Л. Геніюш як «андрагінную», «агульнанацыянальную», «усебеларускую», стэрэатыпна падразумяваючы пад «жаночай літаратурай» сентыментальнасць, чулівасць, слёзы пакінутай жанчыны. «Андрагіннасць» такога кшталту ў большай ці меншай ступені праяўляецца ў прадстаўніц прыгожага пісьменства розных пакаленняў (а яшчэ, на наш погляд, праблема заключаецца і ў традыцыйнай крытыцы, якая ставіла і ставіць творчасць жанчын у пэўныя рамкі). Сапраўды, праблемы жанчыны ці гендэрныя ўзаемаадносіны не стаяць на першым месцы ў творчасці згаданых вышэй паэтак. А сітуацыя жанчыны імі ўспрымаецца як універсальная, спрадвечная і нязменная, быццам ад часоў Адама і Евы нічога не змянілася ў свеце. І ўсё ж падсвядомая нязгода з існуючым станам рэчаў праглядаецца ў кожнай паэці. Яна праяўляецца ўжо ў самім факце творчасці, а таксама ў жаданні сказаць сваё, адрознае ад мужчынскага слова, у праве выбару тэм і вобразаў, у стылі пісьма.

Перш чым працягнуць гаворку пра жаночую (маецца на ўвазе пол аўтара і стыль пісьма) творчасць XX стагоддзя, зазірнем у больш далёкае XIX ст. Літаратура гэтага перыяду (узгадаем такія імёны, як Габрыеля Пузыня, Адэля з Устроні, Зоф’я Тшашчкоўская), з аднаго боку, падае прыклады наследавання мужчынскай традыцыі пісьма (рамантычнасць, краёвасць), з другога – выяўляе адметнасць жаночай творчасці ў параўнанні з мужчынскай (звышпачуццёвасць, афектыўнасць, увага да жаночых вобразаў і сітуацый), дае прыклады стварэння гендэрных стэрэатыпаў і гендэрнай асіметрыі, якія праявляюцца ў жаночай творчасці XX ст. Асноўныя з іх, на наш погляд, наступныя: 1) зварот да нацыянальных праблем і сацыяльнай прыгнечанасці (патрыятызм, які вырас з краёвасці XIX ст.), што ў сваю чаргу адцягнуў увагу ад праблем полу; 2) зварот да сацыяльных ролей жанчын: нявеста, нявестка, жонка, маці, бабуля, удава і

інш.; 3) увасабленне жаночага лёсу ў вобразах раслін (бярозы, каліны, рабіны), птушак і прыпісванне ім адпаведных рыс характару, стэрэатыпаў паводзін, што адбываецца пад уплывам фальклору; 4) атаясамліванне катэгорый «каханне» і «шчасце»; 5) абагаўленне каханага мужчыны, што прыводзіць да страты яго індывідуальнасці (некаханы мужчына пазбаўляецца п'едэстала і, зрынута, набывае канкрэтныя рысы характару (значэнне мужчынскасці), індывідуалізуецца); 6) усведамленне мацярынства як асноўнага прызначэння жанчыны, сэнсу яе жыцця, спраўджанасці лёсу; 7) непрыняцце насілля і зла ў любых яго праяўленнях. Аднак кола праблем, прадстаўленых у творчасці жанчын-аўтараў мінулага стагоддзя, намнога шырэйшае. Яны пратэстуюць супраць абмежавання сваёй дзейнасці, па-іншаму ставяцца да мужчын і кахання, усё больш выпрацоўваюць свой стыль пісьма. Галоўнае, што жанчыны-аўтары прадстаўляюць множнасць «жаночкасцей» у межах адной культуры, і тым нам цікавыя. Усведамленне сваёй адметнасці і сацыяльнай значнасці (а не адно прыроднай) расце не толькі з узростам асобна ўзятай пісьменніцы, а і з кожным новым пакаленнем жанчын-творцаў. Гэта спрыяе станаўленню гендэрнай роўнасці ў сучасным літаратурным працесе.

Але вернемся ў пачатак ХХ стагоддзя і паназіраем за станаўленнем і развіццём жаночай традыцыі ў літаратуры. Цётцы, напрыклад, нельга адмаўляць у праяўленні цікавасці да жаночых праблем. На наш погляд, праблемы жанчын і дзяцей – адна з цэнтральных тэм у творчасці пісьменніцы. Вобразы жанчын намалюваны ў вершах («Лета», «Гаданне», «Вясковым кабетам»), апавяданнях («Лішняя», «Зялёнка»), нарысах, публіцыстыцы («Успаміны з паездкі ў Фінляндыю», «Да дзяўчатак»), фальклорных даследаваннях («Наша народная беларуская песня»). Вобразы дзяцей таксама даволі шматлікія і прысутнічаюць у вершах «Сыночкі маленькі», «Сіраціна слёзкі лье...», «Лучынка», «Сірацінка», апавяданнях «Сірата», «Міхаська». Што да паэзіі, то жаночыя вобразы падае адзін з самых першых вершаў Цёткі «Лета». Акрамя апісання клопатаў селяніна і прыроды аб будучым ураджаі, разваг аўтара аб сапраўдным мастацтве, твор раскрывае характэрнае для беларускіх вясковых дзяўчат. Асаблівай прыгажосцю (знешняй і ўнутранай) сярод іх вылучаецца Кася (*Як царэўна, як багіня!* [3, с. 29]). Верш жа «Вясковым кабетам» разбівае ілюзію прыгажосці і шчасця і дае магчымасць прасачыць лёс большасці Кась, і вывады, якія вынікаюць з верша, даволі сумныя – на «вясковых» тварах няма і следу былой прыгажосці, маладосці, вяселля, сілы: *«Так лёс рана вас ламае, // Так жыццё красу вам нішчыць»* [3, с. 85]. У наступных радках верша змешчаны лагічны працяг драмы жыцця жанчыны, фарбы згушчаюцца, можа і наўмысна: *«І у памяць плачуць дочки, // Бо й яны, як вы, забіты»* [3, с. 85]. Аўтарка не бачыць пакуль што выйсця, бо гэта, як у купалаўскага Мужыка, – «адвечная песня», але ўжо жанчыны. Аўтарка не дае адказу на пытанне аб прычынах іх няшчасцяў. Гэта можа быць сацыяльная ці нацыянальная дыскрымінацыя, дыскрымінацыя па прыкмеце полу. А можа, прычына ў недастатковай духоўнасці грамадства? Трэба адзначыць, што паэтка не аб'ядноўвае ўсіх жанчын, пад яе ўвагу падпадаюць толькі жанчыны пэўнай сацыяльнай групы – сялянкі. Менавіта яны бліжэй да яе па светаўспрыманні, з імі яна сябе атаясамлівае, пра іх клапаціцца. І акцэнтаўка прычыннасці іх стану ўсё ж больш сацыяльная.

Што тычыцца К. Буйло, то яшчэ ў свой час А. Луцкевіч лічыў яе супрацьлегласцю Цёткі ў жыцці. Жыццёвы ж тон, на яго думку, адыгрывае вялікую ролю ў станаўленні творчай асобы. Таму яго не здзіўляе, што на першым месцы ў яе вершах «чуюцца словы кахання». Увогуле гэтым пачуццём сагрэта ўсё, да чаго дакранаецца паэтка, Радзіма гэта ці каханы, лічыць А. Луцкевіч. Мы згаджаемся з думкамі даследчыка, але зазначым, што ён не ўлічвае ўзрост паэтак. Першыя вядомыя вершы Цёткі створаны, калі ёй было далёка за дваццаць. Вершы ж К. Буйло, што склалі зборнік «Курганная кветка», напісаны ў юнацкім узросце, менавіта ўзрост абумоўлівае перавагу кахання над іншымі жыццёвымі праблемамі. Любоў да роднага краю і прыроды («Люблю», «У лесе») не засланяе прагі кахання. Мары аб ім падчас сваёй вясны чалавечай

(«Дзяўчына») не пакідаюць лірычную гераіню. Урэшце мары і сны становяцца прадвеснікамі сустрэчы з каханым, *«пекным як бог»* [4, с. 22]. Яна па-юнацку марыць аб вечным каханні – іншае ёй не патрэбна. Неакрэсленасць вобраза каханага гаворыць аб тым, што лірычная гераіня прыдумвае яго, ён не існуе ў сапраўднасці. Разыходжанні жаданняў душы і цела, асобы і соцыуму, мар і рэчаіснасці праглядваюцца ў вершах «Ў краіне мар», «Не глядзі». Акцэнт у вершах ставіцца на залежнасць дзяўчыны ад волі бацькоў пры выбары мужа. Сапраўдныя жыццёвыя сітуацыі, што адлюстроўваюць бяспраўнасць жанчыны ў сям’і, перададзены аўтаркай у сюжэтных вершах («Рута», «Курган»). Асноўная іх тэма – каханне, але каханне няроўнае, таму трагічнае.

Л. Геніюш падае ў вершах большасць жаночых вобразаў у адпаведнасці з хрысціянскай і фальклорнай традыцыямі, адлюстроўвае ў асноўным іх спрадвечныя, традыцыйныя сацыяльныя ролі, якія ў сваю чаргу карэктуюцца і ўзростам: нявеста, жонка, маці («Навучыла маці», «Маці» (1966 г.)), бабуля («Бабулька»). У многіх вершах аўтарскае «я» і «я» лірычнай гераіні супадаюць («Маё сэрца», «Беларуска», «Сялянка я», «Я не спяшаюся»). Аўтарка ўяўляе сябе прадстаўніцай сялянскай культуры і згаджаецца з існуючым станам рэчаў. У некаторых вершах яна не абмяжоўвае дзейнасць жанчын толькі хатнімі клопатамі, яна лічыць, што жанчыны ў стане замяніць мужчын у найцяжэйшай ратнай справе («Жаночы клопат»). І ўжо зусім па-жаночы гучыць асуджэнне вайны і палітыкі мужчын, вынікам якіх з’яўляецца смерць дзяцей («Вайной»). Акрамя таго, рэдкія ноткі пратэсту супраць абмежавання дзейнасці жанчын прыватнай сферай і правамі мужчын на жанчын гучаць у вершах «Ефрасіння Полацкая», «Не хачу быць тваёю жонкаю». У апошнім лірычнай гераіня пратэстуе супраць праў мужчыны на яе, супраць размеркаваных у грамадстве мужчынскіх і жаночых роляў. Яна пацвярджае словы М. Бярдзьева [5], што каханне і шлюб – рэчы не заўсёды сумяшчальныя, часцей шлюб як грамадскае стварэнне губіць каханне, пазбаўляе жанчыну волі, «апускае» яе з нябёсаў (куды, абагаўляючы, уносіць яе мужчына) на зямлю, пазбаўляе арэолу рамантычнасці, прывабнасці, таямнічасці, што ў сваю чаргу расчароўвае мужчыну: *«Не хачу быць тваёю жонкаю // На падставе жадань людскіх. // Хачу песняй быць яснаю, звонкаю // Твайго сэрца, аднак на міг. // Не такую к табе прыкаванаю // Ланцугом заржавелых праў. // Хачу мілай быць, крыху жаданаю, // Вось такую, як ты шукаў»* [6, с. 261–262]. Такія пратэсты, як вынікае з творчасці Л. Геніюш, пакуль што адзінкавыя.

Генерацыя паэтак, што нарадзіліся і выраслі пасля вайны, – В. Коўтун, Р. Баравікова, Я. Янішчыц – больш праўляе сваю самасць у паэзіі з той прычыны, што мае магчымасць аналізаваць творчасць сваіх папярэднікаў, мужчын і жанчын. Гэта дапамагае выпрацоўваць «жаночы» стыль пісьма, які выявіўся найперш у інтымнай лірыцы.

У паэзіі В. Коўтун, як і ў вершах яе папярэдніц, а нават і сучасніц, сустракаюцца пераважна вобразы жанчын, што выконваюць ролі дачкі-маці («Лісты да маці»), бабулі («Казачніца»), удавы, дзяўчыны-падлетка («Раслі...»), жанчыны-прыгажуні («Старая балада»). Аддаючы перавагу сацыяльным ролям жанчыны, В. Коўтун прапагандуе і іх грамадзянскую значнасць, робіць акцэнт на прафесійнай дзейнасці жанчын, лічыць жанчыну здольнай сумяшчаць прыватнае, грамадскае і творчае. Пры гэтым антыноміі «творчасць» – «мацярынства», «творчасць» – «каханне» нівеліруюцца. Каханне і мацярынства адкрываюць жанчыне іншы погляд на свет, што ў сваю чаргу з’яўляецца адметнасцю яе творчасці: *«Быць – не быць? // Жанчынай ці паэтам? // А ці можна быць нам ці не быць?! // Знікла ўсё: папрокі, крыўды, цела. // Запруджыніў нерушны радок. // ...Хіба ж мне вось так бы ўсё балела, // Каб не вы, – і людзі, і сыноч?!»* [7, с. 81]. У гэтым вершы («Амаль жартам») словы лірычнай гераіні гучаць як выклік, які ўбірае ў сябе памкненні многіх жанчын, што выбралі ў якасці асноўнай для сябе творчую дзейнасць.

Больш ярка аўтарскае «я» выражана ў лірыцы В. Коўтун 80-х гадоў. Паэтка ў вершах гэтага перыяду разважае не над агульным жаночым лёсам, а над канкрэтнай

жышчэвай сітуацыяй. Так, спрадвечнае імкненне жанчыны да волі прыводзіць да разгубленасці («*Чаму ж мне ў гэтай волі не смяецца?*» [7, с. 64]). Разгубленасць лірычнай гераіні ад таго, што яна не ўмее будаваць адносіны з мужчынам на роўных. Яе ніхто гэ-таму не вучыў, таму першыя крокі такія цяжкія. А яшчэ і таму, што, хоць на некаторы час, мужчына становіцца для жанчыны самім жыццём, у чым і прызнаецца лірычная гераіня В. Коўтун («*Было табою ўсё*» [7, с. 67]). Жыццё часта аказваецца даўжэйшым за каханне да мужчыны (а не ўвогуле каханне як магчымасць, патэнцыя чалавека), таму так цяжка знайсці сябе зноў, прывыкаць жыць «*і роднай, і чужой*», бо – «*трэба жыць*». Сталай жанчыне складаней палюбіць безаглядна, можа таму, што яна ўжо ведае цану каханню і мужчынам, разумее, што ў жыцці ёсць і іншыя, не менш значныя каштоўнасці. І ўсё ж адсутнасць свежасці ў пачуццях гаворыць пра паміранне душы, ад якога не выратоўвае нават мудрасць.

Як адкрыццё аўтаркі гучыць у вершы «Ты помніш, Эванс, Крыт?» арыгінальная думка пра тое, што жанчына аднолькава патрэбна мужчыну, як і мужчына ёй, яны раўназначныя па сваёй сутнасці: «*Грачанка, я люблю. // Я раскрышу зямлю. // Люблю цябе адну. // Прабач, люблю... І дзе я // Ні буду – ўсю цябе // у песні пералью. // Цяпер не лёс, не маг... // Я нават не вучоны*» [7, с. 71]. Такім чынам, у інтымнай лірыцы В. Коўтун даводзіць узаемазалежнасць закаханых. Не толькі жанчына мяняе волю на каханне («Ад белай сцежкі ў бездараж бягу...»), мужчына таксама паступаецца свабодай дзеля гэтага пачуцця («Ты помніш, Эванс, Крыт?»). Сталасць, на думку В. Коўтун, змяншае супярэчнасці полаў, умервае пачуцці, надае меншую значнасць каханню («Палюбіць, калі ні ў чым не страшна...»).

Аналіз паэзіі Р. Баравіковай найбольш пацвярджае стратыфікацыйнасць гендэра і азначэнне гэтай катэгорыі як «нявызначанай пераменнай» (Дж. Батлер), якая ў межах адной творчасці карэктуюцца ўзростам. Калі ў юнацтве галоўным для лірычнай гераіні з'яўляецца каханне, то, пасталелая, яна шукае сяброўства, вернасці, павагі, роўнасці. Асаблівасцю больш ранняй паэзіі (зборнік «Каханне») з'яўляецца пачуццё ўласніцтва ў адносінах да каханага. Закаханая жанчына, да таго ж, схільная да абагаўлення свайго выбранніка («Пад шум ракі, пад шолыхі бярозы...»). Тым не менш, нягледзячы на пачуццёвы палон лірычнай гераіні, ёй характэрна і адносная цвярозасць у ацэнцы каханага («Вазьмі і зразумей, дзе шчырасць...»). Р. Баравікова па-мастацку асэнсоўвае не толькі супрацьлеглы пол, паэтка разважае і над сваёй, жаночай сутнасцю. Адносіны да жанчын у яе супярэчлівыя і даволі арыгінальныя («Жанчыны»). Аўтарка зборніка адначасова ўспрымае сябе як адну з іх і супрацьпастаўляе сябе ўсім астатнім жанчынам, бо ў кожнай бачыць суперніцу. На думку паэтки, усіх жанчын аб'ядноўвае, апроч кахання да супрацьлеглага полу, і пачуццё рэўнасці (яно ж іх і раз'ядноўвае). Зацікаўлены ў рэўнасці найперш мужчыны, бо яна ўказвае на іх запатрабаванасць, падкрэслівае іх значнасць: «*Патрэбны лугу веснавому травы, // а ў мове стала лішнім слова «вернасць», // мы сёстры аднае цяпер дзяржавы, // пад назваю даўно не новай «рэўнасць*» [8, с. 135]. Канкрэтныя вобразы жанчын, прадстаўленыя ў зборніку, адлюстроўваюць і аўтарскі погляд, і адносіны грамадства да жанчыны. Прысутнасць аўтаркі тут выяўляецца праз падтэкст, які падкрэслівае або згоду паэтки з грамадскімі нормамаі («Адзінота»), або выяўляе пратэст супраць іх, як у вершах «Птушачка», «Кулёма».

Зборнік Р. Баравіковай «Люстэрка для самотнай» прадстаўляе новую ступень узаемаадносін паміж поламаі. Лірычная гераіня адначасна баіцца трапіць у сіло і не жадае быць «для яго (каханага. – Т.Ф.) турмой», шукае раўнапраўных адносін, шукае «доўга друга» («Сіло»). Пячатка сталасці, разумення канечнасці ўсяго зямнога, недаўгавечнасці пачуццяў («ёсць у пачуццяў нашых межы, – // свой час згасання і агню» [9, с. 91]) усё часцей прысутнічае ў вершах. У згаданым зборніку з'яўляецца новы для Р. Баравіковай матыў адзіноты. Адносіны да гэтага пачуцця ў паэтки своеасаблівыя – яно дадае духоўнай моцы лірычнай гераіні: «не

схацеў тады маёй ласкі, // адкасніся цяпер ад болю» [9, с. 97]. У супрацьлегласць каханню, якое з'яўляецца пачуццём для дваіх, боль, на думку аўтаркі, кожны перажывае паасобку. З ім сучасная жанчына разбіраецца сама, сама сябе лечыць. Але боль і адзінота не здольны перамагчы прагу да жыцця. Паэтка лічыць, што «на зямлі няма яшчэ прычыны» [9, с. 110] развітвацца з гэтым светам. Пасталелая, аўтарка ўжо не ставіць каханне на першае месца, перавагу яна аддае менавіта жыццю («Маладзіка халоднае свячэнне»).

Намі ўжо адзначалася, што жанчынам-творцам нескладана выражаць сваю «самасць», ствараючы вобразы жанчын, што аддалены сацыякультурна, гістарычна, біяграфічна, і цяжка праблематызаваць жанчын, якія блізкія да іх па гэтых параметрах. Найбольш складана паэткам разабрацца ў сваёй жыццёвай сітуацыі. Найяскравей гэтая заканамернасць выявілася ў Я. Янішчыц, інтымная лірыка, якой часам нагадвае сама-рэфлексію. Лірычная гераіня яе вершаў быццам спрабуе апраўдацца, знайсці памылку. Ці не таму яна то «бяссонны год, як лён, перабірае», то «раскручвае памяці сувой», то «гартуе адчайна год». Інтымную лірыку Я. Янішчыц можна вызначыць як трагічную, за выключэннем ранніх вершаў, дзе прасочваецца адно прага кахання, прадчуванне яго, мары пра прыгожае будучае. Інтымныя вершы Я. Янішчыц вельмі асабістыя, аўтабіяграфічныя (таму часам варта гаварыць пра «я-гераіню» яе паэзіі), шчырыя, балючыя. У іх прысутнічае такая глыбіня пачуцця да канкрэтнага чалавека, якую не здольны ўявіць, а значыць і перадаць мужчына-творца, як бы глыбока ён ні ведаў псіхалогію жанчыны. Такая магчымасць адкрылася для саміх пісьменніц толькі ў другой палове XX стагоддзя, гэта вынік іх сумарнага творчага вопыту, што прывёў да большай адкрытасці, шчырасці пры самавыяўленні. Я-гераіня паэзіі Я. Янішчыц незразумелая і адзінокая: «Адна. Ні пры кім» [10, с. 205]. Большасць яе вершаў прысвечана адзінаму чалавеку – каханаму, якога паэтка называе «Жаданы мой, мінулы. Найхарошы!» [10, с. 235], «самы лепшы», «нязбыўны мой», «нясуджаны», «неразлюблены мой», «мой нязбытны каханы», «адзіны», «мой боль». Каханне ёю таксама ўспрымаецца як боль, пакута, адзінота: «Я, // з тваёй пазбытай ласкі, // На краёчку адзіноты... » [10, с. 223]. Трагічнасць пачуцця схавана ў яго недаўгавечнасці. Зыходзячы са сваёй жыццёвай сітуацыі, паэтка перадае яе ў наступнай, універсальнай для ўсіх схеме: «Зноў паўторыцца нечая казка // Рук ласкавых, жадобных вачэй. // Захапленне... Каханне... Развязка... // Што яшчэ можа быць балючэй!» [10, с. 244].

Лірычная гераіня жыве ўспамінамі, быццам дня сённяшняга і заўтрашняга не існуе, а ўсё лепшае засталася далёка ў мінулым. Пра гэта сведчыць жаданне перасэнсаваць мінулае («дні назад перагартую», «і тэціца сцежка праз «было») і даволі частае выкарыстанне дзеясловаў прошлага часу («была маладою», «вясёлай была»). Можна таксама сказаць, што я-гераіня пастаянна «пражывае» момант расстання з каханым. Не, яна не жадае нічога мяняць, перайначваць, не шукае вінаватых. Толькі мінулае і момант расстання сталі жыццём яе душы: «Развіталіся. Досыць журыцца. // Развіталіся. І назаўжды... // Перакрыю артэрыю болю // Жгучым жгутам бязбожнай зімы. // Ды не гасне святло за табою // Год каторы ці век на зямлі!» [10, с. 240-241]. Для лірычнай гераіні раўназначныя па сэнсе словы «вольная» і «пакінутая». Яна не жадае быць вольнай: «Навошта ж воля для жанчыны, // Калі ёй цэлы свет чужы!» [10, с. 200] або «Адмаўляю незалежнасць, // Прыналежная табе!» [10, с. 84].

У лірыцы Я. Янішчыц няма развіцця пачуцця кахання, пераходу яго ў іншыя статы, акрамя згаданага намі пераходу ад мары пра каханне да з'яўлення гэтага пачуцця ў душы я-гераіні. Не адбываецца далейшага развіцця ўзаемаадносін паміж закаханымі, што прыходзіць з мудрасцю, як у паэзіі Р. Баравіковай. Узаемаадносін паміж лірычнай гераіняй вершаў Я. Янішчыц і «каханым» заканчваецца не развіўшыся, абрываюцца на высокай ноце любові, а не ў выніку страты пачуцця. Рэчаіснасць аказалася для я-гераіні настолькі непрывабнай, што яна зноў вяртаецца ў мару: «Я прыдумвала

Вас...» [10, с. 225]. Сваё нерастрачанае пачуццё Я. Янішчыц пераплаўляе ў вершы і не стамляецца маляваць вобраз каханага, вобраз прыгожы, годны кахання, нягледзячы на нязбыўнасць мар, няспраўджанасць надзей. І толькі аднойчы аўтарка паддаецца сумненню: «Скажы, душа, ты плакала учора? // А ён не варты шчырых слёз тваіх!» [10, с. 227]. У некаторых вершах Я. Янішчыц прысутнічае боязь будучыні як вынік страты каханага, але непераадоленасці ў душы пачуцця да яго. Я-гераіня не верыць у вечар свайго жыцця. Пра гэта сведчаць наступныя радкі: «Сама сябе нясу // За край, якога страшуся» [10, с. 229]. Або: «О як трывожна час ляціць! // Дэпрэсія дыхання ці святання? // Да вечара – ці доліла дажыць?» [10, с. 245]. Любоў, на думку філосафаў (Э. Фром), вымяраецца не адным пачуццём кахання да супрацьлеглага полу. Яна ўключае ў сябе яшчэ і адносіны да бацькоў, дзяцей і, не ў апошнюю чаргу, адносіны чалавека да сябе самога (разумны эгаізм).

Паэтка захапляецца вясковымі парамі, якія здолелі пранесці пачуццё кахання праз жыццё і захаваць яго нязменным. Такія ўзаемаадносіны падаюць вершы «Сава і Марыя» («...Зберагаў хто серабро і злата, // А Марыя Саву берагла» [10, с. 184]), «Ах-рымчыха». Каханнем вясковых жанчын аўтарка прычашчаецца, здзіўляецца (і зайздросціць) іх цяпенню, жыццёвай сіле, высакароднасці. Менавіта ў вясковых людзей Я. Янішчыц знайшла той ідэал узаемаадносін, да якога імкнулася і які так і не займела ў сваім жыцці. Сваёй творчасцю паэтка даследуе таксама ўплыў вайны на лёсы жанчын – вершы «Цётка Матрона», «Марыся», «У бабулі Паланеі», «Сава і Марыя».

Праз свой, яшчэ адносна кароткі жыццёвы вопыт праламляе праблему гендэрных узаемаадносін Л. Рублеўская ў зборніку «Замак месячнага сяйва». Яна звяртаецца да легендарных жанчын нашай гісторыі – Рагнеды, Ефрасінні Полацкай, Каралевы Боны, Цёткі – з мэтай выявіць значэнне жаночкасці. Ствараючы іх вобразы, паэтка спрабуе разабрацца, што ж найбольш важна, правільна, неабходна для жанчыны – яе прыроднае прызначэнне ці сацыяльная значымасць (справа), і запрашае чытача да дыскусіі. Рагнеду, напрыклад, аўтарка называе «няўдалай царэўнай» за тое, што яна не выканаласваю ролю – ролю суб'екта гісторыі – да канца, і з гэтай прычыны «...твае наішчадкі // Павязаны чужой крывёю. // Іх будуць ваяваць спачатку, // Пасля – пазбавяць сілы вояў, // Пасля – імя сваё прыўлашчаць, // І будзе край гібець бяссілы...» [11, с. 6]. Менавіта на жанчыну ўскладвае аўтарка віну за лёс нацыі. Звязана гэта з міфічным (скрыня Пандоры) і рэлігійным («грэхападзенне» Евы) светаўспрыманням, згодна з якім жанчына з'яўляецца прычынай усіх бедаў чалавецтва. Ці, наадварот, паэтка ўскладвае на жанчыну высокую місію адказнасці за нацыю, яе развіццё і захаванне?! Не падае нам канкрэтных вывадаў Л. Рублеўская і наконт Ефрасінні Полацкай, пакідаючы чытачу мажлівасць для роздуму над адвечнай праблемай выбару, якая заўсёды стаіць перад чалавекам. Адзінае, з чым цяжка пагадзіцца ў вершы, – выбар жанчыны (мінулых вякоў і сучаснай) абмяжоўваецца двума шляхамі: «Ці – крыж на маладыя грудзі. // Ці – церам з цемрай чалавечай» [11, с.10]. Сама ж пры гэтым выбірае трэці – сумяшчае творчасць і сям'ю, прычым, на наш погляд, даволі плённа. У Л. Рублеўскай няма цэласнасці ў поглядах на прызначэнне жанчыны, але яна ўжо блізкая да разумення таго, што ў жанчыны павінна быць магчымасць выбару; а што выбіраць – асабістая справа кожнай: «Што належыць болей – // Сваё радзіць! Вучыць чужое? // І што на што мяняць не варты – // Ні адгадаць, ні прадугледзець...» [11, с.10].

Праблема выбару, якую вырашалі на працягу нашай гісторыі знакамітыя жанчыны, застаецца адкрытай і ў наш час. Лірычная гераіня зборніка – жанчына ўпэўненая, адукаваная, з крытычным стаўленнем да жыцця – прачынаецца ў слязах, калі сніць «краты ў вокнах» пакоя і чуе словы мужа-гаспадара: «Тут пройдзе век жаночы твой, // Сюды прынось кляцьбу ці стогны, // На людзі – ўсмішлівай выходзь. // З майго дазволу, зразумела» [11, с. 57–58]. Смерць жанчыны як асобы ў замужжы хвалюе Л. Рублеўскую; яна рада прачнуцца ў сваім

часе, які дае большыя магчымасці для самарэалізацыі жанчыны. Але і напрыканцы XX стагоддзя гэтае пытанне застаецца нявырашаным: «*А на балконе мой анёл // Сядзеў і безнадзейна плакаў*» [11, с. 58].

Падсумоўваючы вышэй сказанае, варта вылучыць тое новае, што з'явілася ў лірыцы паэтак XX стагоддзя. Найперш, гэта пошук і выяўленне «сваёй» жаночасці, самасці, бо ўсе ранейшыя вобразы жанчын (стэрэатыпы жаночасці) у айчынным мастацтве слова былі створаны пісьменнікамі-мужчынамі. Па-другое, жанчыны-пісьменніцы стварылі стэрэатыпы мужчынскасці, чым выявілі свае адносіны і патрабаванні да апошніх, і адлюстравалі сваё бачанне гендэрнай асіметрыі грамадства. Што да інтымнай лірыкі, то ў ёй асэнсоўваюцца такія філасофскія пытанні, як: 1) узаемазалежнасць закаханых; 2) узаемадачынненні паняццяў «каханне» і «воля»; 3) адноснасць гармоніі ва ўзаемаадносінах полаў; 4) узроставае карэкціроўка паняцця «каханне»; 5) змяншэнне супярэчнасцей полаў у сталасці і інш.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Жеребкіна, И. Прочти моё желание... Постмодернизм, психоанализ, феминизм / И. Жеребкіна. – М. : Идея-Пресс, 2000. – 256 с.
2. Іваноў, У. О, не баюся я жыцця!.. / У. Іваноў // ЛіМ. – 2000. – 3 сакавіка. – С. 6–7.
3. Цётка. Творы / Цётка. – Мінск : Маст. літ., 1976. – 306 с.
4. Буйло, К. Курганная кветка : вершы, драматычныя паэмы. Факсімільнае выданне / К. Буйло. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 88 с.
5. Бердяев, Н. Метафізика пола и любви / Н. Бердяев // Философия любви. Ч. 2 : Антология любви / Сост. А.А. Ивин. – М. : Политиздат, 1990. – С. 384–421.
6. Геніюш, Л. Белы сон : вершы і паэмы / Л. Геніюш / Уклад. і прадм. Б.І. Сачанкі. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 351 с.
7. Коўтун, В. Лісты да цябе : вершы, паэмы / В. Коўтун. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 174 с.
8. Баравікова, Р. Каханне: кніга лірыкі / Р. Баравікова. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 174 с.
9. Баравікова, Р. Люстэрка для самотнай : вершы, пераклады і драматычная паэма / Р. Баравікова. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 206 с.
10. Янішчыц, Я. Выбранае / Я. Янішчыц / Уклад. А. Канпелькі і В. Коўтун ; прадм. Дз. Бугаёва. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 351 с.
11. Рублеўская, Л. Замак мясячнага сяйва : вершы / Л. Рублеўская. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 126 с.

Fitsner T.A. «Feminine Tradition in Belarusian Literature of the XX th century: Gender Aspect»

Belarusian women-writers' works of the XX th century are analyzed from the gender position in the article. The process of forming and development of woman tradition in Belarusian literature is observed. The following aspects are also affirmed: original and peculiar features which have been shown in the process of own writing style creating, of themes and characters choosing, gender relationships understanding, society gender skewness, femininity and manliness stereotypes creation which are different from those that were created by men-writers.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 22.12.2008

УДК 821.161.3.0:398

В.Ю. Боровко

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПРОЗАИКОВ БЕЛАРУСИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

В статье исследуется использование этнографического материала в прозе русскоязычных писателей Беларуси второй половины XX века. На основании анализа видов, типов и функций художественного этнографизма в произведениях ведущих русскоязычных прозаиков того времени утверждается, что этнографический материал выступал важным художественно-образительным средством в исторической и деревенской прозе. Художественный этнографизм в творчестве русскоязычных прозаиков свидетельствует, что независимо от языка, на котором автор пишет свои произведения, он подчиняется общим законам художественного творчества, что использование этнографического материала детерминировано императивами времени и литературной традиции. Эстетический потенциал этнографического материала в литературном произведении определяется уровнем писательского таланта, а познавательный – жизненным опытом и концептуальными установками автора.

Белорусская проза накопила достаточно богатый опыт в эстетическом освоении этнографического материала. Отечественные литературоведы при исследовании словесного искусства, как правило, обращаются к творчеству тех авторов, которые создавали свои произведения на белорусском языке. Думается, что для воссоздания более объективной картины развития нашей литературы, для стабилизации ранее сделанных литературоведами выводов в сферу научного анализа следует привлекать и творческое наследие русскоязычных авторов. Это позволит углубить сложившиеся представления об особенностях осмысления и изображения действительности в искусстве слова, о специфике национального литературного процесса, о национальной прозаической традиции.

Русскоязычная проза как полноценное эстетическое явление в белорусской литературе заявила о себе во второй половине XX века. Среди русскоязычных авторов одни родились на белорусской земле (Э. Скобелев, Н. Чергинец, Ю. Богушевич, И. Клаз, Э. Ялугин, М. Герчик, В. Тарас и др.), другие в силу различных обстоятельств оказались на территории Беларуси (В. Машков, И. Мяло, И. Панченко, А. Сульянов, А. Андреев и др.), некоторые прозаики начинали писать на русском языке (В. Казько, например), а затем перешли на белорусский.

В той или иной степени русскоязычные писатели в своём творчестве обращались к этнографическому материалу. Как известно, литература наряду с фольклором и этнографией есть органическая часть единой мегасистемы под общим названием «народоведение». Этнографический материал в литературном произведении, или художественный этнографизм, – важный элемент народоведения и познания законов творческой деятельности. Атрибутивная черта художественного этнографизма – бинарная природа, так как по сути своей это не зеркальное воспроизведение, а писательское видение этнографического материала, его субъективно авторская репрезентация средствами словесного искусства. Художественный этнографизм в произведениях русскоязычных авторов о современной жизни горожан, о подвиге народа в годы Великой Отечественной войны создавал чаще всего своеобразный фон для развития событий. Активно и достаточно продуктивно в творческом отношении использовали этнографический материал прежде всего те русскоязычные прозаики, которые изображали далёкое прошлое и деревенскую жизнь.

Историческая проза в отечественной литературе интенсивно развивалась со второй половины XX века. В творчестве как белорусскоязычных (А. Чернышевич, Н. Ло-

бан, Б. Саченко, частично В. Короткевич), так и русскоязычных писателей (И. Клаз, И. Мяло, Э. Скобелев, Э. Ялугин) при этом доминировал познавательный-информативный план в освещении событий и лиц давно минувших дней. Художественный этнографизм, то есть изображение материальной и духовной культуры народа, выполнял главным образом культурологическую функцию. Яркое свидетельство тому – роман Ильи Клаза «Белая Русь». В центре этого произведения изображение Пинского восстания 1648 года, направленного против церковной реформы 1596 года и полонизации белорусских земель. В романе Клаза этнографическо-бытовой план прежде всего помогает воссоздать колорит исторического времени, является необходимым элементом реалистического изображения. Автор достаточно подробно показывает быт жителей Полоцка и Пинска. О Пинске и его населении, в частности, говорится: «Шумен и люден Пинск. Много тут разных цехов – скорняки, ковали, шапочники, седельники, шорники, оружейники, золотари. И все изделия на базаре. Сразу бросилось Алексашке в глаза то, что здесь люд пошивает по-своему. Порты в разные цвета окрашены. Даже красные видал. Рубахи расшиты и сильнее отбелены. Видно, лён здесь получше. А бабы и девки в цветастых сарафанах и кофтах с широкими рукавами, прошитыми шелковыми нитками» [1, с. 27]. Автор обращает внимание на такие детали, как внешний вид, одежда, кухня, манера бытового и социального поведения. На протяжении романа повествователем неоднократно сравниваются «казаки» и «белорусцы» как внешне: «Казаки в кунтушах и широких шароварах разожгли костры и варят в горшках кашу. Люд разный: молодой, с лёгким пушком на лице и старый, бородатый, с сединой. Среди казаков много белорусцев. Их сразу отличить можно – шаровар и кунтушей не носят, на голове не оселедец, а копна русых волос. И кожей белорусцы белей» [1, с. 142], – так и внутренне. В частности, гомельский купец Савелий возмущается полочанину Алексашке: «Белорусцы народ податливый. Паны из него вон сколько крови выпили. Люд молчит. К покорству приучен... кажет тебе пан голову о колоду расшибить – расшибёшь. Чего молчишь? Расшибёшь?» [1, с. 25]. «Будто тебе пан не указ, – обиделся Алексашка. – И ты у него под капцом» [1, с. 25]. Парадоксальность этого эпизода в романе заключается в том, что о народном долготерпении говорят бунтари: Савелий готовит восстание, а Алексашка убежал в Пинск, чтобы не наказали за избиение писаря. В духе уже своего времени и существовавшей в современной ему литературе традиции Ильи Клаза артикулирует социальное бесправие ремесленников и крестьян. Автор отдаёт предпочтение художественному этнографизму социального и бытового видов симбиотического типа, то есть изображению этнографических реалий через взаимообусловленное сочетание их воспроизведения персонажами и повествователем.

Многие малоизвестные страницы белорусской истории нашли отражение в творчестве Эрнеста Ялугина, такие, как история Мстиславльщины. Этнографический материал вводится в произведениях Ялугина объективированно, в форме повествования от третьего лица. Так, в небольшой повести «Последний князь» рассказывается о событиях начала XVI века, о судьбе белорусских земель в период военного и политического противостояния Московского государства и Речи Посполитой. Художественный этнографизм способствовал живописному воссозданию этно-социальных исторических реалий XVI века. Автор достаточно подробно показал жизнь ремесленников, духовенства, шляхты, аристократии. В повести много историзмов типа «каштелян», «загоновая шляхта», «панцирные бояре», «стольник», «драбы». Речь персонажей и повествователя у Ялугина изобилует словами, широко представленными в современном белорусском языке («пройдисвет», «чутки», «ужака», «блескучие», «призначил», «думки», «часина», «скура», «памятаю», «оздоблял», «шиба», «лихвар» и др.), что по-своему способствовало реалистической конкретизации изображаемой этнодействительности. В отличие от Эрнеста Ялугина и Ильи Клаза, Иван Мяло в романах «Принада», «Овсяный бунт» де-

лает ставку на событийность, а этнографический материал в его произведениях орнаментален, сюжетно и идейно факультативен.

На общем фоне русскоязычной исторической прозы заметно выделяются синтезом философского, этического и эстетического начал романы Эдуарда Скобелева. Этнографический материал у этого писателя вводится от имени вымышленного повествователя: в романе «Мирослав, князь Дреговичский» это безымянный дреговичский летописец, в «Свидетеле» – капитан русской армии Тимков. Роман «Мирослав, князь Дреговичский» повествует о сложном периоде в жизни восточных славян, когда язычество вытеснялось христианством. Автор сознательно ввёл элементы древнерусской речи для художественной реконструкции исторического времени. Много внимания в «Мирославе, князе Дреговичском» уделяется обычаям славян: «Охотнее всего Словень кладёт требы Роду, чрез него видят и слышат бози човеца; отверженного Родом не воспримет ни единый из бозей, ибо не поймёт; се тайна велика и всеохватна: путь к богам пролегает от човеца к человеку, и путь (этот) Род» [2, с. 220]; «Всяк из словени, и дрегович, и деревлен, и полен, и кривич, и ильмен, и протчие, почитающие Даждь-бога, Перуна, Влеса и Могожь, прежде ведали отцов в пяти коленах; выкликаемый князем оглашал восемь, и подтверждали ручальники. Обычай Словеньской земли велит блюсти память о пяти отцах и трёх родовичех также белой волхве и прорицателям» [2, с. 6–7]. Очень подробно летописец характеризовал языческие праздники, обращая внимание не только на черты подобия, но и на отличие разных славянских племён: «В Пробуди, в Разговенье, ядут вепря и дичину одни запорожи и древляне, ещё вятичи; дреговичи мяс не ядут, але блины с репой, корени, соленые сыры и горох, отчего древляне называют дреговичей «комоядь», прозвище для дреговича обидное» [2, с. 147]. Летописец, по видимому, человек преклонного возраста, жалеет: «Ныне всё меньше по Словени крепких людей, подобных прежним: ночь спали нази на голой земле, мяс не варили, досьта николи не ели, медами не опивались и ложью себя не травили, трудов не избегали и не ведали недугов с рождения до смерти» [2, с. 202]. Начало негативным явлениям в жизни славян было, по мнению летописца, положено варягами, которые упразднили вече, обет первородного братства, ввели новые обычаи: «Прежде меды варились общиною к свадьбам, поминальным тризнам, к Купалью, Русалочьей седмице, Корочуну и Первоснежью; подносили ещё недужным и раненым. А злого вина не пили даже на княжеских застольях, считая отравой. И было позором везти хмелье на торжища. Пристрастившихся к пороку (винопития) изгоняли из общины; умерших с перепоею хоронили в скотей яме. Ныне же, како вижу, обычай иной; воротившихся из походов, идеже причаствовали застолью руси и варязей, тянутся хмелиться, хваля обычай...» [2, с. 151]. Дреговичский князь Мирослав из патриотических соображений защищал древние обычаи. Мстислав, как и летописец, боялся, что принятие новой веры приведёт к неизбежной элиминации традиционных моральных устоев: «Вот начало конца обычая и русьского духа, быти неисчислимым бедам, станет хрищение пагубнее призвания варязей, оскопит волю и охолопит сердца, приидут греки, и заговорим чюждым языком» [2, с. 141].

«Свидетель» Скобелева – это исторический роман о влиянии масон на политику царского двора в период правления Петра III. Основное место действия в произведении – столица Российской империи, а главный герой – молодой офицер русской армии Тимков, отцу которого служба обеспечила дворянство. История рода, изложенная капитаном Тимковым, по-своему иллюстрировала типичный путь русского человека к получению дворянства: «Батюшко мой Гаврило Исаич Тимков происходил от людей вольных купеческого сословия, старообрядцев, по преданию, отправлявших важные должности ещё при Иоанне Грозном. Яко молодеиший сын родителя своего, Гаврило Исаич был вовсе лишён видов на наследство. Будучи, однако, дерзкого и необузданного нрава, самочинно покинул Новгород и вступил рядовым в Семёновский гвардейский

полк, где отличился изрядно, но в одной из баталий, быв ранен, попал в плен к шведам. Много горестей испытал пленник, прежде нежели очутился в Саксонии. Там, зная с детства по-немецки, завёл счастливо обстоятельств небольшое торговое дело и весьма преуспел» [3, с. 4]. Тимков-отец так говорил о своих соотечественниках: «Мы русские люди, сиречь искатели истины, много претерпевшие от лжи, но не разуверившиеся в правде» [3, с. 22]. В Петербурге Тимков-младший оказался в эпицентре масонского заговора против Петра III и лучших людей России. Покровитель капитана масон и камергер двора немец Хольберг высокомерно замечал: «Взгляни на нравы: предрассудки, взаимная неприязнь, лихоимство, погоня за деньгами и властью, кругом обман, лень, унижение человека. Никаких проспектив, ибо в России так: если их нет подлинно у государя, не сыщешь и у подданных... С большим пожаром Пётр Фёдорович не совладеет, а большой пожар выжжет дотла и то, что построено нами. Русским неведома середина – они ещё дикое племя...» [3, с. 187]. Политический противник Хольберга князь Василий Матвеев восхищался соотечественниками и одновременно жалел их: «Если и не погибла ещё Россия, то ведь потому только, что на подвижнике стоит и подвижником держится, на крови его, на страдании, на слезах безвестных. Где немец возьмёт усидчивостью и системой, где француз победит золотом и кучею приверженцев славы, там русский пересилит только бездонностью горя своего, слепящим и нескончаемым трудом, беспримерным терпением, гонимый и презираемый ближними, попираемый соплеменниками и лишённый всякой защиты перед тупостью и злобою их...» [3, с. 200]. Матвеев ненавидит «находников», жаждущих власти и денег. Народ остро чувствует, что несправедливость исходит от верховной власти, но боится её. Не случайно старый крестьянин осторожно заметил в разговоре с капитаном Тимковым: «Если б и сверху наши, никакой враг не страшен! Как про козла-то бают? Ноне чёрт с рогами, завтра похлебка с бобами!» [3, с. 140]. Художественный этнографизм субъективированного типа выступал средством личностной характеристики человека, создавал латентный компаративный план хронологического диалога прошлого и настоящего.

Этнографические тенденции – характерная черта исторической прозы вообще. В творчестве русскоязычных авторов, изображавших историческое прошлое, в отличие от белорусскоязычных, больше внимания уделялось быту горожан, ремесленников, значительно реже наблюдалось обращение к образам и мотивам белорусского фольклора. В русскоязычной исторической прозе уроженцев Беларуси И. Клаза, Э. Скобелева, Э. Ялугина) следы «прежнего покинутого языкового опыта» (выражение академика М.П. Алексеева) часто оставались «нестёртыми», достаточно активно эти писатели вводили в ткань своих произведений белоруссизмы.

Так называемая деревенская проза в белорусской литературе была представлена и творчеством русскоязычных авторов (А. Козловича, И. Панченко и др.). Её мотивы и использование этнографического материала во многом сходны с белорусскоязычными произведениями Виктора Карамазова, Анатоля Кудравца, Ивана Пташникова, Янки Сипакова, Алесея Жука. С помощью художественного этнографизма у русскоязычных авторов, в первую очередь, подчёркивалась динамика исторического времени. В произведениях Ивана Панченко, чьи детские годы прошли на Смоленщине, часто в качестве названия использовались строки и образы русских народных песен (рассказ «Когда б имел золотые горы...», повесть «Тонкая рябина» и др.). Нередко этнографическо-бытовые детали у этого автора приобретали символическое наполнение. Так, в рассказе «Мало меня батька бил...» старик Антон Евстигнеевич выговаривает непутёвому Петьке, горожанину в первом поколении: «Мало тебя батька бил!.. Если такие все будут, как ты, земля дыбом станет!.. Покойный Прокоп, царство ему небесное, всю жизнь работал, хоть и с войны пришёл раненый и контуженый... Для тебя старался, может, и в могилу потому раньше пошел... Дом какой построил, а ты крышу не можешь два года попра-

вить, весь угол затёк» [4, с. 31]. Крестьянский дом с протекающей крышей – метафорическое обозначение состояния деревни второй половины XX века.

Произведения Э. Скобелева «Кристина» и «Беглец» нельзя отнести к собственно деревенской прозе, но в них не последнее место отводится судьбе деревни и человека из народа. Картины незамысловатого быта и нравов белорусской деревни в повести «Кристина» (1985) – удачный стилизованный приём, посредством которого автор поэтизирует духовно богатую женщину-труженицу. Эта повесть – свидетельство того, что автор подчиняется императивам культуры, с которой он себя идентифицирует, и исторического времени. Как известно, белорусская и русская проза в середине 80-х годов прошлого века большое внимание уделяли экологической теме; отзвуки экологической проблематики присутствуют и в произведении Скобелева, когда старик Яким рассказывает легенду о происхождении названия *Лельчицы*. Смысл этой легенды сводится к тому, что в трудную для людей минуту только природа может защитить их от верной смерти.

В романе «Беглец» этнографическо-бытовые зарисовки городской и деревенской жизни белоруса второй половины минувшего века становятся материалом для размышления над превратностями человеческой и народной судьбы. Главный герой этого романа Иван Муравейка – научный работник, рефлектирующий человек, через восприятие которого показывается действительность. Муравейка – человек зрелого возраста и достаточно типичной национальной самоидентификации: советский белорус. У Муравейки обострённое чувство справедливости. Увиденное в родных местах, на постчернобыльском Полесье, приводит героя к выводу: «Мы всё ещё крестьянская страна, именно, именно, народ, трагически потерявший свою элиту, лучших своих поводырей... И уклад у нас – древний ещё уклад, бедность, хотя и святая, но всё-таки унижающая: абы в хате тихо, абы начальник доволен, абы налог уплачен... А время иное, и долг наш перед собой и перед всем миром – иной... Пока души своей не разбудим – в каждом! – до тех пор нас бей, ругай, вчетверо складывай, мы всё вытерпим и всё позволим, потому что свет ума – от света души...» [5, с. 117]. Скобелевым этически заострён художественный этнографизм бытового вида. Таким образом автор стремится убедить читателей в необходимости непредвзято оценивать перспективы дальнейшего развития деревни, оказавшейся на краю бездонной пропасти во времена урбанизации и смены общественно-политической парадигмы.

Особенность художественного этнографизма в деревенской прозе русскоязычных авторов Беларуси заключалась в том, что писатели стремились акцентировать непрерывный ход времени, углублённо исследуя при этом модификацию нравов, общественного и бытового поведения людей.

Анализ использования этнографического материала как стилизованного приёма в творчестве русскоязычных прозаиков Беларуси позволяет сделать следующие выводы:

во-первых, независимо от языка, на котором автор пишет свои произведения, он подчиняется общим законам художественного творчества;

во-вторых, эстетический потенциал этнографического материала в произведениях русскоязычных прозаиков Беларуси определяется уровнем их таланта, а познавательный – жизненным опытом, степенью знакомства с той сферой действительности, которую они осмысливают.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Клаз, И. Белая Русь : роман / И. Клаз. – Минск : Маст. літ., 1977. – 304 с.
2. Скобелев, Э. Мирослав, князь Дреговичский: (дума о минувшем) / Скобелев. – Минск : Маст. літ., 1979. – 430 с.

3. Скобелев, Э. Свидетель: (записки капитана Тимкова) : роман / Э. Скобелев. – Минск : Маст. літ., 1987. – 303 с.
4. Панченко, И. Уйдут метели зимние: рассказы / И. Панченко. – Минск : Маст. літ., 1980. – 192 с.
5. Скобелев, Э. Беглец : роман / Э. Скобелев. – Минск : Маст. літ., 1989. – 365 с.

Barouka V.Yu. Ethnographical Material in the Fiction of Russian-language Novelists of Belarus in the Second Half of the XX century

The use of ethnographical material in the fiction of Russian-language novelists of Belarus in the second half of the XX century is under investigation in the article. On the basis of the analysis of sorts, types and functions of art ethnographism in the fiction of main Russian-language novelists the author affirms the fact that ethnographical material more often than not acts as an important art-descriptive means in the historical and country prose. Fiction ethnographism in the novelism of Russian-language novelists of Belarus attests, that irregardless of literary work language, any author is a subject of common art creation laws and the use of fiction ethnographism is usually determined by epoch and literary traditions. Aesthetic potential of fiction ethnographism in the fiction is determined by the level of writer's talent, but the cognitive one – by the author's experience and conceptual directives.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 25.11.2008

УДК398 (4Бел)

І.А. Швед

УНІВЕРСАЛЬНАЯ КОЛЕРАВАЯ ТРЫЯДА Ў МІФАЛАГІЧНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ

На міфа-фальклорным матэрыяле беларускай традыцыі разглядаецца семантыка і функцыянальнасць колеравай трыяды «белае – чырвонае – чорнае», сэнс якой не зводзіцца да сумы значэнняў асобна ўзятых колераў. Між тым кожны са складнікаў трыяды можа функцыянаваць у выглядзе асобнага тыпу сімвала. Прыкметы «белы», «чырвоны» і «чорны» выконваюць азначальную ролю, указваюць на паходжанне і статус аб'екта, маркіруюць прастору і час.

Важны прадмет фалькларыстычнага аналізу складае логіка мадэлявання розных фрагментаў міфалагічнай карціны свету беларусаў праз колеравы код. Разам з тым абазначаная навуковая праблема спецыяльна не вывучалася і патрабуе фундаментальнага даследавання на аснове комплекснага падыходу.

1

Асноўны спектр колеравай сімвалікі беларускай народнай культуры складаюць белы, чырвоны і чорны колеры. Гэтыя складнікі колеравага кода ўступаюць у апазіцыйныя адносіны між сабой (у прыватнасці, чырвонае і чорнае проціпастаўляюцца белама, светламу як не-белае, афарбаванае, цёмнае) ці ўтвараюць трыяду «белае – чырвонае – чорнае». Апошняя актуалізуецца, да прыкладу, у беларускім этыялагічным міфе пра бусла: белы, чырвоны, чорны – колеры афарбоўкі птушкі – адпавядаюць колерам традыцыйнай беларускай вопраткі. *«І абярнуў Бог тых людзей у буськоў. Ходзяць з тае пары па балоце босыя, з чырвонымі нагамі, у белых сарочках і чорных світках буські»* [1, с. 56].

Старажытная колеравая трыяда складае універсальнае сімвалічнае цэлае, сэнс якога не зводзіцца да сумы значэнняў асобна ўзятых колераў. Камбінацыя белага, чырвонага і чорнага колераў у замовах і шэрагу іншых міфа-фальклорных тэкстаў разумеецца як сімвалічная схема пераходу. Чорны колер звычайна адпавядае стану хваробы ці парушэнню парадку рэчаў, белы – выздараўленню ці вяртанню да першаснага парадку, а чырвоны – вяртанню нячыстай сілы ў іншасвет. У гэтым выпадку ў трыядзе вылучаюцца дзве апазіцыі: «чорнае/белае» і яе трансфармацыя – «чырвонае/белае». Вельмі часта рэалізуецца апошняя, уключаючы ў сябе семантыку ўсёй трыяды. Гэта становіцца магчымым дзякуючы ўласцівасці чырвонага колеру ўваходзіць у альтэрнатыўныя стасункі з чорным і абазначаць далучанасць да хтанічнага свету [2, с. 141–142]. Чырвоны можа не толькі ствараць альтэрнатыву ўсім цёмным колерам, замяняць іх, але і выяўляць тэндэнцыю да экспансіі. Так, у загадцы пра вясёлку гаворыцца: *«Чырвонае карамысла праз рэчку навісла»* [3, с. 44].

Іншая рэалізацыя трыяды «чорнае – чырвонае – белае» – гэта пераход ад чорнага (дрэннае) праз чырвонае (сярэдняе, пераходнае) да белага (добрае), г.зн. адносіны «зыходнае – пераходнае – пастаяннае». Прамежкая пазіцыя чырвонага колеру паміж белым і чорным аналагічная пазіцыі ценю ў трыядзе «святло – цень – цемра», дзе цень звязаны з двума іншымі членамі апазіцыі: ён проціпастаўлены святлу, але не супадае з цемрай. Белае і чырвонае могуць сімвалізаваць мужчынскі і жаночы пачаткі, а іх спалучэнне – змену станаў (шлюб, плоднасць, выздараўленне, ачышчэнне і да т.п.) [2, с. 131–132].

Характэрна, што трыяда «белы – чырвоны – чорны» мае праекцыю ў іншых кодах: да прыкладу, у кодзе металаў ёй адпавядае трыяда «серабро – золата (ці медзь) – жалеза». Так, *калі жытнёвая салома пры зямлі чырвоная, кажучь, што за збожжа будуць плаціць медзякамі, г.зн. будзе яно таннае; калі салома ўся белая – то плаціць будуць серабром, збожжа будзе дарагое* [4, с. 277]. Тыя самыя асацыяцыі характэрныя для ўяўленняў пра зачараваныя скарбы. Апавядалі, да прыкладу, што ў адным ляску падарожнікам наказваецца *старая баба, апранутая ў белую сярмягу і чырвоную хустку. Гэты яе строй азначае серабро і золата, а сама яна – чорт, які пільнуе заклёты скарб, закапаны ў лесе* [5, с. 103]. Верылі таксама, што *Хут прыносіць у дом золата са скарбаў: вечарам яго можна часам бачыць на небе, як ляціць чырвоны – золата нясе, як цёмны, чорны – збожжа, снапы* [5, с. 584]. З’яўленне ў такім кантэксце чорнага ўяўляецца заканамерным: па-першае, гэта адзін з членаў універсальнай трыяды, па-другое, ён сімвалічна асацыюецца з зямлёй. Паводле Л. Радэнкавіча, у прасторавым кодзе чырвонаму колеру адпавядае парог хаты, вароты, бераг ракі, гара, камень; у лічбавым кодзе – лічбы тры і дзевяць; у кодзе жывёл – сабака і певень; у кодзе раслін – расліны, якія плятуцца ці маюць цыбуліны; у кодзе прадметаў – лыжка; у кодзе цела – пазногці, валасы (поўсць) і г.д. [2, с. 131].

2

Белы, чырвоны і чорны колеры нярэдка функцыянуюць у выглядзе асобнага тыпу колеравых сімвалаў.

У міфалагічнай карціне свету беларусаў, як і іншых народаў, чырвоны колер стала асацыіруцца з агнём. Гэтая сувязь выразна выяўляецца не толькі ў мове (*пусціць чырвоная пеўня – ‘падпаліць’*), але і ў вераваннях, легендах, загадках, варожбах і да т.п. Так, паводле вераванняў, агні, якія відаць сярод ночы на балоце, курганах ці полі, – гэта закапаныя ў зямлі скарбы, што перасушвае чорт. Золата гарыць чырвоным агнём, а серабро – белым ці блакітным [5, с. 105]. Шэраг загадак засноўваецца на тых самых асацыяцыях (*«Паверх лесу агонь гарыць. – Рабіна»*) [3, с. 66]. Асацыяцыі чырвоная колеру і агню, а таксама крыві прадстаўлены ў цэлым корпусе фітонімаў, дзе колер названы не проста, а метафарычна, шляхам параўнання з прадметам таго самага колеру. Расліны, якія сваім колерам нагадваюць кроў, у народнай медыцыне выкарыстоўваюцца як ад малакроўя, так і для спынення крыві. Так, вылучанасць святаянніку (зверабою) як тэрапеўтычнага сродку забяспечана не толькі яго рэальнымі лекавымі ўласцівасцямі, але і чырвоным колерам яго адвараў і мазяў, а таксама соку расцёртых пялёсткаў. Гэта нібы радзіла расліну з крывёю і абумоўлівала выпадкі яе выкарыстання: ад малакроўя (*«каб прыбаўлялася кроў»*), пры сіняках (кывацёках), для зажыўлення ран, пры лячэнні апёкаў і розных захворванняў [6, с. 460]. У замовах на спыненне крыві часта згадваюцца чырвоная ружа і каліна.

Прысутнасцю свежай крыві ў целах нячыстых памерлых тлумачыцца чырвоны колер іх твараў: упыр ляжыць у труне тварам уніз з расплюшчанымі вачыма і мае чырвоны (наліты крывёю) твар, што і з’яўляецца яго прыкметай [6, с. 97]. Тэма крыві як знака пакут узнікае ў правілах і забаронах, якія рэгулююць дзеянні, звязаныя з ушанаваннем святых. Шэраг этыялагічных легендаў засноўваецца на тых самых асацыяцыях. На Беларусі лічылася, што вольха атрымала чырвоны колер кары ад крыві чорта, які ратаваўся на гэтым дрэве ад ім жа створанага ваўка. Чырвань колеру сырой алешыны тлумачылася тым, што здраднік Іуда на гэтым дрэве *«кроў пускаў»*. Да таго часу згаданае дрэва нібыта мела белізну ліпы [4, с. 150]. *«Хрыстос на асіновым кресте быў роспяты, тросся як асіна. А красноватеньке на йй – то кров ёго як будто»,* – апавядаюць пра асіну ў вёсцы Гарэлка Жабінкаўскага р-на.

Асацыяцыі чырвоная колеру з крывёй характэрныя вясельнай абраднасці. Кроплі крыві на палатне ў першую шлюбную ноч з’явіліся асновай для цэлага шэрага

другасных сімвалічных абазначэнняў цнатлівасці, у якіх матывавальнай прыкметай стаў чырвоны колер. У радзінных абрадах чырвоны колер надзяляецца семантыкай пераходу, сімвалізуе жыццё, здароўе і, як сімвал жыццёвай сілы (а таксама знак далучанасці да іншасвету), выконвае ахоўную функцыю. Так, цяжарнай жанчыне дазваляецца цалаваць нябожчыка пры ўмове, што на яе жываце будзе завязана чырвоная стужка (в. Размеркі Івацэвіцкага р-на); толькі што народжанае немаўля абвязваюць чырвонымі ніткамі [6, с. 342]; каб дзіця было здаровае і румянае, пры яго купанні кладуць у вадзі прадметы чырвонага колеру, у прыватнасці каліну. Тая самая асацыяцыйная сувязь знаходзіцца ў аснове дзеянняў, якія выконваюць дзяўчаты, каб быць багатымі і прыгожымі: пачуўшы першы гром, яны бягуць да ракі, мыюцца і выціраюцца чым-небудзь чырвоным [4, с. 70]. Эпітэты *чырвоная, красная* для абазначэння прыгожай дзяўчыны (разам са спалучэннямі *белыя рукі, чорныя бровы* і да т.п.) з'яўляюцца пастаяннымі ў фальклоры беларусаў і іншых славянскіх народаў і маюць азначальную семантыку. Пачынаючы з палеаліту, чырвоны колер прадстаўлены ў пахаваннях: вохрай пасыпалі памерлых, якіх хавалі ў скурчаным выглядзе. «У сувязі з тым, што смерць разумелася як другаснае нараджэнне (поза памерлага нагадвае становішча дзіцяці ў чэраве маці), чырвоны колер адпавядае крыві, г.зн. колеру чэрава і вульвы» [2, с. 132]. У пахавальнай абраднасці чырвоны колер абазначае прыналежнасць да іншасвету і адначасова абараняе ад небяспекі, якая выходзіць ад яго. Так, нябожчыку завязвалі чырвонай ніткай рукі і ногі, труну некалькі разоў з канца ў канец абмотвалі чырвонай ваўнянай ніткай. Такую самую нітку маглі класці ўпоперак цела памерлага. У заходняй Беларусі галаўны ўбор для нябожчыка рабіўся з матэрыі чырвонага колеру [8, с. 648]. Ва ўсходнеславянскім абрадзе хрышчэння і пахавання зязюлі абавязкова выкарыстоўваецца хустка ці стужка чырвонага колеру.

У аграрных і жывёлагадоўчых абрадах чырвоны колер сімвалізуе плоднасць і выконвае ахоўныя функцыі. Так, у Гомельскім павеце на «бараду» пакідаюць куст самага лепшага жыта, садзяцца каля яго і вяжуць чырвонымі ніткамі крыж з каласоў, потым плятуць гаспадару вянок. Калі выпалюць «бараду», расцілаюць сярод каласоў белую хусцінку, кладуць на яе акраец хлеба і сыплюць на яго соль [4, с. 282]. Ад болю ў суставах жнеі абвязваюць рукі (або толькі правую руку) чырвонымі ніткамі ці стужкамі. Лічылася таксама, што ў жняцоў не будзе балець *сярэдзіна*, калі яны не будуць здымаць з сябе чырвонага пояса [4, с. 275]. Каб каню не шкодзілі ўрокі, раілася кавалачак чырвонай стужкі ўплесці яму ў грыву альбо прышыць да аброці [4, с. 384]. Каб маланка не спаліла хату ці іншыя пабудовы, у рабінавую ноч пад страху прывязвалі чырвоныя ніткі [6, с. 414]. Асаблівае месца рэаліі чырвонага колеру займалі (і займаюць) у магічных абрадах лекавання *рожы*.

Прадметы чырвонага колеру выкарыстоўваюцца ў любоўнай магіі (ва ўсіх славян чырвоная нітка фігуруе ў гэтай галіне магіі), а таксама ў шкодніцкай магіі. Так, калі на Купалле ў жыцце ці пшаніцы рабілі залом, заламаныя расліны перавязвалі чырвонай шаўковай стужкай ці ніткай [5, с. 136]. Поясам чырвонага колеру намагаліся збіць са шляху птушак, якія ляцяць. Каб здабыць ражок з кароны змяінага цара ці караля, расцілалі ўпоперак шляху паўзуна чырвоны пояс [6, с. 391]. Надзвычай шырока чырвоны колер прадстаўлены ў варажбах, прыкметах, тлумачэннях сноў. Па першых веснавых матыльках варажылі пра надвор'е і ўрадлівасць года: з'яўленне вялікай колькасці аранжавых, чырвоных матылькоў прадказвала сухое, гарачае лета [6, с. 309]. Каб даведацца пра сваё будучае, трэба было, пабачыўшы ў небе бусла, узяцца за што-небудзь чырвонае і спытацца: «*Бусько, мое шчасце? Бусько, мое шчасце? Бусько, мое шчасце?*» У які бок бусел паляціць, «*там і шчасце свое знойдзеш*» (в. Харомск Столінскага р-на). Паводле народных тлумачэнняў сноў, воблакі чырвоныя на небе – радасць у каханні; зарэзаць чырвонага пёўня – сцеражыся агню; фарбаваць нешта ў

чырвоны колер – крэўнага прымаць будзеш ці весялосць чакае; каралі чырвоныя – радасць, белыя – задавальненне, чорныя – смутак; чырвоная хустка – знаёмства, жоўтая – разлука; ягады чырвоныя – нядобра: будзе кароста, воспа ў дзяцей або скула прарвецца, а часам і наадварот: дзіця здаровае родзіцца, цешыцца будзеш [5, с. 333, 386, 415, 449]. У народным календары вылучаюцца т.зв. *чырвоныя і белыя дні*, а таксама *тыдні*. *Чырвоныя дні* прыпадаюць на перадвелікодны (*Красна пятніца, Красна субота, Красна нядзеля*) і Фамін (*Красная нядзеля*) тыдні. Перадвелікодны тыдзень называўся *Белая нядзеля*, а Вадохрышча – *Белая каляда* [9, с. 125, 185].

У міфалагічнай карціне свету беларусаў і многіх іншых народаў чорны колер абагульняе цёмныя колеры (асабліва характэрна супадзенне сімвалічных прыкмет чорнага і сіняга), і з ім суадносіцца малая колеравая інтэнсіўнасць ці яе адсутнасць, у адрозненне ад белага, які можа прадстаўляць абагульнена рад светлых таноў, вялікую колеравую інтэнсіўнасць. У сімвалічнай сферы карэляцыя *'белы – чорны'* (*'светлы – цёмны'*) нярэдка ўваходзіць у эквівалентны рад з парамі *'добры' – дрэнны'*, *'мужчынскі – жаночы'*, *'жывы – памерлы'*. Магчыма суаднесенаць паводле прыкметы *'белы – не белы'*, і тады белы колер, матываваны прыкметай *'ясны, светлы, чысты'*, абазначае сакральнасць, чысціню, плоднасць, святло [10, с. 151]. Беларусам вядомае ўяўленне пра «царства цемры» як пра замагільны свет, негатыўна ацэнены, які проціпастаўлены пазітыўна ацэненаму «беламу свету». *Белы свет – наш, гэты свет*, і ён проціпастаўлены таму, *не беламу свету*, як белы дзень – чорнай ночы. У сувязі з гэтым паказальныя загадкі тыпу *«Белая птушка ўвесь свет абляцела. – Дзень»*, *«Чорна карова ўвесь свет збарола, бела ўстала – увесь свет падымала. – Ноч, дзень»* [3, с. 59, 61].

У беларускай замоўнай традыцыі для стварэння вобраза верхняга яруса светабудовы выкарыстоўваюцца такія станоўча афарбаваныя колеравыя і светлавыя эпітэты, як белы (свет), ясны (месяц, сонца, зоры). Сталая формула беларускіх замоў (*«Ёсь на свеці тры цары: первы цар – ясён месяц на небе, другі цар – чорны рак у моры, трэці цар – серы воўк за морам»* [11, с. 81]) можа інтэрпрэтавацца як камбінацыя трох колераў, прадстаўленая іншым кодам (касмічны код) [12]. «Белы» ўваходзіць у рад эпітэтаў, пры дапамозе якіх ствараецца вобраз не толькі «верхняга» свету, але і іншых прасторавых кантынуумаў – «таго» свету і міфалагічнага цэнтра. У розных фальклорных жанрах *белы (божы) свет* – гэта звычайна бачны свет, светабудова, узятая без яе ніжняга яруса – падземля, апраметнай.

Чорны і чырвоны колеры асацыіруюцца з «ніжнім» светам. З прычыны таго, што дэманічныя істоты звязаны з хтанічным светам і іх актыўнасць выпадае на цёмную частку сутак, яны вызначаюцца як чорныя. Адна з агульных назваў нячыстай сілы – *«чорная сіла»*. Чорны колер – характэрная прыкмета *чорта, д'ябла*, а таксама *лесавіка, дзядочка-палявічка, пунніка, дамавіка* і г.д. У д'ябла нават слёзы чорныя. Паводле легенды, крушына вырасла на тым месцы, куды падалі слёзы скінутага з неба д'ябла. Чорна-чырвоны колер ягад і сам сок іх дагэтуль захоўваюць найчысцейшы выгляд чортавых слёз [4, с. 156]. У постаці жанчыны ў чорным з'яўляюцца некаторыя персаніфікаваныя хваробы. Так, вераць, што комета перакідаецца ў *чорную бабу*, уночы ходзіць па вёсцы, малюе вуголлем на дзвярах крыжы; дзе паставіць чорны крыж, у той хаце ўсе памруць. У выглядзе чорнай жанчыны з агнявымі стрэламі нібыта паказваецца *чума* [4, с. 407, 618]. Чорны колер матывуе намінацыю шэрага жаночых персанажаў. На прыкмеце «чорны» заснаваны назвы хвароб тыпу *чорная немач, чорная воспа* (*«Як хварэлі сем лет таму на чорную воспу дзеці, то бачылі, як ад сяла да сяла хадзіла неяка паненка ў чорным доўгім блішчастым убранні: дзе яна толькі перайшла, то там пачалі надта хварэць і ўміраць»* [5, с. 278–279]).

Прадстаўнікі іншага свету характарызаваліся незвычайным галаўным уборам, у тым ліку чырвоным капелюшом ці шапкай. У замовах *чырвоны* – сталы эпітэт

міфалагічных персанажаў (да прыкладу, *красная дзявіца*), жывёл, хвароб (*рожа чэрвона, скула красна красноха, скула красна красавіца, скула красна дзявіца*), прадметаў, звязаных з міфалагічнымі персанажамі (чырвоная шэрсць, сякера), мясцін, куды выганяецца нячыстая сіла (чырвоная сасна). У такіх кантэкстах карэляцыя чырвонага і чорнага ўзмацняе негатыўную канатацыю абодвух колераў, надае ім злавесны характар. У прыватнасці, у заходніх абласцях Беларусі халеру ўяўлялі ў выглядзе дзяўчыны ці жанчыны, якая махае чырвонай ці чорнай хусцінай: дзе махне, там і смерць [5, с. 174]. Прадметы чырвонага колеру выкарыстоўваліся для распазнавання міфалагічных істот. Каб пабачыць дваравага, раілася на Вялікдзень першым атрымаць ад бацюшкі чырвонае яечка і свечку і стаяць з імі ўначы каля адчыненых у хату дзвярэй [7, с. 37]. Каб даведацца, ці ёсць у хаце дамавік, пасярод сцяны забівалі іголку-цыганку і чакалі: у дванаццаць гадзін ночы, калі пачнуць ляскаць дзверы і мігаць святло, на сцяне і іголцы з'явіцца чырвоная пляма – знак прысутнасці дамавіка [7, с. 13].

Характэрна, што многія міфалагічныя персанажы, якія вызначаюцца як чорныя, могуць мець прыкметы «белы» (да прыкладу, русалка, дамавік, здань, ахоўнік месца ці скарбаў) і ці «чырвоны». Гэта ў шэрагу выпадкаў абумоўліваецца адрозненнямі лакальных традыцый. Так, паводле палескіх былічак, русалкі з'яўляюцца ў выглядзе чырвоных кароў. У паўднёвай Беларусі русалку называюць *белай бабай*: яна нібыта ходзіць па белым жыце. У Жлобінскім раёне вераць, што русалкі паказваюцца чорнымі ці маюць чорную вопратку або валасы, косы [7, с. 58]. Разам з тым прыкметы «белы», «чорны» і «чырвоны» адносна міфалагічных персанажаў могуць чаргавацца ці спалучацца ў адной лакальнай традыцыі. У вёсцы Тамашоўка Брэсцкага р-на русалак апісваюць як маленькіх антрапаморфных істот у белых сукенках з чырвонымі паясамі. Вадзянік уяўляецца наступным чынам: валасы, вусы і барада яго – белыя, нібыта пена азёрная, на галаве бліскучая шапка з серабрыстай рыбінай скуры, а дудку ён трымае не ў руках, а ў вялікіх чырвоных плаўніках [1, с. 167]. Верылі таксама, што тагасветныя істоты апранутыя цалкам у белае або маюць на сабе толькі элементы белага (ці бліскучага) адзення. Ubачаная ў сне жанчына або дзяўчына ў белым прадказвае хваробу – *трасцу*. Шэраг міфалагічных персанажаў мужчынскага роду (як дамавік), а таксама начныя здані паказваюцца ў белым. Ярылу ўяўлялі маладым, прыгожым юнаком, які раз'язджае на белым кані і ў белым плашчы [5, с. 353, 623]. Гавораць таксама: «*Біла Коляда на білому коні йіхав*» [9, с. 36].

Чорным, белым і чырвоным колерамі маркіруюцца прадметы, маніпуляцыя з якімі выклікае хваробы і смерць. Адзін са сталых матываў беларускіх замоў – змяя (*жабіца, гад*), якая ляжыць на далёкім востраве, на чорным руне ці шэрсці. У такіх кантэкстах чорны і белы колеры нярэдка выступаюць у комплексе: «*На моры на Кіяні, на быстрым буяні стаіць ліпавы куст, пад тым кустом ляжыць бел камень, у белым камні чорна руна. У чорнай руні змяя Шкурапея, сястра Палагея...*» [11, с. 113]. Чорны колер з'яўляецца асабліва часта некаторых прадметаў, якія выкарыстоўваюцца пры замаўленні (ад касавокасці, крывацёку і інш.). Маніпуляцыі з чорнымі прадметамі будуцца на аснове прынцыпу: «чорнае адганяе чорнае». Гэта выразна выяўляецца, да прыкладу, у замове ад урокаў карове: «*Ішоў чорны дзед чорнаю дарогаю, чорныя насталы, чорныя валокі, чорныя нучы, чорныя штаны, чорная рубашка, чорна світа, чорна папруга, чорна шапка. Нёс на плячэ сокеру. Стаў чорнага дуба рубяці, сталі асколкі лятаці*» [11, с. 78]. Каб дзяўчыну «адлучыць ад непатрэбных сябровак», нагавораным дзёгцем мазалі каля парога і гаварылі: «*Чёрен дёготь, чёрна ночь, іді раба (імя) от подругі прочь*» (в. Аброва Івацэвіцкага р-на). Жывёлы чорнага колеру шырока прадстаўленыя ў варожбах і метэаралагічнай магіі. Так, *на Каляды дзяўчаты садзіліся колам, насыпалі каля сябе зерне, ставілі люстэрка і ваду. Потым чорную курыцу*

пускалі ў кола: чыё зерне будзе з'едзена першым, тая дзяўчына першай выйдзе замуж (в. Халап'я Івацэвіцкага р-на). Лічылі, што набыць розныя магічныя прадметы можна пры дапамозе чорных жывёл, у прыватнасці чорнага ката. Прыкметы «чорны» і «белы» ў такіх выпадках могуць спалучацца. Так, верылі, што ў пераносі ў чорнага ката з белымі вусамі і белаю палоскай на верхняй сківіцы ёсць нейкая костачка. Варта толькі ўзяць гэтую костачку ў зубы – і чалавек робіцца нябачны, у той час як добра відаць усе рэчы, якія ён перасоўвае [5, с. 112].

У дзеяннях чорнай магіі чарадзейным сродкам можа выступаць пэўнае рэчыва белага колеру, бо на міфалагічным узроўні гэтаму колеру надаецца семантыка пустаты, бесцялеснасці. Так, чарадзеі лілі на сцяну, на вароты малако ці смятану, каб нарабіць чалавеку і яго гаспадарцы ліха, гэта называлася *заліто*. У сувязі з абазначанай сімволікай белага згадаем тлумачэнні сноў, паводле якіх убачанае малако прадказвала сварку, клопат, прыкрасць. Белае, семантызуванае як пустое, асацыіруецца з замагільным светам, з'яўляецца атрыбутам лімінальных істот і функцыянуе ў надзвычай шырокім коле пераходных абрадаў, рытуалізаваных дзеянняў, звязаных з пачаткам пэўных працэсаў. Як першаколер, белы абазначае пераход з аднаго свету ў іншы, адсылае ў рытуалах да формул ініцыяцыі, надзяляецца семантыкай пачатку. Так, на калядны стол клалі сена і засцілалі яго белым абрусам. Сувязь белага колеру з убраннем нявесты характэрная для старажытных і сучасных еўрапейскіх звычаяў. На Беларусі лічылася, што, калі хлопец сасніць дзяўчыну ў белаю сукенцы, тая стане яго жонкаю [5, с. 350]. У абрадах «пахавання-вяселля» памерлых дзяўчат апранаюць у белае. Белы колер як знак жалобы выкарыстоўваўся ў многіх славянскіх традыцыях. Сама Смерць магла ўяўляцца высокаю жанчынаю ў белаю вопратцы. У такіх выпадках белы колер нярэдка чаргуецца з чорным.

У беларускіх вераваннях белы колер часта ўвасабляе канцэпты чысціні, святасці (адно са значэнняў ст.-інд. *sveta* – белы). Колеравым і светлавым сімвалам нячыстага выступае чорны (цёмны). Так, апавядалі, што над пажарышчам з'яўляюцца невядомыя птушкі – белыя і чорныя. Гэта – душы продкаў, якія прыляцелі дапамагчы жывым суродзічам. Хто птушак пералічыць, той даведаецца пра колькасць сваіх продкаў, прычым белыя птушкі пакажуць продкаў-праведнікаў, а чорныя – продкаў-пьякельнікаў [4, с. 498]. Семантычная апазіцыя «белы/чорны» ў тлумачэннях сноў дэманструе сувязі з такімі бінарнымі карэлятамі, як «добры/дрэнны», «здаровы/хворы», «шчаслівы/няшчасны», «нявінны/вінаваты», «пераможца/пераможаны», да прыкладу: «*Апранаць каго-небудзь у белую адзежу – хваліць, у чорную – нябожчык будзе. Апранацца ў белую адзежу – хараша, а ў чорную – людзі ачарняюць*»; «*Фарбаваць у белы колер – хваліць; у чорны – абгаворваць, у чырвоны – крэўнага прымаць будзеш*» [5, с. 365, 386]. Проціпастаўленаць нячыстага і святога, дэманічнага і чалавечага адбываецца праз рэалізацыю апазіцыі «чорны/белы». Разам з тым прадстаўнікі найвышэйшай нябеснай іерархіі могуць паказвацца не толькі ў белым, бліскучым, але і ў чорным, што мае негатыўную канатацыю. Так, апавядалі, што ў час *перастрэлкі паміж салдатамі Чырвонай арміі і фашысцкімі акупантамі абодва бакі пачулі, што ў прасторы паміж імі плача жанчына. Пасля таго, як перасталі страляць і дым рассяўся, усе ўбачылі жанчыну ў чорным, яе рост быў каля трох метраў. Яна схілялася над кожным забітым і плакала. Гэта была Божая Маці* (в. Кустын Брэсцкага р-на).

Цікава таксама адзначыць, што прыкметы «белы» і «чорны» далучаюць прадстаўнікоў жывёльнага свету да асаблівага «міфалагічнага класа», дыстанцыруюць іх ад жывёл «звычайнай» афарбоўкі, указваюць на адхіленне ад нормы, ператвараюцца ў адмысловы ярлык жывёл – цароў над сваімі суродзічамі. Лічылі, што ў сферы дзікай прыроды белы воўк – цар над усімі ваўкамі, лясны цар; белая ці чорная змяя – цар змей і да т.п. Магічнымі ўласцівасцямі надзяляліся свойскія жывёлы чорнага колеру. Такія ж

уласцівасці прыпісваліся жывёлам белай афарбоўкі: валу, каню, карове, пеўню, казлу, барану і інш. У поўнай меры сваю магічную сілу яны рэалізавалі ў дзеяннях белай магіі. У час халернай пошасці стараліся знайсці валоў белай масці, на якіх яшчэ не пачыналі араць. Такіх валоў запрагалі ў саху і абворвалі імі вакол вёскі. Пасля гэтага пошасць павінна спыніцца [4, с. 411]. Пажар ад перуна тушылі малаком белай каровы [4, с. 500] (малако (= белае) знакава набліжанае да вільгаці верхняга і ніжняга светаў і проціпастаўленае стыхіі агню). На Віцебшчыне верылі, што крывёю белага пеўня можна палегчыць роды, калі ёю намазаць жывот парадзіхі. Ад коклюшу націралі пяты лоем белага казла [5, с. 192]. Неабходнай прыкметай жывёлы, якая выкарыстоўвалася ў чорнай магіі, можа служыць украпанне – белае на чорным.

Прыкмета «белы» ў адносінах да жывёл часцей мае станоўчае значэнне, а «чорны» – адмоўнае. Верылі, што калі вандроўнік паедзе ў дарогу на белым кані, то яна будзе ўдалая [4, с. 506], калі прысніцца белы конь – хораша / снег; чорны – падман / дождж; сівы – добра [5, с. 425]. Між тым, паводле народных тлумачэнняў сноў, белая афарбоўка жывёл можа характарызаваць іх негатыўнай экспрэсіяй і асацыятыўна звязваць са смерцю. Так, бачыць белых свіней ці свінню з парасятамі ў сне – да нябожчыка, «будуць яго везці»; «белая свіння – смерць». Тое ж адносіцца да жывёл, ахарактарызаваных як чырвоныя: «Чырвоны конь [пабачаны ў сне] – да хваробы» [5, с. 429, 425].

***

Такім чынам, праз семантыку белага, чырвонага і чорнага колераў усталёўваецца сувязь паміж рознымі фрагментамі міфалагічнай карціны свету. Кожны з гэтых колераў можа, па-першае, утвараць колеравае спалучэнне, сэнс якога не зводзіцца да сумы значэнняў асобна ўзятых колераў, па-другое, функцыянаваць у выглядзе асобнага тыпу сімвала. Трэці варыянт функцыянавання разгледжаных колераў як сімвалаў – гэта спалучэнне колеру і формы: ад спецыяльных маніпуляцый з белымі, чырвонымі і чорнымі прадметамі чакалі карыснага эфекту, неабходнага для забеспячэння чалавечага існавання. Сімволіка такіх прадметаў выразна прадстаўлена, у прыватнасці, у абрадах жыццёвага цыкла. Так, прадметы белага і чырвонага колераў абазначаюць пераходны стан немаўляці, жаніха і нявесты, нябожчыка.

Універсальная колеравая трыяда «белае – чырвонае – чорнае» ў міфа-фальклорных тэкстах, рытуальна-абрадавай дзейнасці сімвалізуе некаляровыя, нялічбавыя адносіны, выступае знакам іерархічнай каштоўнасці аб'ектаў (сярод іх – магічныя, сакральныя сілы). Сімволіка чырвонага і белага колераў характарызуецца выразнай палівалентнасцю. Чырвоны колер, з аднаго боку, сімвалізуе плоднасць, абнаўленне, любоўную моц, багацце, шчасце, выяўляе прынцыпы тварэння, актыўнасці, а з іншага – карэлюе з крывавай небяспекай, лімінальнасцю, іншасветам. Белы колер асацыіруецца з жыццёвай сілай, вытворчай патэнцыяй, якая знаходзіцца ў яйку (у міфалогіях розных народаў яйка – зыходная форма касмагенезу), малацэ і мужчынскім семени, і сімвалічна суадносіцца з кардынальнымі канцэптамі жыцця, добра. Разам з тым гэты колер надзяляецца семантыкай пустаты, бесцялеснасці, звязваецца са сферай смерці. У залежнасці ад кантэксту, белізна можа сімвалізаваць святасць, чысціню, дабро, поспех, плоднасць, сакральную вызначанасць, царскі статус, лімінальнасць, далучанасць да іншасвету, смерць.

Чорны колер шырока прадстаўлены ў магічных рытуалах, якія звязаны са смерцю (рэальнай ці рытуальнай, сімвалічнай), заканчэннем ці перарываннем пэўнага этапу існавання, актыўным умяшальніцтвам у жыццё чалавека знешніх дэструктыўных сіл. Чорны сімвалічна прадстаўляе небыццё, хаос, разбурэнне, небяспеку, чужое, нечалавечае, няправеднае, дэманічнае і маркіруе пэўны аб'ект як прыналежны да «таго» свету, «чужы», адлюстроўвае негатыўныя ўласцівасці міфалагічнага персанажа, сведчыць пра яго варожае стаўленне да людзей і да т.п. Паколькі носьбіт чорнага (як,

дарэчы, і чырвонага) колеру становіцца для небяспечных у адносінах да чалавека сіл «сваім», такім чынам чалавек пазбягае агрэсіі з іх боку. Таму чорны як сінонім нячыстага, бруднага з'яўляецца універсальным абярэгам і выкарыстоўваецца для абароны ад негатыўнага ўздзеяння сіл іншасвету. Гэтая ж магічная функцыя прыпісваецца чырвонаму колеру.

Усе элементы універсальнай колеравай трыяды належаць да катэгорый, якія адыгрываюць ролю важных класіфікатараў, выконваюць ацэначную ролю, вызначаюць чалавека ў яго біялагічным, сацыяльным, рытуальным статусах, а ў дэманалогіі з'яўляюцца прыкметамі, на аснове якіх міфалагічных персанажаў можна адрозніць ад рэальна існуючых людзей, жывёл ці артэфактаў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Легенды і паданні / склад. М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 551 с.
2. Раденкович, Л. Символика цвета в славянских заговорах / Л. Раденкович // Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древнейшей славянской духовной культуры: Источники и методы : сб. науч. ст. / РАН, Ин-т славяноведения и балканистики ; отв. ред. Н.И. Толстой. – М. : Наука, 1989. – С. 122–148.
3. Загадкі / склад. М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 448 с.
4. Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і : у 3 кн. / уклад. У. Васілевіча – Мінск : Маст. літ., 1996–1999. – Кн. 1. – 1996. – 591 с.
5. Зямная дарога ў вырай: Беларускія народныя прыкметы і павер'і : у 3 кн. / уклад. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996–1999. – Кн. 3. – 1999. – 654 с.
6. Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч ; рэдкал.: С. Санько [і інш.]. – 2-е выд., дап. – Мінск, 2006. – 599 с.
7. Народная міфалогія Гомельшчыны : фальклорна-этнаграфічны зборнік / уклад. І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Мінск : Нёман, 2003. – 320 с.
8. Белова, О. Красный цвет / О. Белова // Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. – Т. 2 : Д – К (Крошки). – М., 1999. – С. 647–651.
9. Толстая, С.М. Полесский народный календарь / С.М. Толстая. – М. : Индрик, 2005. – 600 с.
10. Толстой, Н.И. Белый цвет / Н.И. Толстой. // Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н.И. Толстого. – Т. 1 : А – Г. – М., 1995. – С. 151–154.
11. Замовы / уклад. Г.А. Барташэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 597 с.
12. Раденковић, Љ. Символика света у народној магији јужних словена / Љ. Раденковић. – Ниш – Београд : САНУ: Просвета, 1996. – 387 с.

Shved I.A. Universal Colour Triad in the Belarusian Mythology World Picture

The article is devoted to the semantics and functioning of the universal colour triad «white – red – black», the sense of which isn't the sum of the significance of separate colours. But everyone can function as a separate type of the symbol. The signs «white», «red» and «black» play an evaluative role and indicate the origin and status of the object. These signs mark space and time.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 17.09.2008

УДК 821. 161. 3:82 – 2

М.І. Яніцкі

ВЫЯЎЛЕННЕ МАРАЛЬНА-ЭТЫЧНЫХ І АГУЛЬНАКУЛЬТУРНЫХ ПРЫЯРЫТЭТАЎ МОЛАДЗІ Ў ТРАГІКАМЕДЫІ АНДРЭЯ МАКАЁНКА “ЗАЦЮКАНЫ АПОСТАЛ”: ІНТЭРТЭКСТУАЛЬНАЕ ВЫМЯРЭННЕ

У артыкуле асэнсоўваюцца маральна-этычныя ідэалы моладзі ў трагікамедыі А. Макаёнка “Зацюканы апостал”. Аўтар даследуе праблему ў святле інтэртэкстуальнасці: выяўленне пазіцыі драматурга ў творы праз знакавыя спасылкі на іншыя тэксты, выкарыстанне матываў і алюзіяў, зварот да сусветнай культурнай спадчыны і хрысціянскіх каштоўнасцей.

Драматургія як адзін з родаў літаратуры, арыентаваны на патрабаванні сцэны, масавага мастацтва, у найбольшай ступені выконвае функцыю інструмента непасрэднага ўздзеяння на рэцыпіента – рэальнага (гледача) ці віртуальнага (чытача). Паколькі ў цэнтры большасці п’ес ляжыць канфлікт, то прыярытэтнае месца ў іх займае сутыкненне светапоглядаў, жыццёвых пазіцый і арыенціраў. Творы драматургіі чуйна і аператыўна рэагуюць на змяненні маральнага стану грамадства, у першую чаргу на негатыўныя тэндэнцыі ў яго развіцці.

Нягледзячы на тое, што фармальна беларуская літаратура другой паловы ХХ ст. у пэўнай ступені была ізалявана ад сусветнага мастацкага слова, змястоўна яна ўпісваецца ў гэты кантэкст. Так, у пачатку 60-х гадоў сапраўдным шокам для інтэлігенцыі Захаду стала з’яўленне шэрагу твораў аб небяспечнасці, якая пагражае маральным асновам капіталістычнага грамадства, іх хісткасці і непапулярнасці ў асяродку маладога пакалення. Калі ў футурыстычнай аповесці А. Бёрджэса “Механічны апельсін” аўтарская трывога за будучае цывілізацыі прагучала злавесна і пагрозліва, то ў рамане Нобелеўскага лаўрэата Дж. Стэйнбека “Зіма трывогі нашай” – іранічна-пранікнёна.

Адным з першых у айчыннай літаратуры на згаданую праблему сусветнай цывілізацыі адгукнуўся А. Макаёнак, напісаўшы ў 1969 г. трагікамедыю “Зацюканы апостал”. Камедыёграф выкарыстоўвае ў п’есе розныя формы інтэртэкстуальнасці паводле класіфікацыі французскага літаратуразнаўцы Жэрара Жэнета [1].

Па-першае, гэта непасрэдна *інтэртэкстуальнасць*, калі ў творы аўтар адкрыта ці падтэкстава спасылаецца на пашыраныя ў літаратуры ці ў публіцыстыцы таго часу сюжэты. Так, у п’есе выразна прасочваецца алюзія на вядомую ў канцы ХХ стагоддзя грамадскую з’яву пра так званых вундэркіндаў, якія як грыбы раслі ў розных краінах у якасці лагічнага прадукту НТП. Інтэртэкстуальнасць п’есы таксама звязаная з яе ідэалагічнай платформай, якая цалкам “упісвалася” ў кантэкст тагачаснай савецкай літаратуры: капіталізм непазбежна вядзе да маральнай дэградацыі асобы ў грамадстве. Заўважым, што гэта быў вымушаны аўтарскі крок, інакш п’еса не была б надрукавана. З пазіцыяў сучаснасці відавочна, што п’еса носіць агульначалавечы характар, многія закранутыя ў творы праблемы былі характэрныя і савецкай дзяржаве.

У прадмове да твора драматург выразна акрэсліў яго сатырычную накіраванасць: “Усё, што адбываецца ў п’есе, магло здарыцца ў любой капіталістычнай краіне, дзе агіднасць маралі, прыніжэнне асобы, бесперспектыўнасць заўтрашняга дня, жорсткасць і бесчалавечнасць мяшчанскага быту становяцца відавочнымі нават дзецям” [2, с. 69]. Макаёнкаўскія рэмаркі, якія выяўляюць ягоную пазіцыю ў творы, адносяцца да *метатэкстуальнасці*, калі аўтар выкарыстоўвае ўласны каментарый мастацкага тэксту.

Гратэскавы характар п'есы паказвае нам на яе *гіпертэкстуальнасць* – асмяянне, парадыраванне аднаго тэксту, матыву другім. У творы паказаны не звычайны вундэркінд – музыкант, матэматык, паліглот, а вундэркінд асобага кшталту, які рвецца да прэзідэнцкага крэсла.

Аўтарам выкарыстоўваецца таксама і форма *паратэкстуальнасці* – адносіны тэксту да свайго загалюка. Па сутнасці, змест трагікамедыі тлумачыць чытачу, чаму апостальская місія вундэркінда ў рэшце рэшт церпіць фіяска. Назва твора, як бачым, змяшчае і яшчэ адну знакавую спасылку на інтэртэкстуальнасць – выкарыстанне элементаў біблейскага сюжэта пра апосталаў.

Макаёнкаўскае вызначэнне жанру “Зацюканага апостала” – трагікамедыя – найлепш адпавядае мастацка-ідэйнаму зместу п'есы. У 60-я гады пісьменніку пашчасціла пабываць у многіх замежных краінах, у тым ліку і ў ЗША. Сталы вядомы драматург мог асабіста ўзважыць каштоўнасці, перавагі і недахопы сацыялізму і капіталізму. Пісьменнік-гуманіст еўрапейскага ўзроўню заўважыў негатыўныя тэндэнцыі, што намеціліся ў маральным стане чалавецтва наогул, а асабліва ў цывілізаваных краінах. Панаванне над усім улады грошай, культу сілы, паступовая страта грамадствам сапраўдных каштоўнасцей і, як вынік, з'яўленне ў асяроддзі моладзі арыентацыі на фашысцкую ідэалогію ўяўляюць, на думку драматурга, рэальную пагрозу чалавецтву. Хоць у п'есе адсутнічае трагічная развязка ў сэнсе фізічнай смерці персанажаў, выразна адчуваецца трагізм падзей у шырокім сэнсе слова. Пра тое, што Макаёнак з трывогай успрымаў сучасную яму рэальнасць, сведчыць і аўтарскае вызначэнне часу дзеі ў творы – “якраз паміж мінуўшчынай і будучыняй”.

Сын, безумоўна, – цэнтральная фігура п'есы. Ён вылучаецца сярод іншых герояў твора тым, што знайшоў у сабе сілы, духоўную моц і інтэлект кінучь выклік мяшчанскай маралі, хлусні і падману бацькоў. У значнай ступені Сын з'яўляецца ўвасабленнем, персаніфікацыяй маладзёжнага руху на Захадзе ў 60-я гады. Андрэй Ягоравіч не змог не заўважыць адкрытага асуджэння тагачаснай моладдзю мяшчанска-спажывецкай атмасферы ў грамадстве.

Галоўны персанаж макаёнкаўскага твора адносіцца да той часткі моладзі, якая ўзвышаецца над хіпі імкненнем да ведаў, дапытлівасцю, крытычным поглядам на жыццё. Напачатку герой п'есы нават імпануе чытачу: яго незвычайная эрудыцыя, жывы, востры розум не могуць не захапляць. Малыш – цудоўны прамоўца, умелы палемік, не церпіць у адносінах паміж людзьмі фальшу, у яго абвостранае пачуццё ўласнай годнасці. У большай ступені Малыш – умоўны вобраз. Падлетак марыць стаць прэзідэнтам. Малыш з пункту гледжання кіраўніка дзяржавы разважае над актуальнымі палітычнымі праблемамі, іранізуе над дзейнасцю некаторых палітыкаў. Уяўны фон камедыі дае магчымасць драматургу для сатырычнага адлюстравання розных аспектаў жыцця сучаснага грамадства. Праблемы, што ўзнікаюць у канкрэтнай сям'і, набываюць агульнадзяржаўную значнасць.

Камедыя па сваёй сатырычнай накіраванасці вытрымана ў ідэалагічнай танальнасці часу. А. Макаёнак убачыў за знешнім дабрабытам, лоскам капіталістычнага грамадства яго ўнутраную пустату, адсутнасць ідэалаў. У п'есе гэта паказана на прыкладзе жыцця адной сям'і. Малыш выходзіць у прыстойнай па сацыяльным статусе ячэйцы грамадства. Бацька працуе чыноўнікам адной саліднай установы, маці – выкладчыцай каледжа. Але нават іх малы сын заўважыў, што яны жывуць у свеце хлусні і падману. Іх разважанні пра дабрачыннасць, высакароднасць не падмацоўваюцца рэальнымі ўчынкамі і паводзінамі. Вундэркінд бачыць, што ў жыцці яго бацькі з'яўляюцца ханжамі і крывадушнікамі. Унутраны пратэст спее ў свядомасці Сына, які не можа прыняць філасофію бацькоў. Малыш хоча перайначыць свет, у адпаведнасці з амаральнымі прынцыпамі якога жывуць яго “продкі”. Толькі крэсла

прэзідэнта можа даць вундэркінду такую магчымасць. І ён найсур'езнейшым чынам пачынае рыхтаваць сябе да гэтай адказнай пасады: штудзіруе кнігі па гісторыі, праву, уважліва сочыць за палітычнымі падзеямі, што адбываюцца ў свеце.

Здавалася б, неблагая мара, але насцярожвае тое, дзеля чаго Сын імкнецца да ўлады. У палеміцы з маці, якая бачыць сэнс жыцця ва ўменні “рабіць грошы”, Сын заўважае: “Грошы – дробязь. Улада даражэй за грошы” [2, с. 83]. Бяда ў тым, што, акрамя стыхійнага, у нейкай ступені анархічнага пратэсту, Сын не выйшаў у сваіх неверагодных фантазіях за межы маралі тых, супраць каго і скіраваны яго пратэст. Ён шчыра прызнаецца: “Чаго б ні каштавала, я даб'юся таго, каб раздаваць партфелі. І не каму-небудзь, а міністрам. Тады ў мяне ўсё будзе...” [2, с. 83].

Шляхам аналізу прачытанай літаратуры, у выніку асабістых назіранняў і роздумаў малады палітык прыходзіць да высновы, што для дасягнення мэты свайго жыцця трэба навучыцца майстэрству хлусіць, шантажыраваць, ашукваць. Так паступова за знешняй нязгодай з пануючай мараллю грамадства, за прэтэнзіямі на прызнанне ўяўнага дэмакратызму сваіх поглядаў праяўляецца тонкі і цынічны разлік наваяўленага прэтэндэнта на прэзідэнцкае крэсла, які бачыць сябе апосталам нацыі. З мноства прачытаных кніг Малыш цвёрда засвоіў, што, для таго каб апынуцца на вяршыні палітычнай піраміды, трэба з дзяцінства выходзіць у сабе адпаведныя рысы: “Сучасны цэзар павінен умець быць абаяльным, каб выклікаць пачуцці прыязнасці ва ўсіх, хто хоць раз пабачыцца з ім. Павінен умець прыкідвацца праўдзівым, калі нахабна хлусіць, прыкідвацца чэсным, калі беспардонна ашуквае, шчырым, будучы фальшывым, цвёрдым і ўпэўненым, калі нават грызучы сумненні, прыкідвацца добрым і ласкавым, падпісваючы смяротны прыговор” [2, с. 94]. Тут мы бачым узор бліскучага выкарыстання аўтарам камедыяграфічнага прыёму ўмоўнасці, абстрагіравання для сатырычнай абмалёўкі партрэта многіх палітыкаў не толькі мінулага, але і сучаснасці.

Малыш імкнецца праверыць свае тэарэтычныя веды ў палітыцы на практыцы. Лабараторыяй яго палітычных эксперыментаў становіцца сям'я. Улічваючы ўмоўнасць пабудовы сюжэта, Макаёнак прыадчыняе перад чытачом заслону ў будучыню: па паводзінах Малыша ў сям'і няцяжка ўявіць, як паводзіў бы сябе Сын-палітык, кіруючы дзяржавай. Яго метады кіравання, спосабы ўздзеяння на людзей носяць дыктатарскі, аўтарытарна-цынічны характар. Сын падслухоўвае размовы па тэлефоне Мамы і Таты, і потым шляхам шантажу патрабуе ад бацькоў матэрыяльнай кампенсцыі за захаванне тайны, якая кампраметуе іх. Першым забіў трывогу бацька, які заўважыў, што Сын “незаконна захапіў усю ўладу ў доме”. Сапраўды, Малыш па сваім жаданні можа прымірыць канфлітуючыя бакі – бацькоў, а можа, калі яму гэта трэба, пасварыць іх. Іншы раз усемагутнасць Сына ў сям'і набывае гратэскавыя формы. Прыгадаем, як, выкарыстоўваючы “ўзаемапаразуменне паміж татам і мамай на базе павагі да продкаў”, малы прымушае бацькоў пайсці на кароткачасовае прымірэнне – танцаваць пад магнітафонны запіс, лічы, пад сваю дудку. Ужываючы палітычную лексіку, А. Макаёнак робіць празрысты намёк, што і некаторыя дзяржаўныя дзеячы могуць у сваіх мэтах маніпуліраваць настроем грамадства.

У фінале п'есы драматург вяртае свайго героя ў свет рэальнага жыцця. Сын перастае іграць ролю цэзара і зноў становіцца звычайным падлеткам. Ён пачынае разумець сапраўдную сутнасць знешняй добрапрыстойнасці блізкіх і папракае іх у крывадушнасці: “...Вы вялікія. І ваша хлусня – аграмадная” [2, с. 117]. Такім чынам, маскі скінуты, дарослым няма чаго сказаць у адказ гэтаму маленькаму стварэнню, свайму дзіцяці. Праўда згуртавала Тату, Маму і Дзеда супраць Малыша. У шырокім сэнсе гэта трэба разумець як гатоўнасць кансерватыўных сіл грамадства да апошняга бараніць свае прынцыпы. Яны вымушаны ўжыць сілу і тым самым прызнаць сваю

ідэйную паразу, маральную нежыццяздольнасць. Малыш сваю сцэнічную місію выканаў, і становіцца зразумелай яго роля ў ідэйным змесце камедыі. Гэты вобраз уведзены Андрэем Макаёнкам як галоўны “каталізатар” дзеяння, “дэтанатар” канфлікту, сапраўдны “апостал”-выкрывальнік. Але для самога вундэркінда канфлікт з роднымі, а значыць, і канфлікт з грамадствам абярнуўся трагедыяй. Ісціна, што адкрылася, аказалася занадта жудаснай для неакрэплай юнай душы. Парушылася карціна свету, створаная яго свядомасцю: высакароднасць, спагадлівасць, проста чалавечнасць аказаліся нікому не патрэбнымі. Малышу засталася толькі памерці. Інтэлектуальны чытач зможа разгледзець у ідэйным змесце трагікамедыі яе *архітэкстуальнасць*. Падлетак у ліку архетыпаў лішніх людзей, створаных у розныя гістарычныя эпохі сусветнай літаратурай: Чацкі, Анегін, Пячорын...

Але памерці не атрымалася – вундэркінд стаў ідыётам пасля таго, як выкінуўся з акна трэцяга паверха. І ў гэтым таксама ўгадваецца аўтарская задума. Камедыёграф перакананы, што ў грамадстве, дзе пануюць грошы, хлусня, людзей з чыстым сумленнем, з пачуццём грамадзянскага абавязку, а тым больш выкрывальнікаў заганаў такога ладу жыцця не шануюць. І ў гэтым вялікая трагедыя чалавецтва, невырашальнасць канфлікту выдатнай асобы і грамадства. Вуснамі вундэркінда Макаёнак вымушаны канстатаваць сумную ісціну: “...Пакуль ёсць праўда і крыўда, ёсць багатыя і бедныя, ёсць сытыя і галодныя, ...ёсць жандары і паэты, ёсць асуджаныя і каты, да таго часу будуць зайздрасць, падман, грабёж, нянавісць, барацьба, каварства, кулакі, локці, зубы...” [2, с. 115]. Аўтарскі песімізм навеяны тагачаснымі рэаліямі, але заключныя акорды п’есы даюць спадзяванне на лепшую будучыню чалавецтва. Макаёнак верыць у гатоўнасць прагрэсіўнай моладзі адстаяць агульначалавечыя ідэалы, нават калі для гэтага спатрэбіцца самаахвяраванне. У фінале твора Дачка, якая, як і Малыш, асуджае маральныя асновы тагачаснага грамадства, не згодна паўтарыць лёс свайго брата: “...Я на касцёр! На эшафот! На крыж пайду, каб не стаць такой, як ён!” [2, с. 120]. Рашучасць прагрэсіўнай моладзі бараніць агульначалавечыя ідэалы паказана ў творы, як бачым, таксама ў святле інтэртэкстуальнасці – зваротам аўтара да мужных асоб сярэднявечча, да пакутнага шляху Ісуса Хрыста.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Женетт, Ж. Палимпсесты: литература второй степени / Ж. Женетт. – М., 1989.
2. Макаёнак, А.Я. Зацюканы апостал : п’есы / А. Макаёнак. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2006. – 270 с.

Janicky M.I. The Manifestation of Ethical and Common Cultural Priorities of the Youth in Andrey Makayonak’s Tragicomedy “Intimidated apostle”: Intertextual Dimension

In the article the author tries to comprehend moral and ethical ideals of the youth in Andrey Makayonak’s tragicomedy “Intimidated apostle” and analyze the problem in the light of intertextuality: manifestation of the author’s position in symbolic references to other works, the use of allusions motives, the reference to cultural heritage of the world, Christian values.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 9.01.2009

УДК 821.161

У.А. Сенькавец

ВОБРАЗЫ ГАРАДЧУКОЎ І РОДНАЙ ЗЯМЛІ Ў “ДАВЫД-ГАРАДОЦКІХ КАНОНАХ” ГЕОРГІЯ МАРЧУКА

“Давыд-гарадоцкія каноны” Георгія Марчука ўяўляюць сабой мастацкія разважанні пісьменніка пра жыццё сваіх землякоў, адметнасці іх менталітэту, звычаі, погляды на акаляючы свет, прыроду. У артыкуле даецца аналіз найбольш значных канонаў пісьменніка.

У 2003 годзе Георгій Марчук выдаў кнігу “Урсула”, у якой змясціў навелы каханья і давыд-гарадоцкія каноны. Слова *канон* паходзіць ад грэчаскага *kanon* і перакладаецца на беларускую мову як норма, правіла. Згодна са “Слоўнікам іншамойных слоў” А.М. Булькі, яно мае два значэнні: 1) асноўнае правіла, палажэнне якога-небудзь кірунку, вучэння (напрыклад, царкоўныя каноны, каноны класіцызму); 2) тое, што з’яўляецца традыцыйнай, абавязковай нормай. У дачыненні да мастацкай літаратуры паняцце канон часта выкарыстоўваюць для характарыстыкі жанраў і жанравых форм: існуюць свабодныя і цвёрдыя, ці кананічныя жанры і формы. Да апошніх адносяцца, напрыклад, санет, трыялет, рандо, рандэль і інш. “Давыд-гарадоцкія каноны” Георгія Марчука ўяўляюць сабой невялікія ліра-эпічныя навелы са спавядальна-велічальным зместам. Яны прысвечаны роднай зямлі пісьменніка, людзям, якія на ёй жывуць. Давыд-Гарадок – унікальны куток Беларусі. Ён мае багатую гісторыю, размяшчаецца ў маляўнічым палескім краі, там, дзе паўнаводная Гарынь зліваецца з прыгажуняй Прыпяцю. Тут жывуць вельмі працавітыя і таленавітыя людзі, якія з гонарам распавядаюць пра свой гарадок, увасабляюць яго краявіды ў мастацкіх творах, фільмах, жывапісных палотнах, песнях. У канонах Георгій Марчук спрабуе паказаць унутраны свет сваіх землякоў, іх адносіны да традыцыйных, у пэўным сэнсе кананічных паняццяў, з’яў, прадметаў, звычаяў... Пісьменніка прываблівае менталітэт жыхароў Давыд-Гарадка, тая характэрная асаблівасці, якія вылучаюць гэтых людзей сярод іншых жыхароў Беларусі. Асэнсаваць гэтыя адметнасці ён спрабуе праз адносіны гарадчукоў да Бога, Гарыні, Хаты, Вуліцы, Агарода, Школы, Ветру, Базару, Часу, Маці. Словы-прысвячэнні, як бачым, падаюцца пісьменнікам з вялікай літары, набываючы тым самым сэнсавую важкасць, вызначальнасць у жыццёвым лёсе чалавека.

Першым сярод дзесяці твораў нізкі ідзе “Канон Богу”. Каля трыццаці пастулатаў у стасунках гарадчукоў з Богам вызначыў Георгій Марчук у каноне. Першае сцверджанне пісьменніка канстатуе, што Бог адназначна існуе, і так думаюць усе местачкоўцы. “Без Божага благаслаўлення і крыжа не выбіраюцца ў далёкую дарогу, не пачынаюць ніякую справу, не сядуюць да абедзеннага стала”. І так рабілася заўсёды, і гэта стала гарадоцкім правілам, канонам, які перадаваўся ад пакалення да пакалення, і не толькі ў звычаях, традыцыях, але і ў слове: “Уратуй, Госпадзі”, “Бог у помач”, “Дай, Божа, каб Гасподзь захаваў”, “Дапамажы, Божа”. Асаблівая пашана да Бога праяўляецца ў жыхароў Давыд-Гарадка ў час рэлігійных святаў. У гэтыя дні людзі не працуюць, “усе як бы трымаюць адказ” перад Богам, “мякчэюць сэрцам і сваю крыўду, а часам і злосць за часовыя няўдачы не паказваюць”. Бог, такім чынам, яднае людзей, абуджае ў іх патрэбу ўзаемнай павагі і міласэрнасці. Георгій Марчук заўважыў, што яго землякі ўспрымаюць Бога ў чалавечым абліччы і бачаць у ім суразмоўніка, дарадцу, памочніка, vyrатавальніка. Яны не клянучь яго за тое, што часам дапускае несправядлівасць на зямлі, хіба толькі крыўдзяцца на яго за гэта: “А дзе той Бог? Усё

няроўна дзеліць. Добры, чэсны памірае, а паразіт жыве”. Чаму так адбываецца ў жыцці, людзі не задумваюцца, не шукаюць яны прычыны і ў саміх сабе. Нават жыццё, дадзенае Богам як дар, не шкадуць. Праца – адна з галоўных каштоўнасцяў местачкоўцаў, таму бывае, што і ў святочныя дні яны не грэбуюць ёю, а толькі перахрысцяцца пасля сціплага царкоўнага звону ды скажуць: “Даруй, Госпадзі. Свято ж сёння”. Бог – не прычына спрэчак паміж гарадчукамі, нават калі хтосьці з іх і не верыць у яго, а вось пагаварыць пра Бога і нават пафіласофстваваць яны могуць. “Бог давидгарадчукам не дае сілы, яле яны цвёрда вераць, што з ім лягчэй і надзейней. Асабліва бачаць Боскую руку ў квецені садоў, якімі так багаты гарадок”.

Гарадчукі, лічыць Георгій Марчук, як і большасць людзей, жывуць і працуюць дзеля сваіх дзяцей. Ім яны жадаюць шчаслівага жыццёвага лёсу, здароўя і міласці Божай. Самы прыемны і ўзнёслы камплімент у адрас дзіцяці – “Вочкі, як на іконе, тварык, як у анёла. Анёльскае дзіцятко”. З нараджэннем дзіця атрымлівае радзіму – дарунак Бога. Гарадчукі любяць свой гарадок: “Бог мяне сюды прывёў, тут і жыць буду. Нікуды не з’еду. Людзі некаторыя паехалі і хутка паўміралі”. З Богам, па меркаванні землякоў Георгія Марчука, трэба жыць у душы, тады і дапаможа яму Гасподзь ва ўсіх справах добрых.

Як бачым, адносіны да Бога ў гарадчукоў не фанатычныя, а хутчэй практычна-традыцыйныя. Баяцца Бога не патрэбна, але і грэбаваць яго ласкай не варта.

З асаблівай пяшчотай, любоўю, нават з відавочным сыноўнім абавязкам напісаны “Канон Гарыні”. Нельга ўявіць Давыд-Гарадок без Гарыні. Раку, адносіны да яе, лад жыцця местачкоўцаў пісьменнік паказвае праз вобраз рыбака, які сядзіць у носе лодкі з вудаю і ціха разважае пра жыццё: “вада, як і агонь, сваёй зменлівасцю падштурхоўвае да разваг”, тым болей што ўспрымаецца яна жыхарамі гарадка як жывая істота: “ракой не грэбуюць і не абагаўляюць яе,” “проста ставяцца да яе паважна, як да старэйшай сястры”.

Гарадчукі заўсёды прыстасоўваліся да жыцця з ракою, не рабілі ёй шкоды, клапаціліся пра яе чысціню, хоць часта і цярпелі ад яе ў час разліваў: “От, неспакой. Жыві і заўсёды думай, каб вода не знесла. Знай, мерай бераг. Ці з’ела яго вада?” З дзяцінства местачкоўцы прывыкаюць жыць побач з ракою. Яна, па словах Георгія Марчука, першай выходзіць і “загартоўвае характар чалавека”, не церпіць паказуху, не даруе дурноты. Сваімі радасцямі і турботамі людзі дзеляцца з Гарыню: “На Макавея, у дзень свята кветак, жанчыны кідаюць з моста адну-дзве кветкі з букеціка, які толькі што асвяцілі ў царкве. Плывуць гладыёлусы, бархоткі, бяссмертнікі, астры. Ціха прымае дары рака. Далёка плывуць кветкі, не тонуць... нібыта Млечны Шлях на шырокай сінявата-зеленаватай роўнядзі. Вербы, лозы, таполі, гледзячыся ў ваду, робяць яе зялёнай. Жанчыны з незвычайнымі, прасветленымі тварамі доўга з вэлюмам суму глядзяць, як знікаюць удалечыні кветкі..., сплываюць мары і надзеі, няспраўджанае шчасце”. Вада прымае дарункі людзей, памятае тых, хто любіць і цэніць яе. Каб пацвердзіць гэты тэзіс, пісьменнік прыводзіць выпадак, калі ў мястэчку памёр апошні дзевяностагадовы майстар, які адзін умеў рабіць давид-гарадоцкія дубы-лодкі. Ніхто яго смерці не заўважыў. “Рака заўважыла. Яна без лодкі, як гарод без кветак. Такое адчуванне, што маторныя лодкі яе раздражняюць, а вясло яна сама лашчыць”.

Рака стварыла для гарадчукоў свой адметны, толькі ім уласцівы лад жыцця, выпрацавала мясцовыя традыцыі, гульні, адносіны паміж людзьмі. Тут, напрыклад, спрытнымі майстрыхамі-рыбакамі з’яўляюцца жанчыны: магчыма, таму, што і сама Гарынь успрымаецца людзьмі ціхай гаспадыняй Давыд-Гарадка, сімвалам “вечнага жыцця”, памочніцай, таямніцай, райскай асалодай, доктарам, “які лечыць бясплатна, здымаючы нервовы стрэс”. А яшчэ Гарынь – своеасаблівы гонар гарадчукоў, яны часам любяць пахваліцца: “А ў вас такой прыгожай ракі няма, як у нас”. Рака – гэта бясконцы,

няспынны рух. Гэтым яна нагадвае час – вымяральнік жыцця. Можа, таму стары рыбак не спяшаецца ісці дахаты, а глядзіць на ваду, якая ў руху сваім забірае частку і яго жыцця: “бяжыць рака, шуміць вада, нешта п'яе па-свойму, не прасі яе, не пачакае, забярэ і знясе твае гады”. Цераз раку, як бачым, гарадчук далучаецца да асэнсавання вечнага пытання пра сутнасць чалавечага жыцця. Ён прыходзіць да высновы, што жыць трэба ціха і спакойна, як рака, не шкодзіць людзям, але і сябе ў крыўду нікому не даваць.

Выход чалавека ў вялікі свет пачынаецца ад парога бацькоўскай хаты. Першае пазнанне гэтага свету ён атрымлівае на роднай вуліцы. Менавіта яна – маленькая мадэль вялікага свету. У “Каноне Вуліцы” Георгій Марчук спрабуе раскрыць гэты мікракосмас, асэнсаваць яго складнікі, чалавечыя стасункі, ролю ў выхаванні і сталенні чалавека. Письменнік зыходзіць з таго, што для гарадчукоў вуліца разам з хатай, маці, базарам, гарадам, ракою з'яўляецца канкрэтным увасабленнем малой радзімы. На вуліцы пануюць свае правілы, традыцыі, свае каноны, выпрацаваныя былымі пакаленнямі гарадчукоў, і парушаць іх нікому не дазваляецца: “Свая вуліца – самая свая, самая родная. На сваёй вуліцы сваіх аднагодкаў не б'юць і не крыўдзяць. На іншых вуліцах ці каля клуба – там і пабіцца можна, а тут братэрства”. Вуліца ў адрозненне ад хаты – сімвал волі. Тут ты можаш іграць у карты, сядзець на калодах з сябрукамі і не зводзіць вачэй з трох прыгажунь, якія ў кароценькіх спаднічках горда прадэфіліравалі побач, пачуць, як суседка выходзіць свайго сямігадовага сына за тое, што той забіў жабу. Вуліца – гэта галасы, чуткі, навіны, месца задушэўных гутарак і абгавораў, спрэчак і гулянак, каханьня і вяселля – гэта жыццё, у якім патрэбна зарыентавацца, знайсці сваё месца. Вуліца мяняецца ў залежнасці ад часу сутак. На змярканні моладзь рушыць да клуба, і лавачкі каля платоў займаюць пажылыя жанкі. Яны пражылі век на гэтай вуліцы і настальгічна прыгадваюць былы час, сваю маладосць, “калі ў сакавіцкія дні паводкі “плавае” ўвесь гарадок. У лодках-дубах дабіраліся на базар, да школы, на спатканне, у госці, у адведкі. І быў зорны час краўцоў. Па дзве-тры пары ботаў заказвалі для сям'і. Вада залівала вуліцы і агароды надоўга, ажно да першага жабінага шлюбнага крумкання. Мясцовы філосаф не ўнікаў магчымасці ацаніць прыгажосць паводкі: “Аліўкавыя сады, трапічныя пальмы, кактусы ў пустэчы прайграюць нашай вярбе, што зразу зацвіла ў вадзе. Скажу вам, заражаешся любоўю да прыроды, да жыцця на цэлыя гады”.

Вуліца асабліва ажывае ў час вяселля ці провадаў у войска. Усе жыхары збіраюцца каля віноўнікаў урачыстасці, прыходзяць жанкі і з другіх вуліц, каб “паглядзець на вяселле”. “Будзьце пэўныя, ацэняць усё: і прыгажосць маладых, і багаты вэлюм, і колькасць бутэлек і страў на сталах. Заўважаць, хто з гасцей прыйшоў у новай, а хто ў старой вопратцы. Таму ўсе, каб не было сорамна, намагаюцца прыйсці ў новым”.

Вуліца – гэта артэрыя, якая лучыць людзей з іншымі жыхарамі гарадка, гэта нічыя і адначасна маленькая, але вельмі дарагая мясцінка кожнага, хто на ёй вырас, хто, стоячы некалі на ёй босымі нагамі, глядзеў на неба і зоры і суадносіў сваю вуліцу з усёй зямлёй, з макракосмасам.

Фінальная частка канона аптымістычная: “на вуліцы будуецца новую хату... Не, не памрэ вуліца – родны сэрцу кут”.

Школа ў аднайменным каноне Георгія Марчука паказваецца не проста як навучальная ўстанова, а як адзін з галоўных шляхоў фарміравання індывідуальнасці ва ўмовах давід-гарадоцкай ментальнасці. Нават настаўнікі, якія прыехалі з усходняй часткі Беларусі, асіміляваліся ў местачкоўскім асяроддзі, прынялі звычаі, мову, прыстасаваліся да адметнага ўкладу жыцця гарадчукоў. Ім палюбіўся гэты край, і яны назаўсёды звязалі з ім сваё жыццё. Школа, у адрозненне ад вуліцы, скоўвае свабоду

дзяцей, падпарадкоўвае яе “дысцыпліне і абавязкам”. Многія гарадчукі, па назіраннях Георгія Марчука, адносяцца да школы даволі нейтральна: “Хадзіць каб за ведамі, яшчэ не ходзяць, не разумеюць, што веды палягчаюць жыццё, бо, як вучаць бацькі, – грашыма палягчаюць жыццё, і толькі імі. Ідуць, каб атрымаць адзнаку па прадмеце, каб быць усім разам у школе, на танцах, на ўборцы бульбы, буракоў, кукурузы альбо на святочнай дэманстрацыі, на канцэрце. Бацькам спакайней, калі дзеці ў школе. Першая работа, хоць і грошай не плацяць”. Як бачым, школа ва ўспрыманні местачкоўцаў даволі ліберальная ўстанова: ёсць жаданне і здольнасці – вучыся, “ніхто за вушы ў выдатнікі не цягне”.

Школа – гэта вялікі перыяд жыцця, у які фарміруецца характар чалавека, складваюцца яго стасункі з людзьмі, паяўляюцца сябры, нараджаецца першае каханне: “Адны пераходзілі з класа ў клас у чаканні новага адкрыцця свету, іншыя ў чаканні першага пацалунку. Але каб не на людзях. Барані, Божа. З закрытымі вачыма, у напалову цёмным калідоры...”. У каноне Георгій Марчук праводзіць паралель паміж школай і царквой, кожная з якіх па-свойму вучыць чалавека ставіцца да свету: адна са свецкіх, другая з рэлігійных пазіцый. Дзеці гарадчукоў па прыкладзе сваіх бацькоў ніколі не спрачаліся ні з адной, ні з другой пазіцыяй. Яны прымалі гэта як спрэчку дзвюх ідэалогій, а сябе адсаблялі ад яе: “У царкве што – натхняюць тых, хто паў духам, на шлях дабрадзейнасці. Гарадчукі не наіўныя, але сентыментальныя. Што ёсць, то ёсць. У школе, неўпрыкмет сталеючы, увесь час круціцца вакол прывычкі да працы і вакол стрыжня прыстойнасці. Паміж сабой царква і школа тут не спрачаюцца. Усе дзеці хрышчоныя, дома ўсе вераць у Бога, а ў школе робяць выгляд, што згодны з гісторыкам-атэістам”.

У каноне Георгій Марчук размяжоўвае школу як навучальную ўстанову і як школу жыцця. Апошняя суправаджае яго на працягу ўсяго існавання на зямлі. У гэтым існаванні чалавек набывае вопыт, мудрасць, на падставе якіх можа ацэньваць само жыццё, асэнсоўваць яго існасць: “Дык які сэнс жыцця? – пытае вулічны філосаф... – А Бог яго ведае... – То паслухай, скажу. Расце дрэва. А навошта? На зіму спілілі, нарэзалі дроў, дровы далі дым, дым пайшоў у неба і там з іншымі дымамі арганізавалі хмару. Праліўся дождж. З зямлі з зярнятка вырастае новае дрэва, падобнае на тое, што спілілі. І яго спілююць, і яно дасць дым. І так бясконца. Дрэва расце, каб яго спілілі”. У гэтым простым народным разуменні жыцця заўважаецца паралель з коласаўскім “жывём, покi жывецца, бо жывы ў зямлю не палезеш, а прыйдзе смерць, тады пахаваюць”.

Школьныя гады заканчваюцца апошнім званком, выпускным вечарам і сустрэчай узыходу сонца – сімвала новага дня, надзеяў на шчаслівае будучае. Усе выпускнікі Давыд-Гарадка сустракаюцца на Царкоўнай гары – месцы, дзе заснаваўся старажытны горад, адкуль яны, маладыя нашчадкі былых пакаленняў, уступаюць у самастойнае жыццё.

У “Каноне Базару” Георгій Марчук раскрывае яшчэ адну адметнасць жыццёвага ўкладу давыдгарадчукоў. З высокім майстэрствам стварае пісьменнік лубковую карціну базару з яркімі колерамі, гаманой, важнымі тварамі купцоў і настырнымі прапановамі гандляроў. Базар для гарадчукоў такая ж неабходнасць, як вырошчванне кветак ці “добрыдзень” суседу, як смачны абед на стале ці смех дзіцяці ў роднай хаце. Базар – гэта цэлы свет, які па выпрацаваных вякамі традыцыях, яшчэ, напэўна, з часоў народных вечаў, ствараецца ўсімі жыхарамі гарадка. Ён доўжыцца толькі пару гадзін, але цалкам задавальняе ўнутраную патрэбу людзей у падтрымцы формы іх гандлярскіх здольнасцяў, незалежна ад таго, прадавец ён ці пакупнік. У гарадку, асабліва падкрэслівае Георгій Марчук, базар “не шумлівы, не крыклівы, ніхто там вас за рукаў не скубе, не патрабуе саступіць дарогу”.

З тэксту канона вынікае, што базар для сённяшніх гарадчукоў не столькі матэрыяльная, а найперш духоўная патрэба ў непасрэдных чалавечых зносінах, у час якіх можна пачуць мясцовыя навіны, пагаварыць “пра дзяцей, пра сон, пра агарод, пра серыялы, пра маючае адбыцца вяселле, пахваліцца імпартнай машынай, якую купіў сын, ды пажаліцца на цэны на газ, дровы, электрычнасць”.

Адметнасць гарадоцкага базару яшчэ і ў тым, што кожны абавязаны на ім нешта купіць: “Хоць на пяць капеек, а купі, інакш які ты гарадчук”. Праўда, здараюцца выпадкі, калі “прынясе жвавы муж... дахаты клін сыра, а жонка з парога ў гнеў: “А нашчо ты, сляпы крот, купіў сыр? Хіба не бачыш, шчо мой под гнётом ляжыць? Шчо ты мяне перад людзьмі ганьбіш?”

На гарадоцкім базары можна купіць усё. Калі чаго няма – закажы, і на наступны дзень табе прынясуць заказ прама дахаты: местачковыя гандляры паважаюць сваіх пакупнікоў.

Базар заканчваецца, і задаволеныя людзі разыходзяцца. “Яны кіруюцца дахаты павольна, разважліва, нібы развіталіся з вялікім пярэстым каляровым светам шчаслівых твараў, бо ваўкаваных на гарадоцкім базары не бывае”.

“Канон Маці” завяршае нізку “Давыд-гарадоцкіх канонаў”. Гэта лірычны маналог пісьменніка да сваёй маці, якая памерла ў маладым узросце. Сыну хочацца, каб маці вярнулася да яго і, як некалі, запыталася пра здароўе, сям’ю, родных, хату, Давыд-Гарадок... Сын дае адказ на ўсе мяркуемыя пытанні маці: “Нашых і не паменшала, і не пабольшала. На месца тых, хто пайшоў за табой, прыйшлі, дзякаваць Богу, новыя сваякі... Сябровачкі-аднагодкі твае ўсе паўміралі, а мае аднакласніцы ўсе пайшлі на пенсію. Хаты няма. На нашым пляцы чужыя людзі збудаваці камяніцу”. Георгій Марчук не мінае ў маналогі магчымасці расказаць і пра значныя, і пра дробныя падзеі гарадка: пра яго 900-гадовы юбілей, пра помнік Давыду, пра тое, што людзі сталі меней дзяцей нараджаць, што ўсе па-ранейшаму гандлююць насеннем і гуркамі. Некалькі слоў аўтар канона гаворыць пра сябе: “Ты сварылася: “Не прыдумляй, сыноч, кажы праўду...” А я прыдумляў і стаў пісьменнікам. У творах малюю твой партрэт і пішу твой характар, даруй”. Георгій Марчук дзякуе маці за тое, што дала яму жыццё, што некалі ўзяла за руку і павяла знаёміць з маленькай радзімай: “паказала вуліцы, царкву, вадзіла ў школу, на старым-старым цвінтары паказала магільны продкаў”.

Найбольшая падзяка чалавеку – добрая памяць пра яго. У навеле сын звяртаецца да маці на яе мове, матчынай мове. Гэта надае твору асаблівы лірызм, падкрэслівае шчырасць і цеплыню пачуццяў: “Мамо, не было і дня, каб я не ўспамінаў цябе”.

Наступная частка канона напісана ў форме завету: пісьменнік жадае знайсці свой вечны спачын у родным краі, там, дзе яму знаёма ўсё да драбніц: “Хачу, каб палажылі ў роднай зямельцы на старэнькіх могілках, якія маўкліва ахоўваюць продкі: жвавы дзед, сціплая бабуля, ласкавая маці, працавітыя дзядзькі ды ўвішныя цёткі...” Пісьменнік не проста выказвае жаданне быць пахаваным на радзіме – ён абгрунтоўвае прычыну такога выбару: хоча, каб над яго магільай усё гэтак жа, як і пры ім, віравала жыццё, каб “побач спяшаліся дзеткі ў школу, каб грукацеў воз па бруку, каб лашчыў, лятаў... даўка-прыемны пах чаромхі і густы пах бэзу... Толькі тут, у родным мястэчку, ціша не будзе палыхаць, а лашчыць раўнавагай і спакоем...”. Светлы вобраз маці адхіляе ад сына песімістычныя думкі: “Так, сыноч, не памірай. На зямлі столькі добрага, харошага, столькі любові разліта, што не паспяваеш наталіць душу і напалову”.

“Давыд-гарадоцкія каноны” ўспрымаюцца як адзіны мастацкі твор, у якім спалучаецца аўтарская фантазія і рэальнасць, у якім праз найбольш значныя вобразы, дэталі, краявіды малюецца цэласная карціна жыцця маленькага палескага гарадка, часткі нашай вялікай агульнай радзімы, імя якой – Беларусь.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Марчук, Г.В. Урсула / Г.В. Марчук. – Мінск, 2003.
2. Штэйнер, І.Ф. Крык на хутары ля Гарыні / І.Ф. Штэйнер // Іван Штэйнер. *Déjà vu bis* : зборнік эсэ. – Гомель : ГП-Грант, 2006. – С. 144–162.
3. Колас, Якуб. На ростанях / Якуб Колас. – Мінск : Нар. асвета, 1972. – 694 с.
4. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А.М. Булыка. – Мінск : БелЭн., 1999. – Т. 1. – 735 с.

Senkavets U.A. The Townsmen's Images and the Images of the Native Land in "Cannons of David Town" by G.Marchuk

“Cannons of David town” written by George Marchuk introduces the author’s artistic discourse about the life of his contemporaries, the peculiarities of their mentality, their customs, world’s outlook and attitude to Nature.

The article presents the analysis of the most vital writer’s cannons.

УДК 811.111

Н.В. Рубанюк

СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СПЕЦИАЛЬНЫХ ВОПРОСОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

На основе анализа современных подходов к исследованию специальных вопросов в статье приводится обобщенный список коммуникативных функций, которые отражают семантический потенциал данного типа вопросов. При этом отмечаются терминологические расхождения в освещении их функциональной специфики и различия применяемых критериев в определении и классификациях. В качестве возможного способа преодоления расхождений в интерпретации функционирования специальных вопросов предполагается учет интенционального аспекта, особенно в социально ориентированных жанрах общения.

Специальные вопросы представляют собой один из видов вопросов, функционирующих в английском языке, которые на первый взгляд кажутся достаточно хорошо изученными. Однако при более детальном ознакомлении с учебной и научной литературой становится очевидным отсутствие единого взгляда ученых по целому ряду теоретических вопросов, связанных с употреблением специальных вопросов в английском языке. Актуальность данного исследования обуславливается, таким образом, необходимостью решения ряда проблем теоретического плана.

Во-первых, в грамматиках для обозначения таких синтаксических конструкций как *What are you doing now?* используются несколько терминов. Представители отечественной лингвистики, например, [1, с. 402], [2, с. 222], [3, с. 351] отдают предпочтение термину «special questions», так как он указывает на коммуникативную функцию данных вопросов, а именно: запрос информации конкретного характера. Английские и американские ученые используют иные термины, а именно: «wh-questions» или «question-word questions», указывая на структуру этого типа вопросов: все вопросительные слова начинаются с *wh* так как «образуются с помощью простых вопросительных слов: *who, whom, whose, what, which, when, where, how, why*» [4, с. 817]. Оба вышеупомянутых подхода раскрывают специфику одного и того же грамматического феномена с разных точек зрения, создавая целостную картину глубинного понимания сущности «специальных вопросов» как одного из основных типов вопросительных структур современного английского языка.

Во-вторых, нет единой универсальной классификации, которая учитывала бы наиболее существенные структурно-семантические особенности специальных вопросов, хотя отдельные авторы-грамматисты и выделяют некоторые подвиды специальных вопросов:

1. «Классические» специальные вопросы. Их структура характеризуется инверсией: так как на первом месте в предложении употребляется вопросительное слово, затем вспомогательный глагол и только после него – подлежащее: *She is / isn't sleeping. – Why is / isn't she sleeping?* [4–7].
2. Сокращенные специальные вопросы (abbreviated), состоящие из вопросительного слова и предлога в конце вопроса: *What for?* [4, с. 818].

Научный руководитель – Т.Ф. Плеханова – кандидат филологических наук, профессор кафедры 2-го иностранного языка (английского) Учреждения образования «Минский государственный лингвистический университет»

3. Специальные вопросы, состоящие только из одного слова: *When? Why?* [5, с. 264].
4. Специальные вопросы, содержащие более одного вопросительного слова [5, с. 264].

При этом если одно из вопросительных слов – подлежащее, то оно должно быть на первом месте: *Who said what to whom!* В остальных случаях последовательность вопросительных слов особого значения не имеет, и один и тот же вопрос может быть составлен по-разному: *What have you hidden where? / Where have you hidden what?* Отмечается, что «этот тип вопросов часто находит свое применение в экзаменационных тестах» [5, с. 264]: *How and why did Louis XIV justify the invasion of the Spanish Netherlands?*

5. Специальные вопросы как «эхо-вопросы» (echo-questions) [6, с. 247]. В них вопросительное слово заменяет позицию того элемента, о котором спрашивают: *A: Paul came home at 3 a.m. – B: He came home when?* (Или: *When did he come home?*) Фонетической особенностью вопросов этой группы является то что они произносятся с восходящей интонацией, в отличие от обычных специальных вопросов, которым присуща нисходящая интонация [4, с. 817].

В-третьих, до сих пор не ясно, каким же семантическим потенциалом обладают специальные вопросы. Именно с этой проблемой связано наибольшее количество разночтений в лингвистической литературе. Так, количество коммуникативных функций, выделенных разными авторами, варьируется от 4 [6; 8] до 22 [5], что делает необходимым анализ коммуникативных функций специальных вопросов с учетом разницы в подходе к изучению данного феномена разными исследователями.

В этой связи учеными используются такие критерии, как *член предложения*, к которому ставится вопрос. Так, И. Александер и Р. Клоуз подразделяют специальные вопросы на 2 группы, в которых спрашивают:

- а) о подлежащем предложения, которое заменяется на *Who, Which, Whose, What, Whose*, или *Which + существительное*: *Somebody broke the window. – Who broke the window?*;
- б) о любом члене предложения кроме подлежащего, при этом возникает инверсия «вспомогательный глагол + подлежащее + глагол»: *What does that mean?*

Существуют другие исследования, где используется вышеназванный критерий, но предлагается более подробная классификация подтипов специальных вопросов с учетом всех членов предложения, которые могут уточняться:

- а) подлежащее *Who answered the phone?*;
- б) прямое дополнение *What did you see?*;
- в) обстоятельство *When do they start?* [6, с. 246]

Вторым критерием для вычленения коммуникативных функций может стать и само *вопросительное слово*: *Why? Who? When?* [4; 5]. Вполне логично, что вопросы с разными вопросительными словами склонны выражать неодинаковые коммуникативные функции.

Различия в коммуникативном потенциале данного типа вопросов могут быть обусловлены и тем, являются ли специальные вопросы «*краткими*» или «*полными*» [5, с. 263].

Изучению семантического потенциала специальных вопросов английского языка было уделено больше внимания в зарубежной лингвистической литературе. Следует при этом отметить, что разные авторы выделяют такие функции специальных вопросов, которые могут как повторяться в работах других грамматистов, так и не иметь аналогов. В этой связи нами была предпринята систематизация всей имеющейся информации по данному вопросу в трудах С. Йохансон, Р. Квирк, Л. Александер, А. Томсон, М. Хьюингз, В. Иванс, так как целый ряд других ученых вообще не фокусируют своего внимания на особенностях функционирования специальных вопросов [1–3].

Основные функции специальных вопросов представлены для достижения большей наглядности в форме таблицы, где приведены как английские термины, предложенные авто-

рами, так и их русские эквиваленты, а также примеры вопросов, иллюстрирующие упомянутые авторами функции. Причем все многообразие функций проанализировано и сгруппировано в таблице по ключевым словам: ask for, check, express, give, make, persuade, request, used as. Такой способ представления информации, на наш взгляд, значительно облегчает процедуру обработки данных по семантике специальных вопросов при анализе текстов разных жанров (таблица).

Таблица – Функции специальных вопросов

№	Функция		1	2	3	4	5	6	Пример
	английский	русский	Johansson	Quirk	Alexander	Thomson	Hewings	Evans	
1	<i>Ask for</i>	<i>advice</i>		V		V			<i>Which one shall I buy?</i>
2		<i>clarification</i>	дать пояснение			V			<i>We're off to Chicago. – When?</i>
3		<i>confirmation</i>	подтверждение	V					<i>What have you seen?</i>
4		<i>obligation</i>	уточнить обязательство				V		<i>How much money do you need?</i>
5		<i>possibility</i>	выяснить вероятность				V		<i>When are you likely to arrive?</i>
6		<i>reason</i>	уточнить причину			V			<i>Why didn't you tell me John had left you?</i>
7		<i>repetition</i>	повторить что-либо			V			<i>This old lady came up to me and said. – Which (old) lady?</i>
8	<i>Check</i>	<i>one's opinion</i>					V		<i>When do you think he will arrive?</i>
9	<i>Express</i>	<i>admiration</i>			V				<i>How ever do you manage?</i>
10		<i>anger</i>	гнев			V			<i>Why can't you shut up?</i>
11		<i>complaint</i>	неудовольствие			V			<i>Why should I do it?</i>
12		<i>concern</i>	обеспокоенность			V			<i>I'm afraid I used your comb on the dog. - You did what with it?</i>
13		<i>criticism</i>	критика		V			V	<i>Why didn't you return the money?</i>
14		<i>disbelief</i>	недоверие	V					<i>Where have you been?</i>
15		<i>emphases</i>	эмфаза		V				<i>What ever for?</i>
16		<i>failure to understand</i>	неспособность понять что-либо			V			<i>Why should the boiling point of water be lower at the top of a mountain?</i>
17		<i>indignation</i>	негодование				V		<i>How dare you open my letters?</i>

Продолжение таблицы

18		<i>irritation</i>	раздражение			V				<i>Why don't you take sleeping tablets?</i>
19		<i>reproach</i>	упрек				V			<i>Why aren't you helping me?</i>
20		<i>surprise</i>	удивление	V	V	V	V	V		<i>What should I find but an enormous spider!</i>
21	<u>Give</u>	<i>advice</i>	<u>советовать</u>				V			<i>Why don't you take a holiday?</i>
22	<u>Make</u>	<i>inquiry</i>	<u>делать</u> запрос информации	V	V	V	V	V	V	<i>What are you doing?</i>
23		<i>instruction</i>	инструктаж		V					<i>Why don't you revise this paper?</i>
24		<i>invitation</i>	приглашение		V	V			V	<i>How would you like to have tea at the Ritz?</i>
25		<i>offer</i>	предложение чего-либо		V	V		V	V	<i>What will you have to eat?</i>
26		<i>suggestion</i>	предложение что-либо сделать		V	V	V	V	V	<i>Why don't we meet and discuss it?</i>
27	<u>Persuade</u>	<i>someone</i>	<u>уговаривать</u>					V		<i>Why can't we go by bus?</i>
28	<u>Request</u>	<i>for orders</i>	<u>спрашивать</u> об указаниях				V			<i>How shall I cook it?</i>
29	<u>Used as</u>	<i>an argument</i>	<u>используемые</u> в качестве аргументации			V				<i>How can you say a thing like that?</i>
30		<i>emphatic questions</i>	эмфатические вопросы			V				<i>Who ever told you a thing like that?</i>
31		<i>exclamations</i>	восклицание		V	V				<i>How could she do such a thing!</i>
32		<i>formal greetings</i>	официальные приветствия			V	V			<i>How do you do?</i>
33		<i>ratiocinative questions</i>	вопросы-рассуждения		V					<i>What do I want to eat? Well, a roll will do.</i>
34		<i>rhetorical questions</i>	риторические вопросы		V					<i>What difference does it make?</i>
35		<i>in defense</i>	сказанные в защиту			V				<i>Are you really going to sue them? - Yes, why not?</i>
36		<i>in a rude response</i>	грубый ответ			V				<i>How should I know?</i>
37		<i>to elicit a number</i>	устанавливать количество			V				<i>How many students understand this?</i>
38		<i>to identify smb / sth</i>	идентифицировать кого-л., что-л.			V				<i>What careless boy left the tap on?</i>

Замечания теоретического характера и сопоставительные данные, приведенные в таблице, позволяют прийти к следующим выводам: зарубежные лингвисты прибегают к использованию разных критериев для определения функций специальных вопросов, а именно: 1) *член предложения*, о котором спрашивается в специальном вопросе; 2) *вопросительное слово*, которое стоит во главе вопроса, 3) являются ли специальные вопросы «*краткими*» или «*полными*». В отечественной лингвистике специальные вопросы, по сути, не были объектом специального лингвистического исследования.

Выбор разных критериев для исследования повлиял, соответственно, и на результат исследований: количество функций специальных вопросов, выделенных разными авторами, неодинаково и варьируется от 4 (С. Йохансон, В. Иванс) до 22 (Л. Александер). М. Хьюингз упоминает 7 функций, А. Томсон – 11, Р. Квирк – 13.

В целом специальные вопросы выполняют, по меньшей мере, 38 различных семантических функций в разнообразных коммуникативных ситуациях, причем их количество, выделенное только одним из авторов, составляет 28. Остальные десять функций признают одновременно несколько ученых, например, такая функция, как «*делать запрос информации*» (*to make an inquiry*), упоминается всеми процитированными авторами, а функция «*выразить удивление*» (*to express surprise*) или «*предложение что-либо сделать*» (*to make suggestion*) выделена пятью грамматистами из шести. Таким образом, ни один из авторов не дает полного перечисления коммуникативных функций данного типа вопросов.

Анализ различных подходов и классификаций позволяет наметить перспективу исследования специальных вопросов с учетом антропоцентричности в современной лингвистике: планируется дополнить формальный подход к изучению вопросов интенциональным, который позволит дать более наглядную картину функционирования специальных вопросов в таком жанре публицистического стиля, как интервью. Ведь какую именно коммуникативную функцию выражает тот или иной специальный вопрос, зависит, несомненно, от интенций говорящего, которые собеседник интерпретирует исходя из а) лексического наполнения вопроса и его значения в конкретном контексте, так как «*грамматическое значение связано со значением слова*» [11, с. 42] и б) просодического оформления интонационного контура вопросительной конструкции.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Качалова, К.Н. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М. : ЮНВЕСТ ЛИСТ, 1999. – 718 с.
2. Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка : пособие для студ. педагогич. ин-тов / В.Л. Каушанская, [и др.] – Ленинград : Государственное учеб.-педагогич. изд-во мин-ва просвещения РСФСР, 1963. – 320 с.
3. Рогова, Г.В. Английский язык за два года / Г.В. Рогова, Ф.М. Рожкова. – М. : Просвещение, 1993. – 384 с.
4. Quirk, R. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk[et.al] – London and New York : Logman, 1993. – 1779 p.
5. Alexander, L.G. English Grammar / L.G. Alexander. – Harlow : Addison Wesley Longman Limited, 1996. – 374 p.
6. Johansson, S. Understanding English Grammar. Part I : An Overview / S. Johansson. – Norway : Gjøvik Trykkeri A.S., 1986. – 385 p.
7. Thomson, A.J. A Practical English Grammar / A.J. Thomson, A.V. Martinet. – Oxford University Press, 1986. – 383 p.
8. Evans, V. Round-up: English Grammar Practice / V. Evans. – Harlow : Addison Wesley Longman Limited, 1998. – 256 p.

9. Close, R.A. A Reference Grammar for Students of English / R.A. Close. – London : Longman Group Limited, 1975. – 342 p.

10. Hewings, M. Advanced Grammar in Use: A self-study reference and practice book for advanced learners of English with answers / M. Hewings. – Cambridge University Press, 2001. – 340 p.

11. Delahunty, G.P. Language, Grammar, Communication: A course for teachers of English / G.P. Delahunty. – Mc Graw-Hill RR Donnelley and Sons Company, 1994. – 442 p.

Rubanyuk N.V. The Semantic Potential of Special Questions in the English Language

On the basis of the analyses of modern approaches to the study of special questions, the article gives an integrated list of communicative functions, that reveals the semantic potential of this type of question. Meanwhile, attention is drawn to terminological variations in the description of their functional specificity and differences in the criteria used in definitions and classifications of special questions. As a possible way of overcoming divergences in the interpretations of the functions of special questions, it is suggested taking into account the intentional aspect, especially in socially oriented genres of communication.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 18.11.2008

УДК 81'23

Ж.В. Максимюк**ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА ИСКУССТВЕННОГО
БИЛИНГВА И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ**

Специфические особенности национального языка вместе с общественно-историческим опытом определенной лингвоэтнической группы людей создают «призму», сквозь которую данный этнос видит объективную реальность по-своему. Каждая лингвокультура имеет свой уникальный набор элементов стереотипного характера, которые, как правило, не воспринимаются носителями другой культуры. При изучении иностранного языка в искусственно-моделируемых коммуникативных условиях можно овладеть фоновыми знаниями страноведческого характера, культурными стереотипами носителей данной лингвокультуры, что, несомненно, облегчит коммуникативный процесс. Но глубинные стереотипы поведения определенной лингвоэтнической группы не могут быть усвоены искусственными билингвами вне естественной коммуникативной среды. Это то, что впитывается представителями национальной лингвокультуры с самого детства в процессе социализации. Искусственный билингв всегда сохраняет свою национальную идентичность и свои этнокультурные стереотипы, независимо от степени его коммуникативной компетенции.

В основе мировидения и миропонимания каждого народа лежит своя система предметных значений, социальных стереотипов и когнитивных схем, которые определяют этничность национального сознания как отдельного индивида, так и общества в целом. Культурно-обусловленное сознание интегрирует знания о культурных предметах, а также о нормах и правилах коммуникативного поведения [1, с. 7]. Язык, фиксируя коллективные стереотипные и эталонные представления, объективирует интерпретирующую деятельность сознания человека и делает ее доступной для изучения.

В процессе социализации основными факторами, определяющими поведение человека, выступают этнокультурные стереотипы, которые усваиваются с того момента, как только человек начинает осознавать себя членом определенного этноса и лингвокультуры. Оставаясь зачастую неосознанными, на уровне скрытых умонастроений, они являются тем «детектором», который позволяет нам безошибочно определять «своих» и «чужих» в процессе межкультурной коммуникации. Стандарты поведения характерны для многих сфер деятельности и, прежде всего, – для общения. Стереотип – это и процесс, и результат общения как поведения согласно определенным семиотическим моделям. Это культурно-обусловленное представление человека о мире, существующее как в виде ментального образа, так и в виде вербальной оболочки, которое включает в себя стандарт, являющийся неязыковой реальностью, и норму, существующую на языковом уровне [2, с. 152]. В работах многих исследователей национальный характер и этнокультурные стереотипы предстают как специфическая совокупность реальных черт нации. Отмечая национальную специфику каждого народа, в нее включают: самосознание, привычки, вкусы, традиции, связанные с национальными чувствами, национальную культуру, быт, национальную гордость и национальные стереотипы в отношении к другим народностям. У большинства людей существуют весьма устойчивые стереотипы по отношению к определенному национальному характеру, т. е. убежденность, что представители одних наций демонстрируют достаточно стойкие представления о существовании у других наций конкретных комплексов черт.

Научный руководитель – Н.А. Тарасевич, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой английского языка с методикой преподавания Учреждения образования «Брестский государственный университет им. А.С. Пушкина»

Каждая лингвокультура имеет свой уникальный набор элементов стереотипного характера, которые, как правило, не воспринимаются носителями другой культуры. Эти элементы принято называть лакунами: все, что в инокультурном тексте реципиент заметил, но не понимает, что кажется ему странным и требующим интерпретации, служит сигналом присутствия в тексте национально-специфических элементов культуры, в которой создан текст.

Именно стереотипы-лакуны могут вызвать наибольшие проблемы в процессе межкультурной коммуникации, поскольку они, как правило, не воспринимаются носителями другой культуры. Если субъектные лакуны, отражающие национально-культурные особенности коммуникантов, поддаются осознанию и целенаправленному изучению, то деятельно-коммуникативные лакуны, отражающие национально-культурную специфику различных видов деятельности в их коммуникативном аспекте, представляют наибольшую трудность для овладения. В эту группу входят национально-специфические особенности мышления представителей различных культур, которые зачастую становятся причиной возникновения «ментальных лакун». Такого рода лакуны возникают, например, в тех случаях, когда носителям некоторой культуры предлагается отгадать загадку в переводе с другого языка. В этом случае реципиенты неспособны дать правильный ответ на загадку, отражающую специфику чужой культуры. В данном случае наличие лакун нарушает процесс межкультурного общения. Для того, чтобы это своеобразное межкультурное общение состоялось (то есть, чтобы на загадки были даны правильные ответы), необходимо не только перевести тексты с одного языка на другой, но и построить их в привычной для носителя другой этнолингвокультуры форме, в соответствии с особенностями склада его ума, ввести традиционные культурно-этнические образы и символы. Необходимо отметить, что выделяются также характерологические лакуны. Однако данная группа лакун относительна: сами по себе черты характера являются общечеловеческими, в совокупности представляя собой некий инвариант характера народа, в национальных же вариантах характера эти общечеловеческие признаки занимают разные места в системе ценностей соответствующей культуры, различаясь по степени распространенности.

В другой классификации дифференцируются этнические стереотипы и культурные. Этнические стереотипы недоступны саморефлексии члена этноса и являются фактами поведения и коллективного бессознательного, им невозможно специально обучать в искусственно-моделируемых коммуникативных условиях (как в случае с искусственным билингвизмом). Культурные стереотипы, в свою очередь, доступны саморефлексии и являются фактами и бессознательного, и сознания, им уже можно целенаправленно обучать.

Человеческая деятельность, включающая в качестве составной части и символическую деятельность, одновременно и универсальна, и национально-специфична, что определяет как своеобразие языковой картины мира, так и ее универсальность. Язык – важнейший способ формирования и существования знаний человека о мире. Обработывая в процессе своей деятельности данные об объективном мире, человек фиксирует в словах результаты познания. Совокупность этих знаний, запечатленных в языковой форме, представляет собой языковую картину мира как результат переработки информации о среде и человеке. Но это не зеркальное отражение мира, а некоторая интерпретация мира, осуществляемая отдельными субъектами. Таким образом, справедливо утверждать, что наша концептуальная система, отображенная в виде языковой картины мира, зависит от физического и культурного опыта и непосредственно связана с ним.

Термин «языковая картина мира» – это не более чем метафора. В реальности специфические особенности национального языка, в которых зафиксирован уникальный общественно-исторический опыт национальной общности людей, создают для но-

сителей этого языка не какую-то иную, неповторимую картину мира, отличную от объективно существующей. Они придают этому миру лишь специфическую окраску, обусловленную национальной значимостью предметов, процессов, избирательным отношением к ним, которое порождается спецификой деятельности, образа жизни и национальной культуры данного народа.

Между картиной мира как отражением реального мира и языковой картиной мира как фиксацией этого отражения существуют сложные отношения. Также языковая картина мира не стоит в ряду со специальными картинами мира (химической, физической и др.), она им предшествует и формирует их, потому что человек способен понимать мир и самого себя благодаря языку, в котором закрепляется общественно-исторический опыт – как общечеловеческий, так и национальный. Последний и определяет специфические особенности языка на всех его уровнях. В силу специфики языка в сознании его носителей возникает определенная языковая картина мира, сквозь призму которой человек видит мир.

Языковая картина мира создается разными красками, наиболее яркими являются мифологемы, образно-метафоричные слова, коннотативные слова, фразеологизмы и др. Наше миропонимание частично находится в плену у языковой картины мира. Каждый конкретный язык включает в себе национальную, самобытную систему, которая определяет мировоззрение носителей данного языка и формирует их картину мира.

Итак, культурная и языковая картины мира тесно взаимосвязаны, находятся в состоянии непрерывного взаимодействия и восходят к реальной картине мира, а вернее, просто к реальному миру, окружающему человека. Разумеется, национально-культурная картина мира первична по отношению к языковой. Она полнее, богаче, чем соответствующая языковая. Однако именно язык реализует, вербализует национальную картину мира, хранит ее и передает из поколения в поколение. Язык фиксирует далеко не все, что есть в национальном видении мира, но способен описать все.

При необходимости язык заимствует слова для выражения понятий, свойственных чужому языковому мышлению, из чужой языковой среды. Если в русскоязычном мире отсутствуют такие напитки, как виски и эль, а в англоязычном мире нет таких блюд, как окрошка и пельмени, то данные понятия выражаются с помощью слов, заимствованных из соответствующего языка. Это могут быть слова, обозначающие предметы национальной культуры (okroshka, pelmeni, samovar, matryoshka, vodka; футбол, виски, эль, йогурт, бренди); политические, экономические или научные термины (bolshevik, perestroyka, commissariat, sputnik; импичмент; лизинг, менеджер, маркетинг; файл, компьютер, байт).

Языковая картина мира формирует тип отношения человека к миру и задает формы его поведения. Каждый естественный язык отражает определенный способ концептуализации мира. Выражаемые в нем значения складываются в некую единую систему взглядов, своего рода коллективную философию.

Таким образом, роль языка состоит не только в передаче сообщения, но, в первую очередь, во внутренней организации того, что подлежит сообщению. Возникает как бы «пространство значений» в виде закрепленных в языке знаний о мире, куда непременно вплетается национально-культурный опыт конкретной языковой общности. Формируется мир говорящих на данном языке, то есть языковая картина мира как совокупность знаний о мире, запечатленных в лексике, фразеологии, грамматике. Этнокультурные стереотипы могут быть выявлены как с помощью контрастивного сопоставления языковых систем в целом и их отдельных категорий, так и с помощью свободного ассоциативного эксперимента. Картина мира того или иного этноса становится фундаментом культурных стереотипов. Ее анализ помогает выявить различия в национальной культуре того или иного народа.

Этнокультурные стереотипы на языковом уровне обуславливают значительные расхождения наборов ассоциаций: красный (девица, диплом, уголок, строка) / red (cent, hair; the red, white and blue) / rot (Liste, Meister), белый (береза, свет, гвардия, ворона, танец, стих)/white (coffee, Christmas, fury)/weiß (Blatt, Weste, Woche, Sonntag), своеобразие многих устойчивых словосочетаний (to be on the shelf/ein spätes Mädchen sein – быть старой девой, be in (the) red – быть убыточным, wide world/alle Welt – белый свет, free verse / taktfreier Vers – белый стих, ladies' choice dance – белый танец, red as a beet/wie ein Puter – красный как рак, have a white night/sich die Nacht um die Ohren schlagen – провести ночь без сна, to see pink elephants/weiße Mäuse sehen – напиться до чертиков, not to carry a tune – медведь на ухо наступил, follow one's nose/der Nase nach gehen – идти куда глаза глядят, as black as a crow/negerschwarz – чернее ночи, as cold as a key – холодный как труп, to take aback/verblüffen – огорошить, as hungry as a hunter/Hunger haben wie ein Bär – голодный как волк, as thin as a needle/gewachsen wie eine Tanne – стройная, как березка) и целых категорий (перфект, длительное время, артикль), безэквивалентность слов (challenge, соборность, кумачовый) и др.; а также повсеместно проявляются в коммуникативном поведении, например, страсть славян к разговорам о политике, здоровье, деньгах и сохранение меньшей дистанции при разговоре, чего не приемлют в Европе; и, напротив, готовность англичан говорить о погоде часами.

Стоит заметить, что еще одним неизменным условием общения является наличие определенных, накопленных до данного коммуникативного акта, знаний. Для общения необходимо, чтобы его участники имели определенную общность социальной истории и опыта, которые находят свое отражение в знаниях об окружающем мире, то есть располагали набором фоновых знаний.

В процессе изучения второго языка в искусственно-моделируемых коммуникативных условиях можно овладеть фоновыми знаниями страноведческого характера, культурными стереотипами носителей данной лингвокультуры, что, несомненно, облегчит коммуникативный процесс. Но глубинные стереотипы поведения [3, с. 96] определенной этнокультурной группы не могут быть усвоены искусственными билингвами вне естественной коммуникативной среды. Это то, что впитывается представителями национальной лингвокультуры с самого детства в процессе социализации. Сквозь призму таких стереотипов представители одной этнолингвокультуры видят мир в определенной степени одинаково. Искусственный билингв всегда сохраняет национальную идентичность и свои этнокультурные стереотипы независимо от степени его коммуникативной компетенции.

В настоящее время с развитием межкультурной коммуникации и международной интеграции билингвизм, будучи явлением многоаспектным, привлекает к себе внимание не только лингвистов и психолингвистов, но и специалистов из других областей научных знаний – филологов, философов, этнографов, историков, педагогов, психологов, социологов, юристов и др. Под билингвизмом (или двуязычием) понимается способность отдельных индивидов или целых групп населения изъясняться на двух языках. С позиций психолингвистики, билингвизм – способность употреблять для общения две языковые системы.

Различают билингвизм естественный и искусственный, в зависимости от способа усвоения второго языка. Искусственный билингвизм можно определить как владение двумя лингвокультурными кодами, один из которых усвоен вне естественной языковой среды, то есть в искусственно-моделируемых коммуникативных условиях. В западной психолингвистике принята другая классификация: координативный билингвизм, при котором два языка усваиваются и используются в разных жизненных сферах, имея две разные системы значений для двух лингвокультурных кодов, и смешан-

ный билингвизм с одной семантической базой, обслуживающей два кода, что соответствует искусственному билингвизму. Искусственный билингвизм является фактом реального языкового существования для подавляющего большинства населения всего мира, поскольку иностранный язык преподается в различных видах учебных заведений разных государств. Изучение искусственного билингвизма дает возможность открыть новые перспективы в развитии смежных с лингвистикой областей знания – психологии, культурологии, методики обучения иностранным языкам.

Усваивая иностранный язык, билингв расширяет свою картину мира. Новые лингвокультурные явления интегрируются в языковое сознание, вызывая реструктуризацию уже имеющихся знаний, как декларативных, так и процедурных, а также всей системы в целом. При этом когнитивный уровень обогащается новыми образами другой культуры, а уже существующие концепты связываются с новой формой выражения, так что один концепт получает два «ярлыка»-кода. Грамматические модели порождения речи на родном языке достраиваются схемами и значениями другого языка. На уровне лексикона происходит осознание подвижности лексем, увеличение объема значений и реструктурирование ассоциативных связей. Также расширяются навыки коммуникативного поведения. Более того, система родного языка подвергается переосмыслению и более глубокому осознанию.

Коммуникативная компетенция искусственного билингва – это владение системой коммуникативных знаний, умений и навыков использования лингвокультурных кодов на основе личностного коммуникативного потенциала. Эти знания, умения и навыки развиваются и перефокусируются в процессе научающей коммуникации, в результате чего общая коммуникативная компетенция личности приобретает дополнительные качества. Отличительные характеристики искусственного билингва как коммуникативной личности проявляются в комплексном характере его коммуникативной компетенции, в широте и свободе выбора коммуникативных средств, в большей гибкости и динамичности по сравнению с монолингвом.

В речи билингва, владеющего двумя языками, происходит не только взаимодействие языковых систем, но и проявляется присутствие двух различных культур. Межкультурная коммуникация предполагает адекватное взаимопонимание двух участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам.

Для общей теории коммуникации различия между естественным и искусственным билингвизмом не представляют существенного значения и, как правило, игнорируются. Однако стоит принять во внимание, что в теории межкультурной коммуникации именно искусственный билингвизм, аккультурация, происходящая в искусственных условиях, потенциально провоцирует возможные коммуникативные неудачи и, следовательно, требует более пристального научного взгляда, что особенно актуально в отношении коммуникативной среды становления искусственного билингва.

Коммуникативная компетенция предполагает имплицитную способность (и потенциальную готовность) осознанного осуществления коммуникативной деятельности на основе владения лингвокультурным кодом. Для этого необходимо знание наиболее эффективных вербальных и невербальных средств общения, а также умение их использовать, с одной стороны, адекватно коммуникативной ситуации, культурным нормам данной страны, а с другой стороны, адекватно интенциям коммуникативного партнера и в максимальном соответствии с личностными коммуникативными особенностями самого коммуниканта. При изучении иностранного языка изменения происходят внутри коммуникативных составляющих личности искусственного билингва, а именно, на когнитивном, эмоциональном, культурном и языковом уровнях. Общаясь на иностранном языке, человек не просто автоматически переключает лингвокультурный код. Чтобы быть адекватно понятым и не спровоцировать культурный шок, коммуни-

кант должен сменить эмоциональные и смысловые доминанты, реализовать иные модели коммуникативного поведения, по-иному взглянуть на мир, войти в иное когнитивное пространство.

В ситуации искусственного билингвизма, при обучении иностранному языку в школьной или студенческой аудитории, нельзя не уделять особого внимания формированию у обучающихся межкультурной компетенции. Она создает адекватное понимание различий между языками и культурами, развитие интуиции в интерпретации реакции (положительной или отрицательной) носителей языка на свои речевые поступки, а также прочное освоение правил речевого поведения в чужом социуме, которые могли бы способствовать более успешной коммуникации и уменьшить риск нежелательных коллизий в речевом межкультурном общении. Однако, как уже было сказано выше, глубинные стереотипы поведения определенной этнокультурной группы не могут быть усвоены искусственными билингвами вне естественной коммуникативной среды.

В свете сказанного, лингвоэтнический барьер, разделяющий носителей разных языков, можно определить как расхождение лингвоэтнических частей их коммуникативных компетенций. У каждого народа есть свой, чисто национальный подход к некоторым предметам и явлениям, не совпадающий со взглядом на них других народов. Эти расхождения – этнокультурные деятельно-коммуникативные стереотипы – не поддаются нивелированию в процессе овладения иностранным языком вне естественной языковой среды, в случае искусственного билингвизма. В процессе восприятия стереотипов культуры другого народа формируется определенное к ним отношение. Чаще всего они воспринимаются как нечто чужое. Так возникает конфликт культур – результат несоответствия принятого (а это и есть стереотипы) в своей и чужой для реципиента культуре. Столкновение стереотипов, характерных для разных культур, может создать трудности в общении и стать причиной «культурного шока» и, таким образом, привести к непониманию культуры другого народа.

Основными стереотипами, создающими трудности в общении между носителями разных культур, являются: субъектные/национально-психологические и деятельно-коммуникативные лакуны. Они отражают национально-культурные особенности отношения коммуникантов к различным лингвокультурным общностям и национально-культурную специфику различных видов деятельности в их коммуникативном аспекте.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Привалова, И.В. Языковое сознание: этнокультурная маркированность текста : автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.02.19 / И.В. Привалова; Институт языкознания РАН. – М. : РАН, 2006. – 50 с.
2. Сорокин, Ю.А. Этнопсихоллингвистика / Ю.А. Сорокин [и др.] – М. : Наука, 1988. – 191 с.
3. Павловская, А.В. Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации / А.В. Павловская // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 1998. – № 1. – С. 94–104.
4. Леонтьев, А.А. Национально-культурная специфика речевого поведения / А.А. Леонтьев, Е.Ф. Тарасов. – М. : Наука, 1977. – 352 с.

Maksimiuk Zh.V. Language Picture of the World of an Artificial Bilingual and Ethnic-Cultural Stereotypes

National language specific peculiarities and the social-historical and background of a certain lingual-ethnic group of people make up that specific light, which makes them see the objective reality in their own way. Each lingual culture have a set of unique stereotypic elements of their own which, as a rule, cannot be perceived by the representatives of another culture. When studying a foreign language in simulated communicative situation it is possible to get some country-specific background knowledge and cultural stereotypes, which, no doubt, will facilitate the process of communication. Nevertheless, the basic behaviour stereotypes of a certain lingual-ethnic group of people cannot be acquired by artificial bilinguals outside of the natural communicative environment. Such kind of stereotypes is absorbed from the lingual-cultural environment at the very beginning of socialization process by the native speakers of some lingual culture. An artificial bilingual always preserves his or her own national identity and ethnic-cultural stereotypes, no matter how high his communicative proficiency level is.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 18.01.2008

УДК 81'373

О.Н. Пушко

ГРАНИЦЫ СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ САКРАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается вопрос об определении границ семантического поля сакральной лексики в русском языке. Автор уделяет внимание уточнению значений терминов, входящих в понятийный аппарат, с которым он работает в рамках данного исследования. Предпринимается попытка классификации лексики, входящей в состав исследуемого поля, на основе семантического критерия. Подчеркивается тот факт, что данная классификация носит условный характер, и это связано с влиянием субъективного фактора на восприятие в исследуемых единицах классифицирующей семы. Кроме того, внимание уделяется частным примерам, доказывающим, что различные семантические поля, перекрывая друг друга, образуют сложную и многомерную систему лексической организации языка. Автор делает вывод, что поле сакральной лексики не имеет чётких границ на словесном уровне, однако обращает внимание на то, что эти границы можно выявить на уровне семантики, обратившись к явлению полисемии.

Известно, что человек только тогда становится человеком, когда он с детства усваивает язык и вместе с ним культуру своего народа. Все тонкости этой культуры отражаются в его языке, специфичном и уникальном, по-разному фиксирующем в себе мир и человека в нём.

Большая часть информации о мире приходит к человеку по лингвистическому каналу, поэтому человек живёт в мире понятий, отвлечённых, абстрактных категорий, созданных им же для интеллектуальных, духовных, социальных потребностей, более чем в мире предметов и вещей. Успех человека в обществе зависит от того, насколько хорошо он владеет словом, причём не только в плане культуры речи, но и в плане умения проникнуть в тайны языка. Ведь если эти тайны раскрыть, то раскроются многие сокрытые в веках или утраченные знания. Для этого нужно попытаться увидеть тот культурный фон, который стоит за единицей языка и который позволяет соотносить поверхностные структуры языка с её глубинной сущностью.

В этой связи актуально исследование важнейших ценностно-окрашенных концептов культуры, связанных с христианством (*вера, рай, ад, грех*), и их языкового выражения.

Здесь мы выходим в область сакральной, т. е. относящейся к сфере святого, лексики. Исследование сакральной лексики русского языка представляет особый интерес, так как отражает значимый аспект жизни, связанный с огромным пластом исторических знаний.

В рамках данной работы мы попытаемся определить границы исследуемого поля. Однако проблема семантической организации лексической системы языка является сегодня одной из сложнейших в языкознании, до сих пор не получившей своего окончательного решения, несмотря на огромную литературу. Именно поэтому строгого определения семантических категорий, к которым мы обратимся, и тем более их исчерпывающего описания пока еще нет (притом, что их лингвистическая реальность сомнений ни у кого не вызывает). Но необходимость определить понятие, с которым мы будем работать, есть.

Несмотря на различие подходов к описанию этих семантических категорий, в лингвистических работах последних десятилетий отчетливо прослеживается стремление к раскрытию взаимосвязанности и взаимообусловленности их членов. В качестве рабочих используются обычно следующие определения: лексико-семантическая группа, тематическая группа, семантическое поле.

Если с определением первого понятия ситуация более однозначна, то второе и третье могут употребляться и как синонимы (Ю.С. Маслов), и как самостоятельные категории (Т.И. Вендина). В.И. Кодухов говорит о тематических группах слов, рассматривая их в разделе «Лексико-семантические группировки слов» [1, с. 204]. А.А. Реформатский даёт понятие «лексическое поле», которое является у него синонимом семантического поля [2, с. 151].

Т.И. Вендина пишет о том, что «... используются обычно следующие определения:

Лексико-семантическая группа (ЛСГ) – это совокупность слов, относящихся к одной и той же части речи, объединенных внутриязыковыми связями на основе взаимобусловленных и взаимосвязанных элементов значения. Члены ЛСГ связаны определенными семантико-парадигматическими отношениями (синонимии, антонимии, всякого рода включений, уточнений, дифференциации, обобщений близких и/или сопредельных значений)» [3, с. 152].

«Тематическая группа – это совокупность слов, объединенных на основе внеязыковой общности обозначаемых ими предметов или понятий» [3, с. 153]. Т.И. Вендина пишет, что языковые отношения между членами тематической группы разнотипны или отсутствуют вообще, поэтому утрата того или иного слова тематической группы или изменение у него значения не отражается на значениях других слов этой группы. Но отсутствие языковых связей между членами тематической группы не предполагает отсутствия у них внеязыковых связей. В тематические группы слова объединяются именно благодаря этим внеязыковым связям. «Таким образом, тематическая группа – это объединение слов, основывающееся не на языковых лексико-семантических связях, а на внеязыковых, т. е. на классификации самих предметов и явлений внешнего мира. В этом заключается ее принципиальное отличие от лексико-семантической группы, в основе которой лежат внутриязыковые связи входящих в нее слов» [3, с. 153]. В языке существует огромное количество своеобразных тематических рядов, потому что в тематические группы организуются большие ряды взаимосвязанных предметов и явлений внешнего мира (например, названия архитектурных сооружений, частей человеческого тела, поселений и т. д.).

«Семантическое поле – это совокупность языковых единиц, объединенных общностью значения и представляющих предметное, понятийное или функциональное сходство обозначаемых явлений. Для слов, входящих в семантическое поле, характерно наличие общего семантического признака, на основе которого и формируется данное поле» [3, с. 153–154]. Таким образом, понятие семантического поля является родовым по отношению к лексико-семантическому полю, понятию видовому, т. к. лексико-семантические группы являются составными частями семантического поля. Но, кроме семантического признака, объединяющего слова в поле, существуют и дифференциальные признаки. «Таким образом, семантическое поле представляет собой ряд парадигматически связанных слов или их отдельных значений...» [3, с. 154].

А.А. Реформатский пишет: «Лексическое поле – это не область однородных предметов действительности и не область однородных понятий, а сектор лексики, объединённый отношениями параллелизма (синонимы), контраста (антонимы) и сопутствования (метонимические и синекдохические связи слов), а главное, различного рода противопоставлениями» [2, с. 151].

Таким образом, семантическое поле представляет собой сложную структуру, в которой ядро связывается с периферией различными отношениями: синонимии, антонимии, сопутствования, родо-видовыми отношениями и др. В ядро входят наиболее употребительные, функционально нагруженные слова, не отделяющиеся чёткими рамками от остальных слов семантического поля. Граница между ними часто является размытой. Поэтому семантические поля частично перекрывают друг друга (составляя тем самым лексическую систему языка). В нашей работе мы будем использовать термины

«семантическое поле» и «тематическая группа» как синонимы, подразумевая под ними вышеизложенную суть.

Для определения границ семантического поля целесообразным представляется выявление основных концептов поля. Как отмечает Е.С. Кубрякова, концепты «... рождаются в процессе восприятия мира, они создаются в актах познания, отражают и обобщают человеческий опыт и осмысленную в разных типах деятельности с миром действительность» [4, с. 38].

Некоторые авторы подчеркивают, что концепт не может быть полностью описан, он может быть только реконструирован через свое языковое выражение и внеязыковые знания. Ю.С. Степанов говорит, что «во всех духовных концептах мы можем довести свое описание лишь до определенной черты, за которой лежит некая духовная реальность, которая не описывается, а лишь переживается» [5, с. 83].

В качестве семантической доминанты сакрального поля лексики можно выделить слово *Бог*, неразрывно связанное с понятием *Святой*. На основе различного рода отношений с этими концептами и формируется семантическое поле сакральной лексики русского языка. Сюда можно отнести:

1. группу понятий духовной реальности (*Бог, дух, душа, святость, ангел, бес, благословение, ад, рай, грех* и т. д.);
2. понятия, называющие предметы и людей, относящихся к духовной реальности, но являющихся принадлежностью реальности физической:
  - названия сакральных построек (*храм, церковь, монастырь, келья* и т. д.);
  - названия предметов церковной утвари, предметов культа (*кадило, алтарь, икона* и т. д.);
  - названия лиц, являющихся церковными служителями, посвятивших жизнь служению и т. д. (*священник, дьякон, дьячок, митрополит, монах* и т. д.);
  - другие подгруппы;
3. понятия, соотносящиеся со сферой веры, религии:
  - названия некоторых книг (*Библия, Евангелие* и т. д.);
  - названия различных конфессий и лиц, принадлежащих к ним (*христианство, католицизм, протестант, православный* и т. д.) и др.

Говоря об этой классификации, следует подчеркнуть, что первая из вышеупомянутых групп может быть определена как группа собственно сакральной лексики. Вторая группа носит синкретичный характер по отношению к первой и третьей, т. к. называет понятия, относящиеся к духовной реальности, но являющиеся принадлежностью реальности материальной, т. е. она в некоторой степени удалена от ядра поля. Последняя – объединяет слова, наиболее удалённые от ядра семантического поля и связанные с ним лишь некоторыми семами. Она находится на периферии и вполне может быть отнесена к сфере других тематических групп.

Следует также отметить, что данная классификация носит условный характер, так как основывается на критерии, не являющемся постоянным для одной и той же лексемы (наличие семы сакральности). Поскольку понятия, о которых мы говорим в рамках данного исследования, связаны с духовной реальностью, а соответственно – со сферой личностного определения человека, то некоторые подгруппы можно отнести к другим группам, как, например, подгруппу названий книг, отнесённую нами к третьей группе. В восприятии некоторых людей книги, подобные Библии, сами по себе являются носителями сакрального, а следовательно, в таком контексте представляется возможным их отнесение ко второй группе. Подобные перенесения возможны и в отноше-

нии других подгрупп, однако более характерны для второй и третьей группы. Первая носит более статичный характер.

Кроме того, при попытке определения границ семантического поля сакральной лексики возникают другие сложности, которые мы подробнее рассмотрим ниже.

Очевидно, основным ядерным концептом семантического поля сакральной лексики является концепт *Бог*. В современном русском языке значение этого слова носит однозначно сакральный характер. Однако первичное значение этого слова – «надеждающий, податель; достояние, счастье, доля, участь». Религиозное значение является вторичным, и развилось оно в славянских языках позднее [6, т. 1, с. 181]. Тем не менее, мы можем проследить семантическую взаимосвязь первичного и вторичного значений. Важно отметить, что при метафорическом употреблении данная лексема теряет сакральный характер (*Он был богом в своём деле. Деньги были его богом.*). В таком случае мы не сможем её отнести ни к одной из выделенных нами групп. Здесь мы сталкиваемся с пересечением явления полисемии и категории семантической группы. Лексема как бы «расслаивается», принадлежа одним из своих значений к одной тематической группе, а другим – к другой, оставаясь при этом неразрывной.

Связи, ведущие от ядра семантического поля к его периферии, весьма обширны. Слово *Бог* связано отношениями синонимии с более чем 10 словами и сочетаниями слов: *Господь, Создатель, Творец, Вседержитель, Всевышний, Предвечный, Вышний, Царь небесный, Отец небесный* и др. [7, с. 45]. Однако далеко не все эти синонимы в первичном своём значении осмысливаются нами как сакральные. Разные характеристики Бога репрезентируют разные слова: *Творец (Бог, творящий что-либо), Создатель (Бог, который что-либо создаёт), Всевышний (Бог, который выше всего), Вседержитель (Бог, управляющий всем)*. Все эти слова имеют свою историю развития. Однако на современном этапе лексемы *создатель* и *творец* мы не назовём сакральными в первичном значении, а лексемы *Всевышний* и *Вседержитель* таковыми однозначно будут (отнести их можно будет к первой выделенной нами группе).

Отношениями антонимии со словом *Бог* связано слово *дьявол*. Оно также имеет более чем 10 синонимов: *сатана, чёрт, бес, демон, нечистый, лукавый, Мефистофель, враг, окаянный, князь тьмы* и др. [7, с. 133]. Здесь мы также находим примеры «расслоения» лексем. Это связано с переходом в сферу сакральной лексики слов, используемых в качестве эвфемизмов: *нечистый, лукавый, окаянный* и т. д. (первично обозначения определённых качеств, не включающие в себя непосредственно сакральных сем). Такой переход связан с нежеланием лишиться раз произносить слова, способные «накликать беду». Однако в дальнейшем у слов, связанных с концептом *дьявол* синонимическими отношениями, появляется бранное значение (сравни: *дьявол* и *сатана* в значении «злой дух, противостоящий Богу» и эти же слова в значении бранного названия человека). А некоторые слова из этого ряда и вовсе начинают употребляться с положительной окраской: *чёрт* и *бес*, кроме первичного значения («злой дух») приобретают вторичное значение: «ловкий, смелый, удачливый, задорный человек». Структура семантического поля сакральной лексики выходит за рамки плоскости, т. к. помимо исходных сем входящих в неё лексем появляются другие, новые. Таким образом, в данном случае первоначально сакральные лексемы приобретают и несакральное значение, переходя в таком контексте в другие тематические группы.

Концепт *Бог* напрямую соотносится с концептом *святой*.

Само понятие «святость» значительно старше христианства. Языковеды указывают, что слово «святой» первоначально имело смысл, указывающий на увеличение пространственных или иных характеристик, доступных органам чувств, то есть изначально оно не могло бы быть отнесено нами в первую группу, выделенную нами [6, т. 3, с. 585].

Однако с утверждением христианства понятие святости переосмысливается. Оно переносится на человека, на его духовную характеристику, связанную с духовной характеристикой Бога, носителя святости как квинтэссенции. Кроме того, теперь святость не может быть воспринята с помощью органов чувств. И это помещает рассматриваемую лексему в первую группу. Однако в новом значении она соединена с другими позитивными моральными характеристиками, например «непорочность», «добродетельность», и потому опять же выходит за рамки плоскости, «расслаиваясь» в области различных семантических полей. Схожее распределение значений видим и в словаре [8, с. 705]. Первичным для слова «святой» является следующее значение: «в религиозных представлениях: обладающий божественной благодатью». Здесь отражён аспект принадлежности категории «святой» чему-либо (в том числе и предмету, даже, возможно, изначально предмету). Второе и третье значения связаны с более абстрактным пониманием святости: «проникнутый высокими чувствами, возвышенный, идеальный (высок.)» и «истинный, величественный и исключительный по важности (высок.)» соответственно. Четвёртое значение, наоборот, более конкретно, оно относит понятие святости к человеку, достигшему определённого духовного уровня: «в христианстве и некоторых других религиях: человек, посвятивший свою жизнь церкви и религии, а после смерти признанный образцом праведной жизни и носителем чудодейственной силы». Обратим внимание, что само по себе слово «святость» на современном этапе можно отнести к первой группе, так как оно обозначает исключительно нематериальную сущность, однако при обозначении человека (т. е. в случае субстантивации) оно может быть отнесено ко второй группе (в частности, подгруппе названий лиц). Употребление же данной лексемы во втором и третьем значении переносит её в плоскость другой тематической группы, так как лишает сакральных сем.

Рассмотрим некоторые понятия, более отдалённые от ядра исследуемого семантического поля. «Святость» ассоциируется также и с понятием *церкви*. Сейчас более частотным является употребление его в значении «храм; место, в котором проходит богослужение». Однако Церковь – это, прежде всего, не храм, а совокупность людей как надындивидуальное тело. Такое распределение значений по первичности отмечено и в словаре [8, с. 875]: сначала «объединение последователей той или иной религии, организация, ведающая религиозной жизнью и соответствующим культом; религиозная община», затем «православный храм». В таком аспекте слово в обоих значениях можем отнести либо к третьей группе (если личностное восприятия не наделяет данную лексему сакральными семами), либо ко второй (в случае приобретения лексемой оттенка сакральности).

Понятие «жертва» тоже развивалось. Обратимся к толковому словарю: «Жертва – 1. В древних религиях: приносимый в дар божееству предмет или живое существо (убиваемое), а также приношение этого дара». В таком значении мы можем отнести данную лексему ко второй группе. С приходом христианства наполнение этого понятия несколько изменилось. Мы гораздо чаще употребляем слово «жертва» в других значениях: «2. Добровольный отказ от кого-чего-н. в чью-н. пользу, самопожертвование (высок.)», «3. кого-чего. О ком-н. страдающем от насилия, несчастья, неудачи» и «4. То же, что пожертвование (стар.)» [8, с. 192]. Очевидно, что слово «жертва» во втором и третьем значении не может быть отнесено к семантическому полю сакральной лексики, в отличие от первого. Однако в четвёртом значении мы снова наблюдаем «возвращение» рассматриваемой лексемы в область исследуемого поля (отнесённость ко второй либо третьей группе).

В данной работе мы попытались определить границы тематического поля сакральной лексики русского языка и охарактеризовать структуру этого поля. Однако связи слов исследуемой нами сферы настолько обширны, что они выходят за рамки поля сакральной лексики. Интегральные семы (такие, как отнесённость к духовной сфере, например) объединяют приведённые слова в одно семантическое поле. Однако наряду с

интегральными семами у слов названой тематической группы есть и семы дифференциальные, не относящиеся к сфере сакрального. Этот факт подтверждает мысль о том, что различные тематические поля, перекрывая друг друга, образуют сложную и многомерную систему лексической организации языка. Поэтому можно сделать вывод, что поле сакральной лексики не имеет чётких границ на словесном уровне, что связано с пересечением различных тематических групп вследствие «расслоения» отдельных лексем в их области путём полисемии. Границы семантического поля сакральной лексики можно определить только на уровне семантики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кодухов, В.И. Введение в языкознание : учебник для студ. педагогич. ин-тов по специальности № 2101 «Русский язык и литература» / В.И. Кодухов. – М. : Просвещение, 1979.
2. Реформатский, А.А. Введение в языковедение : учебник для вузов / А.А. Реформатский ; под ред. В.А. Виноградова. – М. : Аспект Пресс, 2001.
3. Вендина, Т.И. Введение в языкознание : учеб. пособие для педагогич. вузов / Т.И. Вендина. – М. : Высшая школа, 2001.
4. Кубрякова, Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова. – М. : РАН, 1997.
5. Степанов, Ю.С. Константы : Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М. : Академический Проект, 2004.
6. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; под ред. Б. А. Ларина. – М. : Прогресс, 1964.
7. Александрова, З.Е. Словарь синонимов русского языка / З.Е. Александрова ; под ред. Л. А. Чешко. – М. : Русский язык, 1975.
8. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1999.
9. Маслов, Ю.С. Введение в языкознание : учебник для филологич. специальностей вузов / Ю.С. Маслов. – М. : Высшая школа, 1987.

Pushko O. The Borders of Semantic Field within Sacral Vocabulary in the Russian Language

The article deals with the borders of semantic field within sacral vocabulary in the Russian language. The purpose of the given research is to define which aspects determinate the limits of the border spread of this vocabulary stratum.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 14.01.2008

УДК 82-1/-9:808.26.3

В.К. Мароз

КРЫНІЦЫ ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ФАКТАЛОГІІ: БАРКУЛАБАЎСКІ ЛЕТАПІС

На аснове публікацый мовазнаўчага характару разглядаюцца падыходы да асэнсавання навуковай значнасці выдатнага помніка беларускага пісьменства – Баркулабаўскага летапісу. У артыкуле раскрываецца выключнае значэнне летапісу не толькі для вывучэння беларускай гісторыі, але паказваецца яго каштоўнасць у якасці крыніцы адметных рысаў старажытнай беларускай мовы, якія ў сістэме дайшлі да нашага часу і сталі нормамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Свецкі характар помніка, спалучэнне ў ім высокіх мастацкіх якасцей і глыбінных фальклорных традыцый забяспечылі твору належнае месца сярод беларускай духоўнай спадчыны.

Баркулабаўскі летапіс (Баркулабаўская хроніка) займае адметнае месца ў беларускім летапісанні і нязменна прыцягвае ўвагу даследчыкаў як помнік грамадска-палітычнай думкі XVI – пачатку XVII стст. і выдатны літаратурны твор старажытнага пісьменства. Летапіс неаднаразова выдаваўся і вядомы ў навуковых колах паводле публікацый П.А. Куліша [1], Е.Р. Раманова [2, 3], М.В. Доўнар-Запольскага [4, 5], А.Н. Мальцава [6], А.Ф. Каршунова [7], Н.Т. Вайтовіч [8]. Пры выданні «заходнерускіх» летапісаў у складзе ПЗРЛ А.А. Шахматаў і С.Л. Пташыцкі ўключылі «мясцовую» Баркулабаўскую хроніку ў XVII т. [9]. Пазней М.М. Улашчык паўторна змясціў гэты летапіс у XXXII т. ПЗРЛ [10]. Па частках хроніка друкавалася ў хрэстаматыйных выданнях старажытнай беларускай літаратуры [11].

Адразу пасля ўвядзення Баркулабаўскага летапісу ў навуковы ўжытак увага гісторыкаў была звернута на ўмелае выкарыстанне ў ім вобразных сродкаў. Невядомы аўтар, не абмяжоўваючы сябе формамі тагачаснай кніжнай мовы, смела звярнуўся да фальклорных традыцый, стварыў апісанні, адзначаныя жывасцю і маляўнічасцю. З гэтай прычыны, падкрэсліваў М.В. Доўнар-Запольскі, летапіс мае велізарныя перавагі перад іншымі помнікамі пісьменства і заслугоўвае самых уважлівых адносін з боку навукі [4, с. 12]. Адметнасць мастацкага стылю Баркулабаўскага летапісу, блізкасць яго мовы да народнай пацвярджаецца неадзінкавымі прыкладамі, сярод якіх асобныя сталі хрэстаматыйнымі: «А коли тот наход у ворот, albo в дому у кого стоячи хлеба просили, отец з сыном, сын со отцем, matka з дочкою, дочка з маткою, брат з братом, сестра з сестрою, муж з жоною, тыми словы мовили силне, слезне, горко мовили так: «Матухно, зезулюхно, утухно, панюшко, сподариня, слонце, месец, звездухно, дай крошку хлеба!» (л. 165).

Паколькі летапіс ствараўся на Беларусі ў Баркулабаве (сёння гэта вёска ў Магілёўскай вобласці Быхаўскага раёна непасрэдна ад Старога Быхава), то навуковае даследаванне мовы помніка дазваляе спалучыць два планы – гістарычны і сучасны. Блізкасць лексікі летапісу да народнай мовы стала падставай для выяўлення лексічных сувязяў паміж Баркулабаўскім летапісам і баркулабаўскай гаворкай, а таксама сучаснай беларускай літаратурнай мовай, што было ажыццёўлена ў манаграфічным даследаванні «Баркулабаўскі летапіс» Н.Т. Вайтовіч [8]. Шматлікія моўныя факты з летапісу засведчылі багацце старажытнай беларускай мовы, перспектыўнасць яе развіцця, праілюстравалі працэс мэтанакіраванага адбору, скіраваны на фарміраванне слоўнікавага складу. Лексічнай асновай Баркулабаўскага летапісу выступае спрадвечна беларускі пласт – назвы адрэзкаў часу і дзён тыдня, з’яў прыроды і стану надвор’я, паллявых і агародных культур, прадуктаў харчавання і страваў, свойскіх жывёлаў і дзікіх звяроў, формаў сваяцтва, намінацый населеных пунктаў і інш. Пры колькаснай перавазе беларускай лексікі запазычанні (у асноўным царкоўнаславянізмы і паланізмы)

выкарыстоўваліся ў летапісе для надання выкладу адрознай стылістычнай афарбоўкі. Паланізмы, напрыклад, ужываюцца найбольш пры апісанні грамадска-палітычных падзей у польскай дзяржаве: *кроль, королевая, вотовати* ‘галасаваць’, *зелживости* (абразы), *шаты* ‘верхняя вопратка’, *жадного* ‘ніякага’, *уставичне* ‘пастаянна’, *звляца* ‘галоўным чынам’, *теж* ‘таксама’, *неведлуг, прето, предсе* і інш.

М.І. Карнеева-Петрулан, маючы на ўвазе ўласнабеларускія моўныя паказчыкі Баркулабаўскага летапісу, адзначала: «Сярод беларускіх летапісаў, якія дайшлі да нас, Баркулабаўскі па сваёй мове стаіць асобна. Мова іншых летапісаў з’яўляецца своеасаблівым сплавам старой кніжнай мовы з элементамі жывой мовы беларускай. Мова ж Баркулабаўскага летапісу – гэта ў большай сваёй частцы жывая, гутарковая беларуская мова» [12, с. 94]. Даследчыца на канкрэтных прыкладах раскрыла стылістычныя аспекты выкарыстання спрадвечна беларускай і запазычанай лексікі ў Баркулабаўскім летапісе, дзе ў якасці апрабаванага спосабу вытлумачэння слоў выкарыстоўвалася супастаўленне беларускага слова і запазычанага: «владыка полоцкый... переставился... *поховано* альбо *погребено* яго», «*войну потарчку* мевали», «*церковъ* то ест *храмъ*», «*приставство* альбо *стацию* по волостях брали». Летапісны тэкст дае неадзінкавыя прыклады такога паралельнага ўжывання сінонімаў-адпаведнікаў: *торги* – *ярмарки*, *поручена* – *надана*, *слободы* – *волности*, *меженский* – *голодный*, *хоробы* – *болести* і інш. Адзначаныя выпадкі тлумачэння слова сведчаць, што аўтар летапісу быў знаёмы з традыцыйнай падачы ў слоўніках уласнабеларускіх і запазычаных слоў у выглядзе ізагласаў [12]. Вынікі шматгадовых навуковых назіранняў, абагульненыя А.І. Жураўскім у фундаментальным даследаванні па гісторыі беларускай мовы, пацвердзілі, што ў Баркулабаўскім летапісе пераважае беларуская лексічная аснова, на фоне якой паланізмы і царкоўнаславянскія становяцца малапрыкметнымі [13, с. 344].

Насычанасць тэксту Баркулабаўскага летапісу не толькі разнастайнай лексікай, але і фразеалагізаванымі зваротамі з жывой народна-дыялектнай мовы – яшчэ адна адметная асаблівасць помніка. Параўнальны аналіз летапісных і сучасных фразеалагізмаў паказаў, што не проста адзінкі, а цэлыя серыі ўласна фразеалагізмаў, ужытых у Баркулабаўскім летапісе, дайшлі да сучаснасці [14]. Сярод іх такія, як *ани слова* (На то собе не дали наши реч *ани слова*, отказали до них через пана Древинского и пана писара володимерского) – *ани слова, аніводнага слова, ні слова ні паўслова* (*ні чвэрць слова*); *бог ведае(т)* (Там же на Москве в тот час *бог ведае(т)*, что ся там деяло: места, замки малые выплендровали) – *бог (святы) ведае, (адзін) бог ведае (знае), бог (яго) знае, бог вед, бог ведама, ці й бог ведае, хто яго ведае; век зжити* (за владыку полоцкаго Терлецкаго ляха, бо перед тым был ротмістром, а *век свой зжил*) – *век зжыць, век звекаваць, век давекаваць, аджыць (свой) век, век скончыць, век дабыць; за волю божию* (за волю божию и за благословенством людей духовных заложил замок именем своим Баркулабов року 1564) – *на волі, воля боская, воля богава; знаку не было* (Также гречихи, конопель *знаку не было* – все мороз побил) – *і знаку няма, і знаку не відаць, і знаку не засталася, знаку аніякага (аніякенькага); зо всех сил* (До того ж сполне яго королевская милость так якосмы повинны *зо всех сил* наших приложим, што колвек будет доброго и сполного отчизне належало) – *з усёй (усяе) моцы (сілы), з цэлай моцы, з усіх жыл, на ўсю моц, на ўсю моц-сілу, на ўсю сілу, на сілу-моц, на сілу-моч, што ёсць сілы, што ёсць моцы, што ёсць духу; зранку аж до вечера* (Там же *зранку аж до вечера*, яко бы вже к вечерни звонити час, межи собою битву мели) – *зранку да змяркання, з рання да змяркання, ад світання да змяркання, ад віднога да віднога, ад зары да зары, з (ад) цёмнага да цёмнага, з (ад) відна да відна, з (ад) цямна да цямна, увесь ранак-світанак (вечар-вечарок)* і інш.

Паглыбленае вывучэнне мовы Баркулабаўскага летапісу мае на мэце вызначыць новыя падыходы да асэнсавання адметных рысаў гэтага выдатнага помніка беларускага

пісьменства XVI–XVII стст. Мовазнаўцы, даследчыкі летапісу, не адразу звярнулі ўвагу, што ён мае неаднародны склад. Баркулабаўскі летапіс сумяшчае два стылістычныя планы – мастацкі і афіцыйны, і з гэтай прычыны ён, як і іншыя беларускія летапісы, неаднародны паводле моўнага выкладу. Паколькі асноўнае месца ў ім займае арыгінальны аўтарскі тэкст са звесткамі пра падзеі ў Баркулабаве і прылеглых гарадах – Магілёве, Полацку, Віцебску, Мінску і іншых мясцінах, то і лінгвістычны матэрыял з гэтай часткі будзе колькасна пераважаць. Саступаюць па аб’ёме і багацці факталогіі фрагменты, перапісаныя з іншых крыніц, дзе пераважна даецца пераказ агульнадзяржаўных падзей з грамадска-палітычнага і царкоўнага жыцця Вялікага княства Літоўскага і Каралеўства Польскага. Але ў цэлым аналіз мовы помніка паказвае на прысутнасць у ім усіх асноўных адзнак нарматыўнасці, уласцівых старажытнаму беларускаму пісьменству ўвогуле. Так, паказчыкам традыцыйнай нарматыўнасці выступае па ўсім тэксце хронікі этымалагічна-марфалагічны прынцып адлюстравання фанетычных з’яў мовы. Гэта дазволіла Н.Т. Вайтовіч выказаць наступнае меркаванне: «Відаць, аўтарам летапісу быў даволі адукаваны чалавек, які ведаў стараславянскую мову, прытрымліваўся традыцый арфаграфіі, быў знаёмы з польскай мовай. Перапісчык быў таксама адукаваным чалавекам: акуратна перапісваў тэкст, а магчыма, і падпраўляў арфаграфію арыгінала, таму арфаграфія летапісу строга вытрымана, нават больш вытрымана, чым у магілёўскіх актах» [8, с. 45].

Разам з тым глыбокі аналіз графіка-арфаграфічнай сістэмы Баркулабаўскага летапісу выявіў відавочныя адхіленні ад тагачаснага традыцыйнага правапісу, што ўзніклі пад уплывам жывых народна-дыялектных рысаў. Сюды адносіцца абмежаваная колькасць слоў з этымалагічна правільным ужываннем літары *ѣ*: *лѣто*, *вѣтры*, *мѣсто*, *вѣтер*, *глѣдети* і інш. І калі на кожнае з прыведзеных слоў прыпадае вялікая колькасць напісанняў *е* на месцы *ѣ*, то выпадкі ўжывання *ѣ* замест *е* адсутнічаюць: *до менска*, *с под менска*, *от менска*, *в менску*, *у менску* і інш. З’ява спарадычнага напісання літары *ѣ* назіраецца і ў спісах першага беларускага зводу, а таксама іншых беларускіх помніках XVI ст. – граматах, справавых паперах, разнастайных дакументах, Статуце ВКЛ 1588 г. Выпадкі ж напісанняў літары *и* замест *ѣ* ў Баркулабаўскім летапісе і наогул у помніках беларускага пісьменства акадэмік Я.Ф. Карскі лічыў уплывам украінскай мовы: «Украінізмы траплялі не толькі ў рукапісы, але нават у мясцовыя назвы: старыя *Мѣнескъ*, *Несѣвѣжъ* ператварыліся ў *Мінск*, *Нясвіжъ*» [15, с. 483]. Паводле меркавання Н.Т. Вайтовіч, падобнае правіла магло быць падтрымана дыялектным вымаўленнем *ѣ* на месцы *ѣ* па ўсёй тэрыторыі паўднёва-заходніх беларускіх гаворак: паўднёвая ізагласа вымаўлення *ѣ* закрытага за месцы *ѣ* праходзіць недалёка ад Мінска [8, с. 155]. З’явамі ўкраінскай мовы выступае мена *ы/и* ў словах *лысты*, *зымоваль*; да ўкраінізмаў у Баркулабаўскім летапісе адносяцца і лексемы *зезулюхно* і *забуйство*.

З уласнабеларускіх паказчыкаў фанетычнай сістэмы звяртае на сябе ўвагу адлюстраванне ў помніку зацвярдзення шыпячых, *ц* і *р*, сляды акання і якання, пераход *в*, *л* – *ў*, асіміляцыя па глухасці-звонкасці і інш. Усе рысы жывой мовы, хай сабе часам і адзінкавыя, разглядаюцца як важныя паказчыкі адступлення ад агульнапрынятай арфаграфіі папярэдняга перыяду і фарміравання новай сістэмы пісьма. Але ў цэлым пісьмо падпарадкавана агульным правілам і тэндэнцыям старажытнай мовы перыяду беларускай народнасці і ніякім чынам не павінна разглядацца як адлюстраванне індывідуальнай мовы аўтара, прадстаўніка пэўнай гаворкі. Так, з’явай беларускага ненацісканога вакалізму ў Баркулабаўскім летапісе, як і ў іншых тэкстах гэтага перыяду, выступае замена літары *е* на *о* (*со пчолами*, *незличоньх*, *посвечона*, *рогачовъ*, *ишоль*, *знашоль*, *жонъ*, *пожогъ*, *пожовкло*, *кощоваго*, *календаромъ*). Паколькі такое назіраецца толькі ў пазіцыі пасля шыпячых і *р* і адсутнічае пасля іншых парных паводле цвёрдасці

мяккасці зычных, то можа выступаць паказчыкам зацвярдзеласці шыпячых і *p*. Разнабой у напісанні *a*, *o* сустракаецца найбольш ва ўласных імёнах, а таксама ў запазычаных словах. Выпадкі, калі побач пісалася *боркулабовъ* і *баркулабовъ*, *потей* і *патей*, *монастырь* і *манастырь*, на меркаванне Н. Т. Вайтовіч, паказвалі жывое вымаўленне, гэта значыць аканне. І калі чаргаванне *o/a* (*монастырь* – *манастырь*, *гораздо* – *гаразда*) у рукапісах ўсходнеславянскага перыяду было ўскосным адлюстраваннем акання, то прыклады з Баркулабаўскага летапісу з’яўляюцца непасрэдным адлюстраваннем гэтай з’явы. Яны прысутнічаюць у мясцовых назвах (*Баркалабава*, *Махава*, *Радивонковичи*), у прозвішчах (*Баркулабовая*, *Крашинская*), а таксама ў форме назоўна-вінавальнага склону агульных назоўнікаў. Нельга абысці ўвагаю напісанне літары *a* ў канцавым адкрытым складзе, што ў адным выпадку служыць паказчыкам назоўна-вінавальнага склону адзіночнага ліку (*войска могилево; попсовала, со пчолами дерева бортное*), а ў іншым можа быць марфалагічным паказчыкам адначасова множнага і адзіночнага ліку: *мало хто при рекахъ великих сена косил, жита жали*. Што ж да фразеалагізма ў *калена* (*a снегъ у колена выпаль*), то тут форма вінавальнага склону адзіночнага ліку з перадачай канчатка *-a* замест *o*. Спробы разглядаць такія прыклады акання праз прызму «карэктарскай праўкі» або заносіць іх на адрас «пісца-ўкраінца, які не ведаў акання і мог свядома выпраўляць памылкі супраць прынятай арфаграфіі, аднаўляючы этымалагічныя *a* і *o*» не выглядаюць пераканаўчымі.

Параўнанне фактаў Баркулабаўскага летапісу з мовай магілёўскіх актаў выявіла ў абедзвюх крыніцах мену літар *a* і *o* (галоўным чынам ва ўласных імёнах) [8, с. 55]. Наогул жа ў летапіснай мове фанетызацыя правапісу праявілася надзвычай выразна ў параўнанні з іншымі беларускімі пісьмовымі помнікамі, дзе захаванне папярэдніх правапісных традыцый абмяжоўвала аканне на пісьме: з-за кансерватыўнасці гістарычнай арфаграфіі пераход *o* ў *a* адзначаўся толькі выпадкова ці праз недагляд перапісчыкаў [16, с. 134]. Не паўплывала на беларускае летапісанне ўвогуле, і на Баркулабаўскі летапіс у прыватнасці, звужэнне акання ў беларускіх рукапісных кнігах XVI–XVII стст., звязанае з развіццём кнігадрукавання і выхадам у свет царкоўнаславянскіх граматык.

Яшчэ адзін адметны паказчык Баркулабаўскага летапісу – яго сінтаксіс. Выкарыстанне аднародных выказнікаў, дзейнікаў, азначэнняў, дапаўненняў скіравана на сэнсавае ўзмацненне выказвання, лагічнае вылучэнне асобных фрагментаў апавядання: «Тот рок 99 был велми урожайный, добрый, здоровый, погодный, на всем добрый» (л. 157 зв.); «Тут же промежи ними была сильная и великая незгода и посварок и велми о нем штось дивне радили, хитре, мудре, скрыте, молчком» (л. 169 зв.). Адрозненне сінтаксісу Баркулабаўскага летапісу ад летапіснага ўвогуле праяўляецца ў выразнасці інтанацый, асабліва пры ўвядзенні простае мовы: «А коли варива просили, тые словы мовили: «*Сподариня, перепелочко, зорухно, зернетко, солнушко! Дай ложку дитятку варивца сырого!*» (л. 165 зв.). Адметны летапіс і паводле своеасаблівай будовы сказаў, калі адасобленыя або ўдакладняльныя канструкцыі і сказы дыстантуюцца ад паясняльнага слова: «*Того ж року 1585 у пост Филипов у пуци Сидоровской его милость князь Богдан Соломорецкий побил лосей десять великих а вепров диких великих осм, – где теперь село Сутоки и Махово*». Варта адзначыць і ўжыванне бяззлучнікавых сказаў, у якіх адна частка паясняе другую, надаючы выказванню канкрэтны сэнс: «*Весна з ласки божей была добра, снег заразом согнало; жито на зиму сеяное, як было зелено у осень, также было зелено и на веснѣ; с тою зеленостью и зацвило*» (л. 169); «*Правда, початок был грозный, а остаток плачливый: што было огородных речей – капуста, ботвинье, цибуля, маки, горохи, ячмень, ярица, то все мороз побил, чого з великим плачем было видети тых людей голодных, которые толко огороды были засеяли, а жита*

не починалі» (л. 165 зв.). Гэтыя і іншыя факты сведчаць пра тэндэнцыю на збліжэнне летапіснай мовы з сінтаксісам жывых гаворак.

У навуковым плане Баркулабаўскі летапіс мае не толькі выключнае значэнне як помнік беларускай літаратуры і гісторыі, але з'яўляецца неацэннай крыніцай для вывучэння старажытнай беларускай мовы ў яе сістэмных паказчыках. Вывучэнне Баркулабаўскага летапісу дапамагае вырашэнню складаных пытанняў станаўлення нормаў старажытнага беларускага пісьма. Сярод іх – фарміраванне лексічнага складу летапісу як дакументальна-мастацкага жанру старажытнай літаратуры, выяўленне суадносных тэндэнцый летапіснай і сучаснай беларускай літаратурнай мовы, разгляд моўных асаблівасцей Баркулабаўскага летапісу ў ракурсе гістарычнай дыялекталогіі. Усё гэта забяспечвае перспектыву дыхранічнага даследавання беларускай мовы.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Боркулабовская летопись (1563–1608) // Материалы для истории воссоединения Руси / П.А. Кулиш. – М., 1877. – Т. 1. – С. 45–89.
2. Романов, Е. Баркулабовская летопись / Е. Романов // Могилевская старина : сб. ст. Могилевских губернских ведомостей. – Могилев-губернский, 1900. – Вып. 1. – С. 1–18.
3. Варколабовская летопись / Е. Романов // Памятная книжка Виленской губернии на 1910 год. – Вильно, 1910. – С. 1–58.
4. Довнар-Запольский, М.В. Баркулабовская летопись / М.В. Довнар-Запольский // Университетские известия. – Киев, 1898. – № 12. – С. 1–38.
5. Довнар-Запольский, М.В. Баркулабовская летопись / М.В. Довнар-Запольский. – Киев, 1908.
6. Мальцев, А. Н. Баркулабовская летопись / А.Н. Мальцев // Археографический ежегодник за 1960 год. – М., 1962. – С. 291–320.
7. Помнікі старажытнай беларускай пісьменнасці. – Мінск, 1975. – С. 11–155.
8. Вайтовіч, Н.Т. Баркалабаўскі летапіс / Н.Т. Вайтовіч ; пад рэд. А.І. Аванесава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 208 с.
9. Полное собрание русских летописей, изданное по Высочайшему повелению Императорскою Археографическою комиссиею. – С.-Петербург, 1907. – Т. XVII : Западнорусския летописи. – 649 с.
10. Полное собрание русских летописей. – М. : Наука, 1975. – Т. 32 : Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. – 234 с.
11. Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы: вучэб. дапам. для студэнтаў філал. фак. ВДУ / АН Беларусі ССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа; склад.: У.В. Анічэнка [і інш.]. – Мінск, 1961. – Т. I. – 538 с.
12. Карнеева-Петрулан, М.І. Мова Баркулабаўскага летапісу / М.І. Карнеева-Петрулан // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – Мінск, 1957. – Вып. 3. – С. 94–112.
13. Жураўскі, А.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А.І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка. – 1967. – Т. 1. – 371 с.
14. Мароз, В.К. Лексіка-фразеалагічная разнастайнасць беларускіх летапісаў / В.К. Мароз // Труды БДТУ. Сер. V, Паліталогія, філасофія, гісторыя, філалогія. – Мінск, 2004. – Вып. XII. – С. 261–263.
15. Карский, Е.Ф. Белорусы. Язык белорусского народа. Вып. 1 / Е.Ф. Карский. – М., 1955. – 475 с.
16. Булыка, А.М. Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы / А.М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 176 с.

Maroz V.K. Sources of the facts of linguistics: the Barkulabow chronicle

Article is dedicated to Barkulabov chronicle. The Barkulabow chronicle it is considered as object of linguistic research. This document of Belorussian written language is known as the valuable source of language and literature. In the chronicle iteir are reflected the lingual special features, whit became the standards of contemporary the Belorussian language. In the article are analyzed lexical and orthographical indices. Study of chronicle item gives answer to the number of the unresolved questions.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 13.09.2008

УДК 811.161.3 – 3 : 811.111 – 3

Л.У. Зайцава

ПАРАЎНАЛЬНА-СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ АНАЛІЗ САМАТЫЧНЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ

У артыкуле ў параўнальна-супастаўляльным аспекце даследуюцца фразеалагічныя адзінкі з саматычным кампанентам генетычна далёкіх беларускай і англійскай моў, устанаўліваецца наяўнасць, фактары ўзнікнення і існавання і спецыфіка міжмоўнай фразеалагічнай эквівалентнасці і безэквівалентнасці; на аснове выдзялення і класіфікацыі розных груп беларускіх і англійскіх эквівалентных і безэквівалентных фразеалагічных адзінак паводле іх утварэння выяўляюцца камунікатыўныя стэрэатыпы ў масавым усведамленні прадстаўнікоў неамагенных этнічных суполак; асабліва ўвага ўдзяляецца аналізу безэквівалентных фразеалагічных адзінак і выдзяленню розных іх груп паводле ўтварэння.

Фразеалогія кожнай мовы ўключае ў свой склад адзінкі, якія на вербальным узроўні найбольш яркава, вобразна і эмацыянальна характарызуюць асаблівасці побыту, пэўныя ўяўленні пра свет і нават ментальнасці цэлых народаў, раскрываючы пры гэтым унікальнасць мовы. Фразеалагічныя адзінкі (далей – ФА) вылучаюцца трапнасцю і лаканічнасцю, экспрэсіўнасцю і вобразнасцю, таму ў большасці выпадкаў яны не могуць дакладна, з перадачай усіх асаблівасцей семантыкі быць заменены лексемамі. Фразеалагічны фонд любой мовы ў дачыненні да народа як да яе носбіта ўяўляе сабой адну з самых своеасаблівых крыніц пазнання і асэнсавання яго светапогляду і светаўспрымання. Менавіта скрозь прызму фразеалогіі “выяўляецца цэлы комплекс культурных традыцый, замацаваных у мове” [1, с. 6]. Для ўсебаковага выяўлення нацыянальна-культурнай самабытнасці пэўнага народа ўзнікае патрэба супастаўлення адной нацыянальнай культуры з іншай. У гэтым плане вывучэнне беларускіх і англійскіх ФА ў параўнальна-супастаўляльным аспекце з’яўляецца неабходным, бо “пры адпаведным лінгвакультурнаўчымым каменціраванні фразеалагізмы здольны прадставіць замежнаму чытачу цэлы шэраг важных сфер айчыннай гісторыі, навукі, мастацкай літаратуры, падрабязнасцей побыту, звычаяў народа-носьбіта мовы” [2, с. 107].

Параўнальна-супастаўляльны аспект пры вывучэнні неамагенных моў пачаў развівацца адносна нядаўна. У гэтым русле працуюць многія даследчыкі, сярод якіх У.Д. Аракін, А.Ф. Арсенцьева, Ю.А. Даўгаполаў, У.Р. Гак і іншыя. Так, у лінгвістычнай навуцы выпрацавана тыпалогія суадносін паміж ФА, у выніку якой выдзяляюцца: 1) міжмоўныя фразеалагічныя эквіваленты, якія характарызуюцца тоеснай семантыкай, структурна-граматычнай арганізаванасцю і кампанентным складам; 2) міжмоўныя фразеалагічныя аналагі, якія выражаюць аднолькавыя ці тоесныя значэнні, але характарызуюцца поўным адрозненнем ці прыблізным падабенствам унутранай формы і 3) безэквівалентныя фразеалагізмы, якія не маюць адпаведнікаў у фразеалагічнай сістэме іншай мовы.

Беларуская і англійская мовы з’яўляюцца тэрытарыяльна і генетычна далёкімі, яны адносяцца адпаведна да славянскай і заходне-германскай падгруп сям’і індаеўрапейскіх

Навуковы кіраўнік – В.А. Ляшчынская, доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускай мовы Установы адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»

моў і маюць шэраг індывідуальных асаблівасцей. У той жа часу фразеалогіі дзвюх гэтых моў выдзяляюцца саматычныя фразеалагізмы. ФА з кампанентам-саматызмам утвараюць у беларускай і англійскай мовах даволі вялікі разрад фразеалогіі: у беларускай мове намі зафіксавана больш за 1500 ФА, у англійскай мове – больш за 900 ФА, што вызначаецца заканамернасцю, калі “эталонамі ці стэрэатыпамі ў наіўнай карціне свету чалавек выбірае самога сябе або свае часткі” [3, с. 54].

Аб’ектам дадзенага даследавання абраны эквівалентныя і безэквівалентныя ФА беларускай і англійскай моў, якія апасродкавана ўяўляюць адлюстраванне нацыянальна-культурнай спецыфікі ўспрымання рэальнага свету. Міжмоўныя саматычныя фразеалагічныя аналагі складаюць самыя вялікія па колькасці групы, што тлумачыцца “наяўнасцю ў розных народаў вялікай колькасці ўстойлівых выразаў з аднолькавым або амаль аднолькавым значэннем, рознаструктурнасцю супастаўленых моў” [4], а таксама тым, што “кожны народ можа мець менавіта дадзены набор рэалій і ніякі іншы ў сілу розных экстралінгвістычных фактараў” [5, с. 167].

Існаванне эквівалентных ФА беларускай і англійскай моў можа быць растлумачана рознымі прычынамі. Па-першае, узнікненне такіх ФА мае наднацыянальны, універсальны характар, што, як лічаць даследчыкі фразеалогіі, тлумачыцца “агульнасцю традыцый, звычаяў, нормаў паводзін, якія характэрны этнічным калектывам” [6, с. 70], а таксама “агульнасцю навакольнага свету, падабенствам паводзін людзей у падобных умовах” [4]. Па-другое, наяўнасць эквівалентных ФА дзвюх моў тлумачыцца аднолькавай культурна-гістарычнай спадчынай для еўрапейскіх народаў, якую пакінулі біблейскія пісанні, антычная літаратура і міфалогія (напрыклад, бел. ФА *axілесавы пята* – англ. *Achilles' heel* сваім узнікненнем абавязаны старажытнагрэчаскаму міфу, а бел. *вока за вока* – англ. *eye for eye* з’яўляюцца вынікам асэнсавання часткі біблейскай формулы закону адплаты і інш.). Ёсць меркаванне і аб супадзенні ФА розных моў у выніку запазычання ФА з адной мовы ў другую, аднак пры вывучэнні беларускіх і англійскіх саматычных ФА гэта палажэнне не знаходзіць падмацавання.

Параўнанне і супастаўленне эквівалентных беларускіх і англійскіх ФА з саматычнымі кампанентам дазваляе падзяліць іх на дзве групы:

1) ФА беларускай і англійскай моў супадаюць у плане зместу і плане выражэння, ці беларускія ФА маюць поўныя лексіка-семантычныя адпаведнікі ў англійскай мове, напрыклад: *разбіваць сэрца / to break smb's heart* – ‘рабіць каго-н. няшчасным, прычыняючы яму душэўныя пакуты’; *ад <усяго, самага> сэрца / from the heart* – ‘з усёй шчырасцю, адкрытасцю’; *з цяжкім сэрцам (душой) / with a heavy heart* – ‘у прыгнечаным настроі; з неспакоем’ і інш.;

2) беларускія ФА супадаюць з англійскімі ФА часткова ў плане выражэння (асобнымі лексемамі) і поўнасцю ў плане семантыкі, напрыклад: *да душы / after one's (own) heart* – ‘даспадобы’; *наклаўшы руку на сэрца / hand over heart* – ‘з усёй шчырасцю; праўдзіва’ і інш.

Аднак пры вывучэнні фразеалогіі такіх розных па сваіх генетычных і культурна-гістарычных сувязях моў, як беларуская і англійская, найбольшую цікавасць і ўвагу выклікаюць безэквівалентныя ФА, паколькі менавіта яны адлюстроўваюць спецыфічнасць і самабытнасць кожнай з моў. Такія ФА найбольш яскрава характарызуюць культуру асобнай нацыі, бо ў іх адлюстроўваюцца “асаблівасці псіхалогіі, спосабу мыслення, спецыфічныя ўмовы развіцця матэрыяльнага і духоўнага жыцця народаў, што непазбежна накладвае адбітак на сэнсавы змест фразеалагізмаў” [4]. Напрыклад: бел. *ціпун на язык*; *лоб гуза шукае*; *душа мохам абрасла*; *папоўскае вока*; *з носа кап, а ў рот хан* і інш. і англ. *a change of heart*; *in one's heart of hearts*; *an albatros about one's neck*; *flex one's muscles*; *hide one's head in the sand* і інш.

Параўнанне і супастаўленне безэквівалентных саматычных ФА дзвюх моў прыводзіць да выдзялення розных груп беларускіх безэквівалентных ФА паводле іх утварэння:

1) ФА, якія характарызуюць асаблівасці побыту, культуры, грамадскага, палітычнага і эканамічнага жыцця: *абуць сэрца ў лапці* ‘страціўшы цярпенне, раззлавацца’; *вешаць нос (насы) на квінту* ‘даходзіць да моцнага адчаю, маркоціцца, сумаваць’; *надзяваць <сабе> хамут на шыю* ‘занадта абцяжарваць сябе чым-н., рабіць сабе лішні клопат, нязручнасці’; *касы сажань у плячах* ‘рослы, плячысты, магутнага складу’ і інш.;

2) ФА, якія маюць празрыстую матывацыю і характарызуюць тыповае для беларусаў: *браць горлам* ‘дабівацца чаго-н. крыкам, лаянкай’; *разжоўваць і ў рот класці* ‘вельмі падрабязна тлумачыць што-н.’; *з п’яных вачэй (воч)* ‘будучы нецвярозым, у стане ап’янення’; *ставіцца з ног на галаву* ‘змяняцца карэнным чынам, ператвараючыся ў сваю процілегласць’ і інш.;

3) ФА, якія звязаны з мімікай, жэстамі і позамі чалавека: *апускаць рукі* ‘станавіцца бяздзейным, бязвольным, страчваць жаданне займацца чым-н.’; *біць кулакамі ў грудзі* ‘вельмі горача, настойліва даводзіць што-н., запэўніваць у чым-н.’; *брацца за жываты (за жылот)* ‘моцна смяцца’; *ударыць па руках* ‘заключаць якое-н. пагадненне, гандлёвую здзелку, дагавор’ і інш.;

4) ФА-эўфемізмы: *аддаваць Богу душу* ‘паміраць’; *нячысты на руку* ‘схільны да крадзяжу, махлярства’; *падымаць руку* ‘спрабаваць ударыць, біць каго-н.’, ‘рабіць замах на чыё-н. жыццё’, ‘асмельвацца што-н. зрабіць’, ‘уступаць у барацьбу з кім-, чым-н.’; *палічыць (пералічыць) рэбры* ‘моцна пабіць, збіць каго-н.’; *класці галаву* ‘быць мёртвым, быць пахаваным’ і інш.;

5) ФА-праклёны, нядобразычлівыя пажаданні: *ліха яго галаве, трасца яго галаве, трасца яму ў бок, чэмер на яго галаву* ‘выказванне прыкрасці, абурэння і пад. кім-, чым-н.’; *соль у вочы* ‘выказванне нядобрага пажадання таму, хто гаворыць не тое, што трэба; выказванне засцярогі ад уроку’ і інш.;

6) ФА, якія звязаны з назіраннямі за паводзінамі жывёл: *адкідваць капыты* ‘паміраць’, ‘здыхаць’; *у рожкі* ‘ўступаць у сутычку з кім-н.’; *скаліць зубы* ‘смяцца, рагатаць’, ‘насміхацца з каго-н.’, ‘абурацца, гневацца’ і інш.;

7) ФА імператыўнага характару: *рукі прэч* ‘патрабаванне не ўмешвацца ў чые-н. справы’; *разуй вочы* ‘паглядзі ўважліва, як трэба’; *папраў казе хвост* ‘выказванне незадавальнення, абурэння тым, хто, умешваючыся ў размову, папраўляе каго-н., дае парады’ і інш.;

8) ФА, якія ўтрымліваюць спецыфічныя тэрміны, архаізмы, называюць рэаліі, факты, якія не маюць аналагаў у камунікатыўным асяроддзі англамоўнага соцыуму па прычыне культурна-нацыянальных адметнасцей і з’яўляюцца вынікам самабытнасці гістарычнага развіцця народа: *лахі пад пахі* ‘схапіць з сабой свае манаткі’; *куку ў руку* ‘хабар, звычайна грашовы’; *біць чалом* ‘пачціва кланяцца, вітаючы каго-н.’, ‘пачціва прасіць каго-н.’, ‘з глыбокай пачціvasцю ставіцца да каго-н., вітаючы што-н.’ і інш.;

9) ФА, якія паходзяць з мастацкай літаратуры: *выдраць лысаму валасы (валоссе)* ‘зрабіць ці, выхваляючыся, мець намер зрабіць што-н. недарэчнае’ (К. Крапіва); *рыльца ў пушку* ‘хто-н. замешаны ў якой-н. несумленнай справе’, *на задніх лапках* ‘прыслугоўваць, дагаджаць’, *кінуць косць* ‘даць зачэпку для спрэчак, сваркі’ (І.А. Крылоў); *мёртвыя душы* ‘неіснуючыя асобы, якія толькі фіктыўна лічацца дзе-н.’ (М.В. Гогаль) (заўважым, што большая частка пералічаных ФА з’яўляецца запазычанай з рускай мовы).

З пералічаных груп безэквівалентных беларускіх ФА звяртаюць на сябе ўвагу ФА-праклёны, у якіх задзейнічаны лексемы-кампаненты *ліха, трасца, чэмер, ціпун,*

скула, што звязана з уласнай славянскай міфалогіяй. Так, у ФА *ліха на яго галаву*, *трасца яго галаве* і *трасца яму ў бок* кампаненты *ліха* і *трасца* паходзяць са славянскай міфалогіі і адпаведна ўяўляюць сабой “злую долю, гора, няшчасце, якое ўвасабляецца ў выглядзе бабы вялізнага росту, з адным вокам” [7, с. 97] і “жанчынападобныя істоты, якія выклікаюць у людзей цяжкія захворванні” [7, с. 98]. А ў ФА-праклёне *чэмер на яго галаву* лексема-кампанент *чэмер* як самастойная лексема ў сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываецца са значэннем ‘травяністая ядавітая лугавая расліна сямейства лілейных, з тоўстым карэнішчам, буйным востраканечным лісцем і мяцёлкамі кветак’ [8, с. 742]. Нягледзячы на ядавітасць, чэмер / чамярыца шырока выкарыстоўваецца ў выглядзе настойкі “як вонкавы болесуцішальны сродак пры неўралгіі, артрытах, рэўматызме; у народнай медыцыне карані чамярыцы прымаюць як гарачкапаніжальнае пры ліхаманцы; у даўніну чамярыцай лячылі меланхолію, эпілепсію, лічылі, што расліна падаўжае жыццё, чысціць кроў; адварам каранёў мыюць галаву ад перхаці, а таксама выкарыстоўваюць яго пры лячэнні алкагалізму” [9]. У славянскіх мовах этымалогія назоўнік *чэмер* мае наступныя значэнні: бел., руск. ‘галаўны боль, боль у жываце, паясніцы’; ‘хвароба коней’; ‘расліна’; ‘дурманлівы тытунь з багуну’, укр. ‘спазм жывата’, балг. ‘яд’, сербахарв. ‘яд, гнеў, скруха’, славен. ‘яд, жоўць, гной, гнеў’, чэш. ‘сып’, словц. ‘згустак крыві’ [10, с. 331–332]. У слоўніку У. Даля лексема *чэмер* тлумачыцца як ‘верх галавы, самае цемя; чуб, віхор, чупрына, чубок, пасма валасоў на цемні; хвароба, галаўны боль; боль у жываце, які часам суправаджаецца нястраўнасцю і ванітамі; востры паяснічны боль; конская хвароба, часта са смяротным зыходам’ [11].

Такім чынам, у аснове ФА *чэмер на яго галаву* знаходзяцца ўяўленні славян як аб ядавітай расліне, так і аб хваробе жывёл. На нашу думку, больш верагодным з’яўляецца атаясамліванне *чэмеру* з хваробай, бо дадзеная ФА ўяўляе сабой пракляцце, а, як вядома, менавіта праз пракляцці і нагаворы насылаліся на людзей розныя хваробы і сурокі. Да таго ж, гэтую думку падмацоўваюць і астатнія ФА-кленічы, кампанентамі якіх з’яўляюцца назвы хвароб *ліха* і *трасца*.

Асобна ў гэтай групе стаіць ФА *ціпун на язык* ‘рэзкае асуджэнне чыйго-н. недарэчнага выказвання, нядобрае пажаданне таму, хто гаворыць не тое, што трэба’ (лексема *ціпун* у ізаляваным становішчы мае значэнне ‘хвароба птушак – храсткаватая нарасць на канцы языка’ [8, с. 731]). Гэтая ФА адначасова спалучае ў сваім складзе нядобразычлівае пажаданне каму-небудзь і жаданне аберагчы сябе ад суроку. На нашу думку, дадзеная ФА ўяўляе сабой адзін са спосабаў самазахавання і самазасцярогі, калі на першае месца ставіцца асоба моўцы і не звяртаецца ўвага на магчымасць нанясення шкоды каму-небудзь іншаму.

ФА *скулу ў бок* ‘выказванне рашучай нязгоды з якім-н. патрабаваннем, загадам і пад.’ не з’яўляецца кленічам, аднак па аднатыпны структурным складзеі наяўнасці ў якасці кампанента лексемы *скула*, якая як самастойнае слова мае значэнне ‘гнойнае, мясцовае запаленне скуры, тканкі, нарыў’ [8, с. 606], далучаецца да групы ФА-праклёнаў, паколькі спалучае ў сваім значэнні нязгоду з пажаданнем-праклёнам таму, хто выказвае патрабаванне, загад і пад.

Адносна безэквівалентных саматычных ФА англійскай мовы ў параўнанні з беларускай выдзелены наступныя групы паводле ўтварэння:

1) ФА, якія характарызуюць асаблівасці побыту, культуры, грамадскага, палітычнага і эканамічнага жыцця: *brain(s) trust* ‘група спецыялістаў’ (дасл. – мазгавы трэст; наяўнасць трэстаў характэрна для Англіі); *cool one’s heels* ‘чакаць’ (дасл. – студзіць пяткі; Англія абмываецца марамі); *to win smb.’s heart* ‘дамагчыся чыйго-н. кахання’ (дасл. – выйграць, заваяваць сэрца; звязаны з рыцарскімі турнірамі); *a private eye* ‘прыватны сышчык’ (дасл. – прыватнае вока; такога роду сышчыкі працавалі на

тэрыторыі Англіі); *a purple heart* ‘ордэн’ (дасл. – пурпуровае сэрца; гэты ордэн прысуджаўся англічанам); *have a green thumb (fingers)* ‘быць выдатным садоўнікам або агароднікам’ (дасл. – мець зялёны вялікі палец / пальцы) і інш.;

2) ФА, якія маюць празрыстую матывацыю і характарызуюць тыповае для англічан: *a finger in the pie* ‘удзел у якой-н. справе’ (дасл. – палец у піразе); *have one’s nose in a book* ‘чытаць, уткнуўшыся носам у кнігу’ (дасл. – мець нос у кнізе) і інш.;

3) ФА, у якіх зафіксаваліся назіранні за мімікай, жэстамі і пазамі чалавека: *down in the mouth* ‘у маркоце, у дрэнным настроі’ (дасл. – рот уніз); *foam at the mouth* ‘быць у шаленстве, у лютасці’ (дасл. – пена на роце); *get the weight off one’s feet* ‘сесці і адпачыць’ (дасл. – перанесці / зняць вагу з ног); *hand over fist* ‘хутка і лёгка’ (дасл. – перахапляючы рукамі) і інш.;

4) ФА-эўфемізмы: *a black eye* ‘падбітае вока’ (дасл. – чорнае вока); *a cold in the head* ‘насмарк’ (дасл. – холад / прастуда ў галаве);

5) ФА, у аснове якога знаходзяцца забабоны: *have one’s fingers crossed* ‘імкнуща не сурочыць’ (дасл. – мець скрыжаваныя пальцы).

6) ФА, якія паходзяць з мастацкай літаратуры і маюць канкрэтнага аўтара: *have an itching palm* ‘браць хабар, быць карысталулюбівым, прагным чалавекам’, *in one’s heart of hearts* ‘патаемна’ (Шэкспір); *an albatros about one’s neck* ‘напамінак аб чыёй-н. віне; сумная акалічнасць’ (Колрыдж); *a king Charles’s head* ‘дакучлівая ідэя’ (Дзікенс); *a sight for sore eyes* ‘прыемнае, уцешнае відовішча’ (Свіфт) і інш.;

7) ФА, у якіх адлюстраваліся пэўныя важныя моманты спартыўных гульняў, напрыклад баскетбола, футбола, бокса, ці стану спартсменаў: *the ball is at one’s feet* ‘мець перавагу ў якой-н. справе’ (дасл. – мяч каля ног); *box smb.’s ears* ‘уляпіць аплявуху’ (дасл. – баксаваць у вушы); *have one’s eye on the ball* ‘не выпускаць з віду асноўнай мэты’ (дасл. – мець вока на мячы); *flex one’s muscles* ‘спрабаваць свае сілы’, ‘паказваць сілу’ (дасл. – гнуць мускулы) і інш.;

8) ФА-пажаданне: *all power to your elbow* ‘пажаданне поспеху ў якой-н. справе’.

З першай групы пералічаных безэквівалентных англійскіх ФА звяртаюць на сябе ўвагу некалькі ФА. Дзве ФА *brain(s) trust* і *a private eye* характэрны толькі англічанам і настолькі замацаваліся ў англійскай мове, што першая з іх выкарыстоўваецца ў якасці назвы папулярнай тэлеперадачы, у якой на пытанні глядачоў адказваюць знакамітыя палітыкі, а другая – у якасці назвы сатырычнага часопіса, у якім публікуюць сенсацыйны матэрыял аб палітыках і бізнесменах. ФА *wait on smb. hand and foot* ‘добра абслугоўваць каго-н., рабіць усё для каго-н.’ (дасл. – абслугоўваць рукой і нагой) звязана з характарыстыкай асобы паводле яе прафесійных навыкаў, а менавіта з працай афіцыянтаў, для якой галоўнай рысай з’яўляецца спрытнасць асобы, а ФА *have a green thumb (fingers)* ‘быць выдатным садоўнікам або агароднікам’ (дасл. – мець зялёны вялікі палец / пальцы) – з працай садоўніка (у сувязі з тым, што для англічан характэрна традыцыя выдзяляцца кожнаму сваім садамі, і ўзнікла ФА).

У выніку параўнання заўважана, што для англічан істотна падкрэсліць у ФА станоўчае, а для беларусаў указанне на дзеянні прадстаўнікоў пэўнай спецыяльнасці ці на іх станоўчыя характарыстыкі не з’яўляецца ўласцівым і, як правіла, не адлюстроўваецца ў фразеалогіі беларускай мовы. На нашу думку, такая нецікавасць, а часам і негатыў (ФА *папяровая душа*, *чарнільная душа*) у адносінах да работнікаў сферы абслугоўвання звязаны з уяўленнямі аб бюракратычнай сістэме ў цэлым, а таксама аб носьбітах пэўнай прафесіі, якія не праяўлялі паважлівых адносін да сваіх кліентаў і не выконвалі свае службовыя абавязкі ў поўнай меры.

Акрамя таго, да безэквівалентных ФА адносяцца тыя, што звязаны з такой асаблівасцю культуры і ментальнасці англічан, як гумар і сатыра. Гэтую думку падмацоўвае і даследчык Р. Гачаў: “Увогуле сатыра і, шырэй, гумар – любёны ў Англіі

настрой і прыцып адносін да рэчаў і з’яў” [12, с. 162]. Гэтае выказванне знаходзіць сваё падмацаванне ў межах фразеалогіі. Так, ФА *have egg (jam) all over one’s face* ‘апынуцца ў недарэчным становішчы’ (дасл. – выпацкаць твар у яйка / джэм), *nothing between one’s ears* ‘быць дурным чалавекам’ (дасл. – нічога не мець паміж вушэй) указваюць на вясёлы нораў англічан і здольнасць іх пасмяяцца з сябе.

Усе прааналізаваныя безэквівалентныя ФА сваёй унутранай формай выклікаюць асацыяцыі і ствараюць сэнсавыя адценні, якія “валодаюць большай нацыянальна-культурнай своеасаблівасцю, чым іх дэнататыўны кампанент значэння” [13, с. 167].

Такім чынам, аналіз толькі ФА з кампанентам-саматызмам у беларускай і англійскай мовах пацвярджае думку аб “супастаўляльнасці фразеалагічных сістэм як у блізкароднасных, так і неблізкароднасных мовах” [14, с. 107]. Больш за тое, ён даказвае, што “фразеалагічны кампанент мовы не толькі выяўляе рысы культурна-нацыянальнага светаразумення, але і фарміруе іх” [15, с. 313], а таксама дазваляе выявіць фактары наяўнасці міжмоўнай эквівалентнасці, устанавіць камунікатыўныя стэрэатыпы ў масавым усведамленні прадстаўнікоў негамагенных этнічных суполак і спецыфіку ўтварэння фразеалагізмаў кожнай мовы, што тлумачыцца рознымі спосабам мыслення, спецыфічнымі ўмовамі развіцця духоўнага жыцця кожнага народа, прыроднымі і кліматычнымі ўмовамі, узаемасувяззю хай сабе і далёкіх, як беларусы і англічане, народаў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию: учеб. пособие / В.А. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 207 с.
2. Верещагин, Е.М. Отбор и систематизация фразеологизмов в учебном лингвострановедческом словаре / В.Г. Костомаров, Е.М. Верещагин // Словари и лингвострановедение. – М. : Русский язык, 1982. – С. 101–108.
3. Оксенчук, А.Е. О роли соматической фразеологии в репрезентации эталонов и стереотипов наивной картины мир / А.Е. Оксенчук // Веснік ВДУ імя П.М. Машэрава. – 1998. – № 1. – С. 52–55.
4. Арсентева, Е.Ф. Типы соответствий фразеологических единиц английского, русского и татарского языков / Е.Ф. Арсентева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://turkolog.narod.ru/info/tat-8.doc>. – дата доступа: 07.09.2008.
5. Швыдка, Л. И. Сопоставительный анализ английских и русских пословиц Фразеологическая система языка: сб. науч. ст. – Челябинск : Челябинский пединститут, 1976. – С. 165–170.
6. Ройзензон, Л.И. Современные аспекты изучения фразеологии / Л.И. Ройзензон, Ю.Ю. Авалиани // Проблемы фразеологии и задачи её изучения в высшей и средней школе. – Вологда : Северо-Западное книжное издательство, 1967. – С. 68–82.
7. Коваль, У.І. Народныя ўяўленні, павер’і і прыкметы: даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі / У. І. Коваль. – Гомель : Беларускае Агенства навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 1995. – 180 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 4-е выд. – Мінск : БелЭн., 2005. – 784 с.
9. Народная медицина / Энциклопедия народной медицины и здоровья. Лечение травм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://narzdor.ru/text.php?art=1139>. – Дата доступа: 07.09.2008.
10. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Т. 4. – Т – ящур [Текст] / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1987. – 864, [4] с.

11. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль Толковый словарь Даля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.299.ru/word.php?id=42881>. – Дата доступа : 07.09.2008.
12. Гачев, Г. Ментальности народов мира / Г. Гачев. – М. : Эксмо, 2003. – 544 с.
13. Мечковская, Н.Б. Социальная лингвистика : учеб. пособие / Н.Б. Мечковская – М. : Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
14. Сологуб, Ю.П. К вопросу о совпадении фразеологических оборотов в различных языках / Ю.П. Сологуб // Вопросы языкознания. – 1982. – № 2. – С. 106–114.
15. Телия, В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от миропонимания к миропониманию) / В.Н. Телия // Славянское языкознание. IX Международный съезд славистов: сб. докладов. – М. : Наука, 1993. – С. 302–314.

Zaitseva L.V. The Comparative Analysis of the Somatic Phraseological Units of the Byelorussian and English Languages

The paper considers the etymology, the typological similarities and differences in the semantic and in structural organization of somatic phraseological units of the Byelorussian and the English languages. On the basis of the comparative method the factors of origin and specificity of interlinguistic equivalent and unequivalent somatic phraseological units are determined. Special attention is paid to the analysis of the peculiarities of unequivalent phraseological units.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 18.10.2008

УДК 811.11'37

*Н.А. Тарасевич***КАТЕГОРИЯ ПРОТИВОПОЛОЖНОСТИ КАК ФАКТОР
СОЗДАНИЯ АДЕКВАТНОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА**

Статья посвящена проблеме создания адекватной языковой картины мира и рассматривает процесс номинации с позиций когнитивистики, т. е. в русле процесса познания реальной действительности сначала через чувственное восприятие, а затем путём абстрагирования от конкретной ситуации. Эмпирические знания человека трансформируются в языковые единицы, которые отражают многоаспектные сведения о явлениях окружающего мира, упорядоченность которых является результатом функционирования диалектической противоположности.

Современная теоретическая лингвистика характеризуется двумя главными парадигмами научного знания – когнитивной и коммуникативной. У каждой из них уже сложилась собственная область исследования, определились свои цели, выявились особые проблемы и модели их решения. В одной парадигме язык и его анализ связываются в основном с использованием функции общения, в другой – когниции. В одной основное внимание уделяется самой коммуникативной деятельности и влиянию на эту деятельность контекста её осуществления, в другой – связи языка с познавательными процессами, со всеми способами получения, обработки, фиксации, хранения и т. п. информации о мире в их корреляции с языковыми формами. В то же время становится всё более очевидным, что для решения целого ряда актуальных проблем современной лингвистики необходим своеобразный синтез современных парадигм знания.

Целью данной статьи является рассмотрение категории противоположности как когнитивно-коммуникативного фактора, играющего важную, а порой определяющую роль в создании адекватной языковой картины мира в современном английском языке.

В настоящее время не вызывает сомнения тот факт, что в языке существуют нетождественные классы и разряды слов, которые противопоставлены по разным основаниям: одни отличаются от других по своей семантике, другие – по функциям, третьи – по своему материальному облику и т. д. Однако каждый из упомянутых параметров противопоставления рассматривается отдельно. Поэтому возникает задача изучения природы различного рода противопоставлений, самых общих оснований их языковой актуализации. В этой связи представляется не лишним обратиться к различным трактовкам категории как таковой и категории противоположности в частности.

Категория является формой осознания во всеобщих понятиях способов отношения человека к миру, отражающих наиболее общие и существенные свойства, законы природы, общества и мышления. Истоки учения о категории уходят в далёкое прошлое. Большая заслуга в разработке, например, философских категорий, принадлежит Аристотелю. Уже тогда категория рассматривалась как проблема соотношения содержания высказываний о некотором сущем с самим этим сущим. С точки зрения Аристотеля, в высказываниях связываются понятия («роды» и «виды»), выражающие общее в предметах, и только с их помощью мы понимаем друг друга, когда говорим о единичных предметах. Аристотель высоко оценивал познавательное значение категорий. Однако активность человека в процессе познания, благодаря чему общие понятия соотносятся с единичными предметами, он рассматривал как чисто духовную.

В новое время учение о категории развивали представители немецкого классического идеализма. Для Канта категория – это всеобщие формы, в которых мы мыслим всё воспринимаемое, априорные формы созерцания и рассудка; упорядочивание нашего опыта.

Гегель понимал категорию как развивающиеся способы полагания абсолютным духом своего предмета, всеобщие формы его саморазвития и самоопределения; как «прочные узлы, служащие опорными и направляющими пунктами его (духа или сознания) жизни». Для Гегеля категории в своём самодвижении осуществляют себя только как духовные формы любого предметного содержания [4, с. 148].

В современной философии категории рассматриваются как удобные формы организации человеческого опыта, определённые языковые образования, которые сформировались в процессе исторического развития познания, общественной практики. Их основой служит предметная деятельность человека, развитие способов общения.

Таким образом, категория является вербальным обозначением некоторого знания человека об окружающей действительности. Особенно важным является факт осмысленности, т. е. семантической, приобретённого знания. Становится ясным, что любой опыт, полученный человеком в процессе разнообразной деятельности, требует языкового обозначения, чтобы, с одной стороны, назвать, номинировать этот опыт, а с другой, сохранить и передать его следующим поколениям. С этой точки зрения, конвенциональные знаки, слова, номинации являются результатом познавательной деятельности человека. Следовательно, категоризация объективной действительности представляет собой процесс наречения мира и осуществление номинативной функции языка.

Вместе с тем номинативные процессы есть процессы речемыслительные, так как акты номинации не могут быть противопоставлены актам предикации. По сути, это две стороны одной медали: существование одного невозможно без наличия другого. Номинативная деятельность является непременным компонентом речевой деятельности в целом, требующей для своего осуществления не только определённых мыслительных операций, но также определённых знаний и оценок, установок и целеполагания, осмысления ситуации речи и её участников, учёта социальных и ролевых характеристик партнёров по коммуникативному акту. Как справедливо заметил Б.А. Серебренников: «Наименование предмета совершенно немислимо без предварительного, хотя бы самого элементарного, знания данного предмета» [3, с. 103].

Знание рождается в процессе познания окружающей действительности, в процессе осмысления реальности в её отношении к человеку и, наоборот, в разумной организации своего существования в соответствии с существующими условиями. Как процесс познания, так и процесс приспособления к окружающей действительности требуют вербализации приобретённого опыта. С этой точки зрения, адекватная номинация того, что уже известно, и того, что является абсолютно новым, не может не входить в диалектическое противоречие. Номинация вновь полученного опыта, с одной стороны, является уникальной, а, с другой стороны, опирается на уже известное знание. Таким образом, наблюдается противопоставление, которое основано не на отрицании, т. е. отказе от предшествующего опыта, а на его уточнении. Уточнение, как правило, связано с упорядочением. С точки зрения лингвистики это можно произвести через семантику номинации, которая и отражает суть вновь приобретённого знания.

Семантика номинации отражает те противоположения, которые характерны для способа получения знания, его объёма и сущности. Таким образом, возникает необходимость определения противопоставления в рамках лингвистического анализа. Поскольку процесс познания окружающей действительности вербализуется и принимает форму слова, то должен существовать некий принцип, согласно которому не происходит смешения слов, понятий, значений и т. д. Этим принципом является категория, т. е. обобщённый способ различения обозначений сущностей реального мира, способа его существования и развития.

Номинация вновь познанного объекта реальной действительности начинается с обобщённого представления, т. е. концепта. Ментальная природа концепта породила

много споров о том, в какой мере он относится к лингвистике и относится ли вообще. Традиционно концепт считается двусторонней единицей, которая определяется как перцептивно-когнитивная, а значит, объединяет в себе процесс восприятия и его осмысления. Результатом является вербализация мыслительной деятельности.

Формированием определённых представлений о мире является результатом взаимодействия трёх уровней психического отражения – уровня чувственного восприятия, уровня формирования представлений (элементарные обобщения и абстрактные), уровня речемыслительных процессов. Вся эта суммарная информация составляет суть системы концептов.

Знание, извлекаемое в результате непосредственного опыта, преломляется сознанием в соответствии с уже имеющимся эмпирическим опытом. Реальные фрагменты мира приобретают тропические черты в наивной картине мира, находящей отражение в языке. Например, метафоризация – основная ментальная операция – связана с процессом отражения и обозначения нового знания через старое.

Решение мыслительных задач непосредственно связано с использованием языка, ибо язык оказался наиболее мощной в семиотическом плане из всех систем коммуникации. Он не только опосредствует передачу и приём информации, знаний, сообщений, но и обрабатывает получаемую человеком извне информацию, т. е. строит специфические языковые фреймы. Тем самым язык создаёт возможности для упорядочения и систематизации в памяти множества знаний для построения характерной для каждого данного этнокультурного коллектива языковой картины мира.

Первым языковым компонентом номинации считается внутренняя форма, которая, по сути, является первым когнитивным опытом человека. Будучи первым когнитивным опытом, внутренняя форма основывается на чувственном восприятии окружающей действительности. К разряду таких номинаций относятся звукоподражательные слова, которые признаются первичными. Их внутренняя форма остаётся ясной. Например, английская лексема *zip* – застёжка-молния, в названии которой зафиксирован характерный звук, издаваемый предметом.

Чувственное познание реальной действительности не ограничивается слуховым восприятием издаваемых природой звуков. Однако звукоподражание может быть отнесено к прямому восприятию окружающей действительности, которое в наименьшей степени связано с метафоризацией, свойственной абстрактному мышлению.

Одновременно внутренняя форма слова является основой для сопоставления известного об окружающем мире с ещё не познанными в нём объектами и явлениями, т. е. возникают предпосылки для мотивации.

С точки зрения ономазиологии, т. е. теории номинации, мотивация определяется как связь между словами в момент их наименования. Формирование сопоставительной базы определяет развитие мышления человека, которое всё больше проявляет тенденцию к семиотической деятельности, что проявляется в уменьшении количества первичных номинаций и увеличении числа вторичных, т. е. мотивированных слов.

Вместе с тем мотивация в процессе номинации объектов и явлений реальной действительности отражает и специфику процесса познания, свойственную отдельному языковому коллективу. Объективные факторы, такие, как территория расселения, рельеф местности, характер родства, типичные ремёсла, пища и т. п., обуславливают приоритеты и направления познавательной деятельности, потому что человек объясняет и понимает через более простое и известное нечто более сложное, вторичное и новое. С другой стороны, у всех членов языкового коллектива информация об окружающем мире должна иметь единую форму репрезентации, иначе использование языка не представляется возможным.

Таким образом, диалектическая противоположность чувственного и абстрактного познания реальной действительности отражена в языке посредством внутренней формы (прямое восприятие окружающего мира) и мотивации (опосредованное, целенаправленное исследование объективной реальности). Диалектическая (объективная) противоположность отражена в языке в форме категорий, которые фиксируют эмпирические знания человека.

Процесс приобретения знаний человеком происходит в некотором контексте, или ментальном пространстве, которое характеризуется относительной замкнутостью. Например, ментальные пространства могут представлять собой мир, представленный на картине или в художественном произведении, взгляд на мир того или иного человека, ситуацию, локализованную во времени и/или пространстве, чьи-либо индивидуальные надежды, гипотетическую или воображаемую ситуацию и так далее. Важным является то, что лингвистическое обозначение знаний, т. е. номинация, позволяет представлять и использовать знания, которые таким образом получают семантическое осмысление.

Знания по своей сути градуируемы. В структурном отношении они делятся на базовые, глобальные и специальные. На базовом уровне структурирования знания объекты окружающего мира воспринимаются по сходным общим очертаниям, когда единственный ментальный образ может отражать всю категорию в целом, быстрее всего идентифицироваться, для которого используются наиболее естественные и общепринятые названия для явлений реальной действительности, например, собака, стул, дерево, дом, птица и т. д. Именно базовые знания в первую очередь усваиваются детьми, образуют основу словарного состава языка, включающую наиболее короткие базовые лексемы, использующиеся в нейтральных контекстах.

Категория противоположности присутствует в любом виде деятельности человека в качестве некоего ограничителя, который устанавливает границы существования одного явления, не позволяя превратиться ему в другой факт объективной реальности. Например, английское слово *bar* (*брусок*) имеет следующие значения:

- 1) *a piece of solid material that is longer than it is wide;*
- 2) *a length of wood or metal across a door, gate, or window to keep it shut or prevent movement through it;*
- 3) *(a place with) a counter where a particular kind of food and drink (including alcohol) are served;*
- 4) *(in a court of law) a division between the part in which the business of the court is carried on and the part intended for the prisoner or the public;*
- 5) *a group of notes and rests in music that add up to a particular time value;*
- 6) *a bank of sand or stones under the water parallel to the shore, at the entrance to a harbour;*
- 7) *esp. lit a narrow band of colour or light;*
- 8) *a narrow band of metal or cloth worn on a military uniform to show rank, service, or good performance.*

Выделенные в дефинициях части указывают на предварительные (фоновые) знания, которые закреплены в номинации. Так, при возникновении языковой единицы *bar* было известно о существовании *мягких* и *твёрдых (solid) материалов*, которые противопоставлены по осязательному, тактильному признаку. Неравенство размерных показателей зафиксировано в противопоставлении длины и ширины предмета (*longer than it is wide*), что может быть результатом визуального наблюдения. Использование предмета отражено в поперечном (*across*) расположении относительно двери, ворот или окна с целью закрывания или предотвращения проникновения (*to keep it shut or prevent movement through it*), противопоставляя вертикаль и горизонталь.

Данные семантические признаки могут рассматриваться как основополагающие для метафорического развития системы значений. Так, визуальное представление о длинном и узком предмете трансформируются в понятие *прилавок, стойка (counter)*, функция разделения реализуется в значениях *такт (a group of notes and rests in music)* и *барьер, заграждение для обвиняемого в суде (a division between the court and the prisoner)*. Развитие семантической структуры слова происходит по принципу противопоставления внутреннего и внешнего пространства.

Практическое применение *брусков (bar)* обнаружило, что их использование положительно сказывается на сохранности жилища, различных построек и зданий, ограждении законопослушных граждан от различного рода нарушителей порядка и даже преступников. Очевидная практическая польза стала основанием для появления значения *орденская планка (a band worn on a military uniform to show rank, service, or good performance)*.

Таким образом, диалектическая (объективная) противоположность выступает в языке как некоторая универсалия, на основании которой выделяются лексикологические категории. Содержательная сторона слова – основной единицы языка – обусловлена его соотносённостью с объектами реальной действительности – денотатами, признаки которых закреплены в денотативном аспекте значения, а также соотносённостью с понятиями о реальных и нереальных объектах – сигнификатами, признаки которых закреплены в сигнификативном аспекте значения. Эти признаки являются сопряжёнными: в конкретных значениях (словах) доминирует денотативный признак, в абстрактных или отвлечённых – сигнификативный признак. Следовательно, слово способно обозначать и обобщать, и в этих сопряжённых функциях оно коррелирует с номинативной функцией языка.

Номинативная функция даёт возможность выделить три вида категорий слова, основанных на «доязыковом» опыте и включённых в номинацию как таковую:

1. Онтологические характеристики.
2. Степень универсальности или уникальности.
3. Временная отнесённость.

К онтологическим характеристикам, например, имён существительных относятся одушевлённость/неодушевлённость, единичность/собирательность, конкретность/отвлечённость (абстрактность).

Степень универсальности или уникальности определяется посредством распространённости номинативных единиц в конкретном культурно-генетическом ареале. Сходство и различие универсалий (генетически связанные слова) определяется, например, отнесённостью слова к национальному варианту или территориальному диалекту, мотивированностью слова как единицей вторичной номинации, семантическим объёмом слова.

К третьему виду категорий, обусловленных номинативной функцией, относятся такие, которые позволяют выделить неологизмы и историзмы. Такие лексикологические категории не имеют специального средства выражения категориальных признаков, но они особенно интересны в плане мотивированности.

Бинарность лексикологических категорий, выделяемых на основе номинативной функции, является неоспоримым свидетельством того, что в основе создания адекватной языковой картины мира лежит категория противоположности, которая и определяет границы номинации и удельный вес знаний, не позволяющих «перепутать» именованья объектов реальной действительности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конецкая, В.П. Введение в сопоставительную лексикологию германских языков / В.П. Конецкая. – М. : Высшая школа, 1993. – 201 с.
2. Кубрякова, Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова. – М. : Высшая школа, 2000. – 315 с.
3. Серебренников, Б.А. О материалистическом подходе к явлениям языка / Б.А. Серебренников. – М. : Высшая школа, 1983. – С. 103.
4. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М : Политиздат, 1980. – 445 с.
5. Dictionary of English Language and Culture. – Longman, 1993. – 1528 p.

Tarashevich N. A. The Category of Opposition as a Means of Adequate Language Picture Creation

The article deals with the category of opposition and its role in the formation of lexical meaning of words based on the cognitive experience of people.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 22.08.2008

УДК 811.161.3

І. У. Сацута**ФОРМЫ ДЗЕЯСЛОВАЎ ЦЯПЕРАШНЯГА І БУДУЧАГА ЧАСУ
Ў СТАРАБЕЛАРУСКІМ ПЕРАКЛАДЗЕ “ГІСТОРЫІ АБ АТЫЛЕ”**

У артыкуле разглядаюцца дзеясловы цяперашняга і будучага часу ў старабеларускім перакладзе ваеннай аповесці “Гісторыя аб Атыле”.

“Исторыя о Атыли короли угорьскомъ” паявілася ў старабеларускай літаратуры каля 1580 г. у складзе так званага “Пазнанскага зборніка” (рукапіс № 94 Бібліятэкі Рачынскіх у Познані) і ўяўляе сабой ананімны старабеларускі рукапісны пераклад з польскага выдання гэтай аповесці – друкаванага перакладу Цыпрыяна Базыліка (1574, Кракаў) з лацінамоўнага твора “Athila” венгерскага гуманіста Міклаша Олаха (1493–1568), напісанага ў 1538 г. у Нідэрландах і ўпершыню надрукаванага (1568, Базель) у якасці ўстаўкі ў даследаванне па венгерскай гісторыі А. Банфіні. Польскі друкаваны пераклад Ц. Базыліка захаваўся толькі ў адным, і то дэфектным экзэмпляры, у якім адсутнічаюць старонкі, што змяшчаюць пачатак аповесці. Таму страчаны пачатак польскага тэксту можа быць устаноўлены толькі на аснове лацінскага арыгінала і старабеларускага перакладу. Поўны старабеларускі тэкст быў выдадзены ў 1888 г. А. Весаюўскім, а ўсе наступныя перавыданні ўрыўкаў з яго ў Беларусі рабіліся на аснове гэтай публікацыі. У 2004 г., дзякуючы намаганням венгерскага славіста Андраша Золтана, поўны тэкст “Athila” М. Олаха ў польскім і беларускім перакладах XVI ст. быў выдадзены факсімільна і транслітарацыяй [1]. Дарэчы, хоць лацінскі яго арыгінал перавыдаваўся ў Венгрыі некалькі разоў, аднак на венгерскую мову ён быў перакладзены толькі ў 1977 г., прыблізна праз 400 гадоў пасля выхаду польскага выдання і з’яўлення старабеларускага рукапіснага перакладу [1, с. 541].

“Гісторыя аб Атыле” як помнік старабеларускага пісьменства ацэньвалася даследчыкамі па-рознаму. Несумненна, што вызначэнне моўнай структуры помніка будзе больш абгрунтаваным, калі будзе абапірацца на аналіз мовы як сістэмы з прыцягненнем як мага больш шырокага кола паказчыкаў не толькі лексічнага, але і фанетычнага і граматычнага парадку, якія ў розных моўных стыхях атрымалі неаднолькавую рэалізацыю.

Вырашальнае слова пры вызначэнні моўнай асновы пісьмовага тэксту застаецца за паказчыкамі граматычнага ўзроўню. У гэтай сувязі асаблівую каштоўнасць маюць факты марфалогіі, якая ўяўляе сабою найбольш замкнутую і нерухомую сістэму, таму змяненні гэтага ўзроўню з’яўляюцца паказальнымі для агульнай характарыстыкі структуры мовы. Дзеяслоў у параўнанні з іншымі часцінамі мовы адрозніваецца багаццем і разнастайнасцю форм. Катэгорыі дзеяслова цікавыя і тым, што ў адрозненне ад іншых лексіка-граматычных разрадаў яны прайшлі больш складаны шлях развіцця і знаходзілі неаднолькавае граматычнае выражэнне ў мове пісьменнасці розных жанраў у розныя перыяды.

Дзеясловы ў форме 1-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга (простага будучага) часу ў беларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле” знаходзяцца ў сугучнасці з адпаведнымі формамі тагачаснай беларускай мовы – паслядоўна ўжываюцца з канчаткам *-у/-ю* пры розных зычных у аснове: *то учыню, иж первеи шаблю мою у крови непрятельскои ѿгрею* [1, с. 145]; *ражу* воиска нашего ѿстатки в цѣлости заховати [1, с. 157]; *Але я, держачы ся кроники угорское, держу ѿ том, же ся то по той битве стало* [1, с. 179]; *Маю* за тое, же

еси обачыл знаки звездочные в той битве [1, с. 137]; звитяжство **зачну** за помочю Божю [1, с. 484]; Ведже я пэвне того твердिति не **смею** [1, с. 473]; Не **вонтплю** ничего ѿ ваишом, жолнеры, ... мужстве [1, с. 483]; не так много, якъ вы внимаете, мои милые мещане, **бачу** в собе годности [1, с. 504]; то я все **прыписую** его ку мне милости ... не для моих заслугъ [1, с. 504]; Бискуп, ѿ которомъ **споведаю** нижеи, ... там забить; параўн. польск.: *Biskup, o ktorym powiem niżej, ... tam zabit*) [1, с. 472]; тебе ... я забораняти не **буду**; параўн. польск.: *tobe ...ia zbrfniác nie będę* [1, с. 489]; Я его духу, надхненью, и воли **мушу** быти послушон; параўн. польск.: *Jaiego duchowi, nádchnieniu, u woley muszę być postuszon* [1, с. 504].

Да польскіх граматычных асаблівасцей у помніку можна аднесці рэдкія формы 1-й асобы адзіночнага ліку былых нетэматычных дзеясловаў: Я **естэмъ** король угорскии; параўн. польск.: *Ja iestem Krol Węgierski* [1, с. 499]; ѿ чом нижеи **повемъ** шыреи; параўн. польск.: *o czym niżej powem szyrzej* [1, с. 467]. Утварэнняў тыпу **внимамъ, давамъ, присегамъ, пытамъ, умемъ, слухам**, якія шырока прадстаўлены ў “Аповесці аб Трыстане”, “Аповесці аб Баве”, у зборніках павучэнняў і навел сярэдзіны XVII ст., у “Гісторыі аб Атыле” не зафіксавана. Існаванне такіх форм у сучасных беларускіх гаворках зусім не адзначана, таму можна сцвярджаць, што ў старажытны перыяд яны мелі кніжны характар, хоць і маглі выкарыстоўвацца ў практыцы жывых зносін пэўных слаёў насельніцтва, схільных наогул наследаваць усё польскае [2, с. 241].

Дзеясловы 2-й асобы адзіночнага ліку ў разглядаемым помніку паслядоўна ўжываюцца з канчаткам **-шь(-ш)**, які з’яўляецца асноўнай граматычнай нормай старабеларускай пісьменнасці XVI–XVII стст. і адпавядае канчатку ў польскім перакладзе: не годится ... славу зацными справами, поки **можешъ**, розшырати [1, с. 494]; если пилне у себе **розважыши**, ... если ся тэж **прыгледииши**, ... если на ѿстанок **углянеш** в речы твои власные, ... трудно у себе становити, што бы лепей або пожыточней чинити [1, с. 494]; поки **маешъ** час и поки **можэшъ**, абы потом упавшы у небезпечност, не здало ся иж прожне розуму ужывати, або раду ѿдменяти **хочеш** [1, с. 495]; дотуль его ужывати **будешъ**, докуль Бог ... тебе назначыл [1, с. 481]; В той битве ... **унустиши** перо; параўн. польск.: *W tej bitwie ... wpuścisz pioro* [1, с. 480]; Ты ... же **ведаеш** воли Боже; параўн. польск.: *Thy ... że wiesz woley Bożey* [1, с. 502].

Формы 3-й асобы адзіночнага ліку ў старабеларускім перакладзе прадстаўлены трыма варыянтамі: з канчаткамі **-ть**, вынасным **-т** і без канцавога **-т**.

Мяккі варыянт спрадвечны для ўсходнеславянскіх моў. Па сутнасці адзіны ва ўсіх сучасных беларускіх гаворках, ён выступае пануючым у старажытнай беларускай пісьменнасці, у тым ліку і ў разглядаемым помніку: так **Кроника угорска светчытъ** [1, с. 135]; ѿ горла наши игра **идеть** [1, с. 139]; сто двадцать и чотыры лета **Сабэльлик поведаетъ** [1, с. 205]; вже ся нам во всеи Эуропе жаден иныиш **непрыятель не укажетъ** [1, с. 485]; Кгды **непрыятель ѿбачытъ**, ... ничего против намъ не **узнавить** [1, с. 496]; река Лигерь с правое стороны **заважаетъ** [1, с. 484].

Канчатак **-т** у помніку ў абсалютнай большасці выпадкаў выносіцца над радок: **Поведают, иж половицу тое стрелы, которою был прострелен, ... до Рыму был зъ собою занес, ѿ вси людские речи в руцэ своеи мае(т)** [1, с. 135]; Сама речь мене до того **веде(т)**, жолнеры [1, с. 139]; **види(т)** ми ся, иж не потреба и час тэж того ж не **несе(т)** [1, с. 141]; накрепчеишым муром ѿточоны **ес(т)** [1, с. 151]; смерть их не сухо ся нам **ѿдере(т)** [1, с. 495]; не **хоче(т)** ни в чом винен зостати [1, с. 133]; **А хвали(т)** ѿного бога, которого хрестяне хвалятъ [1, с. 135]; **спереду нас непрыятел налегае(т)** [1, с. 484]. Расшыфроўка гукавога значэння канцавога **-т** у такіх формах не выклікае цяжкасці. Тут, безумоўна, трэба бачыць мяккі канчатак, паколькі ва ўсіх іншых выпадках мяккасць яго абазначаецца літарай **ь**. У некаторых формах **ь** ужываецца нават пры вынасным **-т**: **Тотъ за ся кгды, ся люд его упаметае(ть)**, коли **буде(т)** хотети, ѿт тебе ѿзме, а другому водле воли своее **дасть** [1, с. 135]; **Тобе**

дотуль тое можности земское ужывати **допусти(т)**, поки ему **буде(ть)** ся здадо [1, с. 137]; не прѣкладаю ся над вась, яко ся однак учынити **годи(ть)** гетманови [1, с. 141]; до чого ся новаго **склони(ть)** панство отцовское тебе выгубившы собе **привлацы(т)**, богатства домовые **забере(т)**, сэрца люду своего ... до себе **нахили(ть)** [1, с. 157]; звезды пред ними падають, земля **дрыжы(ть)** [1, с. 498]. Старабеларускі пераклад “Гісторыі аб Атыле” практычна не ведае цвёрдага канчатка ні ў адзіночным, ні ў множным ліку, хоць у друкаваных творах свецкага і рэлігійнага жанраў другой палавіны XVI – пачатку XVII стст. вельмі распаўсюджаны і ўтвараюць варыянтную або нават асноўную норму і формы на цвёрды **-т** [2, с. 245], прычым распаўсюджанне іх прыпадае на перыяд, калі ўздзеянне кніжнаславянскай мовы на беларускую пісьменнасць звязана было да мінімуму.

Параўнальна нешматлікія ў старабеларускім перакладзе формы дзеясловаў I-га спражэння без канцавога **-т**: **допоможе** бог щастю вашему [1, с. 145]; **нас Бог не ратуе** [1, с. 165]; **Же тот птах ... беспечное детямъ своим место готуе** [1, с. 191]; **Напервеи лупь непрятельскии намъ ся достае** [1, с. 143]; **А што нам бог лепшого пожыточнейшого и щастлившого може** дати надъ тое [1, с. 143]; **немало сэрца и мужства если еще што мают одыиме** [1, с. 144]; **до кождое части света, до которое Атыля каже**, за его хоруговою смеле поидуть [1, с. 185]; **Атыля ... поведаль, же им покои обецуе**, а к тому их в ласку въ оборону в товаришество и прязнь **озме** [1, с. 199]; **водле пререченого рахунку, которое ся до правды болшей стосуе**, ... **Атыля был жив лет сто двадцать и чотыры** [1, с. 199]. Пранікненне такіх утварэнняў у помнік адбылося не без уплыву польскага тэксту: **И для тогож велцэ того прагне**; параўн. польск.: **Y dla tegoż wielce tego pragne** [1, с. 475]; **а до захованя панства на долги час беспечнейшого быти не може**; параўн. польск.: **á do zachowania państwa na dlugi czas bezpiecniejszego być nie może** [1, с. 475]; **Коли будет хотети, от тебе озме**; параўн. польск.: **gdy będzie chciał, od ciebie weźmie** [1, с. 480].

Значная колькасць форм без **-т** зафіксавана ў “Аповесці аб Трыстане” і “Аповесці аб Баве” [2, с. 244]. Ужыванне такой формы ў беларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле” ў зробленай на палях аўтарскай прыпіскі да асноўнага тэксту (**божа моц панства воюе** [1, с. 137]) можа служыць сведчаннем аб зараджэнні новай граматычнай нормы. Перакладчык, маючы ў працэсе перакладу перад сабою ўзоры такіх форм у польскім тэксце, здолеў адчуць і выкарыстаць адну з тых асаблівасцей польскай мовы, якія ў далейшым рознымі шляхамі пранікалі ў беларускую пісьменнасць і замацоўваліся ў ёй нярэдка ў якасці асноўнай ці факультатывнай нормы.

У старабеларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле” не маюць строгага адзінства таксама канчаткі дзеясловаў I-й асобы множнага ліку. Пануючай нормай тут выступаюць формы на **-мь**, у якіх канцавы зычны нярэдка выносіцца над радок, прычым як з рэдукаваным, так і без яго: **если не хочэ(м) богатствъ маетности и здоровья нашего в явную небезпечност удать, муси(м) ѿ неи велми пилное старане мети** [1, с. 139]; **можного непрятеля, товаришыи намужнейшыи, тепер маемь** [1, с. 139]; **иж отсюль не можэмь иначе выити** [1, с. 140]; **Если ся мужне постави(мь), вытягнувши против непрятелю, можэ(м) тое надеи быти** [1, с. 143]; **пожытку з него не буде(мь) мети** [1, с. 143]; **нашы мужные сравы оздоби(мь)** [1, с. 143]; **мл(с)рдье боже мимо вси иншыи людские речы завжды важнейшыи быти розумеемь** [1, с. 165]. Такія формы захоўваліся ў беларускай пісьменнасці ад глыбокай старажытнасці і адпавядалі стану гэтага канчатка ў большай частцы беларускіх гаворак.

Вельмі рэдкія ў старабеларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле” формы I-й асобы множнага ліку на **-мо**, якім у польскім тэксце гэтага помніка адпавядаюць утварэнні на **-ту**: **есть в том краю, которыи тепер угорскимъ зовемо** [1, с. 107]; **Если подамо непрятелю место, без похибы, маетности и горла всих нас в небезпечност**

удамо; параўн. польск.: *Ysli podamy niepszyiacielowi miasto, bez pochyby, máiętności u gárlá wszytkich nas, w niebespieczność wdamy* [1, с. 167]; *видишь, иж есмо* вьжды люди; параўн. польск.: *widzisz iżesmy wżdy ludze* [1, с. 502]. У рукапісных і асабліва друкаваных крыніцах канца XVI – першай палавіны XVII стст. формы з канчаткам **-мо** набылі значэнне варыянтнай нормы [2, с. 247]. Так, у “Аповесці аб Трыстане”, “Аповесці аб Баве” такія ўтварэнні займаюць другое месца пасля форм на **-мь** [3, с. 267]. Пашыраныя ў паўднёва-заходніх беларускіх гаворках, яны атрымалі значнае распаўсюджанне ў беларускай мастацкай і публіцыстычнай літаратуры дарэвалюцыйнага часу, але пазней ужыванне такіх форм пайшло на спад у сувязі са звужэннем дыялектнай базы літаратурнай мовы.

Толькі ў двух выпадках у помніку ад тэматычных дзеясловаў фіксуецца формы 1-й асобы множнага ліку на **-мы**, якія адлюстроўваюць уплыў польскага перакладу: *тые, которые краины тепер угорскою землею зовемы, ... у своеи владности мель* [1, с. 107]; *звитяжство рукою а шаблею одержемы* [1, с. 143]; *мы твои естесмы* [1, с. 199]. Гэты канчатак асабліва шырока выкарыстоўваўся ў першай палавіне XVII ст. у перакладах з польскай мовы. У арыгінальных жа беларускіх помніках ён зусім рэдкі. Поўная адсутнасць яго ў сучасных беларускіх гаворках сведчыць аб іншамойным яго паходжанні [2, с. 248].

Формы 2-й асобы множнага ліку, якія на працягу ўсяго старажытнага перыяду ў пісьменнасці ўжываліся з канчаткам **-ме**, характэрныя і для аналізуемага помніка: *Видите, яко можлиого неприятеля, товаришыи намужнеишыи, на себе маем* [1, с. 141]; *узрат, же вы за моею справою против имь вытянете* [1, с. 145]; *з людми болий покою, нижли воине привыклыми чынити маете* [1, с. 145]; *зо мною восполочь уставичне ся молити* [1, с. 169]; *А намнеи не паметаеи на скромность* [1, с. 171]; *не бачыте, иж увесь люд в маетности* [1, с. 171]; *вы каждого, кого поткаете, яко быдло забиваете* [1, с. 171]; *того грубого народу есть есте*; параўн. польск.: *tego grubego narodu ieste* [1, с. 169]. Старажытны гісторыка-этымалагічны прыныцп арфаграфіі стрымліваў перадачу на пісьме фанетычных варыянтаў у вымаўленні гэтых форм. Сучасная ж беларуская літаратурная мова практычна адлюстроўвае ўсе фанетыка-марфалагічныя абліччы такіх форм.

Як і ў адзіночным ліку, формы 3-й асобы множнага ліку ў старабеларускім перакладзе адзначаюцца з канчаткам на **-ть**, а таксама з вынаснымі канцавымі **-т**, **-ть**: *его некоторые зову(ть) матрынусь* [1, с. 107]; *кроиники угерские светчатъ* [1, с. 127]; *убогие утискаю(т), до жадное речы болиеи ся не скланяють* адно до внутрене воины, роскошеи телесных занедбавиши розуму *ищу(т)*, зыску спросного *прагну(т)*, добрыми людми *гордятъ* [1, с. 135]; *французы, которые ся не так до меча яко до порожневания годя(т)*, *Ачь суть* узросту высокого, але на працу нетерпеливы, а за разз за першым потканем рады *слабею(т)* [1, с. 145]; *Поведаю(т)* за пэвное, иж *сто и осмдесят тисеч людеи з obu сторонъ в той битве полегло* [1, с. 147]; *маю(т)* сэрцэ незвитяжонои силы [1, с. 151]; *скромность ... много диких зверат с прирощеня мевая(ть)* [1, с. 171].

Будучы час у мове беларускай пісьменнасці XIV–XVII стст. выражаўся формамі цяперашняга часу закончанага трывання і аналітычнымі ўтварэннямі з рознымі дапаможнымі дзеясловамі. Па сваіх канчатках формы простага будучага часу ў “Аповесці аб Атыле” цалкам адпавядаюць канчаткам цяперашняга часу. Разнастайнасць канчаткаў назіраецца ў формах 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку і 1-й асобы множнага ліку.

Такая складаная форма будучага часу, як будучы незакончаны, ці будучы першы, утваралася шляхам спалучэння інфінітыва асноўнага дзеяслова з дапаможнымі дзеясловамі. У ролі дапаможнага ў даследуемым помніку выступаюць асабовыя формы

дзеяслова **быти**: *леч дотуль его ужывати будешь*, *докуль бог ... тебе назначыл* [1, с. 137]; *окромь воли Божое жадное моцы не будеть мети* [1, с. 137]; *обетницъ живота небеского пэвною надею ождыдати будемь* [1, с. 167]; *Над то еще меншь будем ся дивовать* [1, с. 207]; *за его хоруговою смеле поидуть а розказане чинить будуть* [1, с. 185]; *а одинаким сэрцэм з непрыятелем ся потыкати будемь*; параўн. польск.: *iednákim serczem z nieprzyiacielem sie potykác będziemy* [1, с. 487]. Выкарыстанне дзеяслова **быти** ў якасці дапаможнага пры ўтварэнні будучага складанага часу пачалося ва ўсходнеславянскіх абласцях у канцы XIV ст., прычым раней на захадзе, на тэрыторыі, дзе фарміравалася мова беларускай народнасці. Самы ранні выпадак выкарыстання такой формы адзнаецца ў Грамаце Карыбута 1388 г. – **будемь держа(т)**. Шырокае ўжыванне новая форма будучага часу атрымала ў беларускіх помніках XV–XVI стст. Тут яна ўжо з’яўляецца асноўнай пісьмовай нормай, прычым гэта датычыць і твораў рэлігійнай тэматыкі, дзе вельмі адчувальнай выступае архаічна-традыцыйная моўная стыхія.

Значэнне будучага часу з мадальнымі адценнямі неабходнасці, абавязковасці перадаецца ў старабеларускім тэксе спалучэннямі з пераўтворанымі на ўзор тэматычных дзеясловаў формамі тыпу **маю**, што характэрна і польскаму перакладу: *остень с прырожения вашого попихати маем* [1, с. 141]; *звитяжство ... за помощью Божю одержать маем* [1, с. 141]; *с тым непрыятелем битву меть маеме* [1, с. 145]; *Сэрцэ мое будучы тых речеи, которыи мають прыити, пророком мне даеть знати* [1, с. 185]; *Але што за лекарство на тое зло наити маем, што маем чинити*; параўн. польск.: *Ale co zá lekárstwo ná to zle náleść tamy, so tamy czynić* [1, с. 165]; *а к тому тэж з людми боли покою нижли воине привыклыми чинити маеме*; параўн. польск.: *á khtemu tež z ludźmi więcey pokoiowi niżli woynie przywyklymi czynić macie* [1, с. 486]; *А такь не мают ся чого бояти*; параўн. польск.: *A thák nie máią sie czego bać* [1, с. 492]. Гэта своеасаблівая форма будучага часу захавалася да нашага часу і асабліва пашырана ў заходняй і паўднёвай частцы беларускай моўнай тэрыторыі.

Будучы складаны другі абазначаў будучае дзеянне, папярэдняе ў адносінах да другога будучага дзеяння. Ён ўтвараўся шляхам спалучэння дапаможнага дзеяслова **буду** з дзеепрыметнікам на **-л**. У беларускай пісьменнасці формы гэтага тыпу атрымалі пашырэнне з сярэдзіны XVI ст., калі польскі ўплыў на беларускую літаратурную мову пачаў праяўляцца асабліва інтэнсіўна. Значная колькасць такіх форм адзначаецца ў першую чаргу ў перакладах з польскай мовы, у тым ліку і ў “Гісторыі аб Атыле”, дзе яны звычайныя, выступаюць як варыянтная норма будучага з інфінітывам: *я себе мужне буду почынал* [1, с. 145]; *их будешь над вси чужыє прэкладаль* [1, с. 155]; *в той битве, которую з рымяны будеш мель, упустиши перо* [1, с. 137]; *кольвек будеть мель перед очыма, чого ся будеть выстерегаль* [1, с. 157]; *Товарышства розмноженем заможным панство рымское вже звонтленое будет могло* [1, с. 183]; *Тобе дотуль тое можности земское ужываим допустит, поки ему будеть ся здало* [1, с. 137]; *им досыть учынити будеть мог* [1, с. 195]; *што будеть без похибы, если не будем волели* [1, с. 185]; *чого ... з рук спросне а недбале упустить не будете хотели, лацно доказать будете могли* [1, с. 183]; *Я заправду пры тебе ... статэчным сэрцэм буду стояль*; параўн. польск.: *Jać záprawdę przy tobie ... státecznym sercem będę stał* [1, с. 495]; *што жь за оборону будеш мель*; параўн. польск.: *coż zá obronę będziesz miał* [1, с. 496]; *серцу статэчности ... отняти не будеть мог*; параўн. польск.: *sercu stháeczności ... odiać nie będzie mógł* [1, с. 505]; *щасте будум мели по себе*; параўн. польск.: *szczęście będą mieli po sobie* [1, с. 492]. Разам з тым, у разглядаемым помніку зрэдку фіксуецца выпадкі замены форм будучага складанага другога спалучэннем “**буду** + дзеепрыметнік”: польск.: *gdy będzie chciał od siebie weźmie*; беларуск.: *Коли будет хотети, от тебе озме* [1, с. 480].

Формы будучага складанага другога цалкам выйшлі з ужытку ў беларускай мове, не пакінуўшы ніякіх слядоў. Шырокае выкарыстанне іх у беларускай пісьменнасці старажытнага перыяду сведчыць, што пісьмовая мова на пэўных этапах свайго развіцця адчувала на сабе польскі ўплыў і заканамерна адлюстроўвала яго на адпаведных узроўнях.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Золтан, А. “Athila” М. Олаха в польском и белорусском переводах XVI века / А. Золтан. – Ниредьхаза, 2004. – 554 с.
2. Булыка, А.М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 327 с.
3. Жураўскі, А.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А.І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – Т. 1. – 372 с.

Satsuta I.V. The verbes ot Present and Past tense in the Oldbelarusian transtation of “The History of Athil”

The article with the resein Past arhch of the verbs ot Present and Past tense in the Oldbelarusian handwritten transtation of the tale“*The History of Athil*”.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 15.01.2009

УДК 811.111'42(045)+808.5

С.В. Соусь**РИТОРИКА ВЛАСТНОГО ДИСКУРСА БРИТАНИИ**

Для властного дискурса характерны определенные категоричные утверждения, с помощью которых власть себя позиционирует, заявляет о себе. Одним из таких способов самоутверждения является провозглашение определенных притязаний – утверждений, что что-то является правдой, хотя другие могут этому не поверить или не согласиться с данными заявлениями, либо предъявление своих прав на что-либо. В статье приводится типология притязаний, а также описываются приемы анафорического повтора, градации и антитезы, характерные для реализации каждого из притязаний. Автор статьи проводит сравнительный анализ частоты употребления перечисленных приемов и выделяет среди них способы, в большей или меньшей степени характерные для вербализации указанных типов притязаний.

В настоящее время исследование дискурса власти или политического дискурса, является особенно актуальным, поскольку политика становится неотъемлемой частью общественной жизни. Основная задача политической деятельности – борьба за власть, следовательно, для того чтобы лидировать или победить в этой борьбе, политики должны представить себя в наиболее выгодном свете. Им необходимо получить признание, одобрение, поддержку аудитории. Для этого в первую очередь важно заявить о себе, причем сделать это так, чтобы у реципиентов сформировалось положительное отношение к представителям власти.

Для властного дискурса характерны определенные категоричные утверждения, с помощью которых власть себя позиционирует. Их содержание, особенности зависят в первую очередь от внешней и внутренней политики государства на определенном этапе развития. Таким способом власть самоутверждается, заявляет о себе. Одним из таких способов самоутверждения является провозглашение определенных притязаний. Под *притязаниями* в Первом толковом БЭС понимается: 1. Стремление получить что-либо, предъявление своих прав на что-л. 2. Необоснованное стремление добиться признания, одобрения [1, с. 1433]. В данной работе мы трактуем притязания как утверждения, что «что-то является правдой, хотя другие могут этому не поверить или не согласиться с данными заявлениями, либо предъявление своих прав на что-либо».

Как мы видим, притязания разграничиваются в зависимости от характера их позиционирования. Притязания на роль страны с демократическими идеалами и ценностями свободы, равенства, мультикультурализма, на высокий уровень качества услуг и гарантий в социальных сферах – здравоохранение, образование, трудоустройство, несомненно, связаны со стремлением представить себя в выгодном свете по отношению к своим гражданам и заботе о них.

Существуют притязания, характерные для властного дискурса в целом, например, притязания, связанные с «украшением себя». Такие притязания носят универсальный характер, потому что невозможно представить нацию, которой было бы чуждо стремление к представлению себя в положительном ракурсе. Есть также притязания, связанные некими общечеловеческими ценностями. Так, в культурах многих наций заложено стремление к оказанию помощи ближнему, слабому, сочувствию и сопереживанию. На этом основывается формирование таких притязаний, как притязание на роль надежного друга и помощника, на открытость к сотрудничеству, дебатам. Существует еще и целый пласт притязаний, который

Научный руководитель Т.В. Поплавская – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой речеведения и теории коммуникации Учреждения образования «Минский государственный лингвистический университет»

правомерно отнести к собственно политическим, поскольку они тесно связаны с особенностями политической ситуации, сложившейся на некотором этапе развития общества. Такими являются притязания на необходимость оказания помощи Ираку и Афганистану, на принятие исключительных мер по обеспечению безопасности и т. д.

Проанализировав сто выступлений представителей британской власти, можно выделить следующие притязания: притязание на роль друга, помощника и партнера; на необходимость оказания помощи Ираку и Афганистану; на высокий уровень качества услуг и гарантий в социальных сферах – здравоохранение, образование, трудоустройство; на принятие исключительных мер по обеспечению безопасности; на роль страны с демократическими идеалами и ценностями свободы, равенства, мультикультурализма; на готовность к открытым дебатам, диалогу; на роль ведущей страны в принятии мер по предотвращению изменения климата; на исключительность своих граждан и их выдающиеся заслуги перед обществом; на особые задачи, стоящие перед страной.

Притязания во властном дискурсе реализуются при помощи определенных лингвистических приемов. Условно все способы вербализации притязаний мы разделяем на лексические, синтаксические и риторические. Лексика обладает экспрессивным потенциалом и способствует формированию ярких запоминающихся образов. Синтаксические средства обеспечивают связность и простоту восприятия речи, служат для реализации намерений говорящего и помогают вызывать желаемые ответные реакции у аудитории. Среди часто используемых синтаксических средств нами отмечены параллельные синтаксические конструкции, различные виды повторов, напр., анафора, эпифора. Характерными способами вербализации притязаний являются риторические приемы анафорического повтора, градации и антитезы (см. таблицу 1).

Таблица – способы вербализации притязаний

<i>Притязание</i>	<i>Прием</i>		
	<i>анафора</i>	<i>градация</i>	<i>антитеза</i>
<i>на роль друга, помощника и партнера</i>	17,24%	12,90%	10,95%
<i>на необходимость оказания помощи Ираку и Афганистану</i>	7,38%	4,22%	5,47%
<i>на высокий уровень качества услуг и гарантий в социальных сферах -</i>	10,34%	11,26%	8,21%
<i>на принятие исключительных мер по обеспечению безопасности</i>	23,64%	33,80%	41,09%
<i>на роль страны с демократическими идеалами и ценностями свободы, равенства, мультикультурализма</i>	16,25%	15,49%	15,06%
<i>на готовность к открытым дебатам, диалогу</i>	6,4%	4,22%	5,47%
<i>на роль ведущей страны в принятии мер по предотвращению изменения климата</i>	5,91%	4,22%	2,73%
<i>на исключительность своих граждан и их выдающиеся заслуги перед обществом</i>	12,8%	8,45%	12,32%

Повтор со времен античности относится к риторическим фигурам, однако в его определении существует много трудностей. Связано это с тем, что повтор встречается практически на всех уровнях языка – уровне фонем, морфем, слова, словосочетания, предложения и текста. Кроме того, повторяются могут и чисто грамматические явления,

такие как структура предложения, части синтаксических структур, начальная и конечная позиции предложения [2, с. 95]. Для вербализации притязаний характерен такой вид синтаксического повтора, как анафора, когда повторяются синтаксически сильная позиция предложения. Анафорический повтор используется для реализации притязаний на принятие исключительных мер по обеспечению безопасности, на роль страны с демократическими идеалами и ценностями свободы, равенства, на роль друга, помощника и партнера и на исключительность своих граждан и их выдающиеся заслуги перед обществом. *I hope we all – while dealing with all challenges and problems ahead – celebrate all there is to be proud of in Britain – our entrepreneurial spirit, our creative talent, our ethic of hard-work and our global reach and internationalism (SID)*. В данном примере имеет место частичный повтор на уровне словосочетаний. *On planning, with the new planning commission and its new flexibility we will make Britain's planning more responsive. On transport with Crossrail, Heathrow and round the country, we will make the necessary new investments; On science, we will push forward our 10-year plan; On universities we will invest heavily in their research and teaching capability (SID)*. В этом случае притязание на высокий уровень качества услуг и гарантий в социальных сферах реализуется за счет анафорического повтора начальных позиций предложения и повтора подлежащего и сказуемого. Использование *will* с модальным значением обещания в рамках повтора делает высказывание эмоционально ярким, позитивным. Повторение однотипной структуры помогает говорящему достичь необходимого воздействующего эффекта.

Другой типичный прием реализации притязаний – это градация. Все существующие определения градации включают указание на то, что признак, выражаемый градацией, интенсифицируется или, наоборот, ослабляется от начала к концу градационного ряда. Так, М.Л. Гаспаров и Ц.Тодоров определяют *градацию* как «... в широком смысле – всякая цепь членов с постепенным нарастанием значимости» или «последовательность синтаксически эквивалентных членов (по меньшей мере, трех), обладающих одной или несколькими общими семантиками, одна из которых повторяется с количественными изменениями» [3, с. 97]. Чаще всего данный прием помогает реализовать притязание на принятие исключительных мер по обеспечению безопасности, далее следуют притязания на роль друга, помощника и партнера, страны с демократическими идеалами и ценностями свободы, равенства, мультикультурализма. *Tolerance. Family. Respect. Social action. Care for the vulnerable and weak. These are Jewish values. These are Islamic values. These are British values. And they are human values. (BAR)*; высокий уровень качества услуг и гарантий в социальных сферах. *Britain: the education nation. Britain: a world leader for its talents and skills. So tonight in celebrating the success of the talents, innovations and achievements of the city let us look forward to working together for even greater success in the future (LHN)*. Достаточно часто градация используется при вербализации притязания на исключительность своих граждан и их выдающиеся заслуги перед обществом. *Where do these capabilities come from? They come from top quality people. People who have the inherent traits of endurance, determination, courage and mental agility. People who've developed their capacity through extensive, demanding training. And people who are able to exploit the advantages of modern technology (RCL)*. Усиление признака наблюдается к концу градационного ряда – *people who have the inherent traits – people who've developed their capacity – people who are able to exploit the advantages*. Во многих случаях характерно сочетание градации с приемом анафорического повтора в рамках параллельных синтаксических конструкций. Как средство создания экспрессивности повтор не эксплицирует прямого авторского намерения. Он усиливает коммуникативную интенцию оратора, что влечет за собой возрастание воздействующего эффекта, основанное на нагнетании эмоций.

Антитеза также является характерным приемом реализации политических притязаний. СП антитеза может функционировать как самостоятельно, так и для реализации других стилистических явлений. На этом основании выделяется два вида антитезы – простая и осложненная. Под простой понимается такая антитеза, в которой противоположность конструкции основывается на языковых или речевых антонимах, компоненты представлены чаще всего одной и той же частью речи и являются однородными членами предложения. В осложненном виде антитеза выступает в комбинации с другими стилистическими приемами (метафорой, метонимией, сравнением, аллюзией и т. д.), которые реализуют свое значение в рамках антитезного высказывания, выступая его составляющими [4]. Иногда в состав антитезы входят несколько приемов.

Чаще всего антитеза встречается при реализации притязания на принятие исключительных мер по обеспечению безопасности – 41,09%. *Because liberty cannot flourish in the darkness, our rights and freedoms are protected by the daylight of public scrutiny as much as by the decisions of Parliament or independent judges.* Противопоставление достигается за счет использования метафорической антитезы – *flourish in the darkness – protected by the daylight* (CTD). Часто данное притязание, реализуется в смысловой оппозиции «свои – чужие». За счет использования определенных контрастных, противоположных по значению лексических единиц создается необходимый образ, формируется требуемое впечатление и соответственно реализуется притязание. *International in scale and ruthless in nature (terrorism. – нпум.), it has taken the form of no-warning mass casualty attacks – like the US Embassy bombings in Nairobi and Dares Salaam, and a litany of atrocities since. Thousands of innocent people have been murdered by Al Qaeda in Morocco, Algeria, Egypt and East Africa, Pakistan, India and Indonesia, Saudi Arabia, Jordan, America, Spain – and here, of course, in Britain as well* (CTD). Как мы видим, противопоставление *innocent – ruthless* помогает создать образ «хороших» и «плохих», формируя у аудитории соответствующее отношение к ним. Другими притязаниями, для вербализации которых характерна антитеза, являются притязания на роль страны с демократическими идеалами и ценностями свободы, равенства, мультикультурализма и на исключительность своих граждан и их выдающиеся заслуги перед обществом. *The Philippines, like the UK, is an island nation seeking to build bridges with the wider world. We are both looking at how we can use democracy as a tool to fight extremism, not as a fragile object at risk from terrorist attack (TCS). They are images of a Britain that values its Muslim minority. These are images of people celebrating their religion, not hiding it as they would have to in many countries. They are images of people playing an active and valued role in our society – a society that they are part of, and not separate from (TCS).* Необходимо отметить частое использование антитезы на фоне приема синтаксического параллелизма. *My belief is there is no weakness in Britain today that cannot be addressed by the strengths of Britain today. No problem so big in Britain that it cannot be fixed by what's best in the British people. Nothing that drags us down that cannot be tackled by the strong compassionate values that lift us up. (ANP).*

Властному дискурсу присуща притязательность. Характер притязаний связан с особенностями позиционирования себя по отношению к другим участникам политической коммуникации. Универсальность и специфичность притязаний определяются особенностями культурно-исторического развития страны и сложившейся обстановкой на современном этапе развития общества. Среди характерных риторических приемов вербализации политических притязаний отмечены анафора, градация и антитеза, поскольку за счет данных приемов политики имеют возможность максимально эффективно, убедительно и незаметно для аудитории реализовать свои притязания.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Первый Толковый БЭС: более 120 тысяч словарных статей, более 147 тысяч толкуемых единиц / редкол.: Е.В. Варавина (отв. ред.) [и др.]. – СПб. : Норинт ; Москва : РИПОЛ классик, 2006. – 2141 с.
2. Кострова, О.А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка / О.А. Кострова. – М. : Флинта: МПСИ, 2004. – 238с.
3. Береговская, Э.М. Очерки по экспрессивному синтаксису / Э.М. Береговская. – М. : Рохос, 2004. – 208 с.
4. Фурсова, Е.В. Дискурсивные параметры стилистического приема антитеза : автореф. ... дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Е.В. Фурсова; МГЛУ. – Москва, 2008. – с. 8–25.

ИСТОЧНИКИ ПРИМЕРОВ

1. <http://www.britainusa.com/sections/speeches.asp>
LHN “London Has the Qualities Needed for Global Success, But Education Needs to be Priority HM Treasury”: Speech by Gordon Brown, 6/21/2007
CTD “Countering Terrorism in a Democracy”: The Home Office Secretary Speech , 6/3/2008
2. [_http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/People/Speeches/](http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/People/Speeches/)
RCL “RUSI Christmas Lecture“: Speech by Air Chief Marshal Sir Jock Stirrup , Chief of the Defence Staff, 2006/12/04 -
ANP Australian National Press Club”: Speech delivered by the Secretary of State for Defence at the Australian National Press Club 29 May 2008
3. <http://www.cabinetoffice.gov.uk/publications.aspx>:
BAR “Building Alliances, Respecting Differences“: Cabinet Office Minister Hazel Blears speech to the National Imams and Rabbis Conference, 26 March 2007
TCS “Security, stability and peace”: Foreign and Commonwealth Office Minister Kim Howells Speaks on Security, Stability and Peace **FCO, London, 3 April 2007**
4. <http://www.number10.gov.uk/Page15419>
SID PM’s Speech to the Institute of Directors, 30 April 2008

Sviatlana Sous The Rhetoric of British Political Discourse

Claims could be named among many of the features of modern political discourse. Claims are defined as statements that something is true although it has not been proved and other people may not agree with or believe it. The article deals with the defining, classification and analysis of claims.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 4.02.2009

УДК 80+2

Г.В. Писарук

РИТОРИЧЕСКАЯ ТАКТИКА АПОСТОЛА ПАВЛА В ПОСЛАНИИ К ФИЛИМОНУ

В статье представлен риторический анализ речи апостола Павла в Послании к Филимону (Библия, Новый Завет) с целью выявления элементов риторической тактики, организующей эффективное речевое взаимодействие коммуникантов в письменной монологической речи.

Исследование может быть полезно для конструирования грамотного речевого поведения людей в современном социуме.

Введение

Проблема обеспечения наилучшего взаимопонимания между людьми является актуальной не только для современной риторики. Элементы риторической тактики, приводящей к конструктивному решению возникающих между людьми конфликтов, использованы ещё апостолом Павлом в его Послании к Филимону [1].

Послание к Филимону – это единственное частное письмо, включённое христианской церковью в Библию, и единственное дошедшее до нас частное письмо апостола Павла. В письме не разбирается важный вопрос вероучения, оно не направлено против крупной ереси, однако пережило века и даёт христианам пищу для ума и сердца.

Анализ Послания к Филимону, не выходящий за пределы языкового поля текста, позволяет сжато передать его содержание следующим образом. Апостол Павел, находясь в Риме, пишет письмо своему брату по вере – христианину Филимону, живущему в Колоссах, в котором ходатайствует за беглого раба Онисима. Из письма можно понять, что Онисим украл деньги у своего хозяина Филимона и убежал в Рим. Здесь Онисим стал христианином, общаясь с апостолом Павлом, сидящем в заключении, и теперь Павел просит Филимона простить убежавшего раба и принять его как брата во Христе.

Основная идея Послания Павла к Филимону, которая прочитывается в концепции всей Библии, – призыв к прощению как проявлению закона любви. Своим письмом Павел наставляет христиан в практической праведности, давая при этом образец христианской учтивости и обходительности.

Историческая основа Послания

Риторические аспекты Послания заметны не сразу, они становятся явными лишь после глубокого анализа текста письма¹, и проявляются не столько в языке, сколько в содержании и построении самой речи, которая контекстно обусловлена, поэтому для понимания её современным читателем требует специальных пояснений.

Павел просит Филимона простить беглого раба Онисима – простить его поступок, а не дать ему свободу. Рабство было неотъемлемой частью античного мира. Аристотель считал, что это в порядке вещей, когда одни люди должны быть рабами, чтобы служить другим людям, относящимся к высшим слоям общества.

---

¹ При исследовании текста послания использован текст Синодального канонического издания Библии – перевод с греческого на русский язык, появившийся в России в 1876 г. и предназначавшийся св. Синодом «для домашнего назидательного чтения» [1], и «Новый Завет на греческом языке с подстрочным переводом на русский язык», представляющий собой научную реконструкцию греческого оригинала, выполненную на основе Ватиканского кодекса, он был впервые издан в 1898 году Эберхардом Нестле [3].

Вероятно, и апостол Павел принимал институт рабства как должное, так как без него было невозможно представить себе общество того времени. Между тем христианство устанавливало новые отношения между людьми: христиане – «одно тело»: «...Ибо все мы одним духом крестились в одно тело, Иудеи или Еллины, рабы или свободные, и все напоены одним Духом»¹ (1 Кор.12:13); «Нет уже Иудея, ни язычника; нет раба, ни свободного; нет мужского пола, ни женского: ибо все вы одно во Христе Иисусе» (Гал.3:28); «...Где нет ни Еллина, ни Иудея, ни обрезания, ни необрезания, варвара, Скифа, раба, свободного, но во все и во всём Христос» (Кол.3:11). Павел считал, что, если Онисим бежал рабом, рабом он и должен был вернуться к своему хозяину Филимону, однако теперь он был уже не только его рабом по статусу, но и братом по вере.

Христианский взгляд на узаконенное в то время рабство был таким: рабы должны повиноваться своим господам, а хозяева, наставленные в христианстве, обязаны относиться к своим рабам с мягкостью и добротой, ибо они братья во Христе. В своих посланиях Павел дважды указывает на обязательства рабов и господ: «Рабы, повинуйтесь господам (своим) по плоти со страхом и трепетом, в простоте сердца вашего, как Христу, не с видимою (только) услужливостью, как человекоугодники, но как рабы Христовы, исполняя волю Божию от души, служа с усердием, как Господу, а не (как) человекам, зная, что каждый получит от Господа по мере добра, которое он сделал, раб ли, или свободный. И вы, господа, поступайте с ними так же, умеряя строгость, зная, что и над вами самими и над ними есть на небесах Господь, у Которого нет лицепрятия» (Еф.6:5–9); «Рабы, во всём повинуйтесь господам (вашим) по плоти, не в глазах (только) служа им, как человекоугодники, но в простоте сердца, боясь Бога. И всё, что делаете, делайте от души, как для Господа, а не для человеков, зная, что в воздаяние от Господа получите наследие; ибо вы служите Господу Христу. А кто неправедно поступит, тот получит по своей неправде: у Него нет лицепрятия» (Кол.3:22–25). И Послание к Ефессянам, и Послание к Колоссянам были написаны Павлом в период, когда он находился в тюрьме в Риме и, очень вероятно, когда Онисим находился с ним. Можно предполагать, что многое во взглядах, изложенных в этих посланиях, навеяно долгими разговорами, которые Павел вёл с обратившимся в христианство беглым рабом Онисимом.

В Римской империи рабов умышленно угнетали, так как приходилось опасаться их восстания. Взбунтовавшегося раба тут же убивали, а беглого в лучшем случае клеймили на лбу латинской буквой *f-фугитив*, что означало *беглый*, раскалённым докрасна железом, в худшем – казнили, распиная на кресте. Павел хорошо знал, какой это рискованный шаг – отправить беглого раба из Рима в Колоссы. Поэтому апостол дал ему письмо и отправил одновременно с Тихиком, посланным в Ефес и Колоссы: «О мне всё скажет вам Тихик, возлюбленный брат и верный служитель и сотрудник в Господе, которого я для того послал к вам, чтоб он узнал о ваших *обстоятельствах* и утешил сердца ваши, с Онисимом, верным и возлюбленным братом (нашим), который от вас: они расскажут вам о всем здешнем» (Кол.4:7–9); «А дабы и вы знали о моих *обстоятельствах* и делах, обо всём известит вас Тихик, возлюбленный брат и верный в Господе служитель, которого я *и* послал к вам для того самого, чтобы вы узнали о нас и чтобы он утешил сердца ваши» (Еф.6:21–22).

Особенности риторической тактики апостола Павла

Краткое письмо апостола Павла (всего 24 стиха) отличает не только смысловая насыщенность, но и стройность мыслительного каркаса. Как и все письма того времени, оно начинается чётко выделенным вступительным фрагментом, содержащим при-

¹ Здесь и далее при цитировании сохранена орфография и пунктуация Синодального канонического издания Библии.

ветствие, благодарение Богу, похвалу адресату, молитву о здравии получателя. Главная часть содержит суть письма. Оканчивается послание личными приветствиями и приветиями. Таким образом, в послании видны чёткость и обдуманность структуры речи, направленность каждой её части на хорошо осознанную автором эпистолярного произведения задачу.

В своей дохристианской жизни апостол Павел (еврей Савл, имевший римское гражданство) учился у известнейшего учителя того времени Гамалиила и принадлежал к самой многочисленной и могущественной партии иудеев – фарисеям. Несомненно, именно риторическая образованность позволила Павлу искусно выстроить и мастерски словесно оформить свою речь.

Обычно Павел начинает свои послания с того, что указывает на своё апостольство (см. Рим.1:1; 1 Кор.1:1; 2 Кор.1:1; Гал.1:1; Еф.1:1; и др.). По сути, как апостол – старший по званию, Павел мог бы просто дать указание Филимону принять Онисима без обычного в подобных случаях сурового наказания (он пишет об этом в ст. 8: «... имея великое во Христе дерзновение приказывать тебе, что должно»; в греч. право имеющий приказать тебе). Но Павел решил попросить («...по любви лучше прошу...» – ст. 9), и он пишет Филимону как другу, поэтому опускает свой официальный титул. Он пишет не как апостол, а как «узник Иисуса Христа» (ст. 1). Это показатель выбора Павлом стратегии диалогичности: он отказывается от позиции власти, с первых же слов устанавливает между собой и Филимоном отношения личностного равенства.

Как известно, термин «диалог» в риторике означает не только и не столько форму речи, при которой происходит непосредственный обмен высказываниями между двумя или несколькими лицами, сколько утверждает отношения между адресантом и адресатом в речевой ситуации: оба коммуниканта являются лицами деятельными независимо от степени формальной диалогичности их речевого поведения. Субъект-субъектные отношения проявляются, в первую очередь, в уважении личности адресанта и его точки зрения, в предоставлении права иметь иной взгляд на что бы то ни было. Риторика в качестве основного закона речевого поведения коммуникантов (аристотелевская и современная) постулирует закон гармонизирующего диалога.

Как и требовала этика писем того времени, Павел начинает письмо с приветствий людям, которые будут знать об этом письме. Он называет Апфию (вероятно, это жена Филимона, тоже христианка, так как он называет её «сестра» – ст. 2), Архиппа, которого называет «сподвижником» (в греч. соратником), а также всю домашнюю церковь Филимона. Вероятно, Филимон отличался христианской щедростью: в его доме люди находили необходимую помощь («...тобою, брат, успокоены сердца святых» – ст. 7). Павел собирался просить щедрого человека быть ещё щедрее – простить того, кто обидел его и нанёс ему урон, и поэтому начинает с похвалы Филимону: «Слыша о твоей любви и вере, которую имеешь к Господу Иисусу и ко всем святым...» (ст. 4). Так проявляется риторический принцип одобрения адресата, что помогает подготовить сердце читающего письмо к принятию просьбы.

Имея цель побудить Филимона к совершенно определённой действию, апостол Павел использует не агитирующий тип речи, а аргументирующий. Это примечательно уже потому, что, во-первых, сознательно организованная аргументация – это одна из составляющих в реализации закона гармонизирующего диалога, показатель проявления уважения к собеседнику. К тому же, во-вторых, риторика всегда рассматривала аргументацию как направленную деятельность, предполагающую активную реакцию другой стороны на приведённые доводы, и поэтому Павел высказывает и доказывает своё мнение, стремясь пробудить в Филимоне «собственное внутреннее слово» (В.Ф. Одоевский), оставляя за адресатом право выбора поступка.

В письме апостола Павла выстроена целая система доводов, разных по силе воздействия, но не дающих право сомневаться в их целенаправленности. Они расположены в соответствии с «правилом Сократа».

Аргументативная тактика начинается, как и положено, с сильного аргумента. См. ст. 4: «Благодарю Бога моего, всегда вспоминая о тебе в молитвах моих, Слыша о твоей любви...». Павел выражает основание своей дружбы с Филимоном молитвенно, провозглашая связывающую их веру в Иисуса Христа. Общность веры – то, что даёт апостолу веское основание обратиться к Филимону с весьма деликатной просьбой об Онисиме и рассчитывать на понимание. Так Павел реализует риторический «закон общности языка мышления».

Следующий элемент риторической тактики Павла содержится в ст. 8–13. Перед тем как изложить свою просьбу, Павел замечает, что просит Филимона «Павел старец» (ст. 9). Это сознательно использованная риторическая фигура умаления. В момент написания письма Павла нельзя было воспринимать как старого человека: письмо было написано между 60–64 гг. н. э., и в это время апостолу не было ещё и шестидесяти лет. Вероятно, говоря о себе как о старце, Павел хотел подчеркнуть, что письмо пишет человек, проживший непростую жизнь. Павел использует и эту мысль как один из аргументов, убеждающих Филимона принять его просьбу.

Только после этого Павел излагает свою просьбу: «Прошу тебя о сыне моём Онисиме...» (ст. 10). Павел не извиняется за Онисима перед Филимоном и не извиняет его. Он соглашается с тем, что Онисим был негодным человеком, но утверждает, что теперь тот стал другим. Апостол называет Онисима «сын мой». Неизвестно, была ли случайной встреча беглого раба с Павлом в городе с полуторамиллионным населением или тот сознательно искал встречи с апостолом, с которым познакомился в Колоссах несколькими годами ранее. Онисим дорог Павлу уже потому, что стал христианином при нём: «... которого родил я в узах моих» (ст. 10). Здесь Павел ссылается на известную в то время поговорку раввинов: «Если кто учит сына своего соседа закону, то, по Писанию, он как бы родил его». По мнению Павла, привести человека к Иисусу Христу – это значит больше, чем воспроизвести его на свет. Вот почему апостол не может не заботиться о молодом человеке Онисиме. Такую отцовскую заботу о своих духовных детях Павел проявляет и в других случаях (1 Кор.4:15; Гал.4:19; 1 Фес.2:7–11).

Далее в ст. 11 Павел пишет об Онисиме: «Он был некогда негоден для тебя, а теперь годен тебе и мне...». Здесь апостол прибегает к игре слов: имя Онисим означает «годный», «полезный», «выгодный», «прибыльный». Вероятно, Онисим был смыслённым молодым человеком. Римская армия во время своих походов часто брала в плен умных молодых мужчин и женщин. Их привозили в Рим и продавали в рабство. Павел пишет, что он сам хотел бы иметь Онисима при себе, вероятно, тот ему немало помог: «Я хотел при себе удержать его...» (ст. 13). Подчёркивание достоинств беглого раба – это тоже аргумент, который должен был убедить Филимона принять его.

В Деян.28:30 мы читаем о том, что в Риме, будучи арестованным, «...жил Павел целых два года на своём иждивении и принимал всех приходивших к нему, Проповедуя Царствие Божие и уча о господе Иисусе Христе со всяким дерзновением невозбранно». Такой свободный образ жизни на свои средства, несмотря на арест, позволял Павлу иметь под рукой хорошего помощника, но Павел считал себя обязанным вернуть Онисима хозяину, несмотря на сложности дальнего пути.

Павел говорит об Онисиме с предельным душевным напряжением. Онисим, по-видимому, стал очень дорог апостолу за время нахождения в тюрьме, потому что он высказывает ему большую похвалу, заявляя, что, отсылая его Филимону, он отправляет частицу своего сердца. Греческое слово *спланхна*, переведённое в русской Библии как

«сердце», означает средоточие чувств (в греч. – это есть мои внутренности). Несомненно, на такой довод адресат не мог не отреагировать.

В середине письма, после напряжённой аргументации, – ослабление натиска. Давая понять Филимону, что недоброе отношение к Онисиму глубоко огорчит его, Павел предлагает Филимону самому принять решение – даёт ему выбор: «...чтобы доброе дело твоё было не вынужденно, а добровольно» (ст. 14), (в греч. – по волеизъявлению).

В качестве одного из аргументов Павел указывает на возможную неслучайность произошедшего: «Ибо, может быть, он для того на время отлучился, чтобы тебе принять его навсегда, не как уже раба, но выше раба, брата возлюбленного...» (ст. 15–16). Этот аргумент можно считать одним из самых слабых, но Павел компенсирует его слабость, используя яркие антонимичные выражения: Онисим на время отлучился – Филимон должен принять его навсегда (в греч. – он был удалён до часа, чтобы вечно ты его удерживал).

Далее Павел конкретизирует свою просьбу – просьбу принять беглого раба, причём даже ставит условия – как это должно быть. Здесь явно заметно выстраивание стратегии близости. Во-первых, он просит Филимона принять Онисима как брата во Христе («Не как уже раба, но выше раба, брата возлюбленного» – ст. 16). Апостол уверен, что может воззвать к любви Филимона и надеяться на его прощение, потому что и сам Филимон получил прощение Божие.

Во-вторых, Павел просит принять Онисима подобно тому, как принял бы самого Павла: «Итак, если ты имеешь общение со мною, то прими его, как меня» (ст. 17). Павел уверен, что он был бы принят Филимоном безусловно. Такой безусловности он ждёт от него и по отношению к Онисиму.

В-третьих, Павел предлагает возместить убытки, нанесённые Онисимом: «Если же он чем обидел тебя, или должен, считай это на мне» (ст. 18); «...я заплачу...» (ст. 19). Этот момент письма равнозначен расписке: Павел добровольно берёт на себя обязательство выплатить Филимону украденные Онисимом деньги.

Значимость этого фрагмента письма (ст. 16–19) может быть понята только с учётом христианского понятия «вменение». В современном русском языке вменить – счесть чем-либо, признать за что-либо [4, т. 1, с. 186]. Вменение в христианском понимании – это акт, производимый Богом, который вменяет праведность Христа верующему в Иисуса Христа, понёсшего на Себе грехи всех людей, чтобы они, христиане, смогли быть прощены Богом. «Прими его как меня» – вмени ему мои заслуги; «если же он чем обидел тебя или должен, считай это на мне» – вмени ему мою вину. Так Павел взял на себя часть ответственности за поступок Онисима, не задевая достоинства адресата.

В ст. 19 слог Павла становится мягче, он использует риторическую фигуру *намёк* как форму метасообщения: «...не говорю тебе о том, что ты и самим собою мне должен». В риторике намёк считается средством непрямого информирования: адресат получает высказывание, которое должен расширить, дополнить, развить работой собственной мысли. Именно в этом месте единственный раз за всё письмо Павел использует обращение «брат»: «Так, брат, дай мне воспользоваться от тебя в Господе» (ст. 20). Павел как будто с улыбкой говорит: «Филимон, ты обязан мне спасением твоей души, потому что это я привёл тебя ко Христу. Так дай же мне воспользоваться тобою, получить от тебя хоть какую-то выгоду». Филимон не мог не прочесть подлинный смысл того, о чём говорил Павел: он понимал, как много прощает Бог приходящему ко Христу. Так Павел задаёт речевому общению желаемую тональность – задушевную, глубоко интимную, лишённую всякой отстранённости. Апостол Павел проявляет тем самым глубокое доверие к адресату: он стремится к его чуткости и благожелательности, ждёт ответного понимания.

Павел выражает уверенность, что Филимон сделает всё как надо: «...зная, что сделаешь и более, нежели говорю» (ст. 21), (в греч. – убеждённый в послушании твоём). Этот стих типичен для манеры общения Павла с людьми. Как правило, он был о людях самого хорошего мнения и ждал от них наилучшего поведения. Он даже не сомневался в том, что Филимон выполнит его просьбу.

В ст. 23 содержатся приветствия Филимону от людей, которые, вероятно, были личными друзьями и Павла, и Филимона: «Приветствует тебя Епафрас, узник вместе со мною ради Христа Иисуса, Марк, Аристарх, Димас, Лука, сотрудники мои». Такой объединяющий адресанта и адресата жест вежливости является в письме последним элементом в выстраивании речи, гармонизирующей отношения коммуникантов.

Особенности стиля речи апостола Павла

Павел писал письмо Филимону своей рукой, что не является характерным для остальных его посланий, включённых в Библию. Большинство людей того времени поступали так: они не записывали сами свои письма, а диктовали их кому-то, может быть другу или секретарю, но в конце собственноручно подписывались. В Послании к Римлянам указано имя одного из тех людей, которые записывали послания апостола Павла, – Тертий. Третий вписывает свой привет прежде, чем закончить письмо: «Приветствую вас в Господе и я, Третий, писавший сие послание» (Рим.16:22). В Послании к Колоссянам Павел делает приписку: «Приветствие моею рукою, Павловою» (Кол.4:18). А во Втором послании Фессалоникийцам Павел упоминает о специфическом для него пожелании: «Приветствие моею рукою Павловою, что служит знаком во всяком послании; пишу я так: благодать Господа нашего Иисуса Христа со всеми вами. Аминь» (2 Фес.3:18). Только в одном из тринадцати посланий – в Послании к Галатам – Павел написал: «Видите, как много написал я вам своею рукою» (Гал.6:1). Письмо Филимону Павел пишет сам: «Я Павел написал моею рукою» (ст. 19), и это свидетельствует о его личной значимости для апостола Павла.

Лаконичное, простое по форме, но весьма непростое по содержанию письмо апостола Павла Филимону не только передаёт все виды информации – и понятийно-логическую, и оценочную, и эмоциональную, но и является безупречным по стилю. Однако красота слога апостола Павла – это красота, возникающая не за счёт украшений, а красота функциональности речи, соответствующей риторической задаче. Чем лучше и полнее речь осуществляет цель говорящего (пишущего), то есть пробуждает в слушателе (читающем) именно те мысли, тот отклик, который нужен адресанту, тем она совершенней [2, с. 16]. В Библии не сказано о том, как Филимон принял возвратившегося раба Онисима. Но предание говорит, что хозяин принял Онисима и даже дал ему свободу. Впоследствии Онисим стал епископом в македонском городе Верии, недалеко от Фессалоник.

Вместе с тем нельзя сказать, что речь апостола Павла совсем лишена «цветов красноречия». В главной части письма есть и ссылка на прецедентный текст – поговорку раввинов («о сыне моём Онисиме, которого родил я в узах моих» – ст. 10), и обыгрывание значения имени Онисима («Он был некогда негоден для тебя, а теперь годен тебе и мне» – ст. 11), и сравнение («Ты же прими его, как моё сердце» – ст. 12), и усиление значения сказанного с помощью антонимичных слов («он для того на время отлучился, чтобы тебе принять его навсегда» – ст. 15). Единичные вкрапления тропов и фигур в личное письмо не нарушают его стилистическую целостность.

Заключение

Законы речевого взаимодействия не устаревают. Риторически искусная речь никогда и никого не может оставить равнодушным: она пробуждает ум и чувства – ratio и

intuitio. Читая послание апостола Павла к Филимону, мы не просто вникаем в его содержание, у нас появляется желание всей душой принять то мировосприятие, которое предлагает пишущий, и проявить его в своих действиях сегодня и сейчас. Принятию такого решения во многом содействует и риторическое мастерство автора Послания к Филимону.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Библия. Синодальное каноническое издание. Новый Завет.
2. Михальская, А.М. Основы риторики: Мысль и слово / А.К. Михальская. – М. : Дрофа, 2001.
3. Новый Завет на греческом языке с подстрочным переводом на русский язык. – СПб., 2003.
4. Словарь русского языка : в 4 т. / под ред. А.П. Евгеньевой. – М. : Русский язык, 1984.

Pisaruk Galina Rhetorical Tactics of Apostle Paul in the Epistle to Philemon

The article deals with the rhetorical analysis of Apostle Paul's speech in the Epistle to Philemon (Bible, New Testament) with the aim of singling out the elements of rhetorical tactics which organizes the effective verbal interaction of communicants in written monologue speech.

The research might be useful for modelling people's competent speech behaviour in modern society.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 25.01.2009

УДК 808.26 – 541.2

С.Ф. Бут-Гусаім**УЛАСНЫЯ АСАБОВЫЯ ІМЁНЫ
Ў КАНТЭКСТЕ ТВОРАЎ ГЕНРЫХА ДАЛІДОВІЧА**

У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў творах Генрыха Далідовіча ўласныя асабовыя імёны, якія з'яўляюцца неад'емным элементам ідэйна-тэматычнага зместу мастацкага тэксту і важным сродкам намінацыі, характарыстыкі і ацэнкі персанажаў і іх стасункаў. Акрэсліваецца дыяпазон сэнсавага і фармальнага вар'іравання онімаў, шматлікія формы якіх з'яўляюцца сродкам стварэння нацыянальнага і рэгіянальнага каларыту ў творах, інструментам перадачы шырокага спектра эмоцый, ацэнак, пачуццяў літаратурных герояў. Асаблівая ўвага надаецца асэнсаванню ролі кантэксту ў раскрыцці сэнсавых і эмацыяна-экспрэсіўных магчымасцяў паэтонімаў. Вызначаюцца функцыі асабовых імёнаў персанажаў у творах Г. Далідовіча, у якіх узнаўляюцца старонкі айчынай гісторыі і ствараюцца карціны жыцця нашых сучаснікаў. Разгляд антрапанімаў ажыццяўляецца ў рэчышчы лінгвапрагматычнага даследавання маўлення. Асэнсоўваецца прагматычная роля ўласных асабовых імёнаў, якія з'яўляюцца сведчаннем нацыянальнасці, узросту, веравызнання, вагі асобы ў грамадстве. Вывучаюцца прагматычныя рэгулятыўныя магчымасці оніма як сацыяльна зададзенага і нацыянальна спецыфічнага сродку рэгулявання міжасабовых адносінаў.

Генрых Далідовіч – прызнаны мастак-псіхолаг, нястомны даследчык сучаснага жыцця і айчынай гісторыі. Для пісьменніка ад самага пачатку творчасці галоўным аб'ектам мастацкага даследавання стала псіхалогія чалавека, свет яго думак і пачуццяў. «Эстэтычная крэда Г. Далідовіча бачыцца ў імкненні маляваць вобразы сваіх герояў псіхалагічна дакладна і змястоўна» [1, с. 86]. Надзвычай уважлівы пісьменнік да ўнутранага свету сваіх персанажаў. Ён добра раскрывае іх характары як у грамадскім жыцці, так і ў бытавых, сямейных абставінах. Перадаючы шматграннасць жыцця нашых продкаў і сучаснікаў, пісьменнік звяртаецца да такога паказальнага ў плане нацыянальнай і культурнай адметнасці складніка мовы, як антрапанімічная лексіка, кампанентам якой з'яўляюцца асабовыя імёны. Аналіз антрапанімікону раманаў «Гаспадар-камень», «Заходнікі», «Кліч роднага звона» і апавяданняў з цыкла «Жар каханя» паказаў, што пісьменнік умела выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял гэтага яркага паказчыка сацыяльнага статусу асобы і дзейснага прагматычнага рэгулятара адносінаў паміж людзьмі.

Антрапанімікон твораў Г. Далідовіча з'яўляецца адлюстраваннем багацця беларускага іменаслову, які характарызуецца маляўнічай палітрай. Як вядома, асабовыя імёны з'яўляюцца адным з найважнейшых сродкаў стварэння нацыянальнага і рэгіянальнага каларыту. У творах Г. Далідовіча, прысвечаных нядаўняму мінуламу нашага краю (раманы «Гаспадар-камень», «Заходнікі», апавяданне «Хутар Амшарок»), знаходзім многа надзвычай прыгожых беларускіх імёнаў: *Леаніла, Салвэзь, Франя, Франак, Аўдоля, Ганя, Вандзя, Галена, Гіполь, Паўліна, Аришуля, Кастуся, Гэля, Анэля, Матруна, Броня, Ватусь, Тэця, Ігнась, Базыль, Стэфусь, Францішак* і многія іншыя. На жаль, гэтыя імёны цяпер архаізаваліся і выйшлі з актыўнага ўжытку. Іх можна сустрэць хіба што ў прадстаўнікоў старэйшага пакалення. Пісьменнікам фіксуюцца змены, якія адбыліся ў антрапаніміконе беларусаў у савецкія часы. Гэтыя змены праявіліся ва ўжыванні штучных онімаў, утвораных на базе найменняў правадыроў. Да ліку такіх дэрыватаў адносіцца імя *Іста* (яно належыць герані аднайменнага апавядання), утворанае спосабам абрэвіяцыі ад імені і прозвішча тагачаснага правадыра савецкай дзяржавы Іосіфа Сталіна.

Своеасаблівы характар мае антрапанімічная прастора рамана Г. Далідовіча «Кліч роднага звона». Твор пераносіць нас у XIII стагоддзе, калі зараджалася магутная

дзяржава са сталіцай у Навагародку. Аўтар стварае шырокую панараму жыцця нашых продкаў. Далучэнне да беларускай гісторыі ажыццяўляецца за кошт увядзення ў мастацкі тэкст шырокага пласта ўстарэлых анамастычных адзінак, найперш імёнаў людзей. Усе зафіксаваныя ў творы антрапонімы можна падзяліць на дзве групы. Па-першае, гэта імёны рэальных асоб, па-другое, гэта імёны персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніка. У творы Г. Далідовіча сустракаюцца шматлікія імёны валадароў тагачасных дзяржаў свету: *Кацян, Батый, Чынгісхан, Міхаіл Чарнігаўскі, Конрад Мазавецкі, Ізяслаў Навагародскі, Яраслаў Уладзімірскі, Альфрэд фон Штумпенхаўзен, Міндоўг, Войшалк, Таўцівіл, Эдзівід, Транята*. Што да імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй аўтара, то яны адлюстроўваюць мадэлі наймення, якія функцыянавалі ў тагачаснай беларускай культуры. У XIII стагоддзі на Беларусі суіснавалі паганства, каталіцтва, праваслаўе. Таму для наймення персанажаў выкарыстоўваюцца язычніцкія, рымска-каталіцкія і візантыйска-грэчаскія онімы. Так, магнат-бежанец з Кракава і яго дачка маюць каталіцкія імёны *Баляслаў і Ядвіга*. Захавальнік пячаткі і дворскі князя Данііла носяць праваслаўныя імёны *Кірыла і Андрэй*. Што да язычніцкіх імёнаў, то яны з'яўляюцца сродкам сацыяльнай характарыстыкі персанажаў. Прадстаўнікі вышэйшых саслоўяў (ваявода навагародскі *Усяслаў*, яго першая жонка *Праміслава*, дачка *Звеніслава*, дружыннікі *Міраслаў і Любамір*) носяць двухасноўныя імёны-кампазіты. Падобныя онімы з'яўляюцца адлюстраваннем старажытнай традыцыі імяслаўя – праслаўлення людзей праз спецыяльна створаныя найменні, якія накрэсліваюць праграму шчаслівага лёсу носьбіта імя, г. зн. прадвызначаюць добрую славу і магчымасць стаць магутным уладаром. Адлюстравана ў рамане і старажытная традыцыя надання дзіцяці імені знакамітага чалавека. Такое імя, на думку нашых продкаў, забяспечвала будучую шчаслівую долю. Так, навагародскі ваявода пры нараджэнні атрымаў імя славутага полацкага князя, стваральніка магутнай дзяржавы *Усяслава*. Найменне прадвызначыла жыццёвы шлях героя. Падобна да князя-ваўкалака, ваявода *Усяслаў* праз вайсковыя подзвігі, мудрагелістыя палітычныя хады і кампрамісы ўмацоўвае Навагародскае княства, спрыяючы стварэнню моцнай незалежнай дзяржавы. Дворскі галіцка-валынскага князя Данііла так характарызуе Усяслава: *«Аспід ты, Усяслаў! Як і твой цёзка, полацкі князь Усяслаў! Я добра ведаю: не зусім выпадкова ты так шануеш таго. Не лік Уладзіміра Святаславіча альбо Уладзіміра Манамаха, а якраз лік «Чарадзея» на сцяне тваёй святліцы. Ты найперш шануеш таго ваўкалаку за тое, што ён хітрасцю і вераломствам вывеў Палацеск з-над улады Кіева. Табе мілая гэтая ідэя»*. Імёны прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў ствараюцца на базе агульных назоўнікаў: найменняў птушак (*Голуб, Крук*), слоў-характарыстык знешнасці, роду дзейнасці і характару чалавека (*Бялян, Хвал, Лоў*), назваў пабудовы (*Вежа*). Некаторыя прадстаўнікі ніжэйшых саслоўяў названы народна-размоўнымі формамі хрысціянскіх імёнаў: ахоўнік *Цішук* (форма оніма *Ціхан*), пакаёўка *Любка* (варыяцыя хрысціянскага імені *Любоў*). Імёны персанажаў могуць набываць у кантэксце твора дадатковуюсэнсавую нагрузку. Так, невыпадкова прыгажуня, якая стала другой жонкай ваяводы Усяслава, носіць гаваркое імя *Любка*. Онім не проста называе, а характарызуе гераіню, якая рэалізуе адвечнае прызначэнне жанчыны кахаць і быць каханай, асвятляючы жыццё дарагога чалавека шчырым, чыстым пачуццём. Звяртаючыся да жонкі, Усяслаў гаворыць: *«Любка!.. Якое слаўнае імя далі табе бацькі! Каб ты ведала, як ты мне любая! Ведай, уладарка мая, я не вытрымаю, ты мяне загубіш, калі адвернешся! Любка! Люба! Любоў!»*. Гаваркім з'яўляецца і імя ахоўца *Ірвідуба*, якое адпавядае знешнасці высокага, плячыстага воя. Такім чынам, асабовыя імёны з'яўляюцца адным з найважнейшых сродкаў стварэння ў рамане Г. Далідовіча каларыту даўніны.

Дзякуючы гнуткасці, пластычнасці, уласнае асабовае імя ў сучаснай беларускай мове з'яўляецца свайго роду пасведчаннем нацыянальнасці, узросту, веравызнання чалавека. Імя – своеасаблівы пашпарт асобы, «сацыяльны пароль, які азначае прыналежнасць да таго ці іншага грамадскага кола» [2, с. 161].

Імя здаўна служыла паказчыкам веравызнання асобы. Заўважым, што ў творах Г. Далідовіча, якія ўзнаўляюць старонкі мінулага нашай зямлі (раманы «Гаспадар-камень», «Заходнікі», «Кліч роднага звона»), адзначаецца канфесійная дыферэнцыяцыя імёнаў. Як вядома, у працэсе складвання сістэмы беларускіх антрапонімаў гістарычна адыгралі ролю дзве іменаслоўныя традыцыі – праваслаўная і каталіцкая. На старонках твораў Г. Далідовіча знайшлі адлюстраванне як візантыйска-грэчаскія, так і рымска-каталіцкія імёны і іх варыяцыі. Так, героямі рамана «Заходнікі» і аўтабіяграфічнага апавядання «Хутар Амшарок» з'яўляюцца сяляне-каталікі, у жыцці якіх вера ў Бога адыгрывала значную ролю. Адзін з герояў рамана, восточнік Кураглядаў, так характарызуе заходнікаў: «*Ім даражэй за ўсё каляды, вялікдзень, усялякія фэсты... Іх трымае вера, касцёл, куды яны ходзяць кожную нядзелю цэлымі вёскамі*». Сяляне-каталікі названы ў згаданых творах каталіцкімі імёнамі і іх формамі: **Стэфусь, Адольф, Юзік, Юзаф, Стась, Аришуля, Анеля, Францішак, Ванда, Тэця**. Героямі рамана «Гаспадар-камень» з'яўляюцца праваслаўныя сяляне, таму ў творы ўжываюцца візантыйска-грэчаскія формы онімаў. Заўважым, што кананічныя варыяцыі імёнаў выкарыстоўваюцца ў якасці найменняў святароў (айцец **Феадор**). Гучаць такія онімы ў царкве, напрыклад, у малітве ў час вячання Зосі Мішуковай і Віці Гарбацэвіча: *Падаждь рабом сім Вікенцію і Соф'і живот мірен*. Найчасцей жа для іменавання сялянаў ужываюцца апрацаваныя па законах беларускай фанетыкі і марфалогіі скарачаныя і эмацыйна-ацэначныя формы: **Алесь, Пётрык, Пятрусь, Волька, Настуля, Гіполь, Юрась, Кастусь, Ірка, Зося, Віця**.

Героямі твораў Г. Далідовіча становяцца не толькі беларусы, але і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў. Пасведчаннем іх нацыянальнай прыналежнасці становяцца імёны: нямецкія (**Эльза, Карл**), яўрэйскія (**Шлёма, Фоля, Лейба, Арон, Эля, Сора, Бэйля**).

У творах пісьменніка па-майстэрску выкарыстаны стылістычныя магчымасці асабовых імёнаў з іх багаццем афіцыйных і неафіцыйных эмацыйна афарбаваных варыяцый: **Іван – Ваня – Ванюша – Ясь – Ясік – Янак – Янка – Яначка; Міхайла – Міша – Мішук; Уладак – Уладачак; Вацлаў – Вацік; Ванда – Вандзя; Пятро – Пётрык – Пятрусь – Петрусёк; Соф'я – Зося – Зоська – Зосечка; Вікенцій – Віцук – Віця; Аляксандр – Алесь – Алесік – Алеська; Юрый – Юры – Юрась; Ядвіга – Ядзя; Аришуля – Аришулька; Аня – Анютка; Іста – Істачка; Леаніла – Лёдзя; Сцяпан – Сцяпанка – Стэфусь; Афанасій – Афоня – Афонька – Апанас; Казімір – Казік – Казічак; Іосіф – Юзік – Юзічак; Тамаш – Том – Томік; Мікола – Колька – Колечка; Чэсь – Чэсік**. Такія формы імёнаў – сродак стварэння нацыянальнага і рэгіянальнага каларыту ў творы, інструмент перадачы шырокага спектра эмоцый, ацэнак, пачуццяў.

Праз ужыванне гэтых формаў пісьменнік перадае найтанчэйшыя адценні ўзаемаадносінаў герояў. Выкарыстанне кожнай варыяцыі імені абумоўлена прагматычным кантэкстам. Такі кантэкст вызначаецца сацыяльным статусам носбіта імені, а таксама характарам і танальнасцю адносінаў героя з іншымі людзьмі.

Так, паказчыкам павагі да чалавека, а таксама пасведчаннем афіцыйнасці ўзаемаадносінаў з'яўляецца ўжыванне пашпартнай формы імені ў спалучэнні з іменем па бацьку. **Імя па бацьку**, або **патронім**, узыходзіць да старажытнага наймення, якім называлі чалавека па імёнах яго продкаў па мужчынскай лініі [3, с. 57]. Даследчыкі этыкету адзначаюць, што «на Беларусі імёны па бацьку на **-віч** – з'ява досыць позняя і з'явіліся яны пад уплывам рускай мовы» [4, с. 39]. Мы знаходзім адзінкавыя прыклады

антрапаформулы «імя + імя па бацьку» ў гістарычным рамане «Кліч роднага звона». Такая форма ўжываецца для іменавання дворскага галіцка-валынскага князя Данііла *Андрэя Іванавіча*. Што да раманаў, у якіх ствараюцца карціны савецкага перыяду айчыннай гісторыі, то адзінкавыя прыклады звароту да асобы па імені па бацьку знаходзім у рамане «Заходнікі», у якім апісваецца жыццё беларускай вёскі ў першыя пасляваенныя гады. Імёны па бацьку ўжываюцца для называння прадстаўнікоў савецкай улады: старшыні сельсавета *Ананаса Лукіча*, сакратара *Валянціны Казіміраўны* і інш. У рамане ёсць паказальныя радкі: *Франя не назвала Кураглядава па імені па бацьку. Цяжка прывыкаць заходнікам да гэтага: запомнілі змалку, што ў вёсцы маладых называюць толькі па імені, а калі трэба загаварыць да жанатых і замужніх, да пажылых, то да імені дадаюць словы дзядзька або цётка.*

Названыя формы іменавання шырэй прадстаўлены ў моўнай тканіне твораў, якія ўзнаўляюць пазнейшыя перыяды айчыннай гісторыі. Формула наймення асобы «імя + імя па бацьку» ўжываецца ў адносінах да паважаных у соцыуме людзей, напрыклад настаўнікаў. У шэрагу твораў Г. Далідовіча («Аглая», «Юля», «Міхаіл Апанасавіч і Каця», «Асенняе лета») малююцца карціны школьнага жыцця, ствараюцца вобразы настаўнікаў. У звароце да выкладчыкаў паслядоўна ўжываецца формула «імя + імя па бацьку» (*Міхаіл Апанасавіч, Алесь Іванавіч, Мая Сцяпанаўна, Алесь Трахімавіч, Іван Сямёнавіч, Вольга Пятроўна, Станіслаў Браніслававіч*). Так, у апавяданні «Аглая» расказваецца аб тым, як беларускі вучоны, трапляючы ў ссылку, становіцца настаўнікам мовы і літаратуры і заваёўвае аўтарытэт вяскоўцаў, што пачынае праяўляцца ў форме звароту да яго: *Даволі хутка я набыў у пасёлку добрую рэпутацыю, да мяне звярталіся толькі па імені па бацьку.*

Адлюстроўваючы тонкія нюансы міжасабовых адносінаў, імёны ў разнастайных жыццёвых сітуацыях ужываюцца ў шматлікіх скарочаных і эмацыйна-ацэначных формах. Айцец Павел Фларэнскі пісаў: «Імёны гнуткія і ёмістыя, здольныя змясціць самыя розныя прыватныя абставіны, у якіх жыве асоба» [5, с. 190]. Дыяпазон эмоцый і пачуццяў, што выражаюцца з дапамогай такіх формаў, надзвычай шырокі. Гэта пяшчота, сяброўская фамільярнасць, насмешка, іронія, пагарда, абраза, спачуванне. Багата прадстаўлены эмацыйна-ацэначныя формы імёнаў у творах Г. Далідовіча. Утвараюцца гэтыя формы марфалагічным спосабам з дапамогай разгалінаванай сістэмы суфіксаў.

Шматлікія формы асабовага імені з'яўляюцца паказчыкам узросту персанажаў. Так, героі рамана «Гаспадар-камень», мужчыны сям'і Нямцэвічаў, носячы спадчыннае імя *Іван*, называюцца рознымі формамі гэтага оніма: старэйшы прадстаўнік сям'і мае імя *Ясь*, яго сын празываецца *Янкам, Янакам*, унук – *Ясікам*.

Вядома, што ў сферы апелятываў памяншальна-ласкальныя суфіксы служаць сродкам вар'іравання моўнай экспрэсіі. Праз іх пасрэдніцтва выражаецца складаная гама эмоцый і суб'ектыўных ацэнак. Тэзіс пра шматзначнасць эмацыйна-ацэначных формаў можа быць аднесены і да антрапанімічнага матэрыялу. У гэтым выпадку надзвычай моцнай з'яўляецца залежнасць успрымання экспрэсіўнай афарбоўкі формы ад узросту, паводзінаў носьбіта імені, аўтарскіх адносінаў да героя. Напрыклад, розныя эмацыйна-экспрэсіўныя адценні выражаюць так званыя памяншальна-ласкальныя варыяцыі онімаў. У творах Г. Далідовіча адлюстравана народная традыцыя называць дзяцей і падлеткаў формамі імёнаў, якія выражаюць цеплыню і пяшчоту, напр.: *Дзеці, Янка і Франак, здаровыя, дзякуй Богу, добра мне памагаюць. А вот Ірка наша хварэе і хварэе* («Гаспадар-камень»); *Так, мы тутэйшыя, але не без роду і племені. Ты, Кастусёк, беларус* («Гаспадар-камень»); *Ён з замілаваннем убачыў, што дачка Анька, раскрытая, у кашульцы, цмокаючы вуснамі, спала ў калысцы* («Быць разам»); *Сын Ядзі, Ясік, гуляў на печы з катом* («Гаспадар-камень»).

Розныя пачуцці і эмоцыі выражаюць дэмінітуўныя варыяцыі імёнаў, ужытыя ў адносінах да сталых персанажаў.

Максімальна насычаны любоўю і пяшчотай скарочаныя і памяншальна-ласкальныя формы імёнаў каханых, дарагіх, родных людзей: *«Яначка, родненькі... – Зося зашаптала. – Дурненькі мой, харошанькі... Хіба ж ты не бачыш: пакутую я»* («Гаспадар-камень»); – *А гэта я, Сенья... Вось цяпер я ажно ўздрыгнуў – якраз ад гэтага пяшчотнага «Сенья»: іменна так, ласкава, некалькі гадоў таму пачала называць мяне адна дарагая мне жанчына («Рэня»); «Вася просіць, каб ты зайшла ўвечар з Юляя...» – устрапянулася Рая, часта-часта заміргала і, здаецца, моцна закусіла ніжнюю губу. У Жэні зноў зашчымеў даўні, глыбокі, крыўдны і горкі боль – цяпер ужо ад гэтага Раінага ласкавага «Вася». Як той ні цяжка было апошнія гады, хоць і траціла без пары маладосць, усё роўна кахае некалі рослага, прыгожага, а цяпер вельмі хворага Васіля («Жыццё-быццё»).*

Нярэдка ў свядомасці закаханага адбываецца эмацыянальнае атаясамліванне імені з яго носьбітам. Любоў, пяшчота, замілаванне да каханага пераносіцца на яго імя, якое становіцца найдаражэйшым словам. Імя любімай дзяўчыны найчасцей згадваецца ў словах і думках Янкі Нямцэвіча, героя рамана «Гаспадар-камень»: *Амаль кожны дзень у апошні год Янка раніцай прачынаўся з усмешкаю, сам спачатку не ведаючы, што з ім, чаму ён такі ўзнёслы. Пасля, калі губы, бадай, самі шапталі: «Зося... Зося...» – усё разумеў. З гэтым імем, з гэтым вобразам жыў цэлы дзень.*

У свядомасці закаханых праяўляецца імкненне напоўніць найдаражэйшае імя пэўным зместам, увесці онім у сферу асацыятыўных адносінаў. Так, герой апавядання *«Ніка»* Максім асацыіруе імя любімай жанчыны з найменнем багіні перамогі. Шчырае, моцнае, чыстае пачуццё абудзіла ў расчараванага ў каштоўнасцях сям'і, сяброўства, мастацтва чалавека прагу да жыцця, да творчасці, прынесла прызнанне, поспех: – *Вы ж – багіня Ніка. Багіня перамогі. Так, багіня жыцця, любнасці.*

Дэмінітуўныя формы могуць мець значэнне непрыязнасці, знявагі. Так, адным з герояў рамана «Заходнікі» з'яўляецца гультай, абібок, з дзяцінства не прывучаны да працы, *Афонька* Кураглядаў. Ужыванне памяншальнай формы імені – паказчык пагардлівага стаўлення вяскоўцаў да старшыні сельсавета: – *Афонька, жулік, лабятрас ты быў, але во... начальнікам стаў! І за што цябе так узвысілі? Няўжо тут няма сваіх вартых людзей?* А. Суперанская адзначае, што імя *Афонька* ў рускіх гаворках ужываецца як характарыстычнае празванне неахайнага, задзірлівага чалавека [6, с. 181]. Паказчыкам непаважлівых адносінаў падначаленых да старшыні з'яўляецца тое, што за вочы яго называюць здэклівай мянушкай *Курашчуп*.

Паслядоўнае ўжыванне розных формаў асабовага імені выконвае ў мастацкім творы функцыю перадачы дынамікі вобраза. Герой рамана «Заходнікі», гультай, безгаспадарлівы селянін, які з ахвотаю ўдзельнічаў у раскулачванні працавітых, дбайных гаспадароў, пры савецкай уладзе становіцца на чале калгаса. Яго накіроўваюць у Заходнюю Беларусь, дзе ён атрымлівае высокую пасаду старшыні сельсавета, якая дае магчымасць амаральнаму чалавеку распараджацца людскімі лёсамі. Змена сацыяльнага статусу героя суправаджаецца зменай формы іменавання: – *Можа, няціпла, але я перастаў быць Афонькам, стаў Апанасам Лукічом і, наверце, героем эпохі, прывык з таго часу быць на людзях, сядзець у прэзідыумах і выступаць на сходах.*

Г. Далідовіч тонка выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял уласнага асабовага імя з яго багаццем фармальных разнавіднасцяў у якасці паказчыка дыстанцыі паміж людзьмі. Надзвычай ярка прагматычныя рэгулятыўныя магчымасці асабовага імені рэалізаваны пісьменнікам у цыкле апавяданняў пра жанчын «Жар кахання». Так, змена характару ўзаемаадносінаў паміж героямі апавядання «Аля» (ён – кіраўнік аддзела, яна – падначаленая супрацоўніца) ад службовых, каляжанскіх да асабістых праяўляецца ва

ўжыванні імёнаў і іх формаў. Так, найменне мужчыны мадыфікуецца ад начальніцкага *Мікалай Пятровіч* да больш цёплага, але ўсё ж афіцыйнага звароту *спадар Мікола* і ўрэшце рэшт да інтымна-даверлівых формаў *Коля, Колька, Колечка*. А найменне герані мяняецца ад сухога афіцыйнага звароту па прозвішчы *Сяргейчык* да памяркоўна-пабляжлівага іменавання *Алачка* (пасведчанне ўспрымання жанчыны як вельмі маладой, нявопытнай, па-юнацку безадказнай) і ўрэшце да звароту *Ала, Аля* – паказчыка ацэнкі жанчыны як сталага чалавека, які можа быць апорай і падтрымкай у жыцці.

У дачыненні да шматлікіх мадыфікацый імені мы ўжываем тэрмін «варыяцыі». Што дае нам на гэта права? Такія формы ілюструюць суб'ектыўную эмацыйную інтэрпрэтацыю інфармацыі імені. Варыятыўнасць ажыццяўляецца па інтэгральнай прымеце. Існуе традыцыя пражскіх лінгвістаў абазначаць тэрмінам «варыяцыі» мадыфікацыі фанемы ў перцэптыўна слабых пазіцыях, напрыклад, [п'·а·ц']. З поўным правам, як здаецца, мы можам распаўсюдзіць фаналагічную тэрміналогію і на сферу лексікі. Перцэптыўная функцыя – распазнанне і атаясамліванне – тая функцыя, якая рэалізуецца пры ўжыванні ўласных імёнаў. Акрамя таго, «тэма з варыяцыямі» – устойлівы моўны выраз у розных галінах ведаў і сферах жыццядзейнасці. Формы імёнаў *Соф'я – Зося – Зоська – Зосечка; Ядвіга – Ядзя; Вацлаў – Вацік; Іста – Істачка; Аляксандр – Алесь – Алесік – Алеська; Ала – Аля – Алачка; Іосіф – Юзік – Юзічак; Пятро – Пятрок – Петрык – Пятрусь* – гэта адпаведныя танальнасці чалавечых узаемаадносінаў, статусу носбіта імені мадыфікацыі формы, плана выражэння іменнай адзінкі, якія не выходзяць за межы тэмы, захоўваюць тэматычную тоеснасць.

На старонках твораў Г. Далідовіча шырока прадстаўлены *онімы-вобразы*, выкарыстанне якіх заснавана на метафарычным ужыванні ўласных асабовых імёнаў. У аснове *анамастычнай метафары (антанамазіі)* – імкненне пісьменніка да супастаўлення з мэтай больш яркай і лаканічнай характарыстыкі героя. Найбольш трапна аўтар можа выразіць думку, параўнаўшы чалавека з вядомым гістарычным дзеячам або літаратурным персанажам, якія сталі ўвасабленнем пэўных чалавечых якасцяў і імёны якіх могуць сказаць чытачу больш, чым шматслоўныя гістарычныя і літаратурныя экскурсы. В.Р. Бялінскі ў сувязі з гэтым пісаў: «Не гаварыце: вось чалавек, які глыбока разумее прызначэнне чалавека і мэту жыцця, які імкнецца рабіць дабро, але пазбаўлены энергіі душы, не можа зрабіць ніводнай добрай справы і пакутуе ад усведамлення свайго бяссілля, – скажыце: вось *Гамлет! Анегін, Ленскі, Таццяна, Зарэчкі, Рэпецілаў, Тугавухаўскі...* Няўжо ўсе гэтыя ўласныя імёны цяпер ужо не агульныя? І Божа мой! Як многа сэнсу заключае ў сабе кожнае з іх!.. Цэлы свет у адным, толькі ў адным слове!» [7, с. 296–297]. Так, Пётрык Гарбацэвіч (персанаж рамана «Гаспадар-камень») бяздушна калечыць жыццё сына Віці, адбіраючы адзіную яго ўцеху, скрыпку, і забараняючы ажаніцца з каханай дзяўчынай. Жонка Гарбацэвіча характарызуе бязлітаснага бацьку, які даводзіць сына да самагубства, праз параўнанне з біблейскім царом-забойцам: «З'еў, з'еў дзіця, *ірад!* – залямантавала Віця, становячыся на калені каля сына. – За ненажэрнасць сваю загубіў». А былога царскага афіцэра Ледзяша, які даносіў уладам на сялян і прадстаўнікоў вясковай інтэлігенцыі, бяздумна ламаючы людскія лёсы, характарызуюць праз параўнанне з не менш бесчалавечным біблейскім героем: «*Няма на свеце больш мярзотнага Навухаданосара, чым вы, – не выцёрпела, загарэлася Кацярына. – Як толькі зямля вас трымае!*».

Паслядоўна выкарыстоўваючы фаналагічную тэрміналогію, мы можам з поўным правам у адносінах да такіх маўленчых рэалізацый імені ўжываць тэрмін «варыянт». Аснову метафарычнага значэння ўласнага імені складае дыферэнцыяльная прымета. Статус характарыстычнай адзінкі для оніма з'яўляецца слабай пазіцыяй.

Атрымліваючы ацэнчна-характарыстычнае значэнне, уласнае імя ўжываецца нерэфэрэнтна і набывае семіялагічныя ўласцівасці. Лаканічныя і яркія ацэнчныя характарыстыкі анамастычных метафар забяспечваюць арыгінальнасць мастацкага тэксту Г. Далідовіча.

Асабовое імя – паказчык суб'ектывацыі (надзялення чалавека статусам асобы (суб'екта), прызнання яго грамадскай і асобаснай значнасці). П. Фларэнскі адзначаў: «Імя ёсць выяўленне ў слове пачатку асобы, найпяшчотнейшая, а таму найбольш адэкватная плоць асобы» [5, с. 7]. Пры адчуванні да індывіда чужасці, непавагі, пагарды ўласнае імя звычайна не выкарыстоўваюць. Для ідэнтыфікацыі індывіда, пазбаўленага асобаснага статусу, выкарыстоўваюцца іншыя сродкі, у прыватнасці нумары. Гэтая заканамернасць адлюстроўваецца ў рамане Г. Далідовіча «Заходнікі». Герой твора, дзядзька Францішак, трапіўшы ў турму, страціўшы волю, губляе і права на імя, становячыся носьбітам парадкавага нумара. Нумар прадстаўляе чалавека ў якасці рэчы. Носьбіт нумара не мае права на сваё «я» і на асабістае волевыяўленне:

– Новенькі? – запыніўся, дыхнуўшы дымам, запытаў у яго вартаўнік. – Нумар 207?

«Не імя, не прозвішча, а нумар!»

– 207-мы? – груба перапытаў той, свідруючы заплытымі ад п'янства вочкамі.

– Ага.

– Не ўступаць ні з кім у кантакт. Ляжаць тварам не да сцяны, а сюды, на праход.

Адсутнасць уласнага імені з'яўляецца важным штрыхом у характарыстыцы асабістых узаемаадносінаў герояў. Ксеня Адамаўна і Васіль Данілавіч (персанажы апавядання «Ксеня») адчуваюць сябе нешчаслівымі ў сямейным жыцці. Пасведчаннем аддалення Ксені і Васіля ад членаў сям'і, якія сталі для герояў чужымі людзьмі, з'яўляецца тое, што персанажы ніколі не згадваюць імёны сваіх мужа і жонкі. У дачыненні да іх ужываюцца паказчыкі аб'ектывуючага адчужэння – займеннікі трэцяй асобы **ён** і **яна**. Так, Ксеня гаворыць: «**Ён**, дырэктар маторнага завода, уладны і жорсткі, але гулюн. Зусім хутка адумалася, убачыўшы, што цяжка жыць з **ім** без кахання. Без кахання нарадзіла дачку, сына. А калі ўведала, што **ён** завёў сабе цыту, зусім адварнулася». А Васіль, узгадваючы жонку, адзначае: «**Яна** гаспадарлівая. Я ўсё болей і болей пачаў адчуваць, што **яна** ідзе наперадзе мяне ў жыццёвай развазе і ў разліку – нібы маці перад сынам».

Аналізуючы чалавечыя ўзаемаадносіны ў даўнейшым і сучасным грамадстве, Г. Далідовіч умела выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял уласных асабовых імёнаў. Яны з'яўляюцца важным сродкам намінацыі, характарыстыкі і ацэнкі літаратурных персанажаў і іх стасункаў.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Бельскі, А. Покліч душы і памяці / А. Бельскі // Краса і смутак : дапам. для настаўнікаў. – Мінск : Маст. літ., 2000. – С. 86–95.
2. Никонов, В.А. Личное имя – социальный знак / В.А. Никонов // Советская этнография. – 1967. – № 5. – С. 157–168.
3. Мезенка, Г.М. Беларуская анамастыка : навуч. дапам. для студ. ун-таў / Г.М. Мезенка. – Мінск : Выш. школа, 1997. – 119 с.
4. Старавойтава, Н.П. Гісторыя і сучаснасць беларускага слоўнага этыкету / Н.П. Старавойтава // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 39–42.
5. Флоренский, П. Имена / П. Флоренский. – М. : Купина, 1994. – 216 с.
6. Суперанская, А.В. Ваше имя? Рассказы об именах разных народов / А.В. Суперанская. – М. : Армада-пресс, 2001. – 256 с.

---

7. Белинский, В.Г. Полное собрание сочинений : в 13 т. / В.Г. Белинский ; редкол.: Н.Ф. Бельчиков [и др.]. – М. : Изд-во АН СССР, 1953–1959. – Т. 1. – 1953. – 574 с.

But-Gusaim S.F. Proper personal names in the context of literary works by G. Dalidovich

The article analyses the diapason of sense and formal variations of proper personal names, which are an essential element of ideological and thematic content of a literary text and an important means of nomination, characterization and evaluation of the characters in G. Dalidovich's literary works. Special emphasis is given to understanding of the role of context in showing the semantic and emotional-expressive potential of poetonims. The article defines the functions of literary characters' personal names in G. Dalidovich's works.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 8.02.2009

УДК 808.26-541.2

Памяці прафесара Г.М. Малажай прысвячаю

В.І. Сянкевіч**ПЕРЫФРАЗА ЯК МАЎЛЕНЧЫ ПРЫЁМ
ІНТЭРПРЭТУЮЧАЙ КАТЭГАРЫЗАЦЫІ**

У артыкуле разглядаецца перыфраза як метамарфічны феномен тэкстапараджальнага маўлення. Адзначаецца фігуральны статус перыфразы, яе сувязь з экстэнсіянальнымі (іменнымі) кантэкстамі і ідэяй рэферэнтнай тоеснасці.

1.0 Феномен перыфразы не перастае быць аб'ектам зацікаўленасці ў айчыннай і замежнай лінгвістыцы, аднак, нягледзячы на значную колькасць даследаванняў у гэтай галіне, нясупрэчлівая тэорыя перафразы ў сучасным мовазнаўстве пакуль што не створана.

1.1 Зыходным момантам вывучэння перыфразы, з нашага пункту гледжання, з'яўляецца пастуляванне яе намінацыйнага статусу. Перыфраза ўцягнута ў сферу маўленча-мысліцельнай катэгарызацыі рэчаіснасці і належыць моўнаму інструментарыю выражэння тоеснасці – абсалютнага ў маўленчай і разумовай дзейнасці. З феноменам перыфразы мы сустракаемся там, дзе ўзнікае неабходнасць выразіць ці назваць тое самае, але інакш. Аб перыфразе можна гаварыць тады, калі рэалізуецца субстытутыўная працэдура «замест таго» (параўн.: рус. «т.е. – то есть»). «Перыфраза – галоўным чынам індывідуалізаваныя выразы, і розныя аўтары называюць паняцце па-рознаму» [1, с. 22].

Неабходнасць па-рознаму назваць адно і тое ж у поўнай меры праяўляецца ў экстэнсіянальных кантэкстах – «кантэкстах замены роўных». Экстэнсіянал – гэта «намінацыйны бок моўнай адзінкі» (В.С. Ахманова), таму экстэнсіянальныя кантэксты інакш можна назваць іменнымі кантэкстамі або кантэкстамі тоеснасці. Экстэнсіянальнасць «прадугледжвае тую ці іншую абстракцыю атаясамлення моўных выказаў, якая дазваляе гаварыць аб аднолькавых аб'ектах як аб адным і тым жа аб'екце і матэрыялізуецца ў правілах замены роўных» [2, с. 760].

Розныя назвы аднаго і таго ж ствараюць рэферэнтную тоеснасць – карэферэнтнасць, якую не трэба блытаць з раўназначнасцю або блізкасцю значэнняў. Імя не мае значэння, але валодае сэнсам, які і раскрываецца ў кантэкстах тоеснасці. Як справядліва заўважае Д.М. Шмялёў, «патрэбна з усёй рашучасцю запырачыць супраць змешвання дзвюх цалкам розных з'яў: блізкасці значэнняў розных слоў і здольнасці розных адзінак называць тыя самыя аб'екты» [3, с. 141]. В. Гумбальт выказаў думку, што імя не з'яўляецца прадстаўніком рэаліі – яно выражае наш пункт гледжання на яе. Выражэнне розных поглядаў на адзін і той жа рэферэнт – крыніца яго разнастайнай намінацыйнай прэзентацыі ў мове. Так, калі ў санскрыце *слон* называецца то *двойчы п'ючым*, то *надзеленым рукою*, то кожная з гэтых намінацыйных адзінак утрымлівае ў сабе асаблівы сэнс, хоць усе яны называюць адзін і той жа клас рэферэнтаў [4, с. 85].

З'яву карэферэнтнасці можна праілюстраваць наступнымі тэкставымі фрагментамі: *Глушак таіў злосць: як мяняюцца людзі: гадоў яшчэ тры назад бегаў бы, круціўся /Дамецік/, каб дагадзіць як найлепей такому госцю, а от – воўкам маўчыць! Што значыць – сілу пачуў: «бацько партыйнага сакратара»; Цацура засмяяўся. – Ці трэба той хамут – жонка?; – Дзе ёто заседзеўся, старшыня? – У тым, што ён*

/бацька/ назваў не «*Міканор*», а «*старшыня*», у тым, як сказаў гэта, чуўся гонар сынам (Мележ).

1.1.1 З нашага пункту гледжання, намінацыі тыпу *Брэст і горад над Бугам, тэлевізар і блакітны экран, леў і цар звяроў* і да т.п. неабходна разглядаць як адзінкі, уцягнутыя ў працэс намінацыі дэрывацыі (ад лац. *dérivation* – адвядзенне). Зыходная адзінка прапануе дэрывацыйную базу для ўзнікнення перафрастычнага дэрывата. Перыфраза не «ўтвараецца ад...» (як гэта бывае з вытворным словам), а «ўзнікае (паходзіць) з...».

Адзначаны пункт гледжання грунтуецца на эманацийнай (прадукцыйнай) сутнасці дэрывацыі. Дэрывацыя разумеецца як працэс узнікнення ў мове другасных адзінак, якія могуць быць растлумачаны з дапамогай адзінак, што прымаюцца за зыходныя, выведзены з іх шляхам прымянення тых ці іншых аперацый [5, с. 129]. Істотным у дадзенай інтэрпрэтацыі з’яўляецца тое, што другасная адзінка разумеецца не як вытворная адзінка, а як **в** **ы** **в** **а** **д** **н** **а** **я**. Другасная адзінка не ўтвараецца на аснове зыходнай адзінкі, а **в** **ы** **в** **о** **д** **з** **і** **ц** **ц** **а** **з** **я**e, базуецца на ёй. Параджэнне заўсёды ўтрымлівае дэрывацыйны момант: адна тэкстаўтваральная адзінка паходзіць з другой, пры гэтым зыходная адзінка іграе ролю матыву ў сэнсавай структуры другаснай адзінкі.

Паняцце дэрывацыі прымяняецца да тых адзінак мовы, узнікненне якіх можа быць апісана шляхам рэканструкцыі працэсу, які спарадзіў іх, г.зн. магчыма ўзнаўленне іх *дэрывацыйнай легенды* – рэканструкцыі дэрывацыйнага акта. Акт узнікнення перыфразы не з’яўляецца вытворным актам; вывадная адзінка ўзнікае не ў выніку творчасці, а ў выніку аперацыі. У сувязі з гэтым перыфразу можна назваць прагматычным аператарам. Перыфраза не адносіцца да ліку моўных сродкаў, а належыць маўленчаму *інструментарыю*. Гэта выключна сэнсавая асістэмная прагматычная адзінка, якая знаходзіцца па-за моўнай парадыгматыкай і функцыянаваннем мовы як сістэмы знакаў. Не будучы знакавай, перыфраза належыць кантрастыўнаму (выразнаму) аспекту тэкстапараджэння, з’яўляецца фігурай маўлення.

1.1.2 Сутнасць перыфразы антыкамунікатыўная. Перыфраза не паведамляе нічога новага. Ужыванне перыфразы з’яўляецца актам трансляцыі яшчэ невядомага. З антыкамунікатыўнасці перафразы вынікае, што яна па вызначэнні не можа змяшчаць інтэнсіянальны план – меркаванне. Ацэначныя значэнні «добрае – дрэннае» не ўласцівы для перыфразы. Як намінацыйная адзінка, перыфраза здольна выяўляць толькі тую ці іншую прагматычную арыентацыю – быць сэнсава арыентаванай на этычныя катэгорыі «добра» і «зло». Перафраза не трактуе прадмет пэўным чынам – яна **і** **н** **т** **э** **р** **э** **т** **у** **е** рэферент тым ці іншым спосабам, з’яўляецца маўленчым прыёмам яго інтэрпрэтуючай катэгарызацыі і захавання тоеснасці.

Тоеснасць, у адрозненне ад падабенства, – катэгорыя абстрактнага (спекулятыўнага) мыслення. Ідэя атаясамлення маніфестуецца займеннікам *той*: *той ёсць «той самы»*.¹ Катэгарызуючыя канструкцыі з займеннікам «*той*» не толькі ідэнтыфікуюць рэферэнта, але так ці інакш і тлумачаць яго: *Аловак, крэйда, ручка – гэта тое, чым пішуць; Вафлі, пернікі, торт – гэта тое, што купляюць, а не пякуць дома*. (дзіцяч.). Да перыфрастычных дэскрыпцый прыбягаюць тады, калі назва рэферэнта невядомая або забытая: – *Ці ў вас прадаюцца тыя цятрадзі, дзе*

¹ Рускае эктэнсіянальнае *то есть* (т.е.) зусім няўдала перакладзена на беларускую мову інтэнсіянальным *гэта значыць* (г.зн.). Інтэрпрэтацыя не акрэслівае значэнне прадмета, а раскрывае сэнс рэферэнта.

ставяць двойкі? (Брыль); – Як называецца *тое месца, дзе мы ўчора былі?* (3 разм.). Я. Брыль у апавяданні «*Не блытаць...*» успамінае выпадак, калі на выпускной урачыстасці адзін з выпускнікоў не пагадзіўся з Папам і памкнуўся ўстаць перад ім з кален. Пасля пра яго гаварылі: «*Гэта той, хто не захацеў устаць перад святым айцом!*...» («Полымя»).

Не змяшчаючы паведамлення, перыфраза адкрывае (высвечвае) яшчэ невядомыя сэнсавыя грані рэферэнта, выстаўляе яго ў незвычайным святле, прыносячы ў маўленне свежасць і ўрачыстасць. Зразумела, што рэферэнцыйных граняў можа быць бясконцае мноства, і толькі ад кампетэнцыі майстра залежыць іх адкрыццё для шырокай публікі. Сэнсавай невычарпальнасцю рэферэнта, уменнем суб'екта маўлення глянуць на аб'ект з розных бокаў і тлумачыцца наяўнасць разнастайных перыфрастычных намінацый аднаго рэферэнта: *Беларусь – гэта і зямля пад белымі крыламі, і краіна блакітных азёр, і той горды край, дзе нарадзіўся Янка Купала*.

Субстанцыяльная сутнасць перыфразы праяўляецца ў яе амбівалентнасці: перыфраза ўжываецца і для славы, і для знеслаўлення рэферэнта, г.зн. культывацыі яго «дурной славы». Перыфрастычны выраз прэзентуе незвычайны ракурс успрымання рэаліі, у якім гучыць або пазітыўная, або негатыўная канатацыя, параўн.: бел. *бульба ~ другі хлеб*; рус. *кефир ~ испорченное молоко* (жарт.). Карыстаючыся правілам «замены роўных», можна ў з в я л і ч ы ц ь рэферэнта або зняславіць яго. Аналагічная амбівалентная канатацыя выяўляецца і ў адносінах да аб'ектаў. Так, жыллё можна назваць і *палацам*, і *халупай* у залежнасці ад таго, які намер мае суб'ект маўлення ў дачыненні да аб'екта.

Сутнасць перыфразы не лагічная, а этычная. Незвычайнасць – галоўны момант выразнасці і дасціпнасці перыфразы: *гарэлка ~ вадкі хлеб* (жарт.); *жонка ~ суседка на ложку* (жарт.) і да т.п. Кожная перыфраза – удалае (ці няўдалае) адкрыццё майстра. Так, наўрад ці можна назваць удалай няўключную перыфразу А. Александровіча ў дачыненні да Беларусі: *І гонар шырыцца ў вяках тваіх сыноў, твай ёй зямлі, ардэнаносная дачка многаплямёнае сям'і*.

1.1.3 Пры даследаванні перыфразы неабходна, з нашага пункту гледжання, прыняць так званае «шырокае» яе разуменне – як субстытутыўнай катэгорыі, у якой выяўляюцца розныя ракурсы ўспрымання рэалій і іх інтэрпрэтацыя. Тэрмінам *перыфраза* аб'ядноўваюцца розныя паводле моўнага статусу і аб'ёму адзінкі маўлення – іменныя і дзеяслоўныя дэскрыптывы: рус. *голый ~ в костюме Адама*, бел. *удзельнічаць ~ прыняць удзел*. Перыфрастычным можа быць цэлы паэтычны радок: *Уж гаснет пламень мой, схожу я в хладную могилу* (уміраю) (Пушкін); *sen żelazny, twardy, nieprzespany* (смерць) – прыклад з «Trenów» Jana Kochanowskiego). Часцей за ўсё перыфразаі з'яўляецца шматкампанентная сінтагма: рус. *узы Гименя ~ брак, появится на свет Божий ~ родиться, ароматная продукция ~ парфюмерия, представительница древнейшей профессии ~ проститутка* і да т.п.

Маючы дачыненне да субстанцыі, перыфраза суадносіцца не толькі з назоўнікамі. Дынамічныя прыкметы субстанцыі выражаюцца таксама дзеясловамі, якія называюць тыя ці іншыя працэсуальныя акты. У адрозненне ад дзеяння, акт валодае апэратыўным статусам і сведчыцца (запісваецца), г.зн. мае юрыдычную перспектыву. Так, актамі з'яўляюцца нараджэнне, смерць, шлюб, дар і да т.п. Менавіта ў дачыненні да рознага роду актаў і ўжываецца перыфраза: рус. *умереть* (акт смерці) ~ *почить в бозе, родиться* (акт нараджэння) ~ *прийти на свет, жениться* (акт шлюбу) ~ *связать себя узамы Гименя, пустить красного петуха ~ поджечь чью-либо собственность* (акт, які ўгалоўна караецца) і да т.п.

Прыведзеныя працэсуальныя фіксацыі з'яўляюцца намінацыямі дэрыватамі: яны называюць акты таго ці іншага стану. Працэсуальныя перыфразы валодаюць

якасцю ідыяматычнасці і розняцца ў кожнай мове: *Нет острых ощущений, всё старьё, мельё и хлам, Того гляди с тоски сыграешь в ящик* (В. Высоцкий. Забинтованный); *Żeby chociaż jakiś tramwaj mnie przszynajmniej przeciał na pół! Daję slowo, chciałem kornąć już w kalendarz!* (Włodzimierz Wysocki. Ładny gips!)

Звычайна ў лінгвістычных працах перыфраза разглядаецца як апісальны (неаднакампанентны) выраз. Аднак несумненна перыфрастычнымі з’яўляюцца і аднакампанентныя дэрываты, якія ўзнікаюць па субстытутыўнай мадэлі «замест»: рус. *руки ~ грабли, нос ~ рубильник, голова ~ арбуз, ноги ~ оглобли, дом ~ конура, постель ~ берлога* і да т.п. Пры ўжыванні перыфразы сустракаемся з феноменам унутрымоўнай эквівалентнасці – перайначвання таго самага, напр.: *Беларусь ~ зямля Купалы і Коласа, тэлевізар ~ блакітны экран* і да т.п.; **Венера!** ...*Не слова, а свята! ...А Мілавіца? – Што гэта? – Не ведаеш? Народная назва зоркі Венеры. – Праўда? Хораша! Яно такое роднае і далікатнае* (Янкоўскі); *Некаторыя надлеткі крывіліся, гледзячы на Адэлю, і з вуснаў іх часам зрывалася: «Што ты з яе возьмеш, што яна панімае – дзярэўня...»* (Гігевіч); *Nagle ów «kurnik» częstochowski wydał mi się olbrzymią górą bronioną przez tytana, a sam sobie wydał się jenieral małym, a na armię własną spojrzal po raz pierwszy w życiu jak na garść lichego robactwa* (Sienkiewicz).

Як адзін з тыпаў перыфразы неабходна разглядаць, з нашага пункту гледжання, прэцэдэнтную інтэртэкстуальную перыфразу. У дачыненні да аналагічных сітуацый могуць быць перыфразаваны рознага роду прэцэдэнтныя выразы, якія складаюць культурна-краязнаўчую кампетэнцыю носьбітаў мовы. Сэнс інтэртэкстуальных дэрыватаў спасцігаецца на фоне зыходных выразаў. Так, адзін са спектакляў Крыстыны Янды называецца «*Ucho, gardło, pół*» (*вуха, горла, нос* – кампетэнцыя оталарынголога).

1.1.4 Не выклікае пярэчання той факт, што перыфраза належыць тэксту: яна бытуе ў тэксце, удзельнічае ў яго прадукаванні. Па сутнасці, працэдура субстытуцыі з’яўляецца адпраўным момантам параджэння любога тэксту: прадуцэнт шукае найбольш прыдатныя сэнсава эквівалентныя адзінкі, ставіць адну на месцы другой. Заданне тыпу «*To samo inaczej*» з’яўляецца тыповым заданнем на выпрацоўку навыку прадукавання тэксту, напр: *Uzupełnij teksty.*

1. *Jesteś mi bardzo bliski(a) albo inaczej . . .*
2. *Poty dzban wodę nosi, póki ucho się nie urwie, innymi słowy ...*
3. *Literatura – wyraz pochodzenia łacińskiego – potocznie znaczy tyle co «literatura piękna», a dokładniej . . .*

4. *Potomstwo Kronosa spotkał straszny los, ściśle mówiąc ...*

5. *Nie wywiązywał się ze swoich obowiązków, był dla wszystkich niegrzeczny. Aż przyszedł nowy szef, ten umiał sobie z nim poradzić. Krótko mówiąc . . .* [6, с.157].

«Перахаднікі» тыпу «*inaczej*», «*innymi słowy*», «*dokładniej*», «*ściśle mówiąc*», «*krótko mówiąc*» і да т.п. – метамарфічныя сігналы наяўнасці ў тэксце перыфрастычнасці.

1.1.4 Перыфраза звычайна называюць «апісальным выразам». Аднак перыфраза не належыць індывідуалізуючаму эмпірычнаму апісанню, інакш яна нічым не адрознівалася б ад мянушкі. Апісальная перыфраза катэгарызуе. Яе рэферэнтам можа з’яўляцца не толькі асобны рэферэнт, але і клас рэферэнтаў. У сувязі з гэтым, думаецца, перыфраза дакладней называць не проста апісаннем, а *дэскрыпцыяй*. У перыфрастычнай дэскрыпцыі не прыкмячаецца «інакшавая» (індывідуалізуючая) прыкмета, якая кідаецца ў вочы (як гэта бывае ў мянушцы: *Іван*, інакш *Кукса*). У перыфразе выяўляецца спроба дакладна схапіць с у т н а с ц ь (закон) рэферэнта, «падняць на шчыт» (ці прынізіць) яго годнасць. Перыфраза – адзінка віртуальна-намінальная.

Перыфраза належыць метафізічнаму (спекулятыўнаму) мысленню, з'яўляецца свайго роду маўленчай «спекуляцыяй на павышэнне» (радзей – «на паніжэнне»). Звычайна «акцыі рэферэнта ўзрастаюць», калі ў дачыненні да яго ўжыта перыфраза: замест *каханая – жанчына маёй мары*, замест *паэт – салавей нашага часу*, замест *жонка – спадарожніца жыцця* і да т.п. Такая «гульня на павышэнне» хвалебна ўзносіць рэферэнта. Зразумела, што для рэферэнтаў ёсць розніца – абазначылі іх акрэслена (*рабочымі, якія здабываюць жалезную руду*) ці назвалі паэтычна: **Сыны вякоў, Эпох і пакаленняў** 3 лучынай смольнай, з дымным ліхтаром спускаліся ў зямныя сутарэнні *Крышыць руду жалезную Кайлом* (Верамейчык).

Ужыванне перыфразы суправаджаецца сублімацыйным (ад лац. *sublimatus* ‘падняты ўверх, узнесены’) адчуваннем і ўзнёслым гучаннем: *Каб узвялічыць подзвіг партызанкі, Дубоўка называе яе беларускай Арыядай* (Лойка); *Тут доўга жыла, як яе назваў Керанскі, бабуля рускай рэвалюцыі Кацярына Канстанцінаўна Брэшка-Брашкоўская* (адзін час – ганаровы старшыня партыі эсэраў) (Саламаха). Памета «ўзнёсл.» звычайна спадарожнічае перыфразе ў яе лексікаграфічным апісанні: *дзеці зямлі* (узнёсл.) – людзі; *сын зямлі* (узнёсл.) – чалавек; *сын планеты* (узнёсл.) – чалавек; *сыны Дзвіны і Нёмана* (узнёсл.-паэтычн.) – беларусы; *сын зямлі пад белымі крыламі* (узнёсл.-паэтычн.) – пра У. Караткевіча. Праяўлены ў перыфразах этас стварае асаблівую якасць маўлення – красамоўства (рус. *велеречие*).

Узнікненне і бытаванне перыфраз у маўленні ў поўнай меры пацвярджае вывад А.І. Герцана аб сублімацыйнай сутнасці абстрактнага мыслення, аб адзіным шляху развіцця – ад канкрэтнага да абстрактнага: «спекуляцыя (метафізіка) ёсць толькі вышэй развітая эмпірыя» [7, с. 45]. З сублімацыйнай метамарфозай мы сустракаемся ў маўленні, калі асабістыя сувязі рэферэнта падымаюцца і пашыраюцца на ўзровень сацыяльнай катэгарызацыі. Так, індывідуалізацыя рэалізуецца праз пытанне «чый?», прычым пытанні тыпу «Чый ён?», «Хто яго бацька?» не з'яўляюцца толькі ідэнтыфікуючымі пытаннямі: **Бацькоў ты чыіх**, чалавек, што рукою вандала, біў памяць пад дых, адчуваючы слодыч удараў (Сянкевіч). *Яраслаўна* («Слова пра паход Ігараў») тым і с л а ў н а я, што яна – *дача князя Яраслава*; параўн. антыподнае – *сукін* (чортаў) *сын* (ТСБМ); *куруцын сын, адроддзе некла* і да т.п.

На метафізічным узроўні на змену індывідуалізуючаму пытанню «чый?» і эмацыянальнаму ўспрымання прыходзіць рацыянальнае пытанне «адкуль?» і яго прагматычнае асэнсаванне для рэферэнцыі. Нярэдка адзначаныя «іпастасі» суседнічаюць: – *Адкуль жа вы хлопцы? Чые? Няўжо з беларускага краю? Радзіму я годнаю знаю, і добрыя людзі яе* (Місько). Сублімацыя тэрміна роднасці *сын* праяўляецца ў тым, што яго эксклюзіўная (вузкая) экстэнсія пашыраецца – ён набывае інклюзіўны (шырокі) сэнс і больш узнёслае гучанне; параўн.: *Іванаў сын* (індывідуалізацыя) – *купецкі сын* (катэгарызацыя). Намінацыі *сын, дачка* з'яўляюцца складнікамі распаўсюджаных у недыскурсіўным маўленні перыфраз: *Партызаны, партызаны, Беларускія сыны!* (Купала); *Разам з народамі волю кавалі Партыі слаўныя сыны* (Колас); параўн.: *сын стэпаў, сын свайго часу, сыны рэвалюцыі*.

Перыфраза – адзін з прыёмаў сублімацыйнага маўлення. З іншых прыёмаў сублімацыі назавём наданне рэферэнту (суб'екту права) ганаровага імя (*БрДУ імя А.С. Пушкіна*), тытулаванне (*Ваша светласць*) і да т.п. Перыфрастычныя выразы – энергемы, прыёмы рэактывацыі (заахвочвання) рэферэнта, напр.: – *Што ж маўчыш ты, гусяр, ніў, лясоў песнябай, Славай хат маіх подданых слаўны ?!* (Купала).

1.1.5 Рэферэнт пазітыўнай перыфразы звычайна буйны (магутны).² Адзначаная якасць з’яўляецца амбівалентнай: буйства – гэта проста моцнае праяўленне чаго-н. (не толькі пазітыўнага, але і негатыўнага). Так, рус. *буйный* – гэта ‘склонны к насілію, необузданный’; *буйство* – ‘буйное поведение; бесчинство, неистовство’: – *Ты, может быть, думаешь, что я в пьяном виде буйствовать начну* (Салтыков-Щедрин); *Князь во хмелю был придирчив и буен* (Раковский) (МАС). Аднак буйства – гэта і пазітыўная развіццёвая якасць: *буйный* – ‘быстро растущий, пышный, обильный’ (МАС).

У народна-паэтычнай творчасці *буйны* – удалы, маладзецкі, зухаваты, радыкальны: бел. *буйныя вятры, буйная раса, буйныя слёзы, буйны ўраджай, буйная веселосць, буйны гнеў, буйны нораў, буйная галава; Ах, сцяжыначкі-сцяжыначкі буйнай юнасці маёй* (Машара); рус. *Лишь один из них, из опричников, Удалой боец, буйный молодец, В золотом ковше не мочил усов* (Лермонтов); *И гуляют, шумят ветры буйные над его безымянной могилкой* (Лермонтов). *Буйная головушка* – ‘о человеке удалом, бесшабашном’ (МАС). *И склонили буйную главу; и птицу в буйстве одолеть желая; ...яко соколь на вѣтрехъ ширяся, хотя птицю въ буйствѣ одолѣти* («Слова пра паход Ігараў»).

Складнік *буй* у «Слове» ўжываецца як асаблівы княжыцкі тытул:

*...за раны Игоревы, буюго Святъславича!
А ты, буй Романе, и Мстиславе!
Вы князья буй Рюрик и Давид!
Вы князья Мстислав и буй Роман!
Молвит буй тур Всеволод [8].*

Перыфразы – пэўнага роду аказіянальныя «тытулы» рэалій. Змяняльна, што ў такога роду «тытулаванні» ўжываюцца узуальныя тытулы – *цар, кароль, гаспадар: цар пушчы, гаспадар пушчы ~ зубр; гаспадар вадзяной хаткі ~ бабёр; каралева бензакалонкі і да т.п.*

У лацінскіх назвах ідэю велічнасці («буйства») выражае кампанент *magis*: *Магнолія* – расліна з *буйнымі кветкамі*; параўн.: *magis* (буйны прадпрымальнік); пол. *magister; Jego Magnificencja*. З беларускіх рэалій, у якіх прыкмячаецца сэнс «magis», найбольш «пашанцавала» *зубру* – беларускаму сімвалу велічы і магутнасці: *Цар пушчы найўна і здзіўлена глядзеў на заснежаную роўнядзь круглымі вачыма.* («Звязда»); *На вадапой вядзе іх сярод пушчы пушчанскі цар і бацюхна стары* («Звязда»); *Скасагурыў грозна вочы пушчы цёмнае ўладар.* (Вітка); *Я раптам пачуў, як равуць зубры ў Белавежы. Меркавалі найўна лясныя быкі: «Нас мала, Паслужым сумленна навуцы»* (Панчанка). «Зубр – буйнае млекакормячае...<...>, – адзначае Л.М. Чумак, – сімвалізуе магутнасць, таму на Беларусі папулярныя назвы палітычных аб’яднанняў, рухаў, клубаў і да т.п. пад такім іменем, напр., «ЗУБР» – палітычны рух за аб’яднанне Беларусі і Украіны з Расіяй» [9, с. 15].

Рэферэнт перыфразы павінен не толькі быць магутным (буйным, велічным), але і вядомым. Так, в я д о м а, што на Беларусі нарадзіліся такія знакамітыя людзі, як Янка Купала і Якуб Колас, в я д о м а, што з Беларусі паходзяць выдатныя адраджэнцы Сымон Будны і Францыск Скарына, в я д о м а, што Беларусь славіцца сваімі азёрамі і да т.п. Такая культурная кампетэнцыя (дасведчанасць) і спараджае перыфрастычныя аказіянальныя назвы Беларусі: *Радзіма Скарыны, зямля Скарыны і Сымона Буднага, зямля Купалы і Коласа, край блакітных азёр і да т. п.*

Перадумовай узнікнення перыфразы з’яўляецца шырокая распаўсюджанасць рэферэнта. Так, на Беларусі даволі часта можна сустрэцца з бярозай, чым і выкліканы

² Неабходна адрозніваць інтэнсіянальныя канцэпты *вялікі / малы* і экстэнсіянальныя катэгорыі *дробны-буйны* (параўн. рус. *большой / малый – мелкий-крупный*).

да жыцця перыфрастычныя назвы гэтага дрэва: *Цяпер над той магілай шумяць і граюць у сонцы лісцём беларускія пальмы* – бярозы (Брыль); *Набліжэнне восені раней за ўсіх адчуваюць беластвольныя бярозы. Усё навокал яшчэ па-летняму жыве, а ўжо ў зеленаватых косах нашых белакорых прыгажунь з'яўляюцца жоўтыя лісты.* («Настаўн. газета»).

Рэфэрэнт перыфразы павінен іграць дамінуючую ролю ў жыцці этнаса. Так, агульнавядома, якую ролю адыгрывае ў жыцці беларуса бульба. У кантэксце такой значнасці і ўзнікаюць перыфрастычныя назвы гэтага караняплода: *Арцель першай у раёне разлічылася з дзяржавай на продажы «другога хлеба»* («Звязда»); *Асабліва ажыўлена цяпер на бульбяных палатках. Ідзе ўборка «другога хлеба»* («Настаўн. газета»); *Ні дождж, ні град цябе не пясціць, надзейны хлеб маёй зямлі* (Барадулін); *Пазней паэт прывязе з Прымор'я нізку вершаў, праспявае хвалу даўняй спадарожніцы беларуса – бульбе, што выручала яго ў цяжкія гады.* («Польмя»). Не менш істотную ролю ў жыцці беларуса адыгрывае лён. Перыфрастычныя назвы лёну нярэдка ў публіцыстыцы: *За поспехі, дасягнутыя ў вырошчванні «беларускага шоўку», звенявая ўзнагароджана ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга* («Звязда»); *Сёлета над «беларускі шоўк» калгас адвёў 160 гектараў лепшых зямель* («Звязда»); *Усюды над «паўночны шоўк» адведзены лепшыя землі* («Звязда»); *Ільнаводы двух раёнаў абмяняліся вопытам вырошчвання «паўночнага шоўку»* («Звязда»); *Неўзабаве «шоўк паўночны» пачаў імкліва ўваходзіць у быт чалавека, займаць ганаровае месца ў ім* («Звязда»).

Істотна адзначыць, што перыфраза не заснавана на параўнанні – яна базуецца на супастаўленні. Супаставіць – значыць ‘паставіць у адзін рад’. Так, па прыроднай адметнасці, прыгажосці краявідаў і да т.п. Мазыр можна паставіць у адзін рад са Швейцарыяй – адсюль і паходзіць аказіянальная перыфрастычная назва Мазыра *Беларуская Швейцарыя*.

1.2 Найбольш выразная якасць перыфразы – публіцыстычнасць. Вялікая колькасць перыфрастычных выразаў ужываецца ў мове перыядычнага друку, радыё, тэлебачання і з'яўляецца прыкметай публіцыстычна-прамоўніцкага стылю: *людзі вогненнай прафесіі* (сталевары); *людзі ў белых халатах* (медыкі); *людская рака* (натоўп людзей, які імкнецца ўперад); *чорнае золата* (нафта); *янтарны край* (Прыбалтыка); *востраў Свабоды* (Куба); *вадкае паліва* (нафта); *лясны салдат* (партызан); *разведчык космасу* (касманаўт) [10, с. 82].

Даволі часта з перыфразай можна сустрэцца ў прэсе. Перыфраза – «справа тэхнікі» і ўлюбёны прыём газетчыкаў – вядомых стваральнікаў культуры рэчаў і асоб. Над адным з такіх «заўзятых майстроў пяра» іранізуе пісьменнік В. Вайновіч: *«Все обыкновенные слова казались ему /журналисту Ермолкину/ недостойными нашей необыкновенной эпохи, и он тут же выправлял слово «дом» на «здание» или «строение», «красноармеец» на «красный воин». Не было у него в газете ни крестьян, ни лошадей, ни верблюдов, а были «труженики полей», «конское поголовье» и «корабли пустыни». Люди, упомянутые в газете, не говорили, а заявляли, не спрашивали, а обращали свой вопрос. Немецких лётчиков Ермолкин называл фашистскими стервятниками, советских лётчиков – сталинскими соколами, а небо – воздушным бассейном или пятым океаном. Особое место занимало у него в словаре слово «золото». Золотом называлось всё, что возможно. Уголь и нефть – «черное золото». Хлопок – «белое золото». Газ – «голубое золото». Говорят, однажды ему попалась заметка о старателях, добытчиках золота, он вернул заметку ответственному секретарю с вопросом, какое именно золото имеется в виду. Тот ответил: обыкновенное. Так потом и было написано в газете: добытчики золота обыкновенного»* (Жизнь и необычайные приключения солдата Ивана Чонкина).

Выкарыстанне перыфразы як інструмента негацыі – пашыраны прыём змагання з ідэалагічным ворагам. Экстэнсіянальны прынцып «замены роўных» шырока эксплуатаецца ў палітычным красамоўстве, калі замест звычайных назваў ужываюцца маркіраваныя этыкай пануючага класа выразы: *Ненажэрныя акулы імперыялізму і ўнутраныя ворагі савецкага ладу зацята тачаць зубы на заваёвы нашай пралетарскай рэвалюцыі. Чэмберлены і пілсудчыкі – гэтыя выкармышы сусветнага капіталу – разам з папай рымскім не раз збіралі крыжовы паход на заваёвы рабочых і сялян... Во чаму мы павінны нарабіць гармат, кулямётаў, вінтовак, клінкоў для слаўнай конніцы таварыша Будзённага ў неабмежаванай колькасці і такім чынам адбіць напад варожай зграі. У пяцьдзесят шостым годзе ў народа адабралі пуцяводную зорку марксізму – «Кароткі курс ВКП(б)», а што далі ўзамен. Таму і палезла на свет розная нечысць, каб павярнуць кола гісторыі назад да капіталізму. Андронаў гераічнымі намаганнямі спрабаваў закрыць шквальныя амбразуры варожых дотаў, а наперакор яму адкрывалі шлюзы зносін і трагічных кантактаў. Чаму садзейнічалі і вашы геніі абстрактнага пяра і палітычныя трупы сучасных баяў і законспіраваных магнатаў падпольнага бізнесу* (А.Асіпенка. Лабірынты страху).

Так званы «класавы падыход» да грамадскіх з’яў суправаджаецца павышаным запатрабаваннем на «хулільныя» перыфрастычныя выразы з іх выразнай спекуляцыяй на паніжэнне (ярлыкі тыпу *вораг народа*).

1.2.1 Нельга не адзначыць і яшчэ адну якасць перыфразы – паэтычнасць. Перыфразы, пазначаныя паметамі «паэт.», «народна-паэт.», з’яўляюцца аказіянальна-аўтарскімі: *начная зязюлька (зязюленька)* (паэт.) – жонка; *два васількі, жытнёвыя васількі* (паэт.) – вочы; *адродкі белай Русі* (паэт.) – беларусы. А. Міцкевіч паэтычна называе год кароткачасовай вольнасці (1812) *rokiem urodzaju: J roku ów! Kto ciebie widział w naszym kraju! Ciebie lud zowie dotąd rokiem urodzaju* [...] (Pan Tadeucz).

1.3 Перыфраза – сфера намінацыйнай кампетэнцыі не толькі носьбіта мовы, але і перакладчыка. Перакладчык сустракаецца з перыфразаю як з фактам так званай другаснай намінацыі. Кідаецца ў вочы сувязь перыфрастычных выказаў з геаграфічнай лакалізацыяй рэфэрэнтаў: *Już drzę na myśl, jak medialna siła dyrektora z Torunia zacznie uświadamiać ogrom zbrodni, jakich na Polakach dokonali pracownicy służb bezpieczeństwa żydowskiego pochodzenia* («Rozmowa sukcesu»). Геаграфічная кампетэнцыя становіцца запатрабаванай пры ўспрыманні і перакладзе перыфрастычных тапанімічных дэрыватаў. Так, у рускай мове ў склад перыфрыстычных тапонімаў звычайна ўваходзяць словы *город, столица* і назвы рэк: *город на Москве-реке ~ Москва, город на Неве ~ Санкт-Петербург*. Для польскай мовы характэрны канструкцыі з *gród, miasto* і прыназоўнікам *nad: miasto nad Niewą* (горад на Няве). Канструкцыі з прыназоўнікамі ўдзельнічаюць ва ўтварэнні прыметнікаў: *nadwiślański gród* (літаральна – *надвіслянскі горад*), *nadodreński gród* (літаральна – *надодрэанскі горад*). У склад рускіх і польскіх тапонімаў і гідронімаў у рэкламныя перыфрастычныя формулы могуць уваходзіць кампаненты тыпу рус. *жемчужина* (пол. *perła*), рус. *королева* (пол. *królowa*): *perła Bałtyku* (жамчужына Балтыкі) – пра польскі горад-курорт Сопат.

Вывады.

Перыфраза – формула тэкстапараджальнага маўлення – павінна разглядацца як складнік і феномен тэксту. Зыходнай (базавай) адзінкай перыфраза звязана актамамі намінацыйнай дэрывацыі. Акт узнікнення перыфразы не з’яўляецца вытворным дзеяннем, а толькі дэрывацыйнай субстытуцыйнай аперацыяй, у выніку якой высвечваюцца розныя сэнсавыя грані і эмацыянальныя адценні рэфэрэнта.

Сукупнасць перыфраз, апрабіраваных у маўленні, складае корпус энергетычных фігур недыскурсіўнага маўлення.

Задача лінгвістычнага вывучэння перыфразы – стварэнне яе тыпалогіі. Беларускія самабытныя перыфразы ў сваёй большасці належаць публіцыстыцы і мастацкім творам савецкага перыяду з яго панаваннем «ідэалогіі адзінай правільнасці».

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Малажай, Г.М. Сучасная беларуская мова. Перыфраза : вучэб. дапам. / Г.М. Малажай ; пад рэд. Ф.М. Янкоўскага. – Мінск : Выш. школа, 1980. – 96 с.
2. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев [и др.] – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
3. Шмелев, Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д.Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1964. – 244 с.
4. Гумбольдт, В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода / В. Гумбольдт // Хрестоматия по истории языкознания XIX – XX вв. – М. : Просвещение, 1979. – С. 259–291.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / АН СССР, Ин-т языкознания; гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 682 с.
6. Język i my / Podręcznik do języka polskiego dla klasy i szkół średnich. – Wydanie szóste. – Warszawa : Wydawnictwo szkolne i pedagogiczne, 1992. – 271 s.
7. Герцен, А.И. Письма об изучении природы / А.И. Герцен // Избранные философские произведения : в 2 т. / АН СССР, Ин-т философии. – М. : Госполитиздат, 1948. – Т. 1. – С. 89–284.
8. Древнерусская литература : хрестоматия: учеб. пособие / Сост. Н.И. Прокофьев. – 2-е изд., доп. – М. : Просвещение, 1988. – 375 с.
9. Чумак, Л.Н. Сопоставительное лингвокультуроведение: Принципы, методы, словари/ Л.Н. Чумак. – Минск : РИВШ БГУ, 2003. – 18 с.
10. Каўрус, А.А. Стылістыка беларускай мовы : дапам. для настаўніка / А.А. Каўрус. – 2-е выд., перапрац. – Мінск : Нар. асвета, 1987. – 184 с.

Siankevich V. Paraphrase as a Speech Technique of Interpretive Categorization

The article considers one of the dominating components of the text – paraphrase. Its derivational essence and connection with interpretive categorization are stressed.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 29.01.2009

УДК 811.113'25

А.А. Міцюкова

АСАБЛІВАСЦІ ВЫКАРЫСТАННЯ І ПЕРАКЛАДУ ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫХ МАДЭЛЯЎ СА ЗНАЧЭННЕМ НАМЕРУ І НЕАБХОДНАСЦІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ЛАЦІНАМОЎНЫХ ТЭКСТАЎ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ)

У артыкуле разглядаюцца прагматычныя аспекты лацінска-беларускага перакладу лексіка-семантычных мадэляў. Цэнтрам даследавання з'яўляюцца прэдыкаты намеру і неабходнасці, якія адыгрываюць значную ролю ў моўных сістэмах арыгінальнага тэксту і перакладу. Аўтар улічвае спецыфіку абедзвюх моўных структур і прапаноўвае алгарытм пошуку найлепшых лексічных карэлятаў пры перакладзе лацінамоўнага тэксту. Прапаноўваецца разгорнутая сістэма адпаведнасцяў, якая дапамагае вылучыць напрамак перакладчыцкай стратэгіі. Матэрыялам даследавання з'явіліся лацінамоўныя тэксты беларускай літаратуры і іх пераклады, а менавіта: "Песня пра зубра" Міколы Гусоўскага, "Пруская вайна" Яна Вісліцкага, трактат "Аб дасканалай паэзіі" Мацея Сарбеўскага. Выкарыстанне інтэнцыянальных і нэцэсіўных прэдыкатаў у арыгінальных тэкстах і іх інтэрпрэтацыя на беларускую мову адлюстроўваюць не толькі асаблівасці моўных структур, але і спецыфіку лінгвакультурнага асяроддзя.

Навука лексікалогія вызначае ў слове два кампаненты – план выражэння і план зместу. План зместу ўключае ў сябе значэнне і сэнс. Першае з'яўляецца стабільнай моўнай катэгорыяй, другое – маўленчай зменлівай з'явай. Значэнне і сэнс узаемазвязаны, бо значэнне рэалізуецца ў маўленні шматлікімі сэнсамі, з сумы найбольш устойлівых якіх і складаецца значэнне [1, с. 116].

Перакладчыцкая праца на лексіка-семантычным узроўні павінна ўлічваць усе неабходныя сегменты значэння і яго сэнсавай актуалізацыі, абапіраючыся на фармальна-граматычны план выражэння. Таму працэс міжмоўнай трансфармацыі тэксту на лексіка-семантычным узроўні, як і на граматычным, прадугледжвае наяўнасць пэўных перакладчыцкіх карэлятаў.

Найболей разгорнутую тэорыю выкарыстання лексічных адпаведнасцяў прапанаваў У.С. Вінаградаў. Ён вызначае лексічныя перакладчыцкія адпаведнасці як эквіваленты і разумее іх як словы і словазлучэнні перакладу і арыгінала, якія ў адным са сваіх значэнняў перадаюць роўны або адносна роўны аб'ём знамянальнай інфармацыі і з'яўляюцца функцыянальна раўназначнымі [2, с. 81]. У аснову класіфікацыі эквівалентаў ім былі пакладзены розныя прыкметы.

Мы лічым, што гэтая характарыстыка лексічных карэлятаў найлепшым чынам характарызуе асноўныя аспекты дадзенай праблемы, і пры разглядзе лексічных мадэляў лацінамоўных тэкстаў са значэннем намеру і неабходнасці будзем арыентавацца менавіта на гэтага аўтара. Для аптымізацыі працэсу лацінска-беларускай тэксталагічнай трансфармацыі на лексіка-семантычным узроўні мы прапаноўваем наступны прынцып класіфікацыі лексічных карэлятаў.

Табліца 1 – Лексіка-семантычныя трансфармацыйныя карэляты

Форма	эквівакабульныя (слову арыгінала адпавядае слова ў перакладзе, а словазлучэнню – словазлучэнне)	неэквівакабульныя (слову арыгінала адпавядае словазлучэнне ў перакладзе або наадварот).	
	эквіразрадныя	неэквіразрадныя	
Аб'ём семантыкі	поўныя (абсалютныя) сінонімы		няпоўныя (адносныя) сінонімы
			дэнататыўныя

працяг Табліцы 1 – Лексіка-семантычныя трансфармацыйныя карэляты

Трансфармацыйнае ўжыванне	рэгулярныя		аказіянальныя	
Спосаб трансфармацыі	прамыя	аналагавыя	функцыянальныя	дэскрыптыўныя

Выкарыстанне прапанаванай методыкі трансфармацыі з'яўляецца першым этапам работы з лексікай іншамоўнага тэксту. Пры мастацкім рэдагаванні перакладу непазбежны страты і змены, якія абумоўлены як уласна лінгвістычнымі заканамернасцямі моў арыгінала і перакладу, так і неабходнасцю адпаведнай інтэрпрэтацыі экстралінгвістычнай інфармацыі.

Даследаванне праводзіцца на матэрыяле лацінамоўных твораў беларускай мастацкай літаратуры, а менавіта "Песні пра зубра" Міколы Гусоўскага, "Прускай вайны" Яна Вісліцкага, тэарэтычнага трактата "Аб дасканалай паэзіі" Мацея Казіміра Сарбеўскага.

У лацінскай мове інтэнцыянальная мадэль (семантыка намеру) на лексіка-семантычным узроўні актуалізуецца з дапамогай нешматлікіх слоў і словазлучэнняў, значэнне якіх рэалізуецца на мікра- і макрафразавым узроўні тэксту і фіксуецца ў двухмоўных слоўніках. Карыстаючыся звесткамі лацінска-рускага і руска-беларускага слоўнікаў, мы склалі табліцу карэляцыі лексічных адзінак на ўзроўні слоўнікавых перакладніцкіх эквівалентаў.

Табліца 2 – Слоўнікавыя трансфармацыйныя карэляты лексіка-семантычнай інтэнцыянальнай мадэлі

Intendo	імкнуцца, намервацца
Cogito	здумваць
Volo	жадаць
Opto	жадаць, імкнуцца
Consilium habere	мець задуму
In animo habere	мець намер

Аналізуючы тыпы карэлятаў паводле прапанаванай намі класіфікацыі, мы бачым, што ва ўсіх выпадках гаворка ідзе аб суадносінах, якія ў поўнай меры рэалізуюць семантыку, г.зн. з'яўляюцца поўнымі сінонімамі. Лексічныя сродкі, якія выкарыстоўваюцца для трансфармацыі, могуць паўтарацца для некалькіх дзеясловаў. Як лацінскія, так і беларускія дзеясловы прадугледжваюць выкарыстанне інфінітыва і вінавальнага склону (*імкнуцца, задумваць, жадаць – зрабіць нешта*). Гэта аптымізуе перакладчыцкі працэс на ўзроўні сінтагматыкі і дазваляе ўключыць інтэнцыянальны кантэкст у працэс інтэрпрэтацыі.

Найболей катэгарычна мадальнасць намеру выяўляе дзеяслоў *volo* у значэнні '*жадаць штосьці здзейсніць*'. Неабходна адрозніваць адценні значэння дзеяслова ў ракурсе актыўнай інтэнцыі і пасіўнага аптатыва: '*жадаць штосьці здзейсніць*' – '*жадаць, каб нешта адбылося*', '*жадаць нешта атрымаць*' і г.д. Інтэнцыянальная мадэль актуалізуецца толькі ў першым выпадку, калі рухаючай сілай дзеяння з'яўляецца ўнутранае запатрабаванне, якое спараджае намер.

У сінтагматычных адзінках, якія рэалізуюць значэнне намеру, дзеяслоў *volo* можна ахарактарызаваць як дзеяслоўную звязку, якая прэзентуе інтэнцыянальнасць у спалучэнні з сэнсавым дзеясловам. У беларускай мове з ім карэліруецца складаны выказнік з асабовай формай мадальнага дзеяслова і неазначальнай формай. Напрыклад:

Nisus *vult mori*, victorem interficit moriturus; spolia recipiunt Rutuli, quae illi Messapo et Rhamneti abstulerunt. – Ніз жадае намерці, сваім намерам знішчае перамогу; хапаюць Рутулы даспехі, якія яны знялі з Мессапа і Рамнета (M. Sarbevius, "De perfecta poeseos", VII, 2).

У тэкстах і адпаведных перакладах "Песні пра зубра" і "Прускай вайны" знаходзім наступныя прыклады ўжывання прэдыката *volo*:

Virgo, dei mater, cuius dum *scribere* nomen hic *vellem*, pavidae contremuere manus... – Дзева, маці Хрыста, калі я імя тваё толькі *Мерыўся быў напісаць*, дык затрымцела рука (N. Hussoviensis, Carmen de bisonte);

Quem *renovare velim*, licet agmina prisca dearum Per duo Parnasi deducta cacumina collis Fessa silent... – Славу *хачу аднавіць* – хай маўчаць старажытныя сонмы Вечных багінь, што жывуць меж вяршыняў сівога Парнаса... (J. Visliciniensis, Bellum Prutenum, I, 41-43).

Пры перакладзе лексічнай мадэлі будучага інтэнцыянальнага *scribere velle, renovare velim* перакладчыкамі былі скарыстаныя складаныя дзеяслоўныя выказнікі, для трансфармацыі мадальнага прэдыката *volo* ўжытыя эквівакабульныя кантэкстуальныя аналагавыя карэляты, якія ў дадзеным выпадку дапамаглі падкрэсліць унутраны намер суб'екта да здзяйснення вызначанага дзеяння.

Для лексіка-семантычнай рэалізацыі інтэнцыянальнасці таксама выкарыстоўваецца дзеяслоў *opto* (*жадаць, імкнуцца*), аднак ён сустракаецца радзей, чым дзеяслоў *volo*. У лацінскім тэксце дадзеная лексема звычайна функцыянуе самастойна, не ўступаючы ў сінтагматычныя адносіны, актуалізуючы намер на мікрасінтаксічным узроўні. Для дадзенага прэдыката характэрная імпліцытная прыкмета інтэнцыі, якая вызначае дэнататыўны вектар лексемы. Інтэнцыя таксама ўяўляецца як унутранае, актыўнае імкненне суб'екта дзеяння. Пры гэтым ступень напружанасці прыкметы слабейшая ў параўнанні з прэдыкатам *volo*.

Для міжмоўнай трансфармацыі мадальнага прэдыката звычайна выкарыстоўваюцца эквівакабульныя поўныя рэгулярныя прамыя або аналагавыя адпаведнасці, якія прадстаўлены ў перакладных слоўніках і складаюць актыўны лексічны сегмент беларускай мовы:

Rursus in arma feror mortemque miserrimus *opto*... – З іншага боку я ўзбройваюся і няшчасны да смерці *імкнуся*... (M. Sarbevius, "De perfecta poeseos", IV, 8);

Arte fugae celeres vitae reparare salutem Quisque suos hortatur equos germanus et *optat*. – Кожны германец каня панукае свайго дый *імкнецца* Выратаванне жыццю адшукаць ва ўцёках імклівых (J. Visliciniensis, Bellum Prutenum, II, 392–393).

Неабходна адзначыць, што выпадкаў ужывання прэдыката *opto* для выражэння інтэнцыянальнай мадэлі няшмат у трактаце М. Сарбеўскага, адзін прыклад выяўлены ў паэме Яна Вісліцкага "Прускай вайна", і цалкам адсутнічае дадзеная лексема ў "Песні пра зубра" М. Гусоўскага. Гэты факт дазваляе меркаваць аб незапатрабаванасці дадзенага прэдыката ў лацінамоўных творах беларускай літаратуры XVI–XVII стст.

Тое ж самае можна сцвярджаць адносна іншых прэдыкатаў, якія маюць значэнне інтэнцыянальнасці. Дзеяслоў *cogito* звычайна сустракаецца ў першым слоўнікавым значэнні, г.зн. 'разважаць', 'думаць', а выпадак рэалізацыі інтэнцыянальнай мадэлі нам сустрэўся толькі адзін раз у "Песні пра зубра" М. Гусоўскага:

Id tamen, ut fatear, fieri vix posse putabam, *Credere* ni *cogant*, qui meminere, senes. – Я менавіта лічыў такое амаль немагчымым, *Мушу паверыць*, аднак, словы пачуўшы старых (N. Hussoviensis, Carmen de bisonte).

У дадзеным прыкладзе карэлятам прэдыката *cogant* стала лексема *мушу*, нэцэсіўны сэнс якой не дазваляе лічыць яе прамой рэгулярнай адпаведнасцю. Верагодна, выкарыстанне такога спосабу перакладу абумоўленае семантыкай, якая актуалізуе дзеянне дадзенага выказвання як працэс, выкліканы ўнутраным падахвочваннем суб'екта: ён павінен паверыць,

бо яго пераканалі. У дадзеным прыкладзе гаворка ідзе пра выкарыстанне эквівакабульнай няпоўнай дэнататыўнай кантэкстуальнай функцыянальнай адпаведнасці.

У нашым даследаванні не былі выяўленыя фразы з дзеясловам *intendo* (намервацца), а таксама са словазлучэннямі *consilium habere, in animo habere*, якія таксама абазначаюць намер.

Такім чынам, у лексіка-семантычнай структуры лацінскай мовы існуе некалькі варыянтаў прэзентацыі інтэнцыянальнай мадэлі. Найболей часта ў аналізуемых тэкстах ("Bellum Prutenum" Яна Вісліцкага, "Carmen de bisonte" Міколы Гусоўскага, "De perfecta poeseos" і лірычныя творы Мацея Сарбеўскага) сустракаецца мадальны прэдыкат *volo* (жадаць, імкнуцца), які ў спалучэнні з інфінітывам утварае складаны дзеяслоўны выказнік і выступае ў ролі дзеяслова-звязкі, актуалізуючы ў тэксце значэнне інтэнцыянальнасці. З іншых лексічных сродкаў сустракаецца дзеяслоў *opto* з тым жа значэннем намеру, аднак выкарыстоўваецца ён значна радзей і ў кантэксце звычайна з'яўляецца самастойным членам сказа. Іншыя дзеясловы і спалучэнні ў даследаваных тэкстах практычна не сустракаліся.

Звужэнне спектра лексічных сродкаў для адлюстравання семантычнага кампанента намеру сведчыць аб вузканакіраваным выкарыстанні дадзенага сегмента семантыкі ў кантэксце. Паколькі лацінская мова страціла канверсіўную (гутарковую) функцыю, дзе аўтар або суб'ект выказвання рэпрэзентуе сваё волевыяўленне, імпліцытна-суб'ектыўнае значэнне намеру здзейсніць дзеянне ў будучыні становіцца неактуальным. Таму ў лацінскіх тэкстах беларускай літаратуры інтэнцыянальнасць з'яўляецца рэцэсіўнай прыкметай і выпяняецца патэнцыйным і нэцэсіўным кантэкстам.

Міжмоўная трансфармацыя прэдыкатаў намеру звычайна не выклікае цяжкасцяў, бо дадзены лексічны пласт уваходзіць у актыўны слоўнік беларускай мовы. Лацінскія дзеясловы са значэннем намеру маюць эквівакабульныя эквіразрадныя поўныя рэгулярныя прамыя перакладчыцкія карэляты, якія звычайна рэпрэзентуюць дадзены элемент семантыкі ў тэксце перакладу. Выкарыстанне іншых моўных сродкаў вызначаецца часцей за ўсё патрабаваннямі метрыкі і макраструктурай перакладу мастацкага тэксту.

Актуалізацыя імпліцытнага значэння неабходнасці (нэцэсіўнасці) на лексіка-семантычным узроўні адбываецца дзякуючы існаванню ў лацінскай мове прэдыкатаў неабходнасці [3]. Аналіз асаблівасцяў кантэкстуальнага функцыянавання і спецыфікі перакладу дазволіць удакладніць значымасць паняцця "неабходнасць" у лацінскай моўнай карціне свету ў параўнанні з увасабленнем дадзенай семантыкі ў беларускай моўнай прасторы.

Супастаўленне перакладаў названых прэдыкатаў на рускую і беларускую мову выявіла нярэдка паўторы лексем пры перакладзе розных лацінскіх прэдыкатаў. Выкарыстаўшы лексікаграфічны матэрыял, мы склалі наступную табліцу карэлятаў.

Табліца 3 – Слоўнікавыя трансфармацыйныя карэляты лексіка-семантычнай нэцэсіўнай мадэлі

debeo	быць абавязаным
oportet	трэба, варта, належыць, мэтазгодна
decet	прыстойна, належыць
opus est	трэба, варта
necesse est	неабходна, павінна

Прымаючы да ўвагі шматзначнасць слоў, неабходна адзначыць, што патрабаванне вылучэння лексічнага эквівалента ў мове перакладу непазбежна вядзе да некаторых страт у семантыцы перакладанага слова, – тым больш калі гаворка ідзе аб перакладзе складаных паняццёвых катэгорый. Вось чаму для аб'ектыўнага выяўлення найлепшых лексіка-

семантычных карэлятаў мы выкарысталі аб'ектыўныя лінгвістычныя паказчыкі: граматычную і лексічную спалучальнасць прэдыкатаў, магчымасць іх спалучэння ў адным выказванні, а таксама шырэйшы сэнсавы кантэкст іх ужывання [3].

У даследаваных лацінамоўных творах беларускай літаратуры XVI–XVII стст. найбольшая колькасць прыкладаў для прэзентацыі нэцэсіўнага кантэксту ўтрымлівае розныя формы прэдыката *debeo*. Слоўнік І. Х. Дварэцкага вылучае ў дадзенага дзеяслова першаснае значэнне матэрыяльнага доўгу (*debeo pecuniam*) [4, с. 221], аднак яно рэдка актуалізуецца ў даследаваных тэкстах. Рэалізацыя нэцэсіўнай мадэлі адбываецца ў тым выпадку, калі дадзены прэдыкат спалучаецца з інфінітывам дзеяслова і ўтварае складаны дзеяслоўны выказнік. У такім варыянце форма дзеяслова *debeo* з'яўляецца дзеяслоўнай звязкай, якая ў спалучэнні з сэнсавым дзеясловам, выражаным інфінітывам, актуалізуе ў сказе значэнне неабходнасці:

Nota autem universalem doctrinam omnes illas actiones per solos effectus consequentes exprimi debere... – Вядома таксама, агульная навука *павінна паказваць* усе такія ўчынкi толькі праз паслядоўныя вынікі... (М. Sarbevius, "De perfecta poeseos", IV, 10).

Quo in loco mirari plurimum debes non ingenium tantum divmissimi Maronis, sed etiam maximum et sollertiam... – У гэтым месцы *ты павінен больш здзівіцца* не столькі таленту чароўнага Марона, але больш усяго вынаходлівасці... (М. Sarbevius, "De perfecta poeseos", II, 5).

Другі па частотнасці дзеяслоў са значэннем неабходнасці, што сустракаецца ў даследаваных тэкстах, – *oportet*. У яго семантыцы адсутнічае элемент матэрыяльнай належнасці, прыкмета нэцэсіўнасці абстрагавана ад суб'екта дзеяння. Значэнне дадзенага прэдыката можна разглядаць як рэгламентацыйно падзей звонку, абавязковасць. Таму ў тэксце гэты прэдыкат часцей за ўсё знаходзіцца ў пачатку сказа (галоўнага або даданага) і вызначае агульную сінтаксічную структуру выказвання. Пры перакладчыцкай трансфармацыі прэдыката звычайна выкарыстоўваюцца таксама безасабовыя формы 'патрэбна', 'належыць', 'варта' і г.д.

Oportet ergo poetam quam maxime speculari omnem possibilem perfectionem naturalem in ipsa herois persona... – *Трэба*, каб паэт найлепшым чынам назіраў за ўсімі магчымымі прыроднымі дасканаласцямі ў асобе героя... (М. Sarbevius, "De perfecta poeseos", IV, 2).

Нараўне з прэдыкатам *oportet* безасабова ўжываецца канструкцыя *nesesse est*. Для трансфармацыі дадзенай нэцэсіўнай лексічнай мадэлі звычайна выкарыстоўваюцца карэляты 'неабходна', 'павінна', якія гэтак жа, як і ў вышэйапісаным выпадку, вызначаюць сінтагматыку выказвання:

Nesesse est autem tribuere illi et bona naturae, et bona fortunae. – *Неабходна* таксама падаць яму і выгоды прыроды, і выгоды лёсу (М. Sarbevius, "De perfecta poeseos", IV, 2).

Прэдыкат *nesesse est* выкарыстоўваецца радзей у параўнанні з папярэднімі двума дзеясловамі і ў перакладзе паэтычнага тэксту можа прымаць асабовае значэнне. У прыватнасці, у "Песні пра зубра" М. Гусоўскага дадзеная канструкцыя сустрэлася толькі адзін раз і была трансфармаваная з дапамогай складанага дзеяслоўнага выказніка з дзеясловам-звязкай:

Immodice forsan videor digressus ab ilia, Sed tamen interea stare nesesse fuit... – Мо запытаюць мяне, ці не збочыў я з нашай дарогі, Дык я на гэта скажу: збочыў, бо *мусіў чакаць* (N. Hussoviensis, Carmen de bisonte).

Прэдыкат *opus est* адрозніваецца ад іншых безасабовых прэдыкатаў неабходнасці тым, што з яго дапамогай пазначаецца неабходнасць як запатрабаванне суб'екта (часта – моўцы): *properato opus est* – мне трэба паспяшацца; *auxilio mihi opus est* – я маю патрэбу ў дапамозе [4, с. 541]. У аналізуемых тэкстах такая форма сустракаецца даволі рэдка, трансфармацыйныя карэляты пры гэтым часта супадаюць з ужо вышэйпададзенымі варыянтамі лексічных суадносін:

Tunc opus est animo vigiles intendere sensus, Ignavis minime convenit iste locus. – Трэба, каб лоўчы тут быў чалавекам рухавым і пільным, Месца, дзе лётае смерць, не для слабых і маруд (N. Hussoviensis, Carmen de bisonte).

Слоўнікі адзначаюць ярка выяўленую семантычную дыферэнцыяцыю прэдыкатаў *necesse est i opus est*, дзе першы пазначае абавязковую неабходнасць, прадыктаваную звонку, а другі – перавагу, аддадзеную таму або іншаму дзеянню самім суб'ектам. У слоўніку І.Х. Дварэцкага знаходзім прыклад: *emas non quod opus est, sed quod necesse est* – купляй не тое, што (проста) трэба, а тое, што неабходна [4, с. 541].

Прэдыкат *decet* (прыстойна, належыць) стаіць некалькі асобна ад усіх іншых прэдыкатаў, пазначаючы неабходнасць не як суб'ектыўна адчутае запатрабаванне або вызначаную аб'ектыўнымі акалічнасцямі абавязковасць нейкага віртуальнага развіцця падзей, а як этычную норму дадзенага соцыуму: *decet magnanimitas quemlibet mortalem* – веліч душы прыстала ўсякаму чалавеку (павінна быць уласцівасцю ўсякага смяротнага) [4, с. 223]. У гэтай якасці *decet* суадносіцца не столькі з прэдыкатамі неабходнасці, колькі з прэдыкатам дазволу *licet* (дазволена, можна, дазваляецца):

Nos vero raro est faciendum, quia ut docet Aristoteles, poetam *decet* ex persona sua quam paucissima loqui. – Гэта варта рабіць зрэдку, бо, як вучыць Арыстоцель, паэту *належыць* гаварыць аб сабе як мага менш (M. Sarbevius, "De perfecta poeseos", V, 6).

У тэкстах паэм "Пруская вайна" і "Песня пра зубра", у адрозненне ад трактата "De perfecta poeseos", дадзены прэдыкат сустракаецца даволі часта ў параўнанні з іншымі нэцэсіўнымі дзеясловамі. Як было сказана вышэй, яго ўжывання патрабуе наяўнасць пэўных этычных норм, якія вызначаюць неабходнасць далейшага дзеяння:

Desine Sarmaticos ab origine promere reges, o juvenis, quoniam tenerum non ista puellum Vena *decet*... – Годзе, юначка, ужо радавод каралеўскі сармацкі Тут выяўляць: *не пасуе* бо ўзросту твайму маладому Справа такая... (J. Visliciniensis, Bellum Prutenum, I, 233–235); ...et pectore forti, vos oro, si quando fuistis, nunc *decet esse*... – калі вы моцнымі духам калісці былі – то й цяпер імі *будзьце* (J. Visliciniensis, Bellum Prutenum, II, 313–314).

У дадзеным прыкладзе для трансфармацыі прэдыката *decet* скарыстаны загадны лад, што некалькі змяніла ступень нэцэсіўнасці выказвання. Імператыў прадугледжвае катэгарычны загад, дзеянне, абавязковае для выканання. Дзеяслоў жа *decet* патрабуе наяўнасць нормы, якой трэба прытрымлівацца, што пажадана, але не катэгарычна. Таму пры дэтальнай лексічнай трансфармацыі з выразам *nunc decet esse*... можа суадносіцца фрагмент *то й цяпер вам пасуе (належыць)*. Выкарыстанне загаднага ладу пры трансфармацыі дадзенага ўрыўка, па нашым меркаванні, не адпавядае семантыцы выказвання.

Дзеяслоў *decet* аказваецца кантэкстуальна супрацьпастаўлены астатнім прэдыкатам неабходнасці па тыпе каўзатара (рэальнае запатрабаванне – этычная норма соцыуму), а *debeo*, акрамя таго, – па характары псіхалагічнай матывацыі (маральнае запатрабаванне суб'екта – умоўнасці соцыуму).

Такім чынам, лексічная група прэдыкатаў неабходнасці – гэта не проста сукупнасць лексем і лексічных спалучэнняў, якія перадаюць нейкую расплывістую масу падобных значэнняў з размытымі межамі паміж імі, а складана арганізаванае цэлае.

Праведзенае тэксталагічнае даследаванне дазволіла прааналізаваць частотнасць ужывання ў арыгінальных лацінамоўных творах беларускіх пісьменнікаў прэдыкатаў, якія ўтвараюць лексіка-семантычную інтэнцыянальную і нэцэсіўную мадэль. Вынікі падлікаў прадстаўлены ў наступнай табліцы, дзе прэдыкаты размешчаны па ступені змяншэння напружанасці прыкметы.

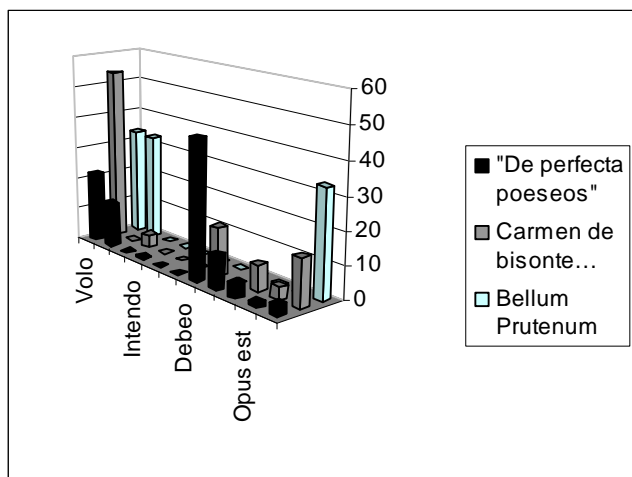
Табліца 4 – Колькасная характарыстыка ўжывання прэдыкатаў намеру і неабходнасці

Значэнне	Прэдыкат	"De perfecta poeseos"	Carmen de bisonte...	Bellum Prutenum
Інтэнцыянальная мадэль	Volo	43	14	2
	Opto	28	–	2
	Cogito	–	1	–
	Intendo	1	–	–
	Consilium habere	–	–	–
	In animo habere	–	–	–
Нэцэсіўная мадэль	Debeo	87	4	–
	Oportet	21	–	–
	Necesse est	9	2	–
	Opus est	3	1	–
	Decet	7	4	2
Усяго прэдыкатаў		199	26	6

Як відаць з вышэйпрыведзеных колькасных дадзеных, у даследаваных тэкстах інтэнцыянальны кантэкст прэзентуецца ў першую чаргу з дапамогай прэдыката *volo*, а нэцэсіўны – з дапамогай дзеяслова *debeo*.

Аднак немалаважным фактарам, які вызначае паказчыкі ўжывання прэдыкатаў, з’яўляюцца працэнтныя адносіны выпадкаў выкарыстання таго або іншага дзеяслова ў параўнанні з астатнімі. Для ілюстрацыі дадзенага паказчыка была складзена дыяграма, прадстаўленая на малюнку 1.

Малюнак 1 – Дыяграма ўжывання інтэнцыянальных і нэцэсіўных прэдыкатаў

Зыходзячы з параўнальнага аналізу дадзеных дыяграмы, можна адзначыць, што прэдыкат *volo* часцей за ўсё сустракаецца ў "Песні пра зубра", гэта значыць лагічны суб'ект дзеяння ў паэме М. Гусоўскага актыўны і ў большасці выпадкаў самастойна прымае рашэнні.

Сярод іншых інтэнцыянальных прэдыкатаў толькі паўпрацэнта адводзіцца форме *cogito*, аднак характэрна, што больш нідзе ў тэкстах дадзеная лексема для актуалізацыі інтэнцыі не выкарыстоўваецца.

Найбольшая колькасць прэдыкатаў неабходнасці ў "Carmen de bisonte" размеркавана паміж прэдыкатамі *debeo* і *decet*. Гэта сведчыць аб наяўнасці ў паэме кантэкстаў, якія вызначаюць усведамлены маральны доўг, запатрабаванне і агульнапрынятыя этычныя нормы.

Паэтычны трактат М. Сарбеўскага "Аб дасканалай паэзіі" адрозніваецца ярка выяўленай мадальнасцю неабходнасці, якая актуалізуецца з дапамогай форм лексем *debeo*, а таксама дзякуючы прэдыкату *oportet*. Можна меркаваць аб усвядомленай неабходнасці здзяйснення дзеяння ў дачыненні да суб'екта выказвання. Рэалізацыя інтэнцыянальнай мадэлі здзяйсняецца з дапамогай прэдыкатаў *volo* і *opto*, першы з якіх адзначаецца часцей за

ўсё ў аспекце рэалізацыі значэння намеру, але не ў цэлым у дачыненні даследаваных лексічных адзінак. Пры гэтым напружанасць прыкметы інтэнцыі адрозніваецца, бо *volo* – жадаць і прыкласці высілкі для ажыццяўлення дзеяння, тады як *opto* – імкнуцца да чагосьці ў меры сіл.

Паэма "Пруская вайна" адрозніваецца вельмі нешматлікімі выпадкамі выкарыстання лексіка-семантычных сродкаў выражэння інтэнцыянальнасці і нэцэсіўнасці, пры гэтым яны размяркоўваюцца раўнамерна паміж прэдыкатамі *volo, opto i decet*. Можна зрабіць выснову, што ў дадзеным тэксце практычна адсутнічае лексіка-семантычны варыянт рэалізацыі нэцэсіўнай мадэлі, бо прэдыкат *decet* прадугледжвае значэнне дазволу, нарматыўнасці дзеяння ў дачыненні да вызначаных этычных норм.

Складаны комплекс лексічных сродкаў лацінскай мовы, якія выказваюць семантыку намеру і неабходнасці і выяўленыя ў аналізуемых тэкстах і слоўніках, прадугледжвае наяўнасць разгорнутай сістэмы лексіка-семантычных адпаведнасцяў, выкарыстоўваемых пры перакладзе. Аднак слоўнікавая сістэма беларускай мовы не можа ў поўнай ступені рэалізаваць адценні значэнняў лацінскіх прэдыкатаў. Таму пры перакладзе інтэнцыянальных і нэцэсіўных канструкцый для рэпрэзентацыі ўсіх сегментаў семантыкі выкарыстоўваецца не толькі лексіка-семантычны ўзровень трансфармацыі, але і ўлічваецца лінгвістычны кантэкст (тэрмін У.Н. Камісарова). Паняцце перакладчыцкай эквівалентнасці аказваецца ў гэтым выпадку паняццем функцыянальным, які рэалізуецца як на фармальным, так і на агульнасемантычным узроўні. Па меркаванні А. Кундзіч, "няма літаральнай адпаведнасці паміж сінтаксічнымі канструкцыямі дзвюх моў, няма яго і паміж асобнымі словамі... Менавіта кантэкст і дае магчымасць знайсці дакладны эквівалент слова на іншай мове" [5, с. 281]. У якасці найболей часта сустракаемых карэлятаў можна пазначыць эквівакабульныя эквіразрадныя поўныя рэгулярныя прамыя адпаведнасці.

Разам з тым у тэкстах перакладаў Ж. В. Некрашэвіч-Кароткай "Пруская вайна" і У. Шатона "Песня пра зубра" атрымалі шырокае распаўсюджванне эквівакабульныя эквіразрадныя няпоўныя дэнататыўныя кантэкстуальныя аналагавыя адпаведнасці. Іх выбар вызначаецца "перакладчыцкай стратэгіяй", якая, па меркаванні Л. З. Макаравай, у адрозненне ад правіл характарызуецца гнуткасцю, мэтанакіраванасцю і залежнасцю ад кантэксту [6].

Слоўнікі прапаноўваюць практычна ідэнтычныя сэнсавыя мадыфікацыі лексічных карэлятаў, аднак пры гэтым сродкаў рэалізацыі будучага нэцэсіўнага ў беларускай мове больш у параўнанні з лінгвістычнай актуалізацыяй інтэнцыі. Выбар лексічнай адпаведнасці рэгламентуецца слоўнікам і агульнай скіраванасцю семантыкі. Крэатыўнасць перакладчыкага працэсу вызначаецца неабходнасцю рэпрэзентацыі ў кантэксце адценняў прэдыкатыўных значэнняў без скажэння ўнутранага сэнсу.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Плотнікаў, Б.А. Беларуская мова : лінгвістычны кампендыум / Б.А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. – Мінск : Інтэрпрэсэвіс ; Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
2. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В.С. Виноградов. – М. : Изд. Института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
3. Таривердиева, М.А. Предикаты необходимости в латинском языке: общее и частное / М.А. Таривердиева // Индоевропейское языкознание и классическая филология : материалы чтений, посвящ. памяти проф. И.М. Тронского / Инст. лингвистических исследований российской Академии наук [Электронный ресурс] – СПб., 2005. – С. 213–217. – Режим доступа : <http://iling.nw.ru/> – Дата доступа: 28.06.2008

4. Дворецкий, И.Х. Латинско-русский словарь / И.Х. Дворецкий. – 6-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 2000. – 846 с.
5. Кундзич, А. Переводческая мысль и переводческое недомыслие / А. Кундзич // Вопросы художественного перевода : сб ст. – М. : Сов писатель, 1955. – С. 213–259.
6. Макарова, Л. С. Прагматические модификации художественной информации в переводе / Л. С. Макарова // Вестник Московского университета. Сер. 9, Филология. – 2004. – № 4.
7. Соболевский, С.И. Грамматика латинского языка. Теоретическая часть: морфология и синтаксис : учеб. для вузов / С.И. Соболевский ; фототипическое издание – СПб. : Алетей, 1998. – 430 с.
8. Гусоўскі, М. Песьня пра зубра / М. Гусоўскі ; пер. У. Шатона. – Мінск, 1994. – 50 с.
9. Joannes Visliciensis. Bellum prutenum = Ян Вісліцкі. Прусская вайна : на лацінскай і беларускай мовах / Уклад., перакл., камент. Ж.В. Некрашэвіч-Кароткай. – Мінск : Прапілеі, 2005. – 234 с.
10. Maciej Kazimierz Sarbiewski. De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus // Virtualna Biblioteka Literatury Polskiej [Электронный ресурс]. – 2006. – Режим доступа : <http://monika.univ.gda.pl/~literat/srbwski>. – Дата доступа: 17.04.2007

Mitjukova A. A. Features of Use and Translation of Lexico-semantic Models with Meaning of Intention and Necessity (on a Latin texts of the Belarusian literature)

The article examines pragmatic aspects of the Latin-Belarus translation of lexico-semantic models of intention and necessity. Predicates with the specified meanings play an important role in language systems of the compared texts. The author offers the unwrapped system of conformity which will help to define an optimum direction of translational strategy. A material of research is Latin texts of the Belarusian literature. The account of use and translation of intention and necessity predicates will allow reflecting not only specificity of language structures, but also features linguacultural environments.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 19.10.2008

УДК 811.112.2

О.Л. Зозуля**ЯЗЫКОВАЯ КАТЕГОРИЗАЦИЯ РАСТИТЕЛЬНОГО МИРА
(НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)**

В данной статье анализируется лексическая категория «растения» в современном немецком языке с целью установления того, как увиден носителями немецкого языка растительный мир, какое знание об объектах этого фрагмента окружающего мира зафиксировано в системе немецкого языка, т. е. в соответствующих лексических единицах – фитонимах.

Основная сущность современного подхода в лингвистических исследованиях может быть определена, по мнению В.А. Виноградова, короткой формулой: язык и знание во всех аспектах [2, с. 6]. Знание представляет собой результат определенного этапа познавательной деятельности человека. Процессы концептуализации и категоризации, будучи основными процессами данной деятельности, как «две стороны одной медали», протекают совместно, постоянно влияя друг на друга, что свидетельствует об их равнозначности в целом для познавательной деятельности. При этом, как подчеркивает Е.С. Кубрякова, «если процессы категоризации демонстрируют нам прежде всего упорядочение в некоторой области знания, то процессы концептуализации связаны, скорее, с описанием отдельных структур знания и с выделением тех семантических признаков (концептов), которые позволяют отделить один объект от другого и отождествить и тот, и другой» [7, с. 1]. Будучи равнозначными, процессы концептуализации и категоризации являются разнонаправленными, что приводит к формированию нетождественных ментальных единиц (результатов) – концептов и категорий.

Анализ результатов концептуализации и категоризации растительного мира, зафиксированных в системе современного немецкого языка, показал, что в структуре лексической категории «растения» существует ряд субкатегорий, которые условно могут быть разделены на две группы. Первую группу образуют имена объединений растительных объектов, которые являются результатом **отражения**, пусть и творческого, а не механического, объектов мира растений, объективно существующих в природе. Например, лексемы *Eiche, Linde, Kiefer, Jasmin, Maiglöckche*¹ и т. д. являются именами объектов воспринимаемого растительного мира, т. е. именами отражательно ориентированных категорий.

Отражательно ориентированные лексические единицы (наименования родов, видов и разновидностей растительных объектов) фиксируют объективно существующие растительные объекты «как они есть» с точки зрения человека. В семантике данных лексем фиксируются структуры знания, позволяющие идентифицировать и определять объекты в категорию растений, а также дифференцировать растительные объекты внутри категории. Идентифицирующая часть структур знания о растениях включает, в первую очередь, мерологические сведения, т. е. информацию о частях растений. Знание об основных частях растений – листьях, стебле и корне, которое зафиксировано в лексическом значении основного гиперонима категории *Pflanze* ‘aus *Wurzeln, Stiel und Blättern* bestehender Organismus ...; – представляет собой базовое знание человека о растительных объектах, которое, однако, допускает определенные вариации, т. е. не является набором признаков, разделяемым всеми представителями. Например, следую-

¹ Примеры приводятся по толковому словарю немецкого языка Дуден в 10-ти томах [14]

щие объекты принадлежат категории растений, несмотря на отсутствие листьев: *Habichtskraut* ‘(in vielen Arten vorkommendes) Kraut mit langen, *blattlosen* Stängeln mit ...’; на отсутствие корня (либо имеющие слабо развитый корень) *Tillandsie* ‘zu den Ananasgewächsen gehörende, meist als Epiphyt lebende Zierpflanze *ohne* oder mit *nur schwach entwickelten Wurzeln*’ и т. д. Можно сказать, что отдельные представители категории растений получают «вычеркиванием «лишних» черт из общего набора» [11, с. 456]. Дифференцирующая часть объективированных структур знания отражает перцептивно воспринятые сведения о форме, цвете, размере и т. д. указанных/соответствующих частей растений. Например, форма листьев у лиственных деревьев: *Ulm* ‘Laubbaum mit *ei-förmigen, gesägten* Blättern’ и *Linde* ‘Laubbaum mit ... *herzförmigen, gesägten* Blättern’ и т. д.

Ко второй группе относятся имена объединений растительных объектов, которые являются результатом **лингвокреативной** деятельности сознания, например, *Korbblütler* ‘Pflanze, deren Blütenstände als Körbchen ausgebildet sind’, *Heilpflanze* ‘Pflanze, die wegen ihres Gehalts an Wirkstoffen zu Heilzwecken verwendet wird’, *Gastpflanze* ‘schmarotzende Pflanze’, *Hutpilz* ‘Pilz mit hutförmigem Fruchtkörper’, *Großbaum* ‘großwüchsiger Baum’ и т. д. Творческая деятельность сознания в данном случае связана не только и не столько с **отображением** объектов мира растений, с фиксацией структур знания о них, сколько с **манипулированием** уже имеющимися в сознании структурами знания и формированием на их основе **новых объединений** как результата определенного этапа речемыслительного освоения растительного мира, его **интерпретации**. Имена лингвокреативных категорий «используются для обозначения других объектов-знаков, уже интерпретированных в концептуальной системе (т. е. они связаны со смыслами, отнесенными к этим объектам-знакам)», что «делает их *знаками знаков*» [9, с. 68]. Представляется, что лингвокреативные единицы демонстрируют тот факт, что «человек не только обозначал мир, но и **описывал** его. В таких описаниях рождались новые концепты, эмерджентные свойства которых не были, так сказать, даны заранее или же **предсуществовали** их объективации в языке. Их появление – это результат аргументации языковой, следствие **дискурсивной деятельности** человека, о которой можно говорить как о речемыслительной деятельности... В этих ситуациях новые концепты возникают в результате их **номинального определения**» [4, с. 11]. Подобное своеобразное описание либо конструирование растительного мира языковым сознанием не только облегчает ориентацию носителю языка в растительном мире, но также способствует успешной коммуникации в данном фрагменте окружающей действительности.

Формированию новых категорий способствуют циклично чередующиеся этапы познавательного процесса – интеграция и дифференциация [13]. Например, первоначально имело место образование однородного класса растений по признаку ‘наличие ствола и веток’, т. е. объединение растительных объектов, демонстрирующих данный достаточно общий и простой отличительный признак, что привело к формированию субкатегории «деревья»: *Baum* ‘Holzgewächs mit festem *Stamm*, aus dem *Äste* wachsen, die sich in Laub oder Nadeln tragende *Zweige* teilen’. Лексемы *Laubbaum* ‘*Laub* tragender Baum’, *Nadelbaum* ‘immergrüner Baum, der *Nadeln* trägt’, *Obstbaum* ‘Baum, der *Obst* trägt’ свидетельствуют о том, что в дальнейшем классификация внутри объединения «деревья» осуществлена на основании признаков ‘тип листьев’ (*Nadeln, Laub*), ‘наличие съедобного плода’ (*Obst*), отмечаемых у отдельных растительных объектов.

Так, носитель языка имеет в своем распоряжении оязыковленные рубрики знания и опыта различного уровня обобщения и абстракции, т. е. отражательно ориентированные и лингвокреативные лексические категории. При этом абстрагирование, по мнению Е.С. Кубряковой и О.К. Ирисхановой, «есть не просто обобщение путем отвлечения от тех или иных свойств объектов, но обобщение *посредством языка*.

...абстрагирование как детище языка представляет собой более высокий этап познания мира – познание путем оперирования языковыми знаками» (курсив наш – З.О.) [6, с. 5]. Конечно же, как отражательно ориентированные, так и лингвокреативные категории являются детищем языка, однако они представляют собой разные уровни языкового абстрагирования, т. е. языковой категоризации, а также они выполняют разные функции: идентификация/дифференциация растительных объектов и описание/интерпретация растительного мира. Отражательно ориентированные категории являются производными от растительного мира, лингвокреативные – от отражательно ориентированных, что может быть подтверждено тем, что лингвокреативные единицы в большинстве случаев являют сложными или производными единицами. Основным компонентом в сложных словах – именах лингвокреативных категорий – часто выступают лексемы *Pflanze* либо *Gewächs*, например, *Zwergpflanze*, *Ampelpflanze*, *Fangpflanze*, *Großstadt-pflanze*, *Schwertli-liengewächs*, *Nelkengewächs*, *Magnoliengewächs* и т. д.

Лингвокреативные единицы способствуют экономному и удобному оперированию имеющимися знаниями о растениях не только в процессах мышления. Они также используются в качестве ключевых слов в словарных дефинициях наименований растений (фитонимов), что в свою очередь способствует экономному представлению семантики фитонимов в толковых словарях. Как показал анализ словарных дефиниций, лексемы *Pflanze*, *Baum*, *Strauch*, *Kraut*, *Pilz* и т. д. являются основными и частотными идентификаторами лексических единиц, формирующих лексическую категорию «растения». Функцию слов-идентификаторов также выполняют имена лингвокреативных объединений *Obstbaum*, *Nadelbaum*, *Laubbaum*, *Zierbaum*, *Speisepilz*, *Gebirgspflanze*, *Gemüse-pflanze* и т. д., они также используются для упорядочения и языковой репрезентации знаний о растительных объектах. Однако наименования лингвокреативных категорий не всегда используются в качестве гиперонимов-идентификаторов для других фитонимов, например, *Kompasspflanze* ‘Pflanze, die ihre Blätter nach der Sonne ausrichtet’, *Schlafbaum* ‘Baum, auf dem eine Gruppe von Vögeln, ein Vogel regelmäßig die Nacht zubringt’, а также *Pollenblume*, *Wetterpflanze*, *Schattenbaum*, *Mutterbaum* и т. д. Соответствующие объединения являются своего рода ответвлениями, «вкраплениями» в ментальном и семантическом пространстве.

Р.М. Фрумкина подчеркивает, что «...категоризация – это не установка на исчерпывающее использование информации, а наоборот – на выбрасывание всего ненужного для достижения конкретной цели» [12, с. 89]. Одной из таких целей может быть получение в ходе познавательной деятельности объективного знания о растительном мире, построение непротиворечивой классификации растительных объектов, с другой стороны, это может быть практическая цель, а именно, успешная ориентация в растительном мире и использование растительных объектов в обыденной жизнедеятельности.

Так, результаты научной деятельности объективируют ботанические термины: *Kieselpflanze* (Bot.) ‘Pflanze, die in ihren Zellwänden Kieselsäure speichert’, *Hummelblume* (Bot.) ‘Pflanze, die durch die Beschaffenheit ihrer Blüte bevorzugt von Hummeln bestäubt wird’, *Lippenblütler* (Bot.) ‘Pflanze einer Familie, deren zahlreiche Arten lippenförmige Blüten aufweisen’ и т. д. В данном случае оказываются задействованными либо морфологические свойства растительных объектов, либо органические вещества, содержащиеся в них и т. д., т. е. признак/признаки, объективно присущие растительным объектам. Иногда в ходе данной деятельности устанавливаются «растения-антонимы»: *Langtagpflanze* (Bot.) ‘Pflanze, die nur blüht und Früchte bildet, wenn sie täglich dem Licht längere Zeit ausgesetzt ist als der Dunkelheit’ и *Kurztage-pflanze* (Bot.) ‘Pflanze, die nur blüht und Früchte bildet, wenn die tägliche Lichteinwirkung eine bestimmte Dauer nicht überschreitet’, ср. также *Schattenpflanze* (*Schattenblüher*) и *Sonnenpflanze*, *Blütenpflanze* и *Sporenpflanze*.

О результатах обыденного познания свидетельствуют, например, фитонимы *Gemüse* ‘Pflanzen, deren verschiedene Teile in rohem oder gekochtem Zustand gegessen werden’, *Unkraut* ‘Pflanzen, die zwischen angebauten Pflanzen wild wachsen und deren Entwicklung behindern’, *Zierpflanze* ‘zur Zierde gezogene oder gehaltene Pflanze’ и т. д. В основании категорий, именами которых являются указанные лексемы, лежат также объективные признаки, но язык фиксирует оценку их человеком по значимости для его жизнедеятельности – положительную или отрицательную.

Фитонимы *Grenzbaum* ‘Baum, der eine Grenze markiert’, *Schlafbaum* ‘Baum, auf dem eine Gruppe von Vögeln, ein Vogel regelmäßig die Nacht zubringt’ демонстрируют то, что в основание именуемых ими категорий были положены не признаки растений, объективно им присущие, а, скорее, приписанные им концептуализатором и категоризатором. Подобные единицы являются, на наш взгляд, ярчайшим примером результатов лингвокреативной деятельности человека в языке, так как в данном случае мы имеем объединения объектов растительного мира на основе признаков, **привносимых** человеком в мир растений (например, ‘использование для украшения’, ‘использование в качестве маркера границы’ и т. д.).

Представляется, что к особой группе относятся фитонимы типа *Dorflinde* ‘auf dem früheren Gerichtsplatz oder der dörflichen Versammlungsstätte als Mittelpunkt des Rechts- und Gemeinschaftslebens gepflanzte alte Linde’, *Tanzbaum* ‘an einer zentralen Stelle in einem Dorf gewachsener Baum, dessen Wuchs in der Weise beeinflusst wurde, dass seine unteren Äste waagrecht zum Stamm wachsen und eine einheitliche Ebene bilden, auf der zu festlichen Gelegenheiten Bretter für einen Tanzboden angebracht werden können’, *Weltesche* (germ. Myth.) ‘riesige Esche, die Ursprung und Achse der Welt ist’. В данном случае мы имеем дело с категориями, которые свидетельствуют о роли растений в культуре, мифологии социума. Указные лексические единицы не являются «однородными по качеству». Наименование дерева, на корнях которого держится мир *Weltesche*, не имеет денотата, существующего в виде отдельного объекта в окружающей действительности [10, с. 320], поэтому данная лексическая единица принадлежит к абстрактной лексике, а не конкретной (предметной). Референция к объекту растительного мира в данном случае уходит из фокуса внимания, но все же не утрачивается полностью.

С другой стороны, практические потребности заставляют человека создавать категории по мере необходимости, так как, как подчеркивает Р.М. Фрумкина, «категоризация как процесс сжатия многообразия *всегда лишь этап* в нашем взаимодействии с окружением. Сами категории как таковые не даны нам «свыше», а формируются в нашем сознании в соответствии с конкретными требованиями окружения, среды» (курсив наш – З.О.) [12, с. 87]. При необходимости человек может формировать категории, для которых в системе языка нет однословного наименования. Как отмечает Э. Бенвенист, «мышление может свободно уточнять свои категории, вводить новые, тогда как категории языка, будучи принадлежностью системы, которую получает готовой и сохраняет каждый носитель языка, не могут быть изменены по произволу говорящего» [1, с. 106]. Так, любое свойство растений, зафиксированное в значениях фитонимов в виде семантического признака, может теоретически стать основанием для нового объединения. Следующие фитонимы с общим семантическим признаком ‘время цветения’ *Weihnachtsstern* ‘... Wolfsmilchgewächs..., der zur *Weihnachtszeit* blüht’, *Christrose* ‘(im *Dezember* blühende) Pflanze...’ могут быть объединены в категорию «цветущие в зимний период растения», но для которой нет системного наименования как, например, для цветущих летом (*Sommerblume* ‘im *Sommer* blühende Blume), осенью (*Herbstblume* ‘im *Herbst* blühende Blume’) либо весной (*Frühlingsblume* ‘Blume, die im *Frühling* blüht’) цветов.

Нелексикализованные концепты (термин В.Б. Гольдберг) подтверждают тот факт, что в языковой системе закрепляется далеко не весь опыт человека. Языком фиксируется, как отмечает Н.Б. Мечковская, лишь часть лавины семиозиса [8]. Однако структуры знания, лежащие в основе созданных сознанием объединений и имеющие словесную «упаковку», существуют для человека в «готовом виде», что дает ему возможность использовать их в процессе мышления либо общения, не «собирая» (формируя) их каждый раз из каких-то признаков [5, с. 316]. Языковые наименования, таким образом, обеспечивают устойчивость различных классификаций объектов и событий, они стабилизируют «специфические конфигурации признаков, соответствующие категориям» [3, с. 279], что свидетельствует о прагматической необходимости и об их коммуникативной релевантности на определенном этапе развития языка.

Таким образом, в немецкой языковой картине растительного мира объективируются как результаты непосредственного познания мира растений, так и результаты систематизации, упорядочения полученного знания о нем, что находит свое отражение в отражательно ориентированных и лингвокреативных категориях. Результаты процесса фокусирования одних свойств растений, степень отвлеченности от всего множества характеристик, т.е. степень дефокусирования и уровни языкового абстрагирования в отражательно ориентированных и лингвокреативных категориях различны. Зафиксированные в языке структуры знания о растительных объектах, а также созданная с помощью языка систематика дают носителю языка ключ как к восприятию, идентификации объектов мира растений, ориентации в растительном мире, так и к дальнейшему познанию разнообразия окружающей его природы с помощью языковых знаков.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бенвенист, Э. Категории мысли и категории языка / Э. Бенвенист // *Общая лингвистика* / пер. с фр. Ю.Н. Караулова [и др.] ; под ред., вступ. ст. и коммент. Ю.С. Степанова. – Благовещенск, 1998. – С. 104–114.
2. Виноградов, В.А. Вступительное слово при открытии круглого стола: когнитивная лингвистика сегодня / В.А. Виноградов // *Проблемы представления (репрезентации) в языке. Типы и форматы знаний* : сб. науч. тр. / РАН ; Ин-т языкознания; Минвообраз. и науки РФ, ТГУ им. Г.Р. Державина ; рекол.: Е.С. Кубрякова (отв. ред.), Е.М. Позднякова (зам. отв. ред.) [и др.]. – М. – Калуга, 2007. – С. 6–12.
3. Кликс, Ф. Пробуждающееся мышление. У истоков человеческого интеллекта / Ф. Кликс ; пер. с нем., общ. ред. Б.М. Величковского. – М. : Прогресс, 1983. – 302 с.
4. Кубрякова, Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики / Е.С. Кубрякова // *Изв. Рос. акад. наук. Сер. лит. и яз.* – 2004. – Т. 63, № 3. – С. 3–12.
5. Кубрякова, Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
6. Кубрякова, Е.С. Языковое абстрагирование в наименованиях категорий / Е.С. Кубрякова, О.К. Ирисханова // *Изв. Рос. акад. наук. Сер. лит. и яз.* – 2007. – Т. 66, № 2. – С. 3–12.
7. Кубрякова, Е. С. Отзыв на автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки Зогуля Оксаны Леонтьевны «Семантика и структурная организация фитонимов в современном немецком языке», Минск, 2008, 23 с. / Е. С. Кубрякова. – Москва, 2008. – 2 с.
8. Мечковская, Н.Б. Лавина семиозиса, частично фиксируемая языком (по данным анализа символики креста и мотивированных им знаков) / Н.Б. Мечковская // *Со-*

кровенные смыслы. Слово. Текст. Культура : сб. ст. в честь Н.Д. Арутюновой / отв. ред. Ю.Д. Апресян. – М., 2004. – С. 575–587.

9. Павиленис, Р. О смысле и тождестве / Р. Павиленис // Вопросы философии. – 2006. – № 7. – С. 67–73.

10. Степанов, Ю.С. Номинация, семантика, семиология (виды семантических определений в современной лексикологии) / Ю.С. Степанов // Языковая номинация. Общие вопросы / под. ред. Б.А. Серебренникова, А.А. Уфимцевой. – М. : Наука, 1977. – С. 294–358.

11. Топоров, В.Н. Функция, мотив, реконструкция (несколько замечаний к «Морфологии сказки» В.Я. Проппа) / В.Н. Топоров // Исследования по этимологии и семантике : в 2 т. / В.Н. Топоров. – М., 2004. – Т. 2: Теория и некоторые частные ее приложения. – С. 451–470.

12. Фрумкина, Р.М. Психолингвистика : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Р. М. Фрумкина. – М. : Академия, 2001. – 320 с.

13. Шехтер, Л.М. Зрительные механизмы формирования категориальных структур / Л. М. Шехтер // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. – 2005. – № 1. – С. 58–67.

14. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: in 10 Bänden [Электронный ресурс]. – Elektronische Datei (576 Mb). – Mannheim : Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG, 2000. – 1 электр. опт. диск (CD-ROM).

Zozulya O. L. Language Categorization of Flora (on the Material of Modern German)

The article shows that the lexical category „the plants” includes combinations which differ in conceptual quality: reflective-directional and linguistic-creative.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 11.08.2008

УДК 811.111

В.И. Рахуба**СМЫСЛОВАЯ СТРУКТУРА ОТАДЪЕКТИВНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ**

В статье рассматривается один из подклассов существительных – предикатные имена. В структуре языка они образуются как синтаксические дериваты, которые в своей первичной функции характеризуются номинативным значением, тождественным соответствующему значению прилагательного. Будучи употребленным в особых контекстуальных условиях синтаксический дериват уподобляется лексическому деривату. Такое усложнение семантики производного приводит к формированию полисемантической единицы.

Любой естественный язык находится в состоянии непрерывного развития, которое затрагивает не только его морфологическую и синтаксическую структуру, но и процесс создания новых лексических единиц. Суть происходящих в языке словообразовательных процессов проявляется в том, что «структура каждого некорневого, а также многих в настоящее время корневых слов представляет итог процесса образования этих слов» [9, с. 4]. Производство новых лексических единиц происходит по определенным словообразовательным моделям, которые исторически сложились в данном языке и которые приводят к созданию «новых наименований, новых вторичных единиц обозначения» [7, с. 356], что, впрочем, не подразумевает, что новые слова образуются лишь путем чисто механического соединения морфем. Словообразовательные отношения охватывают формальные и семантические изменения, поэтому словообразовательный анализ включает как рассмотрение морфологической структуры производных слов, так и семантических отношений, которые складываются между исходными и производными словами, позволяет обнаружить производность конструкции и ее отождествление, т. е. установить отношения словообразовательной производности, а также проявление и характер этих отношений. Наряду с междусловными отношениями (производного к производящему) существуют и внутрисловные отношения (отношения или связи между отдельными частями словообразовательной конструкции).

Поскольку отношения формальной производности сопровождаются лексическими и категориально-лексическими изменениями в результативной единице по сравнению с единицей исходной, то отношения деривации словообразовательного характера предполагают мотивированность одного образования другим. Е.С. Кубрякова замечает, что «обязательными признаками деривационных отношений являются производность по форме и мотивированность по содержанию» [6, с. 78]. Производное слово всегда мотивировано и по этой причине соотносится с одним из значений исходного слова. Если случается так, что в семантической структуре производного есть значение, которого нет у исходного слова, то это означает, что производное слово развило его самостоятельно (за счет процессов метафоризации, метонимии). В каждом производном знаке обнаруживается словообразовательное значение, которое привносится словообразовательным элементом, а наличие деривационных связей дает возможность объяснить производное через исходное и описать его реальный смысл. Процессы словообразования всегда сопровождаются сложными семантическими преобразованиями, которые возникают между исходной и производной единицами, а также внутри производного слова между его элементами (основой и аффиксом).

Ввиду того, что содержательная сторона знака менее изучена по сравнению с его формальными аспектами, то вполне естественно, что современные исследователи проявляют интерес к комплексу проблем, которые непосредственно связаны с семантикой

слова, ведь, например, вопросы развития значения слова, синонимия, антонимия, полисемия и др. опираются именно на семантические свойства знака. Этот интерес объясняется и тем, что слово вмещает в себя целый ряд значений (оно обобщает, дает наименование, обозначает, сообщает, выражает определенное отношение, чувство, переживания е говорящего и слушающего) и, следовательно, семантика является ведущим критерием в решении многих проблем, связанных с изучением сущности языка. Характер словообразовательных процессов определяется отношениями между исходными и производными словами, производящими основами и аффиксами, а выделение семантических классов слов помогает понять, почему аффиксы имеют свою сферу действия, позволяет увидеть закономерности (не)возможности сочетания компонентов производного слова. Правила словообразования показывают, что они «непосредственно связаны с существующими в это время структурными типами и разновидностями слов, то есть с тем, как «сделаны» (членятся) готовые слова» [11, с. 25]. «Ни один язык не был бы в состоянии выразить каждую конкретную идею самостоятельным словом или корневым элементом. Конкретность опыта беспредельна, ресурсы же самого богатого языка строго ограничены. Язык оказывается вынужденным разносить бесчисленное множество значений по тем или иным рубрикам основных понятий, используя иные конкретные или полуконкретные идеи в качестве посредствующих функциональных связей» [2, с. 18].

В статье рассматривается один из главных типов семантической неоднозначности – полисемия, т. е. наличие у слова нескольких взаимосвязанных значений, характеризующих общностью одного или нескольких семантических компонентов. В связи с тем, что в лингвистике термин «полисемия» используется для обозначения различных видов неоднозначности, в данной работе «многозначным, или полисемантическим, может считаться слово, имеющее на определенном синхронном срезе развития языка несколько планов содержания при одной форме их выражения» [8, с. 16]. В динамическом аспекте полисемия представляет собой результат семантических изменений, когда имеет место возникновение одного значения «на базе другого по определенным моделям семантической деривации и связано с последним отношениями производности» [10, с. 49].

Объектом анализа являются субстантивы – абстрактные суффиксальные существительные, производные от имен прилагательных со значением «активная способность» семантического подкласса прилагательных, обозначающих «собственный признак». Эти прилагательные входят в первые шесть тысяч наиболее частотных английских слов, зафиксированных в частотном словаре английского языка, и формируют отдельную ЛСГ (рассматриваемую как лексико-семантическая парадигма) на основе признака инвариантности и способности существовать только как совокупность единиц одной и той же части речи [1]. Эта ЛСГ представлена 151 единицей. Эти единицы исследовались в отношении их (не)способности служить производящими базами для образования предикатных имен, семантическая структура которых затем проверялась по нескольким лексикографическим источникам [12; 13; 14; 15].

Из всей выборки только 55 прилагательных способны служить базой для образования абстрактных существительных (по данным словаря под ред. В.К. Мюллера). Транспонирование анализируемых прилагательных осуществляется при помощи суффиксов *-ity* (34), *-ness* (16), *-ce/cy* (5). Морфема *-ness* выражает значение свойства, качества, состояния или признака, отвлеченного от предмета, и присоединяется к производным основам на *-y, ful, -ous, --ive, -ed, -ish, -ward, -less, -ary/-ory, -ant, -worthy* и адъективированным причастиям. Прилагательные, сочетающиеся с суффиксом *-ness*, характеризуют предмет с точки зрения его качества, признака, свойства, состояния, т. е. производящие основы прилагательных обозначают признак, качество, свойство, состояние, присущие одушевленному и неодушевленному предметам. Хотя суффикс *-ness* абсолютно продуктивный в современном английском языке, он не сочетается с основами про-

изводных прилагательных на *-ate*, *-ant*, *-ent* (от них образуются абстрактные существительные с суффиксами *-ancy*, *-ency*, *-acy*), не присоединяется к основам производных прилагательных с аффиксами *-al*, *-ial*, *-an*, *-ian*, *-ar*, *-able* (от них образуются абстрактные существительные с помощью суффа. *-ity*), но характеризуется широкой сочетаемостью с прилагательными на *-ful* (образованными от отвлеченных существительных).

Аффикс *-ity* присоединяется к основам на *-able*, *-ible* (образованным преимущественно от многосложных прилагательных, заимствованных из романских языков), выражая значение состояния, качества, условия, признака. Такие прилагательные объединяются в семантические классы: а) с пассивным значением «пригодный, способный или склонный к чему-либо» (*-able*, *-ible*); б) «относящийся или принадлежащий чему-либо, обладающий свойством или качеством, характеризуемый чем-либо» (*-ed*); в) «полный чего-либо, изобилующий чем-либо, относящийся к чему-либо» (*-ose*, *-ous*); г) «принадлежащий чему-либо, обладающий чем-либо, имеющий характер чего-либо» (*-al/-ical*); д) «относящийся к, принадлежащий чему-либо, имеющий природу, качество, сходство, характер ч-л, действующий под влиянием ч-л» (*-ic*, *-ar*, *-ary*, *-or*, *-ive*); е) «имеющий признак, сходство ч-л, связанный с чем-либо, соответствующий чему-либо» (*-il*, *-ite*, *-in*, *-ine*).

Транспонирующие аффиксы *-ness*, *-ity*, *-ce/-cy* моделируют отвлеченные существительные и придают субстантивату абстрактное значение признака, качества, состояния, качества, на которое указывает производящая основа. Выборка дает примеры того, что отдельные адъективные основы способны сочетаться с несколькими аффиксами, а существительные на *-ness* и *-ity* с одной и той же производящей основой являются синонимами (ср. *sensitivity*, *sensitiveness* [12]; *desirability*, *desirableness*; *inevitability*, *inevitableness*; *productiveness*, *productivity*; *serviceableness*, *serviceability* [13]; *effectivity*, *effectiveness*; *likeliness*, *likelihood* [14]).

Сопоставление семантических структур исходных и производных единиц показывает, что количество ЛСВ в адъективных единицах и соответствующих существительных может находиться в отношениях соответствия (ср. *beastly*, *difficult*, *evident*, *likely*, *sensible*), количество значений в прилагательном превышает набор значений в производном существительном (ср. *easy*, *foul*, *harsh*, *productive*), количество значений производного превышает количество значений исходной единицы (ср. *influential*, *resistant*).

Хотя используемые лексикографические источники [12; 13; 14; 15] различаются своим форматом и способом подачи (представления) слов, обращают на себя внимание случаи фиксации одного и того же слова в разных словарях, когда, например, не отмечается наличие субстантивов в таком представительном издании, каким является Новый Большой англо-русский словарь, и, наоборот, фиксируются соответствующие единицы в словаре под ред. В.К. Мюллера и в Оксфордском словаре (ср. *barren*, *pleasant*, *unable*).

Сопоставление исходных адъективов и соответствующих абстрактных существительных позволяет заметить, что, во-первых, одни прилагательные могут иметь дериваты, а у других они отсутствуют, а во-вторых, исходное прилагательное и соотносимый с ним субстантив могут различаться количеством ЛСВ. Представленные в выборке единицы по данным Нового Большого англо-русского словаря (НБАРС) включают 40 моносемантических прилагательных, 50 единиц имеют по 2 ЛСВ, три и четыре значения отмечены у 20 прилагательных соответственно, максимальное количество значений зафиксировано у прилагательных *barren* (6), *effective* (7), *plain* (8), *productive* (8), *foul* (10), *easy* (11), *tough* (12).

Повторное использование уже существующего имени (с закрепленным за ним значением) продиктовано историческими, социальными, экономическими, технологическими и др. изменениями в жизни людей, социальными факторами, психологическими причинами, т. е. постоянно развивающейся окружающей нас действительностью, которые и вызывают к жизни появление новых наименований. Многозначность лин-

гвистической единицы обусловливается как экстралингвистическими, так и лингвистическими (эллипсис словосочетания, дифференциация синонимов, семантическая аналогия) причинами. Хотя действие внутрилингвистических причин не столь очевидно, как влияние экстралингвистических факторов, приводящих к появлению многозначности, оно в силу своей малоизученности требует подробного рассмотрения. Представляется, что использование имени какого-либо явления для обозначения какого-то другого имени происходит не хаотично, а следует определенным закономерностям – законам ассоциативных связей, которые определяют характер семантических изменений слова в ходе его развития, а также типы значений в семантической структуре полисемантического слова.

Ассоциативные связи, обнаруживаемы между значениями многозначного слова, являются «отражением наших понятий и представлений о взаимодействии фактов и явлений предметного мира» [10, с. 51]. В наиболее устойчивых типах связи аккумулируется социальный опыт языкового коллектива и (или) передаются вторичные значения слов, в которых обнаруживается детерминируемая нашим сознанием реальная или вымышленная связь и общность явлений окружающего нас мира. В основе таких ассоциативных связей лежит смежность явлений, общность признаков, что ведет к различению метафорических и метонимических переносов значения.

Метонимия как тип семантических изменений предполагает перенос имени предмета (явления) на другой предмет (явление) на основе установления реальных (или воображаемых) связей между соответствующими предметами (явлениями). Устанавливаемые регулярные устойчивые ассоциации позволяют установить определенные модели метонимических переносов (напр., свойство – субъект свойства: beauty – 1) красота, 2) красавица). Своеобразие проявления метонимии проявляется не в ее основаниях и процессуальном аспекте, ибо они универсальны вследствие универсальности законов человеческого мышления, а именно в том, что избирается в качестве отправной точки (исходного момента) для наименования по смежности, что, в свою очередь, обусловлено особенностями системы номинативных знаков отдельного языка. Это своеобразие может проявиться в выборе типа связи (пространственной, временной, причинно-следственной и т.д.) в качестве основания переноса. Различной может быть и продуктивность отдельных моделей метонимических переносов, если речь идет об особенностях осуществления метонимических переносов в различных языках. Совокупность всех этих факторов детерминирует своеобразие языковой картины мира, которая находит отражение и в значениях, возникших в результате метонимических переносов.

Метафора является еще одним типом семантических изменений, которые приводят к появлению вторичных значений. Суть данного типа изменений состоит в переносе наименований того или иного явления на другое явление на основе их сходства «вследствие общности различных признаков: формы, цвета, внешнего вида, положения в пространстве, вызываемого ощущения, впечатления, оценки и т. д.», а также «вследствие их функциональной общности» [10, с. 54]. В сфере адъективной лексики отмечается перенос наименований различных физических признаков (*температуры, размера, вкуса, света и т. д.*) для наименования интеллектуальных характеристик, оценки эмоционального состояния и других рациональных признаков (напр., *warm, dry, sharp*), а также т. н. синестезические переносы, когда наименование одного типа чувственно воспринимаемых признаков используется для обозначения другого типа чувственно воспринимаемых признаков (напр., *sharp wine/smell/voice*). Она основывается на *сходстве* вещей, связана с *познавательной деятельностью* человека, в ее основе лежит сопоставление (по меньшей мере) двух явлений и установление каких-то общих для них признаков, на основе которых возможен перенос имени (наименования). Метафора, как и метонимия, участвует в создании концептуальной модели мира носителями данного

языка. Метафорические переносы характеризуются гораздо большим своеобразием, нежели своеобразие метонимических значений. Семантические изменения, помимо обеспечения преемственности и постоянства лексического состава, приводят к созданию вторичных значений и позволяют лингвистическому знаку иметь в структуре своего значения несколько ЛСВ. В речи (тексте) в результате метафорических и метонимических переносов первичные (прямые) значения производных (синтаксических дериватов) развивают вторичные значения.

На синхронном срезе отношения между значениями многозначного слова проявляются на основе оппозиции «основное – второстепенное» значения, в которой отражается неравноправное положение значений в семантической структуре многозначного слова, а также их различная степень зависимости от контекста. Суть этого отношения заключается в том, что основные значения контекстуально свободны и никоим образом не обусловлены контекстом, частные, наоборот, контекстуально обусловлены и требуют определенных синтагматических условий для своей реализации. В этом случае роль лингвистического контекста, т. е. непосредственного окружения слова в процессе его речевого функционирования, многократно возрастает, ибо он (контекст) выступает как способ (средство) разграничения значений, что особенно наглядно отражается в лексикографическом описании, когда он выступает «универсальным методическим приемом» дифференциации значений многозначного слова [10, с. 61]. У слова есть более или менее постоянные значения, которые детерминированы областью его референции и поэтому относительно стабильны и постоянны, потому что в противном случае осуществление коммуникации оказалось бы невозможным. В семантической структуре слова выделяется ядро, которое в известных пределах (под влиянием контекста) способно варьироваться, а контекст, речевое использование единицы, таким образом, позволяет многозначному слову наиболее полно раскрыть свою семантику, весь набор ЛСВ.

Характерной особенностью полисемии абстрактных существительных является практическое отсутствие у них метафорических производных значений по сравнению с конкретными существительными. Но там, где многозначность отмечается, она оказывается присущей только таким существительным, которые могут подвергаться счету, т. е. обладают категорией числа, а поэтому не в полной мере могут рассматриваться как абстрактные существительные. Метафорические значения могут обнаруживаться у существительных, образованных от прилагательных и обозначающих те или иные свойства: ability: 1. capacity or power to sth physical or mental; 2a. cleverness; intelligence; 2b. talent; weakness: 1. state of being weak; 2. defect or default, esp. in a person's character; 3. special or foolish liking for sth/sb; resistance: 1. (action of) using force to oppose sth/sb; 2. influence or force that hinders or stops sth; 3. power to remain undamaged or unaffected (or only slightly so) by sth; 4. (measure of the) property of not conducting heat or electricity; 5. desire to oppose sth; antagonism; 6. secret organization resisting the authorities esp. in a conquered or an enemy-occupied country [15].

Абстрактные существительные обозначают не материальные предметы, а идеальные объекты, конструкты мысли, которые не вызывают тактильных ощущений. Эти объекты мысли, идеальные «предметы» только благодаря своему категориальному семантическому компоненту, только в сознании человека выступают как носители признаков. По характеру же вещественного значения они близки к свойствам, качествам, т. е. обозначают качества, свойства, признаки, которые в языке репрезентируются классом адекативной лексики. Этот особый дематериализованный характер референта и затрудняет переносы названий, которые могут иметь место между носителями признаков при метафоризации. Отсутствие метафорических значений в сфере отвлеченных существительных делает картину их семантических структур более однообразной по сравнению со смысловой структурой конкретных слов [3, с. 12].

Значение полисемантического слова представляет собой сложный объект, в котором иерархически соединяются различного рода семантические компоненты, между которыми устанавливаются внутренние связи. Все эти связи и отношения способствуют формированию общего значения многозначной семантемы. Производные значения в структуре абстрактных имен существительных тесно связаны с основными значениями ядерными семами, отличаясь от них единичными периферийными компонентами смысла. Идея общего значения слов с подобной смысловой структурой может быть выражена «как единое смысловое целое по совокупности лексико-семантических вариантов слова» [4, с. 217].

При транспонировании адъективной основы в класс субстантивной лексики, которая реализуется в серии суффиксальных производных, образуется подкласс признаковой лексики в сфере имени существительного, конститuentы которого в грамматическом отношении приобретают общекатегориальное и категориальные значения результативной части речи. Такой перевод лексемы из одного лексико-грамматического класса в другой, который сопровождается изменением функции вследствие изменения категориальной семантики, но при сохранении логико-предметного содержания (вещественной семантики), получил название синтаксической деривации. Возникнув как синтаксический транспозит, признаковое существительное сохраняет ту же семантическую, номинативную функцию, что и адъективная основа, поэтому составители словарей либо не указывают значения транспозита, либо сопровождают синтаксические дериваты пометой «и прочие», которая следует непосредственно за отмеченной ядерной семой [13].

Производные значения абстрактных существительных характеризуются теми же типами связи, что наблюдаются в соотносительных семемах конкретных слов, но отличаются характером контактов: переносы метонимического характера определяются особенностями семантики основных отвлеченных значений, но их разновидности не столь разнообразны, как у конкретных существительных, так как некоторые виды метонимий (напр. пространственные) невозможны у слов, обозначающих явления, не имеющие формы и не занимающие определенного места в пространстве. Производные значения абстрактных существительных возникают как следствие фактов, событий, состояний, информация о которых содержится в основном значении, напр., производные значения слов *mobility*: 1. the ability to move easily from one place, social class, or job to another; 2. the ability to move or travel around easily [14]. Эти производные значений известны как значения контактирующего типа, и они квалифицируются как предпосылка или следствие явлений, выражаемых основными значениями.

Наличие значений метонимического переноса в структуре значений обусловлено тем, что значения этого рода связаны друг с другом причинно-следственными отношениями; причем эти связи в сфере абстрактных имеют более тесный характер, чем у существительных конкретных, напр. *probability*: 1. how likely sth is to happen; 2. a thing that is likely to happen; 3. (mathematics) a ratio showing the chances that a particular thing will happen; *desk*: 1. a piece of furniture like a table, usually with drawers in it, that you sit at to read, write, work, etc.; 2. a place where you can get information or be served at an airport, a hotel, etc.; 3. an office at a newspaper, television company, etc. that deals with a particular subject [14]. Производные значения абстрактных существительных определяются спецификой основного значения, ведь абстрактные слова соотносятся не с самостоятельными реалиями объективной действительности, а со свойствами, признаками реалий. Обозначаемые отвлеченными словами свойства характеризуют описываемые предметы в каком-то одном плане, поэтому в составе компонентов смысла абстрактных слов созданием фиксируются отдельные семы, напр. *sensibility*: 1. the ability to understand other people's feelings; 2. the ability to understand art, music and literature and to express yourself through them; 3. a tendency to be easily offended or upset by sth; 4. the fact of needing to be

treated very carefully because it may offend or upset people; 5. (technical) the quality of reacting quickly or more than usual to sth; 6. the ability to measure very small changes [14].

Анализ системных значений, передаваемых отадъективными существительными, способствует изучению первичных и вторичных значений частей речи. Если при знаковое значение наблюдается и у прилагательного, и у отадъективного существительного (у последних необязательно, но всегда в связи с соответствующим прилагательным), то это свидетельствует о первичности указанного значения для прилагательного, а также о том, что иерархически эти значения подчинены более общему значению атрибутивности (признаковости). Взаимодействие частей речи может рассматриваться как одна из разновидностей отношения, связывающего различные части речи и способы их образования. Сами части предстают как классы слов, посредством которых осуществляется номинация, категоризация и концептуализация явлений окружающего внешнего и внутреннего мира.

Лингвистический материал показывает, что языковые формы могут быть связаны с рядом означаемых и вследствие этого оказываются способными выражать несколько значений. Такая семантическая неоднозначность «обеспечивает экономность и обозримость языкового кода», а также «его гибкость и способность обслуживать все коммуникативные потребности в обозначении многообразия познанного человеком мира» [10, с. 48].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вердиева, З.Н. Семантические поля в современном английском языке [Текст] / З. Н. Вердиева. – М. : Высшая школа, 1986. – С. 11–39.
2. Виноградов, В.В. Русский язык: (Грамматическое учение о слове) [Текст] / В.В. Виноградов. – М., 1972.
3. Гарипова, Н.Д. К сопоставительной характеристике смысловой структуры многозначных абстрактных существительных в русском языке [Текст] / Н. Д. Гарипова // Исследования по семантике. – Уфа, 1975. – Вып. 1.
4. Звегинцев, В.А. Семасиология [Текст] / В.А. Звегинцев. – М., 1957. – С. 217.
5. Карашук, П.М. Словообразование английского языка [Текст] / П.М. Карашук. – М. : Высш. школа, 1977. – 303 с.
6. Кубрякова, Е.С. Основы морфологического анализа (на материале германских языков) [Текст] : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.04 / Кубрякова Елена Самойловна. – М., 1971.
7. Кубрякова, Е. С. Словообразование [Текст] / Е.С. Кубрякова // Общее языкознание. – М., 1972.
8. Лещева, Л.М. Лексическая полисемия в когнитивном аспекте [Текст] / Л.М. Лещева. – Минск : МГЛУ, 1996. – 247 с.
9. Степанова, М.Д. Аспекты синхронного словообразования [Текст] / М.Д. Степанова // 1973. – ИЯШ. – № 3.
10. Харитончик, З.А. Лексикология английского языка [Текст] / З.А. Харитончик. – Минск : Высш. шк., 1982. – 229 с.
11. Шанский, Н.М. Очерки по русскому словообразованию [Текст] / Н.М. Шанский. – М. : Просвещение, 1968.
12. Англо-русский словарь / под ред. В.К. Мюллера. – М. : Русский язык, 1978. – 842 с.
13. Новый Большой англо-русский словарь : в 3 т. / под общ. рук. акад. Ю.Д. Апресяна и д-ра филол. наук, проф. Э.М. Медниковой. – 6-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 2001. – 1 т. (А – F) – 832 с.; 2 т. (G – Q) – 832 с.; 3 т. (R – Z) – 832 с.;

14. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / ed. by A.S. Hornby. – 7-th ed. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2005. – 1780 p.

15. Oxford Advanced Learner's Encyclopedic Dictionary / ed. by J. Crowther. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1995. – 1060 p.

Rakhuba V.I. Semantic structure of adjectival nominals

The article investigates one of the Noun subclasses – predicative nouns which are formed as syntactic derivatives and which in their primary function are characterized by nominative meaning similar to that of the corresponding adjective. When used in a special contextual surrounding a syntactic derivative is similar to a lexical derivative. Such complication of the derived word semantics leads to the formation of a polysemantic unit.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 16.06.2008

УДК 808.26-3

Т.А. Карніеўская**ІМЕНАСЛОЎНАЯ СІСТЭМА ГОРАДА ГОМЕЛЯ ПЕРЫЯДУ
1981–1990 ГАДОЎ**

Артыкул прысвечаны разгляду асноўных пазіцый гомельскага іменаслову 1981–1990 гадоў. Аналіз антрапанімікону праводзіцца згодна з распрацаванай схемай, у якой улічваюцца асноўныя статычныя і дынамічныя паказчыкі іменаслоўнай сістэмы. Разглядаюцца змены антрапанімікону па асноўных пазіцыях у параўнанні з папярэднім дзесяцігоддзем. Тэарэтычныя распрацоўкі дапаўняюцца паказчыкамі, якія атрыманы ў выніку аналізу суцэльнай выбаркі антрапонімнага матэрыялу. Разглядаюцца паходжанне імён, іх ужывальнасць, варыянтнасць, нацыянальны аспект, змены частотнасці. Асабліва ўвага звяртаецца на разгляд груп папулярнасці антрапонімаў, іх састаў, змены ў групах. Прыводзяцца звесткі экстралінгвістычнага характару (частотнасць, дынаміка змянення колькасці імён, нацыянальны фактар). Апрацаваны фактычны матэрыял змешчаны ў табліцах. У тэарэтычным плане вызначаецца спецыфіка антрапоніма як сацыялінгвістычнай адзінкі.

Іменаслоўная сістэма па сваёй сутнасці з'яўляецца неад'емнай часткай агульнай лексічнай сістэмы мовы кожнай краіны. Прырода іменаслоўнай сістэмы дуалістычная, і ў гэтым яе адметнасць у параўнанні з апелятыўнай лексікай. Такое становішча склалася па дзвюх прычынах. Па-першае, антрапанімікон як частка лексічнай сістэмы дадзенай мовы пачынае адаптавацца да існуючай моўнай сістэмы (асабліва ярка гэта праяўляецца пры запазычванні іншамоўных онімаў) і ў якасці звычайнай лексічнай адзінкі падпарадкоўваецца граматычным правілам дадзенай мовы. Па-другое, іменаслоўная сістэма любой мовы звычайна адлюстроўвае не толькі лінгвістычныя, але і агульнаграмадскія змены і працэсы (у гэтым і заключаецца спецыфічная функцыя онімаў), таму і змяняецца яшчэ і па сацыялагічных законах, шматлікія аспекты якіх утрымліваюць у сабе звесткі па сацыялогіі, культуралогіі, эстэтыцы, псіхалогіі, фальклору, этнаграфіі і інш.

Уласнае імя з'яўляецца не толькі лінгвістычнай адзінкай. Спецыфічнае становішча гэтай адзінкі патрабуе больш глыбокіх і рознабаковых даследаванняў. Імя – выразнік мноства сацыяльных, палітычных, гістарычных, культурных працэсаў, якія адбываліся на пэўнай тэрыторыі. Правядзенне статыстычных даследаванняў у галіне антрапаніміі дае магчымасць вызначыць асноўныя тэндэнцыі развіцця іменаслову і пэўным чынам суаднесці іх з адпаведнымі працэсамі ў грамадстве. Так, у апошнія дзесяцігоддзі ХХ стагоддзя ў гомельскім іменаслове назіраецца значнае павелічэнне іншамоўных онімаў, якія з'яўляюцца характэрнымі ў асноўным для антрапаніміконаў краін Заходняй Еўропы і Бліжняга Усходу. Такое становішча склалася таму, што павялічваюцца культурныя, эканамічныя сувязі (вучоба, праца) паміж краінамі, ідзе інтэрнацыяналізацыя антрапанімікону.

Мэтай работы з'яўляецца выяўленне асноўных параметраў функцыянавання іменаслову горада Гомеля 80-х гадоў ХХ стагоддзя з пункту погляду якаснага складу імён і колькасных змяненняў. Даследаванне праводзіцца на аснове вынікаў статыстычнага аналізу суцэльнай выбаркі матэрыялу.

Аб'ектам даследавання з'яўляецца іменаслоўная сістэма Чыгуначнага раёна горада Гомеля (уласныя імёны) за перыяд з 1981 па 1990 гады.

Навуковы кіраўнік – А.А. Станкевіч, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры беларускай мовы Установы адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»

Пры аналізе гомельскага іменаслову 1981–1990 гадоў намі былі ўлічаны такія пазіцыі, як колькасць ужытых за дзесяцігоддзе жаночых і мужчынскіх імён паасобку, а таксама колькасць носьбітаў дадзеных антрапонімаў кожнага полу. На аснове атрыманых дадзеных вылічаўся сярэдні каэфіцыент аднайменнасці, які вызначаецца дзяленнем колькасці зарэгістраваных носьбітаў на колькасць імён [1, с. 80]. Былі вызначаны таксама дзесяткі самых папулярных антрапонімаў дзесяцігоддзя, а ў дачыненні да іх ступень папулярнасці – колькасць носьбітаў самых папулярных імён у адносінах да ўсіх намінантаў у працэнтах. Асобна былі адзначаны папулярныя антрапонімы дзесяцігоддзя – тыя, што маюць значэнне, вышэйшае за каэфіцыент аднайменнасці. Асабліва ўвага была звернута на вызначэнне пагадовай колькасці ўжытых імён. Так як антрапанімікон – дынамічная з’ява, то разглядаліся змены папулярнасці імён на працягу дзесяцігоддзя, пры гэтым звярталася ўвага на павелічэнне і паніжэнне ўжывальнасці асобных, найбольш папулярных адзінак. Асобна разглядалася такая група, як адзінкавыя антрапонімы, а таксама іх месца ў іменаслове. Пэўная ўвага надаецца нетрадыцыйным для нашага іменаслову онімам, якія складаюць адну з адметнасцей любой іменаслоўнай сістэмы. Зыходзячы з сацыяльных складнікаў, вызначаецца нацыянальны аспект антрапанімікону. Прыведзены варыянтныя рады імён паводле паходжання. Варыянтамі ў дадзеным выпадку лічацца ўсе тыя онімы, якія могуць быць зведзены да аднаго першапачатковага оніма, незалежна ад мовы сучаснага існавання варыянта і версіі паходжання кожнага з варыянтаў па апошніх этымалагічных дадзеных.

Для рэалізацыі пастаўленых задач намі быў прыменены метада аналізу суцэльнай выбаркі онімнага матэрыялу. Пры гэтым былі ўлічаны асноўныя палажэнні распрацовак У.А. Ніканава і В.Д. Бандалетава [1, 2, 3]. Абавязковым з’яўляецца выклад лінгвістычных (паходжанне імён, іх варыянтнасць) і сацыялагічных (частотнасць онімаў, змены ўжывальнасці) складнікаў. Гэтага патрабуе спецыфіка імя як сацыялінгвістычнай адзінкі [4, с. 123]. Асноўныя распрацоўкі расійскіх лінгвістаў былі дапоўнены практычнымі вынікамі аналізу Г.М. Мезенка, якія яна прымяняла пры разглядзе іменасловаў Віцебска і Полацка [5].

Разгляд іменаслову Гомеля (Чыгуначны раён) 1981–1990 гадоў даў наступныя вынікі.

У перыяд з 1981 па 1990 гады было ўжыта 121 мужчынскае і 163 жаночыя імёны. Колькасць носьбітаў складае 12767 асоб мужчынскага і 12190 асоб жаночага полу. Адпаведна каэфіцыент аднайменнасці ў мужчынскім іменаслове роўны 106, у жаночым 75. Дзесяткі самых папулярных імён і іх колькасць значэнні змешчаны ў табліцы 1.

Табліца 1 – Самыя папулярныя імёны антрапанімікону Гомеля 80-х гадоў ХХ стагоддзя

Мужчынскія імёны		Жаночыя імёны	
Імя	Колькасць носьбітаў	Імя	Колькасць носьбітаў
1. Аляксандр	1473	1. Вольга	1256
2. Дзмітрый	1192	2. Таццяна	1052
3. Сяргей	1146	3. Алена	1005
4. Андрэй	963	4. Кацярына	886
5. Яўгеній	636	5. Наталля	858
6. Аляксей	529	6. Ірына	837
7. Дзясніс	479	7. Юлія	792
8. Юрый	477	8. Ганна	548
9. Віталій	459	9. Марына	527
10. Максім	441	10. Святлана	473

Як вынікае з табліцы 1, дзесяццю самымі папулярнымі імёнамі было ахоплены 7795 асоб мужчынскага і 8234 асобы жаночага полу. Ступень традыцыйнасці складае 61,06 % у мужчынскім антрапаніміконе. У жаночым гэты паказчык роўны 67,55 %. Гэта прыкладна 3/5 ад усяго іменаслову.

Вышэй каэфіцыента папулярнасці ў мужчынскім іменаслове знаходзяцца 26 імён. Акрамя вышэйазначаных, да гэтай групы адносяцца антрапонімы *Павел, Ігар, Уладзімір, Мікалай, Арцём, Віктар, Міхаіл, Антон, Іван, Вячаслаў, Алег, Раман, Вадзім, Канстанцін, Станіслаў, Кірыла*. У жаночай частцы антрапанімікону вышэй каэфіцыента папулярнасці знаходзяцца 28 імён. Ужывальнымі, акрамя першай дзесяткі, былі онімы *Вікторыя, Настасся, Аксана, Марыя, [Олеся], Людміла, Галіна, Крысціна, Вераніка, Яўгенія, Аляксандра, Іна, Яніна, Надзея, Аліна, Дар'я, Валянціна, Ала*.

Што тычыцца паходжання імён разглядаемага дзесяцігоддзя, то трэба адзначыць, што ў актыўным іменаслове, акрамя традыцыйных старажытнагрэчаскіх, лацінскіх, старажытнаўрэйскіх і славянскіх імён, ужываюцца адзінкі арабскага (*Азім, Карым, Самір, Сатар, Шэрхан*), цюркскага (*Аскер*), літоўскага (*Андрус, Арвідас*) паходжання. Адзначаюцца два новыя онімы – *Кім, Уладлен*. Адно імя мае падвойную форму – *Жасе Марыяна*. Адзін онім ужываецца ў скарачанай форме – *Стас*. У жаночым іменаслове з'яўляюцца імёны арабскага (*Айна, Зейнаб, Лейла, Саіда*), цюркскага (*Ірада*) паходжання. Адзначаюцца адзінкавыя казахскія (*Жумагул*), узбекскія (*Нігіна*), літоўскія (*Сваюнэ*) антрапонімы. Сярод разглядаемых онімаў ужываецца новае імя *Уладлена*.

У мужчынскім іменаслове пік колькасці імён прыходзіцца на 1989 год – 65 адзінак, а мінімум на 1981 год – 56. У жаночым антрапаніміконе пік колькасці імён прыходзіцца на 1989 год – 85 адзінак, а мінімум на 1981 год – 55 адзінак. Колькасць імён у актыўным іменаслове за гэтыя 10 гадоў узрастае больш чым на 50 %. Дынаміка змяненняў іменаслову 80-х гадоў змешчана ў табліцах 2, 3.

Табліца 2 – Пагадовыя паказчыкі мужчынскага іменаслову 80-х гадоў

Год	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Колькасць імён	56	57	59	59	61	58	57	61	65	62

Табліца 3 – Пагадовыя паказчыкі жаночага іменаслову 80-х гадоў

Год	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Колькасць імён	55	61	69	71	76	77	70	74	85	77

На працягу дзесяцігоддзя ўзрастае ўжывальнасць онімаў *Алег, Антон, Артур, Арцём, Ілья, Кірыла, Раман, Руслан, Станіслаў*. Адначасова зніжаецца папулярнасць такіх онімаў, як *Васілій, Ігар, Сяргей, Уладзімір, Юрый*. У жаночым іменаслове становяцца больш ужывальнымі адзінкі *Аліна, Дар'я, Кацярына, Крысціна, Настасся*. У той жа час назіраецца спад папулярнасці такіх онімаў, як *Аксана, Алена, Алеся, Вера, Вольга, Галіна, Людміла, Наталля, [Олеся], Святлана*.

Колькасць адзінкавых імён складае 47. Самыя цікавыя – онімы *Генрых, Дан, Даніэль, Клімент, Рафаіл, Стас, Хрысціян, Эдвард, Эміль*. Колькасць адпаведных жаночых онімаў складае 66 адзінак. Адначасова наступныя нетрадыцыйныя адзінкі: *Венера, Веста, Габрыэла, Іаанна, Ільяна, Каміла, Ляна, Мальвіна, Сандра, Сюзанна*.

Нацыянальны склад імён гэтага дзесяцігоддзя становіцца значна больш разнастайным у параўнанні з папярэднімі перыядамі. Узрастае колькасць імён, нададзеных у неславянскіх і змешаных сем'ях. Прычым, змяняюцца такія імёны не толькі колькасна (узрастае іх ужывальнасць), але і якасна (павялічваецца колькасць нацыянальнасцей, адпаведна з'яўляюцца новыя онімы, многія з якіх былі раней невядомымі для славянскага іменаслову). Змяняюцца і прынцыпы называння ў такіх сітуацыях.

У мужчынскім іменаслове адзначаецца 32 выпадкі намінацыі ў неславянскіх і змешаных сем'ях. У жаночым – 36 выпадкаў падобнага іменавання. Адпаведныя звесткі змешчаны ў табліцах 4, 5.

Табліца 4 – Імёны, дадзеныя хлопчыкам у неславянскіх і змешаных сем'ях у 80-х гадах

Імя	Год рэгістрацыі	Нацыянальнасць маці	Нацыянальнасць бацькі
<i>Андрус</i>	1981	украінка	літовец
<i>Арсеній</i>	1981	цыганка	цыган
<i>Раман</i>	1982	беларуска	азербайджанец
<i>Артур</i>	1983	яўрэйка	літовец
<i>Валяр'ян</i>	1983	беларуска	цыган
<i>Забар</i>	1983	руская	цыган
<i>Мурат</i>	1983	цыганка	цыган
<i>Рустам</i>	1983	беларуска	азербайджанец
<i>Аскер</i>	1984	беларуска	азербайджанец
<i>Эдгар</i>	1984	беларуска	узбек
<i>Арман</i>	1985	казашка	казах
<i>Жан</i>	1985	беларуска	цыган
<i>Жумабай</i>	1985	казашка	казах
<i>Карым</i>	1985	беларуска	туркмен
<i>Руслан</i>	1985	беларуска	азербайджанец
<i>Эміль</i>	1985	беларуска	азербайджанец
<i>Артур</i>	1986	беларуска	адыгеец
<i>Рафаіл</i>	1986	беларуска	азербайджанец
<i>Самір</i>	1986	руская	афганец
<i>Цімур</i>	1986	руская	азербайджанец
<i>Арвідас</i>	1987	беларуска	літовец
<i>Джамал</i>	1987	руская	таджык
<i>Арсен</i>	1988	яўрэйка	армянін
<i>Жасе Марыяна</i>	1988	гвінейка	бенінец
<i>Крысціян</i>	1988	беларуска	балгарын
<i>Рустам</i>	1988	беларуска	азербайджанец
<i>Здзіслаў</i>	1989	руская	паляк
<i>Атар</i>	1990	беларуска	армянін
<i>Раман</i>	1990	беларуска	азербайджанец
<i>Руслан</i>	1990	беларуска	азербайджанец
<i>Сатар</i>	1990	руская	узбек
<i>Юлій</i>	1990	малдаванка	грузін

Табліца 5 – Імёны, дадзеныя дзяўчынкам у неславянскіх і змешаных сем'ях у 80-х гадах

Імя	Год рэгістрацыі	Нацыянальнасць маці	Нацыянальнасць бацькі
<i>Зейнаб</i>	1981	беларуска	азербайджанец
<i>Сандра</i>	1981	цыганка	літовец
<i>Сяяна</i>	1981	цыганка	цыган
<i>Яна</i>	1981	беларуска	лезгін
<i>Венера</i>	1982	беларуска	татарын
<i>Вераніка</i>	1982	беларуска	армянін
<i>Ірада</i>	1982	беларуска	азербайджанец
<i>Лейла</i>	1982	руская	азербайджанец
<i>[Олеся]</i>	1982	руская	армянін
<i>Айна</i>	1983	беларуска	азербайджанец
<i>Жумагул</i>	1983	казашка	казак
<i>Земфіра</i>	1983	татарка	татарын
<i>Іаланта</i>	1983	беларуска	цыган
<i>Каміла</i>	1983	беларуска	азербайджанец
<i>Марыя</i>	1983	руская	азербайджанец
<i>Ганна</i>	1984	украінка	латыш
<i>Саіда</i>	1984	руская	азербайджанец
<i>Габрыэла</i>	1985	руская	італьянец
<i>Ясенія</i>	1985	руская	цыган
<i>Сабіна</i>	1986	лезгінка	лезгін
<i>Сусанна</i>	1986	яўрэйка	армянін
<i>Таміла</i>	1986	беларуска	азербайджанец
<i>Караліна</i>	1987	руская	армянін
<i>Дыяна</i>	1988	беларуска	башкір
<i>Ліяна</i>	1988	беларуска	азербайджанец
<i>Аннман</i>	1989	беларуска	армянін
<i>Гульнар</i>	1989	азербайджанка	азербайджанец
<i>Іаланта</i>	1989	беларуска	літовец
<i>Сабіна</i>	1989	беларуска	армянін
<i>Сабіна</i>	1989	беларуска	цыган
<i>Сваюнэ</i>	1989	літоўка	літовец
<i>Гражына</i>	1990	беларуска	паляк
<i>Кацярына</i>	1990	руская	татарын
<i>Луана</i>	1990	яўрэйка	італьянец
<i>Нігіна</i>	1990	руская	узбек
<i>Тамрыко</i>	1990	руская	грузін

У мужчынскім іменаслове дзесяцігоддзя можна адзначыць наступныя этымалагічна варыянтныя рады: *Аляксандр – Алесь, Іван – Ян – Жан, Георгій – Юрый, Данііл – Даніла – Даніэль, Арцёмій – Арцём, Андрэй – Андрус, Станіслаў – Стас, Герман – Арман, Арсеній – Арсен, Хрысціян – Крысціян, Юлій – Юльян*. У жаночым антрапаніміконе сітуацыя наступная: *Аляксандра – Сандра – Алесь – [Олеся] – Леся, Ксенія – Аксана, Іаанна – Жанна – Жанета – Яна – Яніна, Наталія – Наталля,*

Хрысціна – Крысціна, [Елена] – Алена – Алёна – Гелена, Ангеліна – Анжаліка – Анжэла, Сафія – Соф’я, Віталія – Віталіна, Васіліна – Васіліса, Дарыя – Дар’я, Лілія – Ліліяна – Ліяна, Валянціна – Аляўціна, Ганна – Аніта, Ірына – Арына, Сусанна – Сюзанна, Юлія – Юльяна – Ульяна, Тамара – Тамрыко.

Асноўнымі зменамі ў іменаслове дадзенага перыяду ў параўнанні з папярэднім дзесяцігоддзем (1971–1980 гады) сталі наступныя:

Колькасць імён актыўнага іменаслову працягвае павялічвацца, хоць ужо не такімі хуткімі тэмпамі. Так, у мужчынскім іменаслове колькасць афіцыйна зарэгістраваных імён павялічылася з 95 да 121 адзінкі. Аналагічнымі тэмпамі змяняецца і жаночы іменаслоў. Колькасць імён у ім узрасла са 125 да 163 адзінак. Адначасова крыху зніжаецца каэфіцыент аднайменнасці. У мужчынскім іменаслове ён апускаецца са 110 да 106. У жаночым гэты паказчык знізіўся з 78 да 75. Такая невялікая велічыня змянення дазваляе гаварыць аб тым, што стабільнасць іменаслову застаецца на дасягнутым узроўні.

Паступовае зніжэнне розніцы паміж паказчыкамі ўжывальных онімаў прыводзіць да аналагічнага працэсу руху ступені традыцыйнасці. У мужчынскім іменаслове такі паказчык знізіўся з 67,78% да 61,06%. У жаночым ступень традыцыйнасці знізілася на такую ж колькасць – з 74,92% да 67,55%.

Нацыянальны аспект іменаслову становіцца больш разнастайным. Колькасць выпадкаў іменавання ў неславянскіх і змешаных сем’ях узрастае ўдвая. Геаграфія паходжання запазычаных антрапонімаў значна пашыраецца. Адзначаюцца антрапонімы наступных рэгіёнаў: Каўказа (азербайджанцы, армяне, лезгіны, адыгейцы, грузіны), Сярэдняй Азіі (казахі, узбекі, туркмены, таджыкі), Прыбалтыкі (літоўцы, латышы), Заходняй Еўропы (палякі, італьянцы, балгары), Бліжняга Усходу (афганцы), сустракаецца нават антрапонім прадстаўніка Афрыкі – імя дзіцяці гвінейкі і бенінца. Павышаецца колькасць імён прадстаўнікоў цыганскай дыяспары, якія пачынаюць рэгістраваць сваіх дзяцей у органах загса. Пачынаецца працэс інтэрнацыяналізацыі. Большасць міжнародных кантактаў ідзе па лініі вучоба – работа – адпачынак. Гэты працэс і становіцца галоўнай прычынай узнікнення новых запазычаных антрапонімаў.

Колькасць адзінкавых імён у разглядаемы перыяд значна ўзрастае. У мужчынскім іменаслове колькасць такіх онімаў узрастае толькі на трэць (з 34 да 47 адзінак). Галоўную ролю пры гэтым адыгрываюць онімы краін Бліжняга Усходу (*Азім, Аскер, Атар, Джамал, Жумабай, Карым, Мурат, Мухамада, Рынат, Самір, Сатар, Шэрхан*). Пэўную групу складаюць онімы заходніх краін (*Андрус, Арвідас, Арман, Генрых, Даніэль, Жан, Крысціян, Эміль, Эрык*). Трэцюю групу адзінкавых онімаў складаюць т. зв. “старыя” імёны, якія былі ва ўжытку да рэвалюцыі, а пасля яе альбо былі поўнасю забыты, альбо адзначаліся вельмі рэдка (*Клімент, Кузьма, Макар, Фрол*).

У жаночым іменаслове паказчык аднайменнасці павялічваецца ў 2 разы (з 34 да 66 адзінак). Асноўнымі прычынамі з’яўлення адзінкавых імён з’яўляюцца: актыўнае ўвядзенне заходніх імён і іх варыянтаў (*Габрыэла, Гелена, Іаанна, Лаура, Леана, Луана, Саманта, Сандра, Сваюнэ, Сімона, Сюзанна, Эвяліна*), з’яўленне вялікай колькасці імён народаў Бліжняга Усходу (*Айна, Аннман, Гульнар, Жумагул, Зейнаб, Земфіра, Ірада, Нігіна, Саіда, Тамрыко*), а таксама папаўненне гэтай катэгорыі запазычаннямі з іменасловаў заходніх і паўднёвых славянскіх краін (*Ванда, Весціслава, Гражына, Ружэна, Сіяна, Славяна, Цвятана*).

Поўныя спіс мужчынскіх імён, ужытых у разглядаемае дзесяцігоддзе, прыведзены ў табліцы 6. Аналагічныя паказчыкі жаночага іменаслову разглядаюцца ў табліцы 7.

Табліца 6 – Частотныя паказчыкі мужчынскага іменаслову 80-х гадоў XX стагоддзя

№ п/п	Імя	Колькасць носьбітаў	№ п/п	Імя	Колькасць носьбітаў
1.	Азім	1	44.	Дзяніс	479
2.	Алег	196	45.	Жан	1
3.	Алесь	4	46.	Жасе Марыяна	1
4.	Альберт	2	47.	Жумабай	1
5.	Аляксандр	1473	48.	Забар	1
6.	Аляксей	529	49.	Захар	2
7.	Анатолій	93	50.	Здзіслаў	1
8.	Андрус	1	51.	Іван	198
9.	Андрыян	1	52.	Ігар	394
10.	Андрэй	963	53.	Ігнат	4
11.	Антон	202	54.	Ілья	51
12.	Арвідас	1	55.	Іосіф	1
13.	Аркадзій	2	56.	Канстанцін	153
14.	Арман	1	57.	Карым	1
15.	Арсен	1	58.	Кім	1
16.	Арсеній	5	59.	Кірыла	141
17.	Артур	90	60.	Клімент	1
18.	Арцёмій	3	61.	Крысціян	1
19.	Арцём	250	62.	Кузьма	1
20.	Аскер	1	63.	Леанід	45
21.	Атар	1	64.	Макар	1
22.	Багдан	5	65.	Максім	441
23.	Барыс	17	66.	Марат	3
24.	Браніслаў	1	67.	Мацвей	2
25.	Вадзім	155	68.	Мікалай	291
26.	Валерый	91	69.	Мікіта	36
27.	Валянцін	43	70.	Міхаіл	209
28.	Валяр'ян	1	71.	Мурат	1
29.	Васілій	96	72.	Мухамада	1
30.	Віктар	232	73.	Назар	1
31.	Віталій	459	74.	Павел	438
32.	Вячаслаў	198	75.	Пётр	61
33.	Генадзій	63	76.	Прохар	1
34.	Генрых	1	77.	Радзівон	3
35.	Георгій	13	78.	Раман	164
36.	Герман	1	79.	Расціслаў	4
37.	Глеб	16	80.	Рафаіл	1
38.	Дан	1	81.	Руслан	93
39.	Даніл	8	82.	Рустам	7
40.	Даніла	3	83.	Рыгор	32
41.	Даніэль	1	84.	Рынат	1
42.	Джамал	1	85.	Самір	1
43.	Дзмітрый	1192	86.	Сатар	1

Працяг табліцы 6

87.	Святаслаў	7	105.	Ціхан	2
88.	Станіслаў	150	106.	Часлаў	2
89.	Стас	1	107.	Шэрхан	1
90.	Сцяпан	12	108.	Эдвард	1
91.	Сямён	3	109.	Эдгар	3
92.	Сяргей	1146	110.	Эдуард	18
93.	Тарас	6	111.	Эміль	1
94.	Уладзімір	361	112.	Эрык	1
95.	Уладзіслаў	85	113.	Юлій	1
96.	Уладлен	1	114.	Юльян	1
97.	Усевалад	1	115.	Юрый	477
98.	Фёдар	13	116.	Ягор	69
99.	Фелікс	3	117.	Якаў	2
100.	Філіп	3	118.	Ян	16
101.	Фрол	1	119.	Яраслаў	29
102.	Хрысціян	1	120.	Яўгеній	636
103.	Цімафей	12	121.	Яфім	1
104.	Цімур	11		Усяго носьбітаў	12767

Табліца 7 – Частотныя паказчыкі жаночага іменаслову 80-х гадоў XX стагоддзя

№ п/п	Імя	Колькасць носьбітаў	№ п/п	Імя	Колькасць носьбітаў
1.	Айна	1	24.	Ванда	1
2.	Аксана	241	25.	Варвара	4
3.	Ала	78	26.	Васіліна	2
4.	Алена	7	27.	Васіліса	1
5.	Алена [Елена]	1005	28.	Венера	1
6.	Алёна	3	29.	Вера	45
7.	Алеся	56	30.	Вераніка	133
8.	Аліна	109	31.	Веста	1
9.	Аліса	1	32.	Весціслава	1
10.	Альбіна	2	33.	Вікторыя	376
11.	Аляксандра	131	34.	Віта	2
12.	Аляўціна	6	35.	Віталіна	3
13.	Ангеліна	11	36.	Віталія	9
14.	Анжаліка	7	37.	Віялета	8
15.	Анжэла	21	38.	Вольга	1256
16.	Аніта	1	39.	Габрыэла	1
17.	Аннман	1	40.	Галіна	152
18.	Антаніна	26	41.	Ганна	548
19.	Арына	1	42.	Гелена	1
20.	Ася	1	43.	Гражына	1
21.	Бажэна	1	44.	Гульнар	1
22.	Валерыя	36	45.	Дана	2
23.	Валянціна	79	46.	Даніэла	2

Працяг табліцы 7

47.	Данута	1	94.	Луана	1
48.	Дарына	1	95.	Любоў	60
49.	Дарыя	2	96.	Людміла	189
50.	Дар'я	93	97.	Ляна	1
51.	Дзіна	16	98.	Мальвіна	1
52.	Дыяна	54	99.	Маргарыта	41
53.	Ева	2	100.	Марта	4
54.	Жанета	3	101.	Марына	527
55.	Жанна	36	102.	Марыя	227
56.	Жумагул	1	103.	Мар'яна	13
57.	Зарына	3	104.	Мая	6
58.	Зейнаб	1	105.	Мілена	1
59.	Земфіра	1	106.	Надзея	117
60.	Зінаіда	14	107.	Настасся	307
61.	Зоя	12	108.	Наталія	11
62.	Іаанна	1	109.	Наталля	858
63.	Іаланта	2	110.	Нігіна	1
64.	Ілона	10	111.	Ніна	41
65.	Ільяна	1	112.	Нона	1
66.	Іна	130	113.	Нэлі	3
67.	Інга	16	114.	[Олеся]	190
68.	Інеса	8	115.	Паліна	17
69.	Ірада	1	116.	Рада	1
70.	Ірына	837	117.	Раіса	5
71.	Каміла	1	118.	Ружэна	1
72.	Караліна	4	119.	Рыма	1
73.	Карына	17	120.	Рэгіна	7
74.	Кацярына	886	121.	Рэната	4
75.	Кіра	6	122.	Сабіна	3
76.	Клара	1	123.	Саіда	1
77.	Клаўдзія	1	124.	Саманта	1
78.	Крысціна	141	125.	Сандра	1
79.	Крэсціна	1	126.	Сафія	1
80.	Ксенія	40	127.	Сваюне	1
81.	Лада	1	128.	Святлана	473
82.	Лаліта	1	129.	Сімона	1
83.	Ларыса	35	130.	Сіяна	1
84.	Лаура	1	131.	Славяна	1
85.	Леана	1	132.	Сняжана	18
86.	Лейла	2	133.	Соф'я	3
87.	Леся	1	134.	Станіслава	2
88.	Лідзія	20	135.	Стафанія	1
89.	Лізавета	13	136.	Стэла	1
90.	Лілія	39	137.	Сусанна	2
91.	Ліліяна	1	138.	Сюзанна	1
92.	Ліна	6	139.	Сяяна	1
93.	Ліяна	1	140.	Таісія	7

Працяг табліцы 7

141.	Тамара	20	153.	Эліна	10
142.	Таміла	1	154.	Эльвіра	2
143.	Тамрыко	1	155.	Эма	1
144.	Таццяна	1052	156.	Юлія	792
145.	Улада	1	157.	Юльяна	2
146.	Уладлена	1	158.	Ядвіга	1
147.	Ульяна	11	159.	Яна	23
148.	Хрысціна	7	160.	Яніна	124
149.	Цвятана	1	161.	Яраслава	1
150.	Эвяліна	1	162.	Ясенія	1
151.	Эла	3	163.	Яўгенія	131
152.	Элеанора	5		Усяго носьбігаў	12190

Такім чынам, антрапанімікон разглядаемага дзесяцігоддзя вызначаецца наступнымі асаблівасцямі:

1. Працягваецца павелічэнне колькасці онімаў наяўнага іменаслову. У першую чаргу папаўненне адбываецца за кошт увядзення ў актыўны іменаслоў шматлікіх заходніх варыянтаў вядомых імён, а таксама ўключэння ў склад нашага іменаслову новых замежных онімаў.

2. Зніжаецца каэфіцыент аднайменнасці і ступень традыцыйнасці, што прыводзіць да больш раўнамернай нагрузкі на асноўную частку онімнай сістэмы. Колькасная розніца паміж онімамі становіцца менш выражанай.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бондалетов, В.Д. Русская ономастика / В.Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
2. Бондалетов, В.Д. Женские личные имена в конце XIX века / В.Д. Бондалетов // Ономастика Поволжья 3 : сб. науч. тр. – Уфа, 1973. – С. 118–125.
3. Никонов, В.А. Женские имена в России XVIII века / В.А. Никонов // Этнография имён. – М. : Наука, 1971. – С. 120–141.
4. Карніеўская, Т.А. Лінгвістычныя і сацыяльныя аспекты ў антрапаніміцы // IX Рэспубліканская навуковая канферэнцыя студэнтаў і аспірантаў Рэспублікі Беларусь “НИРС-2004” : тезісы дакладаў. В 8 ч. Ч. 4 / Под ред. А.И. Жука. – Гродно : ГрГУ, 2004. – С. 123–125.
5. Мезенка, Г.М. Беларуская анамастыка / Г.М. Мезенка. – Мінск : Вышэйшая школа, 1997. – 119 с.

Karniyeuskaya T.A. System of Personal Names of the City Gomel in the 1981s – 1990s

The main linguistical and sociological system factors of the personal names of the city Gomel during the period of the 1981s – 1990s are considered in the article.

Матэрыял паступіў у рэдкалегію 3.02.2009

УДК 372.016:81

Н.М. Гурина

АВТОРСКИЙ КУРС ПО ТЕОРИИ ЯЗЫКА ПРОФЕССОРА Н.Б. МЕЧКОВСКОЙ: КОНЦЕПЦИЯ, ПРОБЛЕМЫ, МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

В работе проанализирована типовая учебная программа по курсу «Общее языкознание» (2005) профессора Белгосуниверситета Н.Б. Мечковской. Показано, что данная программа вместе с циклом авторских учебных пособий для вузов и научными статьями по теории языка *de facto* составляют учебно-методический комплекс по предмету. По сравнению с предшествующей учебной программой 2000 года увеличен удельный вес тем по внешней лингвистике, что обусловлено не только личностными приоритетами автора, но и объективными причинами – практическими требованиями общества к лингвистическому образованию.

1. Краткая научная биография Н.Б. Мечковской

Профессор кафедры теоретического и славянского языкознания Белорусского государственного университета Нина Борисовна Мечковская – автор 13 книг, в числе которых «Ранние восточнославянские грамматики» (Минск, 1984), «Словенский язык» (Минск, 1991), «Социальная лингвистика» (три московских издания в 1994–2000 гг.), «Язык и религия» (Москва, 1998), «Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков» (два минских и шесть московских изданий в 2000–2008 гг.), «Белорусский язык: Социолингвистические очерки» (München, 2003), «Семиотика: Язык. Природа. Культура» (Москва, 2004), «Мовы і культура Беларусі: Нарысы» (Минск, 2008), «История языка и история коммуникации: От клинописи до Интернета: Курс лекций по общему языкознанию» (Москва, 2008). Свыше 50 ее статей опубликовано за пределами СНГ. Успешно защищены 20 кандидатских диссертаций, написанных под руководством проф. Мечковской.

Н.Б. Мечковская – член Белорусского комитета славистов и Международной комиссии по славянским литературным языкам при Международном комитете славистов; ответственный редактор «Весніка БДУ. Серыя IV»; член редакционной коллегии международного научного журнала «Русский язык в научном освещении» (Москва); член редакционного совета международного научного журнала «Russian Linguistics». За достижения в разработке гуманитарных наук Н.Б. Мечковская стала лауреатом премии имени академика Владимира Пичеты (2001), которую раз в несколько лет присуждает Белорусский государственный университет.

С Н.Б. Мечковской мы знакомы почти три десятка лет, и вся ее научная и преподавательская деятельность проходила перед моими глазами. В научной биографии Нины Борисовны есть несколько ключевых моментов, определяющих ее профессиональное развитие. Как мне видится, это защита докторской диссертации (1986); затем – второе издание учебника «Общее языкознание: Сущность и история языка», подготовленного на кафедре при самом деятельном участии профессора (1993); наконец, публикация в 1994 году в Москве учебного пособия «Социальная лингвистика», ставшего поистине бестселлером (совокупный тираж – 20 тыс.).

Сегодня книги Н.Б. Мечковской хорошо знают и в академических, и в студенческих кругах (см. последнюю по времени рецензию на ее учебник по семиотике в «Вопросах языкознания» [1]). Она много печатается, и не только в славянской научной периодике (см. Храналагічны паказальнік прац праф. Мячкоўскай в [7]), выступает на самых разных по географии международных конференциях.

2. Концепция предмета.

Если имя Н.Б. Мечковской не нуждается в особом представлении, то концепция предмета, которая появилась в результате обобщения преподавательского опыта кафедры теоретического и славянского языкознания БГУ, в целом, и профессора Мечковской как лингвиста-исследователя, в частности, заслуживает обсуждения, так как она имеет не узколингвистическое, а общегуманитарное значение [11]. Приходится с сожалением констатировать, что концепция не заняла пока надлежащего места в умственной жизни не только гуманитариев, но и лингвистов Беларуси. Не отрефлектировано не только общее видение предмета, но и те индивидуальные акценты, которые расставила Н.Б. Мечковская в своей программе. Между тем изменения в образовательной парадигме и средней, и высшей школы заставляют нас задуматься о том, какие идеи мы предлагаем, как они будут восприняты на рынке образовательных услуг. Творческий продукт профессора оказался востребован и оценен прежде всего в России. Показательно, что книги Нины Борисовны получили оперативные отклики в польской и российской периодике, например, рецензии профессоров А.К. Киклевича [3] и Е.Н. Руденко [17]. Однако белорусские лингвисты редко откликаются статьями на проблемы, затронутые профессором Мечковской, хотя в ее книгах и статьях много белорусского материала (есть анализ фактов новейшей истории белорусского государства, рассмотрены сложные вопросы языковой политики, парадоксы и тенденции языкового сознания белорусов, размышления о судьбе гуманитарных наук). Пожалуй, единственное исключение за последние годы – рецензия профессора Н. Пригодича на очерки [12]. Вот уж поистине *«нет пророка в своем отечестве»*.

Примерно раз в пять лет издается типовая программа по теории языка (предыдущая программа была составлена профессором А.А. Гируцким в 2000 году), она – своего рода индикатор времени: в ней, как в зеркале, отражаются новые образовательные потребности общества в новых условиях. Типовая учебная программа по предмету – важный и репрезентативный документ еще и потому, что в ней не только очерчивается круг тем, но и (что важнее) выбирается угол зрения, под которым будет рассматриваться содержание учебной дисциплины. В Образовательном стандарте Республики Беларусь (ОСРБ 1-21 05 02-2008), утвержденном в 2008 году, дан только список тем, а выбор концепций, персоналий, историко-культурного контекста каждый преподаватель осуществляет сам. Как всегда, Н.Б. Мечковская сделала это по-своему, в определенных разделах опережая время, и ее программа по предмету является, безусловно, авторским продуктом.

Составитель программы конкретизирует цели, выбирает стратегии и тактики их достижения. Сохраняя инвариантный блок тем, автор показала разную значимость отдельных разделов для сегодняшнего слушателя (компактное «Введение», уменьшение удельного веса раздела «Основы исторического языкознания» в пользу тем «Язык и общество»).

3. Цели и задачи курса

Теория языка выходит за пределы языкознания и имеет общегуманитарное значение, поэтому автор избирает не узкопрофессиональный, а широкий подход к освещению гносеологической и культурной ценности языка. Цель курса – дать основные сведения по центральным проблемам общего языкознания, осветить наиболее значимые достижения лингвистики, раскрыть тенденции развития коммуникативных наук. Традиционно общее языкознание рассматривается как курс, подытоживающий, систематизирующий знания по предшествующим лингвистическим дисциплинам. Концептуальные основы преподавания предмета проф. Мечковской базируются на современных представлениях о языке, об антропологическом характере лингвистики, о связи исто-

рии языкознания с основными мировыми трендами в развитии языкознания. Концепцию предмета характеризует научность, объективность, системность, актуальность. По сравнению с типовой программой 2000 года усилилось представительство внешней лингвистики. Внешняя лингвистика стремится понять семиотическую, социальную и психологическую природу языка. Думаю, для автора это принципиально важные разделы, поэтому в программе они самые крупные.

4. Учебно-методический комплекс по предмету.

Пониманию авторской позиции очень помогает разносторонняя деятельность Н. Б. Мечковской: профессор читает курс лекций, ведет спецсеминар «Психолингвистика и теория коммуникации», пишет учебники, издает статьи (их у нее более 150). Что касается вузовского сообщества, то можно утверждать, что мы уже имеем учебно-методический комплекс по предмету. Хотя созданный проф. Мечковской цикл авторских пособий вкупе с программой формально так не называется, но является таковым по сути. Поспевая идти в ногу со временем, она постоянно его обновляет. Это видно по смене приоритетов в тот или иной период творческой активности автора (история языка – история религии – семиотика). Не удивлюсь, кстати, если студент начнет знакомиться с концепцией Н.Б. Мечковской в обратном порядке: семиотика (как наиболее привлекательная и хронологически последняя тема), язык и религия, история письменной культуры славян.

5. Приоритетные направления в концепции профессора Мечковской

В соответствии с идеей о том, что «лингвистика находится в процессе перестройки и интеграции в широкую междисциплинарную область «коммуникативных наук» [11, с. 3], отвечает потребностям общества, имеет практическую направленность, профессор Мечковская выбирает и приоритеты. Ее энциклопедические знания позволяют не только продекларировать междисциплинарный характер многих тем, но и наполнить их новым содержанием.

Композиция программы традиционна: пояснительная записка, введение, шесть разделов, список литературы, но содержание традиционным и консервативным не назовешь. Конечно, в нем есть часть классических сведений, не зависящих от вкусов автора, моды, конъюнктуры. В теории языка это круг вопросов, который обязателен в вузовском учебнике: введение, уровневое строение языка, основные теории, включая структурализм, лингвистическая историография. В одной из статей, опубликованной в Московском лингвистическом журнале, Н.Б. Мечковская, говоря о требованиях к учебнику, пишет: «Хорошее пособие по общему языкознанию должно включать следующие темы:

- 3.1. Семиотика и знаковая концепция языка
- 3.2. Внутренняя структура языка
- 3.3. Психолингвистическая концепция языка
- 3.4. Социальная лингвистика
- 3.5. Типология языков и лингвистика универсалий
- 3.6. Лингвокультурология
- 3.7. Диахроническое языкознание
- 3.8. Методы исследования языков
- 3.9. Прикладная лингвистика
- 3.10. История языкознания» [5, с.145].

Если к этому перечню добавить раздел «Язык и религия», то он тематически совпадет с уже упоминавшимся новым образовательным стандартом.

Каждый раздел программы хорошо структурирован, а его объем соответствует представлениям автора об актуальности соответствующей проблематики. Если думать о современном специалисте-филологе, то такие новые направления, как теория и практика речевого общения, входят в программу его подготовки. Самым большим по объему и количеству подтем является раздел III «Психолингвистика и теория коммуникации. Язык и сознание». Это отвечает мировому тренду в сторону усиления интереса к психологии коммуникации. Говоря о месте психолингвистики в науке о языке, Н.Б. Мечковская показывает, что хотя эта наука считается молодой, но психологическое направление в языкознании имеет давние традиции. В Европе это идеи Гумбольдта, хотя авторы новейшей хрестоматии по психолингвистике начинают отсчет еще от Б. Спинозы [13, с. 12] (объем хрестоматии им это позволяет). В славянском мире это направление разрабатывали А.А. Потемкина и И.А. Бодуэн де Куртенэ, затем Л.В.Щерба. Известный лингвистам спецкурс по психолингвистике профессора А.П. Клименко [2], читанный ею в течение ряда лет в МГЛУ, также отводит предшественникам много места. Если добавить сюда работы по психолингвистике и когнитивистике проф. В.А. Масловой, то видно, что у преподавателя и студента есть доступ к разным источникам (в дополнение к указанным в Библиографии учебникам В.П. Белянина, А.А. Залевской, Р.М. Фрумкиной).

Следующие шесть подтем выстроены вокруг имен таких замечательных лингвистов и психологов, как Р.О. Якобсон, Жан Пиаже, Л.С. Выготский, А.Р. Лурия, Н.И. Жинкин, Н. Хомский. Дальнейшее тематическое развертывание таково: сначала блоки тем, связанные с закономерностями коммуникативной деятельности говорящего и слушающего, детская речь и билингвизм. Есть раздел, появление которого вызвано актуальной прикладной проблемой, – психология общения. Анализ различных коммуникативных ситуаций в терминах теории речевых актов, лингвопрагматики приближает его к жизни. Здесь много экстралингвистического материала – цели коммуникации, результативность общения (появляются понятия «коммуникативная удача» или «коммуникативная неудача»), своеобразие Интернет-общения. Именно эти темы вызывают живой интерес слушателей, привлекают их новизной и, конечно же, являются доказательством того, что лингвистика сильно изменилась после Ф. де Соссюра, потому что сегодня в центре внимания уже не структурная концепция языка (хотя ее значение не отрицается).

Раздел I «Семиотическая концепция языка» говорит о связях лингвистики и семиотики. Недавнее появление семиотики в учебных вузовских программах требует изложения системы категорий данной науки. В этом не только признание знакового характера языка, но и включение его в континуум биологических и искусственных семиотик. Ядро семиотики – классы знаков и знаковых систем. Подтема «Основные события в истории семиотики» предельно насыщена именами и датами. Если бы этот раздел не был подкреплен учебником и статьями Н.Б. Мечковской, читателю пришлось бы нелегко. Поэтому профессор написала путеводитель по семиотике с историческими экскурсами, с полной «обоймой» имен, с ключевыми цитатами [6]. Пособий по семиотике не счесть (из последних назову трехтомник А. Соломоника [14]), но это не учебники, а очерки по общей семиотике. Курс лекций Н.Б. Мечковской адресован широкому кругу читателей: и студентам, и аспирантам, и преподавателям. В мини-рецензии М. Кронгауза [1], на наш взгляд, он оценен поверхностно, но думается, что каждый из коллег, читающий этот курс в своем университете, по достоинству оценил «Семиотику». Хотя в своих работах профессор не раз подчеркивала прямую связь семиотики и психолингвистики с практикой, эти разделы остаются и теоретическими отраслями знаний, что оправдывает их широкое представление в программе.

Раздел V «Социальная лингвистика» сопоставим по объему с двумя предыдущими, что вполне объяснимо и с объективной, и с субъективной стороны. В первом случае

причина в том, что в 90-е годы XX века в Восточной Европе и на постсоветском пространстве произошли кардинальные изменения, вызвавшие повышенный интерес к теме «Язык и общество». С другой стороны, как свидетельствуют труды Н.Б. Мечковская по социолингвистике, в последние 15 лет она заняла место в ряду наиболее известных и авторитетных специалистов СНГ в этой области, как пишет профессор Александр Киклевич (Ольштын) [3, с. 144].

Так, тема «Язык и общество» может быть представлена в разных пособиях по-разному. Когда в Москве вышел учебник «Социолингвистика», то профессор Мечковская откликнулась на него рецензией. Авторы, по ее мнению, не свободны от комплекса «старшего брата», не избежали обидных оценок по отношению к миноритарным языкам. Дискутируя с московскими авторами, Н.Б. Мечковская, по сути, сформулировала программные тезисы о пользе объективного анализа языковой политики в России. Ее оценки взвешенны, профессиональны, хотя в такой острой теме, как «язык и общество», трудно быть объективным, «учебники пишут живые люди: они тоже не все знают, они волнуются, ошибаются и даже в фонологии не могут избежать пристрастий» [5, с. 155]. Как мне представляется, темы этого раздела разработаны детально, объективно, взвешенно. Для нас, людей, живущих в маленьких суверенных государствах Прибалтики и Восточной Европы, это особенно важно.

Данный раздел имеет наилучшее методическое и дидактическое обеспечение. Это подтверждается премией имени Пичеты за цикл авторских пособий [4]. Для продвинутого этапа обучения на специальных курсах можно использовать «Социолингвистические очерки» и очерки «Мовы і культура Беларусі». Как пишет профессор Е.Н. Руденко, обобщая плоды общесоциолингвистических штудий коллеги, «мова – не сённяшняя з’ява, не бывае моўнай сітуацыі без гісторыі, культуры, грамадства – такі агульны пафас даследаванняў Ніны Б. Мячкоўскай» [17, с. 133].

Раздел 4 «Типология языков и лингвистика универсалий» является новым и в программе, и в учебнике. Как считает автор, у типологии самые хорошие перспективы в будущем. «Лингвистическая типология – это настоящее общее языкознание, наука не об одном конкретном языке, но о Языке людей» [4, с. 12]. Морфологическая типология дополняется коммуникативной, фонетико-фонологической, лексической, синтаксической. Поуровневая систематизация универсалий дает возможность увидеть сходство многих языков мира.

Содержание раздела 6 «Основы исторического языкознания» не детерминировано историей становления общественно-экономических формаций. Здесь автор анализирует внешние и внутренние факторы развития языков.

По списку основной и дополнительной литературы видно, что составитель живет в Республике Беларуси. В нем есть учебная, классическая и справочная литература, причем представлена школа отечественной теории языка.

6. Методические приемы и дилеммы

Не однажды говоря о том, что теория языка находится в авангарде гуманитарного знания, и подчеркивая, что точность математических наук гуманитариям не дается, Н.Б. Мечковская стремится к точности и аккуратности. Она всегда уделяла много внимания метаязыку лингвистики (см. последнюю публикацию в [8] о смешении терминологического и общеупотребительного использования лексемы «символ»). Изложение Н.Б. Мечковской терминологично, каждая тема начинается с определения исходных понятий. Отличительной чертой стиля профессора стали также методологические размышления (во многих ее учебных пособиях есть раздел «Методологический экскурс», например, «Методологический экскурс: о необходимости различать «ценные для семиотики идеи» и работы, составляющие предмет истории семиотики» [6, с. 36]). Р.М. Фрумкина в своих публицистических работах о самосознании лингвистики не раз

писала, что «гуманитарии не часто обременяют себя размышлениями о методах и процедурах, которыми они постоянно пользуются» [18, с. 25]. В данном случае методологическая рефлексия – сильная сторона автора.

Личностные приоритеты профессора Мечковской выявляются, когда просматриваешь список авторов, которые упоминаются в программе (всего 24 имени).

В суверенной Беларуси широта лингвистических запросов общества будет возрастать. Понимая это, в своем интервью Н.Б. Мечковская пишет, что в данный момент ее больше всего привлекает коммуникация и коммуникативные технологии [10].

В таком хлопотном деле, как составление учебно-методического комплекса по предмету, профессор Мечковская ищет оптимальные решения.

Дилеммы:

1. Кумулятивный характер лингвистического знания – ограниченный объем часов (в таких случаях помогает специализация).

2. Личностные приоритеты – содержание курса согласно стандарту (автор привнесла в содержание программы плоды своих книг и статей 90-х гг. по общесоциологической проблематике).

3. Дескриптивная лингвистика – коммуникативные науки. Эта дилемма заставляет задуматься над соединением в одном курсе традиционного содержания и тем, приближенных к практическим требованиям общества.

4. Синхрония – диахрония. Как историк языкознания Н.Б. Мечковская знает: сегодня ценность филологии в глазах общества уменьшается. Объемы и уровень исторических исследований языков снижаются, но объясняющая сила диахронических штудий остается.

5. Глубина – доступность (даже в дидактических целях содержание не упрощается)

Определение структуры лингвистики дается через ряд оппозиций, т. е. системно. Осмысление темы через оппозиции ключевых понятий – «фирменная» черта идиостиля профессора

Термин «оппозиция» мы не раз встретим и в дальнейшем изложении содержательной части программы: *оппозиция биологических и культурных семиотик, теория оппозиций в лингвистике*. Типы билингвизма представлены также через ряд оппозиций: *автономность – совмещенность, симметричность – асимметричность, рецептивность – продуктивность*. В принципах систематизации универсалий тоже есть дуализм: *индуктивные и дедуктивные, абсолютные и статистические, простые и импликационные, языковые и речевые, статические и диахронические*. Языковые антиномии по определению продолжают эту тенденцию.

Для корпуса вузовских преподавателей, работающих по данной типовой программе, авторский курс Н.Б. Мечковская – курс «навырост». Это программа, целиком направленная в XXI век. Как и во всем славянском мире, белорусское языкознание занято осмыслением новых языковедческих задач в условиях суверенной страны. Работы профессор Мечковская подтверждают ее лидерские позиции в белорусском теоретическом языкознании.

Слушая данный лекционный курс, студент, конечно, получит сумму знаний по учебному курсу «Общее языкознание». Однако благодаря личности самого автора он поймет и нечто большее, чем требования стандарта, – получит урок гражданственности, высокой нравственности, истинной преданности науке.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Киклевич, А.К. [Рецензия] / А.К. Киклевич // *Slavia orientalis*. – 2003. – № 1. – С. 143–146. Рец. на кн.: Мечковская, Н.Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. М. : Флинта – Наука, 2001.

2. Клименко, А.П. Психолінгвістыка / А.П. Клименко. – Мінск : МГЛУ, 2000.
3. Кронгауз, М.А. [Рэцэнзія] / М.А. Кронгауз // Вопросы языкознания. – 2006. – № 4. – с. 110–112. – Рец. на кн: Мечковская, Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура : курс лекций. – М. : Академия, 2004.
4. Мечковская, Н.Б. Три книги о языке, получившие премию Пичеты / Н.Б. Мечковская // Веснік БДУ. Сер. 4. – 2001. – № 3. – С. 3–8.
5. Мечковская, Н.Б. Хороший учебник по общему языкознанию: профессиональное своеобразие, дилеммы и признаки / Н.Б. Мечковская // Московский лингвистический журнал. Т.6. – 2002. – №1. – С. 141–156.
6. Мечковская, Н.Б. Семиотика: Язык. Природа. Культура : курс лекций / Н.Б. Мечковская. – М. : Академия, 2004. – 432 с.
7. Мячкоўская, Н.Б. Мовы і культура Беларусі: Нарысы / Н.Б. Мячкоўская – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – 347 с.
8. Мечковская, Н.Б. Лексема *символ* в общем употреблении и в гуманитарных терминологиях (о статье А.А. Романовской «Символ в отношении к лингвистике, семиотике, коммуникации») / Н.Б. Мечковская // Веснік БДУ. Сер. 4. – 2008 – № 2. – С. 54–58.
9. Мечковская, Н.Б. Об учебнике по социолінгвістыке В.И. Беликова и Л.П. Крысина / Н.Б. Мячкоўская / Мовы і культура Беларусі: Нарысы. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – С. 285–298.
10. Мячкоўская Н.Б. «Беларускае мовазнаўства значна шырэйшае за беларусістыку, і заўтра поле яго дзейнасці пашырыцца яшчэ больш». – Рэжым доступа : <http://mab.org.by/interview/miackouskaja.php>. – Дата доступа [Электронны рэсурс]: 19.02. 09.
11. Общее языкознание : учеб. программа для высших учеб. заведений / авт.-сост. Н.Б. Мечковская. – Минск. 2005.
12. Прыгодзіч, М.Р. [Рэцэнзія] / М.Р. Прыгодзіч // Бюлетэнь Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. – 2009. – № 1. – Рэжым доступа: <http://mab.org.by/naniny>. – Дата доступа : [Электронны рэсурс] : 14.03. 09. – Рэц. на выд.: Мячкоўская Н. Б. Мовы і культура Беларусі: Нарысы / Н.Б. Мячкоўская ; Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – 347 с. (Серыя «Моваведы Беларусі»).
13. Психолінгвістыка в очерках и извлечениях: Хрестоматия : учеб. пособие для вузов / под ред В.К. Радзиховской. – М. : Академия, 2003. – 464 с.
14. Соломоник, А. Философия знаковых систем и язык / А. Соломоник. – Минск : МЕТ. – 2002. – 408 с.
15. Соломоник, А. Позитивная семиотика (о знаках, знаковых системах и семиотической деятельности) / А. Соломоник. – Минск : МЕТ, 2004. – 191 с.
16. Соломоник, А. Парадигма семиотики: очерки по общей семиотике / А.Соломоник. – Минск : МЕТ. – 2006. –335 с.
17. Руденко [Рэцэнзія] / Руденко // Slavia orientalis. – 2004. – № 1. – С. 130–133. Рец. на кн: Н.Б. Мечковская, Белорусский язык: Социолінгвістычныя очеркі. München, 2003.
18. Фрумкина, Р.М. Лингвистика: самосознание гуманитарной науки / Р.М. Фрумкина // Человек. – 2001. – № 1. – С. 18–25.

Hurina N.M. Nina Mechkovskaja's Course in General Linguistics: Conception, Methodical Maintenance, Dilemmas

The article analyses Nina Mechkovskaja's program in general linguistics. The author proves that program, text-books and articles of professor Mechkovskaja comprise a methodical complex. Such parts of program, as semiotics, social linguistics, and psycholinguistics are presented wider, than in the 2000 year program.

Матэрыял наступіў у рэдкалегію 4.03.2009

ПАДЗЕІ, ДАТЫ, ЮБІЛЕІ

ЗАИНТЕРЕСОВАННО, КОМПЕТЕНТНО. ПОЛЬСКИЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ О РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Ян Трохимяк – известный не только в Польше, но и далеко за ее пределами русист, вдумчивый, талантливый исследователь русской литературы XIX–XX веков. Круг его интересов связан в первую очередь с изучением творчества сыгравших активную роль в жизни России и соседних с ней стран писателей и общественных деятелей: Н.Г. Чернышевского, Н.А. Добролюбова, А.И. Герцена, И.С. Тургенева, В.Г. Белинского, А.И. Солженицына, И. Бабея. Им посвящены монографии «Czernyszewski» (Lublin, 1988), «Nikolaj Czernyszewski w piśmiennictwie polskim» (Lublin, 1983), «Pisarze rosyjscy a Polska» (Siedlce, 2006); (Warszawa, 2008), изданная в Беларуси на русском языке книга «Николай Гаврилович Чернышевский (1828–1889)» (Минск, 2003), множество других изданий. Особенно плодотворно доктор Ян Трохимяк работает в последнее десятилетие, глубоко и всесторонне затрагивая многочисленные вопросы русско-польских и польско-русских (в определенной степени и польско-белорусских) литературных связей. Творчество писателей и в первую очередь революционных демократов – что очень важно подчеркнуть – рассматривается в трудах исследователя с новых позиций, учитывается тенденция пересмотра, объективной оценки их общественной деятельности, достоинств и изъянов их художественных произведений. В белорусском издании, к примеру, монографии о Чернышевском доказательно обосновывается мысль о прогрессивном воздействии взглядов писателей на судьбу польского народа, других народов, страдавших под гнетом царского самодержавия, рассматриваются не только актуальность для литературы второй половины XIX века содержания, своеобразие образов романа «Что делать?», но и такие изъяны этого произведения, как схематизм сюжета, образов, дидактизм, во многом вредящий повествованию, обременяющий, утяжеляющий стиль.

Огромное значение этих и других трудов Яна Трохимяка о русской литературе обусловлена решением им главной, доминантной задачи – показать обоюдное влияние двух соседних литератур, обосновать их пафосную, жанрово-стилевую, содержательную (преимущественно гуманистическую) общность, раскрыть генезис этого влияния и представить процесс эволюции русско-польских и польско-русских литературных связей в целом на протяжении примерно полутора столетий. От пристального, внимательного взгляда исследователя не ускользают, казалось бы, самые незначительные факты. Эти факты зачастую «свежие», не известные или мало известные ранее польским и русским литературоведам (взять хотя бы к примеру страницы монографии о пребывании Чернышевского в Сибири в окружении ссыльных поляков, о первых переводах романа писателя «Что делать?» на польский язык, об отзывах – неоднозначных, противоречивых – об этом произведении на польских землях, оккупированных русскими и австрийскими войсками), – будущих белорусских и украинских.

Высока в связи с высказанным выше тезисом библиографическая ценность трудов Яна Трохимяка: они содержат богатейший ссылочный материал, который может быть использован другими исследователями русской литературы, ее бытования и восприятия в Польше. На многих ссылках Яна Трохимяка можно строить все новые и новые научные изыскания, они помогают литературоведам находить новые истины, открывать неведомые материи, создавать серьезные труды, вплоть до кандидатских и

докторских диссертаций. Особенно впечатляют в этом плане монографии о Н.Г. Чернышевском. Одна из них, изданная на русском языке, нашла своих читателей в Польше, России, Беларуси.

Объективность – основная черта, присущая исследовательской манере известного польского русиста. Так, например, он безоговорочно принял тезис о превосходстве тургеневского художественного дарования над дарованием не самого ли дорогого его сердцу писателя Н.Г. Чернышевского, написал об этом на многих страницах монографий (в том числе книги «Iwan Turgenew w piśmiennictwie polskim w 1885–1914» (Lublin, 1982) и брошюр о творчестве двух авторов («Что делать?» Н. Чернышевского в польском восприятии» – Варшава, 2001; «Iwan Turgenew a Polska» – Warszawa, 2001; «Iwan Turgenew w kręgu pisarzy polskich» – Warszawa, 2001 и др.). Подобный (объективный) подход к изучению фактического материала обнаружишь далеко не в каждом литературоведческом труде. В данном случае «срабатывают», на наш взгляд, сразу несколько факторов.

Во-первых, автор книг, брошюр, многочисленных статей и выступлений на различного ранга научных конференциях и форумах, рецензий (их в послужном списке автора около сорока, в том числе несколько публикаций в Беларуси) обладает незаурядными энциклопедическими познаниями не только в области литературоведения, но и в области философии, истории, психологии, библиографии. Именно поэтому его исследования синтетические. Синтез знаний из разных областей культурологии – их душа, доминантная особенность.

Во-вторых, Ян Трохимяк доверяет в первую очередь фактам, во всех своих работах делает ставку на них. Для него любое непроверенное высказывание ничего не значит, не является состоявшейся достоверностью. Именно поэтому в трудах незаурядного исследователя так много цитат. Они «нагромождаются» одна на другую, цепляются друг за друга, вырастают одна из другой, другая из третьей и т. д. Цитирование такого рода кому-то покажется странным, но за ним – многострадальный, упорный труд, серьезный поиск, каждая цитата дорога автору, она им буквально выношена, выстрадана, ибо за ней – суть, сущность, до которой и докапывается, подобно шахтеру в штольне, исследователь. Доказывая, обосновывая свои мысли, Ян Трохимяк создает незыблемую почву для своей концепции – о несомненном воздействии одной литературы на другую, о неизбежности братских связей двух народов, об осязаемой пользе этой связи, пережившей и периоды взлетов, и периоды спадов. Но связи **объективной**, неподвластной субъективным факторам, носящей эволюционный характер.

Круг интересов Яна Трохимяка-русиста выходит за рамки изучения «позиций» революционных демократов и Тургенева в Польше. Большой интерес вызывают его исследования об Исааке Бабеле (Isaak Babel (1884–1949) Warszawa, 2000), Александре Солженицыне (три издания книг в 1994–1996 годах в Варшаве и Люблине). В этих работах, используя приемы историко-функционального метода, польский литературовед проникает в лабораторию двух писателей, определяет их место не только в русском, но и в мировом литературном процессе. Как и другие работы, эти книги исследователя также имеют большую ценность, предоставляют широкое поле деятельности для молодых ученых, помогают им в написании магистерских и кандидатских диссертаций как в Польше, так и в России и в Беларуси.

Отметим, что теоретические изыскания Яна Трохимяка находят практическое преломление, используются им в процессе преподавания литературоведческих дисциплин в вузах Польши – Люблинском университете имени Марии Кюри-Складовской и в Подляской академии в Седльце. В активе талантливого педагога-интерпретатора словесного искусства более 20 выступлений в печати (в изданиях

«Język rosyjski», «Zycie Szkoły Wyższej», «Slavia Orientalis» и др.) по вопросам методики преподавания языка и литературы в вузах Польши. Таким образом, теория и практика становятся нераздельными, входят в круг интересов Яна Трохимьяка, как бы «подпитывают», подвышают одна другую.

Имя Яна Трохимьяка, в последние годы особенно, известно как в научных кругах русистов в России и Беларуси, так и широкой аудитории. Его книги, статьи читаются в Москве, Минске, Бресте, других городах стран-соседей Польши. Авторитет этого исследователя русско-польского литературного взаимодействия велик и в странах Запада.

Н.И. Мищенчук

З КЛОПАТАМ ПРА МАТЧЫНА СЛОВА

Сённяяшняя развіццё грамадства, на жаль, не садзейнічае захаванню чысціні нашых дыялектных гаворак. Міграцыя насельніцтва прыводзіць да змешвання гаворак. Асабліва выразна гэта заўважаецца ў вёсках, размешчаных недалёка ад вялікіх гарадоў. Тэльмы, Гершоны, Матыкалы, Цюхінічы, Астрэмечава... – тут мала засталася карэнных жыхароў, яны выехалі ў гарады, а на іх месцы прыехалі людзі з іншых населеных пунктаў, прычым не толькі Берасцейшчыны, а і з розных куточкаў Беларусі, рэгіёнаў Украіны, Расіі... Безумоўна, што яны ўносяць у мясцовую лексіку пэўныя карэктывы. Самае горшае ў гэтых карэктывах тое, што многія арыгінальныя словы перастаюць актыўна ужывацца ў гаворцы, замяняючыся найчасцей рускімі адпаведнікамі і знікаючы назаўсёды.

Чытач можа абыякава паціснуць плячыма і запырэчыць мне: “І што тут такога? Важна, што мы разумеем адзін аднаго”. Згодны, разумець адзін аднаго вельмі важна і неабходна, але не меншае значэнне мае і слова, з дапамогай якога мы разумеем адзін аднаго. У слове і цераз слова праяўляецца менталітэт народа, у ім увасоблена вусная народная творчасць, гісторыя, традыцыі... Роднае слова павінна быць жывым для кожнага з нас, бо на ім гаварылі нашы матулі, бацькі, дзядулі і бабулі, аднавяскоўцы. Страчваючы слова, мы страчваем сувязь з нашай зямлёй, яе мінулым, мы, урэшце, можам страціць сваю адметнасць і не прэтэндаваць на будучае.

Як захаваць роднае слова для тых, хто будзе жыць пасля нас? Сённяя ёсць многа шляхоў выканання гэтай задачы. Першы і найбольш эфектыўны з іх – стварэнне аўдыятэкі з галасамі карэнных жыхароў нашых вёсак і мястэчак. Гэтай працай займаецца Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы НАН Беларусі, вялікую работу праводзіць і філалагічны факультэт Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна. На кафедры гісторыі беларускай мовы і дыялекталогіі распрацавана цэлая праграма па захаванні роднага слова. Другі шлях, не менш эфектыўны, складанне – дыялектных слоўнікаў. Радуе, што ў гэтым напрамку філфак мае значныя набыткі. Яшчэ ў 1989 годзе выкладчыкі і студэнты Брэсцкага дзяржаўнага педагагічнага інстытута пад кіраўніцтвам прафесара Г.М. Малажай выдалі “Дыялектны слоўнік Брэстчыны”. Ён стаў своеасаблівым узорам для многіх лінгвістаў Берасцейшчыны, што вывучаюць адметнасці гаворак гэтага рэгіёна. Варта прыгадаць тут прозвішчы дацэнтаў, кандыдатаў філалагічных навук М.М. Аляхновіча, С.С. Клундук, Л.В. Леванцэвіч, Н.Р. Якубук, асістэнта Я.Р. Самуйліка. Займаюцца гэтай справай і настаўнікі сярэдніх школ вобласці. Дастаткова назваць імя настаўніка-філолага Альпенскай базавай школы Столінскага раёна Івана Уладзіміравіча Ляшкевіча, які ў 2004 годзе выдаў “Альпенскі дыялектны слоўнік”.

У канцы мінулага года старшым выкладчыкам кафедры беларускага мовазнаўства Мікалаем Іванавічам Пашкевічам быў выдадзены “Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік”. У ім прадстаўлена 940 слоў і 195 фразеалагізмаў. Усе яны размешчаны ў алфавітнай паслядоўнасці. Кожнаму слову даецца кароткая граматычная характарыстыка, тут жа прыводзяцца сказы, у якіх раскрываецца значэнне лексічнай адзінкі. Каштоўнасць слоўніка ў тым, што ў ім Мікола Пашкевіч змясціў многа слоў, якія з’яўляюцца унікальнымі, характэрнымі толькі для рубельскай гаворкі: **брўчка** – пярсцёнак, **волбшняя** – леска, **вЫкандзіць** – выправіць, **горэніць** – гарчэць, **дато** – гэта, **доляглівосць** – прыправа, **духвасьць** – адчуваць, **жэгко** – вельмі страшна, **жмурэць** – пракісаць, **жэўляць** – тлець, **застўканкі** – хованкі, **кабай** – ухаба, **каца** – тупы канец яйка, **колёснік** – воз сена або саломы, **коншля** – конь і інш. Наяўнасць такой лексікі сведчыць пра унікальнасць працэсу пашырэння слоўнікавага запасу рубельскай гаворкі.

Адкуль прыйшлі гэтыя словы, як яны ўзніклі, чаму не распаўсюдзіліся ў гаворках іншых населеных пунктаў, нават суседніх? Гэта пытанні для тых даследчыкаў, якія здольныя будуць сінкрэтызаваць у адзінае цэлае аспекты гісторыі, географіі, лінгвістыкі і зрабіць выснову пра асаблівасці фарміравання ўкладу жыцця жыхароў унікальнага куточка палескай зямлі.

Асаблівую ўвагу варта звярнуць на сказы-прыклады, якія выконваюць у слоўніку ролю ілюстратыўнага матэрыялу да канкрэтнай лексічнай адзінкі. Аднак іх функцыя не зводзіцца толькі да тлумачэння таго ці іншага слова – яны раскрываюць у пэўнай ступені псіхалогію жыхароў Рубля, адметнасці іх мыслення, інтэлект, эмацыянальны дыяпазон. Нават паслядоўнасць слоў у сказе ўплывае на перадачу дакладнасці гаворкі. Адназначна, што каб улавіць усе нюансы гаворкі, патрэбна быць самому яе носьбітам ці хоць бы пажыць вялікі прамежак часу сярод карэнных людзей мясцовасці. Мікола Пашкевіч нарадзіўся ў Рублі, закончыў там сярэдняю школу і дасюль падтрымлівае цесныя сувязі з землякамі. Рубельскае слова для яго – гэта слова маці, гэта болей, намнога болей, чым проста інфармацыя, – гэта ўспаміны пра дзяцінства, пра тых людзей, якіх ужо няма, але якія некалі ў адметнай для іх інтанацыі вымаўлялі тое ці іншае слова, выслоўе, казалі хвалючую гісторыю ці проста мясцовую казку, легенду, пускалі ў вольны палёт прымаўку ці прыказку, спявалі мудрую палескую песню, смяяліся да слёз ці плакалі-галасілі ад гора... Слова – гэта мікрасвет, у якім трэба жыць, сказ – гэта макракосмас, у якім патрэбна арыентавацца, адчуваць яго дыханне, разумець яго законы. Вось, да прыкладу, простае слова **лехчэнне'лячэнне'** з “Рубельскага слоўніка”. Давайце ўдумаемся ў эмацыянальна-псіхалагічную напоўненасць сказа, які ілюструе названае слова: *Прызначыла доктарка некэ лехчэнне, але ці поможэ вонэ.* Для тлумачэння лексічнага значэння слова дастаткова было б толькі першай часткі сказа, але ў такім варыянце страцілася б адпаведная экспрэсіўнасць выказвання, у якой выявіўся схаваны ў падтэксце скептыцызм таго, хто так сказаў. Чалавека не асабліва клапаціць, якое **лехчэнне** назначыла *доктарка* – *некэ*, а вось ці дапаможа яно? Наўрад ці – вынікае з падтэксту. І ці варта тады прымаць такое **лехчэнне**?.. Можа, само пройдзе?.. У гэтым маленькім сказе раскрылася кропелька рубельскага менталітэту. З такіх кропелек, схаваных у прыкладах слоўніка, і складаецца адметнасць гаворкі жыхароў адной з самых вялікіх і цікавых вёсак Берасцейшчыны.

Другі раздзел слоўніка змяшчае фразеалагізмы, якія выкарыстоўваюцца ў гаворцы жыхароў вёскі Рубель. Іх можна падзяліць на вузкарэгіянальныя і тыя, якія шырока ўжываюцца ў іншых беларускіх дыялектах. Да першай групы адносяцца наступныя: **закопы□ліць губу** – 1. Заганарыцца. 2. Пакрыўдзіцца; **збызуб стаць** – заўпарціцца, не слухацца; **іці на ко□зыр** – не лічыцца з чыёй-небудзь думкай; **ледзь ціўкаць** – быць слабым, хворым; **не□мір стоіць** – сварка; **нізкі на вочы** – той, хто мае дрэнны зрок; **ні шнэра** – нічога; **розрэ□заць хлеб** – разысціся ў поглядах, не мець больш ніякіх зносінаў... Да другой групы можна аднесці ўстойлівыя спалучэнні слоў, якія добра вядомыя многім жыхарам Берасцейшчыны: **загорэцца бы спічка** – ускіпецць; **з головы выкінуць** – не думаць больш пра каго-ці што-небудзь; **знайсці хворобу на сваю голову** – апынуцца ў складанай непрыемнай сітуацыі; **зубкі прорэзваюцца** – выяўляецца характар, падкрэсліваецца незалежнасць; **і дзесятому загазаць** – запомніць надоўга...

Фразеалагізмы сведчаць пра багацце рубельскай гаворкі, пра адметнасці асацыятыўнага мыслення, творчыя здольнасці мясцовых жыхароў. Спалучэнне слоў, якое з цягам часу становіцца фразеалагізмам, нараджаецца на аснове пэўнага падабенства дзеяння чалавека, яго знешняга выгляду, характару з тымі рэчамі, з’явамі, якія акаляюць людзей у іх штодзённым жыцці. Напрыклад, фразеалагізм **закопыліць**

губу ўзнік на падставе параўнання знешняга выгляду раззлаванага ці пакрыўджанага чалавека, у якога “надутая” губа, з капылом – кавалкам дрэва ў форме ступні, які выкарыстоўваецца для шыцця абутку (скура нацягваецца на капыл, закручваецца адпаведна яго форме); фразеалагізм **з’есці ў сухэ** □ **гёрло** абазначае ‘згубіць, паламаць’. Ён выклікае ў нашым уяўленні вобраз чалавека, які робіць справу без жадання, як і ўжывае часам ежу без апетыту, толькі марна пераводзіць яе.

Слова, як бачым, акумулюе ў сабе яшчэ і талент народа, яго культуру, сведчыць пра багаты ўнутраны свет людзей, іх самабытнасць. Шануйма матчына слова, давайце разам захаваем яго і перадамо нашым нашчадкам.

Уладзімір Сенькавец

БІБЛІЯГРАФІЯ

Гадавы паказальнік аўтараў часопіса

«Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя філалагічных навук» за 2008 г.

№ 1(9)

Беразоўская А.А. Асэнсаванне вайны ў публіцыстыцы Васіля Быкава і Івана Мележа.....	3–8
Люфт І.А. Культурно-міфалагічны і лінгвістычны аналіз імя рымскай богіні Луціны	9–13
Мищенчук Н.И. Своеобразие прозы В. Шаламова и Ф. Олехновича: стилиевой аспект	14–24
Дамброўская Н.М. Малая проза Вячаслава Адамчыка: жанравая і стыльвая адметнасць, кантэкст	25–33
Мікуліч М.У. Паэзія Станіслава Станкевіча	34–40
Ішчанка Г.М. “І ўсё ж мы дойдзем, дойдзем мы да Беларусі!”: штрыхі да творчага партрэта Ніла Гілевіча.....	41–46
Архипова Е.Е. Топос искусительницы в романе В.С. Реймонта "Вампир"	47–52
Ківяціцкая Т.У. Раман «Млечны шлях» Кузьмы Чорнага: універсальнасць вобразнай сістэмы	53–57
Яніцкі М.І. Каштоўнасць прыярытэты маладога пакалення ў пенталогіі І. Шамякіна “Трывожнае шчасце”	58–61
Скибицкая Л.В. Поэтика анекдота в прозе С. Довлатова.....	62–67
Сенькавец У.А. Боль – пачуццёвая дамінанта творчасці Лявона Неўдаха	68–73
Гніломедова О.В. Человек, природа, литература: к вопросу о белорусско-американских литературных связях.....	74–79
Вадас-Возны Х. Инструктивные документы: специфика и трудности перевода.....	80–83
Писарук Г.В. Риторический анализ эмпирической аргументации в евангельском тексте.	84–89
Сацута І.У. Формы дзеясловаў загаднага і ўмоўнага ладу ў старабеларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле”	90–94
Самуйлік Я.Р. Панямонска-цэнтральнацеляханскі пучок ізаглас (па матэрыялах “Атласа народных гаворак Выганаўскага Палесся”).....	95–102
Королевич С.А. Языковая личность Кирилла Туровского в эмотивном пространстве гимнографических текстов.....	103–114
Ільяшава К.А. Назвы дзён тыдня ў структуры фразеалагічных адзінак (на матэрыяле фразеалогіі беларускай і нямецкай моў).....	115–125
Макарэвіч А.В. Устарэлая лексіка ў працах беларускіх мовазнаўцаў.....	126–132
Авраменко В.В. Сема «воздействие» в смысловой структуре немецкого глагола	133–138
Каваленка А.М. Перфарматыўная сутнасць і этымалогія ўласнага імя.....	139–144
Гладко М.А. Вербализация отрицательных эмоций в белорусском судебном дискурсе.....	145–151

№ 2(10)

Тарасава Т.М. Спавадальная манера аўтабіяграфічнай прозы ў выяўленні экзістэнцыяльных праблем чалавека	3–11
Швед І.А. Дэндралагічныя сімвалы ў жанрах вуснай паэзіі беларусаў	12–19
Гунчик І.В. Экспресіўні фальклорні аказіяналізмы в романі Івана Франка «Основи суспільності»	20–27
Крывецкая Н.В. Рэалізацыя ідэі духоўнасці ў творчасці Т. Бондар.....	28–32
Лиденкова О.А. Религиозные мотивы и символы в европейской литературной балладе	33–42

Воінава-Страха М.М. Жанравыя мадыфікацыі навелы на сучасным этапе	43–49
Навасельцава Г.В. Увасабленне гістарычнага мінулага ў беларускай і чэшскай літаратурах XIX стагоддзя	50–57
Вераксіч І.Ю. Ф.С. Фицджеральд и Н.В. Гоголь: типологические схождения и контактные связи	58–63
Каропа І.Г. Этычны компонент экзистэнцыйнага тыпа художественнага свядомання	64–75
Праневіч Г.М. А. Міцкевіч па-беларуску, альбо пераклад як фактар нацыянальна-культурнай самаідэнтыфікацыі ў беларускім рамантызме XIX–XX стст.	76–87
Склеініс Г.А. Природа авантюриности в антинигилистическом романе	88–91
Сацута І.У. Дзеяспрымальнікі ў старабеларускім перакладзе “Гісторыі аб Атыле”	92–97
Клундук С.С. Этыкетная сітуацыя “зычэнне” ў маўленчай культуры беларусаў	98–104
Кісель Т.А. Колер як матывіровачная прыкмета часткі батанічных найменняў у заходнепалескіх гаворках	105–111
Фелькіна О.А. Восточнославянские переводы «Слова о полку Игореве»	112–117
Казлянка Л.М. Вакалізм беларускай і нямецкай моў і лексікаграфічная практыка	118–124
Іванов Е.Е. О понятиях «речевой» и «языковой» афоризм	125–130
Якубук Н.Р. Айконімы Брэстчыны, матываваныя фларыстычнымі назвамі	131–136
Сянкевіч В.І. Мова непаразуменняў	137–142
Мароз В.К. Беларускія летапісы XIV–XVI стст.: гістарыяграфічны і нарматыўны аспекты даследавання	143–147
Рачэўскі С.Р. Фёдар Янкоўскі і Янка Брыль: перазовы ў светаўспрыманні, творчасці і мове твораў	148–153

Bibliography

Annual index of the authors of
«Vesnik of Brest state University» за 2008 г. (Series of the Philological Sciences)

№ 1(9)

Berezovskaya E.A. “The comprehension of war in the publicistic works V.Bykau and I.Melezh”	3–8
Luft I.A. Culture-mythological and linguistic analysis of the Roman goddess’s name Lucina	9–13
Mishchenchuk N.I. V. Shalamov and F. Olehnovich’s prose peculiarities: stylistic aspect	14–24
Dombrovskaja N.N. The small prose of Viacheslav Adamchik: genre and style peculiarity, context	25–33
Mikulich M.V. Stanislau Stankevich’s Poetry	34–40
Ischanka G.M. “At last we will reach our Belarus”. Sketches to the portrait of Nill Gilevich	41–46
Archipova K. The topos of the tempter in the novel "Vampir" by V.S.Raymont	47–52
Kijavitckaja T.U. Kuzma Chorny’s Novel “The Milky Way”: Universality of figurative system	53–57
Janicky M.I. Moral values priorities of the young generation in the novel “Трывожнае шчасце” by Ivan Shamjakin	58–61
Skibitskaya L.V. Poetics of Anecdote in Dovlatov's Prose	62–67
Senkavets V.A. Pain as dominant feeling in Levon Nevdah’s creations	68–73
Gnilomyodova O.V. Person, nature, literature. On the question of Belarusian-American literature links	74–79
Vadas-Vozny H. Service manual as a specific document – translation problems	80–83

Pisaruk G.V. A rhetorical analysis of an empirical argumentation in evangelic text.....	84–89
Satsuta I.V. The verbs imperative and conditional mood in the research of imperative “The History of Athil”	90–94
Samuilick Y.R. An isogloss cluster of Paniamonie and central Tseliahany (on the material of the “Map of the Vygany Palesie dialects”).....	95–102
Korolevich S.A. C. Turovsky’s linguistic personality in the emotive space of hymnography texts.....	103–114
Ilyashava K.A. The names of the days of the week in the structure of phraseological units (studies based on phraseology of the Belarusian and German languages).....	115–125
Makarevich A. Outdated vocabulary in Belarusian linguistic	126–132
Avramenko V.V. Sem «influence» in the semantic structure of the German verb	133–138
Kavalenka A.M. Performative Essence and Etymology of Proper Names.....	139–144
Gladko M.A. The verbalization of negative emotions in Belarus I an court discourse.....	145–151

№ 2(10)

Tarasova T.N. “Confessional manner of the autobiographical prose in showing up the existential problems of a human being”	3–11
Shved I.A. The dendrological symbols in the Byelorussian folklore genres.....	12–19
Hunchyk I.V. Expressive folklore occasionalisms in Ivan Franko’s novel «Foundations of society»	20–27
Krivetskaya N.V. Realization the idea of spirituality in Taisa Bondar works.....	28–32
Lidenkova O.A. Religious Motives and Symbols in European Literary Ballad	33–42
Voinava-Strakha M.M. «Modifications of a modern novella».....	43–49
Navaseltsava G.V. The Reflection of the Historical Past in the Belarus and Czech Literature of the 19th Century	50–57
Veracsich I. F.S. Fitzgerald and N.V. Gogol: typical comparison and contact relations	58–63
Karopa I.G. Ethical Aspect of Existential Artistic Consciousness	64–75
Pranevich H.M. A. Mitskevich is in Belarusian version or translation as a factor of national and cultural self-determination in Belarusian romanticism of XIX-XX centuries.....	76–87
Skleynis G.A. The essence of the adventurousness in the antinihilistic novel	88–91
Satsuta I.V. Participle in the Oldbelaruian translation of “The History of Athil”.....	92–97
Klunduk S.S. “The etiquette wish-situation in the oral culture of the Belarussians”.....	98–104
Kisel T.A. Colour as a Motivation Feature of Part for Botanical Names in Western Palesie Dialects.....	105–111
Felkina O.A. East slavic translations «The tale of the raid of Igor»	112–117
Kozlyanko L.N. The vocalism of Byelorussian and German languages and lexicographical practice (on the basis of the dictionaries of the first half of the XX century).....	118–124
Ivanov E. The Concepts of a «Language» and «Speech» Aphorism	125–130
Jakubuk N.R. Oiconyms of Brest region, which are motivated by florist terms.....	131–136
Siankevich V. The language of mistakes	137–142
Maroz V.K. Belarusian chronicles XIV – XVI century: historical and formal aspects of investigation	143–147
Rachevski S.R. Fiodar Yankovski and Yanka Bryl: Common in world Perception, Creativity and language of their works	148–153

ЗВЕСТКІ АБ АЎТАРАХ:

- Бароўка В.Ю.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай літаратуры УА “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.
- Бувіна С.А.** – аспірант кафедры беларускага літаратуразнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Бут-Гусаім С.Ф.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Гурына Н.М.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры агульнага і рускага мовазнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Зазуля А.Л.** – выкладчык кафедры нямецкай мовы з метадыкай выкладання УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Зайцава Л.У.** – аспірант кафедры беларускай мовы УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”.
- Карніеўская Т.А.** – аспірант кафедры беларускай мовы УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”.
- Лебедзеў У.А.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага літаратуразнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Люкевіч В.В.** – кандыдат філалагічных навук, прафесар кафедры рускай і замежнай літаратуры УА “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”.
- Максімяк Ж.В.** – выкладчык-стажор кафедры англійскай мовы з метадыкай выкладання УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Мароз В.К.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай мовы УА “Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт”.
- Мартынава В.М.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры рускай і замежнай літаратуры УА “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”.
- Міцюкова А.А.** – старшы выкладчык кафедры класічнай і сучаснай замежнай філалогіі УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Мішчанчук М.І.** – доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускага літаратуразнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Пісарук Г.В.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры агульнага і рускага мовазнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Поўх І.В.** – аспірант кафедры рускай і замежнай літаратуры УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя М. Танка”.
- Праневіч Г.М.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага літаратуразнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Пушко В.М.** – выкладчык кафедры класічнай і сучаснай замежнай філалогіі УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Рахуба В.І.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры замежных моў тэхнічных спецыяльнасцяў УА “Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт”.
- Рубанюк Н.В.** – аспірант кафедры стылістыкі англійскай мовы УА “Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт”.
- Сацута І.У.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы і дыялекталогіі УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Сенькавец У.А.** – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры метадыкі выкладання беларускай літаратуры і краязнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.
- Соусь С.В.** – аспірант кафедры маўлення і тэорыі камунікацыі УА “Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт”.

Сянкевіч В.І. – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры рускай і беларускай моў з metodyкай выкладання УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”, прафесар Акадэміі Падляскай у Сельцах (РП).

Тарасевіч Н.А. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры англійскай мовы з metodyкай выкладання УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна».

Фіцнер Т.А. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай літаратуры УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”.

Швед І.А. – доктар філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага літаратуразнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.

Яніцкі М.І. – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры metodyкі выкладання беларускай літаратуры і краязнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”.

Да ведама аўтараў

Рэдаклегія часопіса разглядае рукапісы толькі тых артыкулаў, якія адпавядаюць навуковаму профілю выдання, нідзе не апублікаваныя і не перададзеныя ў іншыя рэдакцыі.

Артыкулы прадстаўляюцца на беларускай, рускай ці іншых славянскіх мовах у двух экзэмплярах аб'ёмам ад 0,35 да 0,5 друкарскага аркуша, у электронным варыянце на дыскеце 3,5 дм. у фармаце Microsoft Word for Windows (*.doc; *.rtf) і павінны быць аформлены ў адпаведнасці з наступнымі патрабаваннямі:

- папера фармату А4 (21x29,7 см);
- палі: зверху – 2,8 см, справа, знізу, злева – 2,5 см;
- шрыфт – гарнітура Times New Roman;
- кегль – 12 pt.;
- міжрадковы інтэрвал – адзінарны;
- двукоссе парнае «...»;
- абзац: водступ першага радка 1,25 см;
- выраўноўванне тэксту па шырыні.

Максімальныя лінейныя памеры табліц і малюнкаў не павінны перавышаць 15 x 23 см або 23 x 15 см. Усе графічныя аб'екты, што ўваходзяць у склад аднаго малюнка, павінны быць згрупаваны паміж сабой. Фатаграфіі ў друк не прымаюцца. Размернасць усіх велічынь, якія выкарыстоўваюцца ў тэксце, павінна адпавядаць Міжнароднай сістэме адзінак вымярэння (СВ). Забараняюцца скарачэнні слоў, акрамя агульнапрынятых.

Спасылкі падаюцца ўнутры квадратных дужак (напрыклад: [1, с. 32], [2, с. 52–53]). Спіс цытуемай літаратуры павінен быць аформлены паводле ДАСТА 7.1-2003 і размешчаны ў канцы тэксту. Спасылкі на крыніцы ў тэксце артыкула нумаруюцца адпаведна парадку цытавання. Забараняецца выкарыстанне канцавых зносака.

Артыкул уключае наступныя элементы па парадку:

- УДК;
- ініцыялы і прозвішча аўтара (аўтараў);
- назва друкуемага матэрыялу;
- анатацыя ў аб'ёме ад 100 да 150 слоў на мове артыкула (кегль – 10 pt.);
- асноўны тэкст з табліцамі, графікамі і іншымі ілюстрацыйнымі матэрыяламі, структураваны ў адпаведнасці з патрабаваннямі ВАК да навуковых артыкулаў, якія друкуюцца ў выданнях, уключаных у спіс навуковых выданняў для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў;
- бібліяграфічныя спісы да артыкула ў адпаведнасці з ДАСТАм 7.1–2003;
- рэзюмэ на англійскай мове (кегль – 10 pt.) з перакладам прозвішча і ініцыялаў аўтара (аўтараў) і назвы друкуемага матэрыялу.

Да рукапісу артыкула абавязкова дадаюцца:

- звесткі пра аўтара на *беларускай* мове (прозвішча, імя, імя па бацьку поўнацю, вучоная ступень і званне, месца працы (вучобы) і пасада, хатні адрас і тэлефон);
- для аспірантаў і суіскальнікаў – звесткі аб навуковых кіраўніках;
- рэкамендацыя калегіяльнага органа ўстанова (падроздзялення), дзе працуе (вучыцца) аўтар;
- рэкамендацыя знешняга рэцэнзента;
- экспертнае заключэнне.

Рэдакцыйная калегія часопіса праводзіць экспертызу атрыманых дакументаў і рабіць дадатковае рэцэнзаваанне артыкулаў. Рукапісы, аформленыя не ў адпаведнасці з выкладзенымі правіламі, рэдакцыяй не разглядаюцца.

Карэктары *Л.М. Калілец, Ж.М. Селюжыцкая, Т.І. Шканіч*
Камп'ютэрнае макетаванне *А.Я. Кулай*

Подписано в печать 03.06.2009. Формат 60x84/8. Бумага офсетная.
Гарнітура Таймс. Ризографія. Усл. печ. л. 23,25. Уч.-изд. л. 19,65.
Тираж 100 экз. Заказ № 343.

Издатель и полиграфическое исполнение:
УО «Брестский государственный университет им. А.С. Пушкина».
ЛИ № 02330/277 от 08.04.2009.
224016, Брест, ул. Мицкевича, 28.